

„NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!”

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 10.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

„Nincs egy igaz barátom se!”

*Tanulmányok Széchenyi István
politikai kapcsolatainak történetéhez*

SZERKESZTETTE:

VELKEY FERENC

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A kötetet lektorálta:
GERGELY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:
BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ

Borítóterv:
CZÉMÁN ZSÓFIA

A borítón szereplő képek a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok illetve a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár közreműködésével és engedélyével kerültek felhasználásra.

A kötet kiadását

a TÁMOP 4.2.2/B09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.
(A projekt az Új Széchenyi Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.)

A kutatás részben a „*Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták a 17-20. századi Magyarországon*” című (K 83521 számú) OTKA pályázat keretében zajlott.

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-318-363-2

© Debreceni Egyetemi Kiadó
© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerzők

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
www.dupress.hu
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta

TARTALOM

„Nincs egy igaz barátom se!” Előszó (VELKEY FERENC)7

„CÉLUNK NEM AZ, HOGY [...] BARÁTOKAT SZEREZZÜNK!”

SZABÓ TIBOR ZSOMBOR: „*Én a Pipás Bajtársok szakállára merem mondani:
E' mellett maradjunk.*” – A Hitel-recepció egy gyöngyszeme elé.....11

[N. N.]: *A Felhők. Röpirat, Szécheny „Hitel” cz. műve ellen* (forrásközlés)27

A PÁRBAJBA KÉNYSZERÜLT BARÁT

SZÜCS PÁL: Nemesi és/vagy polgári virtus? A politikai konfliktuskezelés
sajátosságai Wesselényi Miklós leghíresebb párbajában53

VELKEY FERENC: „*Golyóbis vagy kard*” – Széchenyi és Wesselényi feleselő
szövegei barátságuk egyik mélypontján91

BARÁTOK ÉS/VAGY SZÖVETSÉGESEK

BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ: Széchenyi és Andrássy György – Életrajzi lenyomatok115

CZINEGE SZILVIA: „*Mein verehrter Freund*” – Apponyi György és Széchenyi István
kapcsolata az 1840-es években.....153

A KÖTET SZERZŐI202

A BORÍTÓKÉPEK JEGYZÉKE202

A SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE sorozat megjelent kötetei203

CONTENTS

„ <i>I haven't got any true friends!</i> ” Preface (FERENC VELKEY)	7
--	---

“IT IS NOT OUR AIM [...] TO MAKE FRIENDS!”

SZABÓ, TIBOR ZSOMBOR: “ <i>I could swear by the beard of our pipe-smoking friends: let's stick to this.</i> ” – Foreword to a Masterpiece of the <i>Hitel's</i> Reception	11
ANONYMOUS: A Pamphlet Entitled <i>The Clouds</i> against Széchenyi's <i>Hitel</i> (Published Source)	27

THE FRIEND FORCED INTO A DUEL

SZÜCS, PÁL: Bravado of the Nobility and/or the Bourgeoisie? The Characteristics of Political Conflict Management in the Most Famous Duel of Miklós Wesselényi	53
VELKEY, FERENC: “ <i>Pistol or Sword</i> ” Polemic Texts of Széchenyi and Wesselényi at one of the Low Points of their Friendship	91

FRIENDS AND/OR ALLIES

BRIGOVÁČZ, LÁSZLÓ: Széchenyi and György Andrassy – Bibliographical Imprints .	115
CZINEGE, SZILVIA: “ <i>My Honoured Friend</i> ” – The Relationship between György Apponyi and István Széchenyi in the 1840s	153
THE AUTHORS OF THE VOLUME.....	202
LIST OF COVER ILLUSTRATIONS.....	202
Previously Published Volumes in the Series of SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE	203

„NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!”

ELŐSZÓ

A közélet legkülönbözőbb színterein eszmetársakra és szövetségesekre vágyó vagy a társas- és magánszférában politizáló Széchenyi életében a barátság és politikai kapcsolat elválaszthatatlanul fonódik össze. Van úgy, hogy a barátság legmélyebb személyes inspirációiból sarjadnak közös politikai szándékok, s lesz így a számára a barátból szövetséges, eszmetárs; s előfordul, hogy a pragmatikus politikai érdekszövetség változik (vagy csak stilizálódik) át időlegesen (olykor tartósabban) barátsággá. A legmélyebben megélt (és legtöbbször lejegyzett) élménye azonban a grófnak a barát vagy szövetséges (s leginkább a *baráti szövetséges*) hiánya. Ezért választottuk a kötet címadó idézetét az azt a sort („Nincs egy igaz barátom se!”), amelyet Széchenyi fájdalom-dorgálón Apponyi György grófnak küldött el kifogásolva a kancellárnak (és a kormánzatnak) a vele kapcsolatos őszintétlenségét.¹

Mégsem a Széchenyi-irodalom egyik fő témája, a gróf *politikai magánya* a kötetben olvasható vizsgálatok tárgya, hanem éppen a Széchenyi körül kialakuló kapcsolatok különleges (személyenként és helyzetenként más-más sajátosságokat mutató) *dinamikája*. Annak elemzése, hogy miképpen változik a „haszonelv” (ahogyan ő szerette mondani: *utilizálás*), az egymásra utaltság és kölcsönösség a gróf politikai barátságaiban, vagy a lelki távolság és egymásra irányulás mely helyzetekben miképpen jelenik meg. A tanulmányokban a forrásszövegeknek így kitüntetett szerep jut. Nemcsak az elbeszélés építőköveként kapnak funkciót, hanem rájuk (és a kontextusukra) irányul az elemző figyelem. A kapcsolattörténet természetesen és megszokottan életrajzi jellegű keretbe illeszkedhet. A Széchenyitől származó személyes (kitárulkozó, rejtezkedő) források rendkívüli gazdagsága viszont megköveteli, hogy a pillanatok (szövegek és szöveghelyzetek) töredezettségében mérlegeljük a gróf kapcsolatait. A kiemelt levélrészlet éppenséggel egyszerre funkcionális szöveg, amely a politikai szövetségest figyelmezteti „kötelezettségére,” és fenyegeti meg a kapcsolat felmondásával; és egyszerre a keserűség (tényleges politikai magányérzet) kitörése. A feszültség a gróf éjszakáját elvitte – „Egész éjjel mérgelődtem a buta levél miatt, amit Apponyinak írtam. Miért nem aludtam legalább egyet rá?” – s nem véletlen, hogy a néhány nap múlva elküldött

¹ Széchenyi levele Apponyi Györgynek 1847. december 23-án. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár Széchenyi-gyűjtemény (továbbiakban MTAK Kt. Szgy.) K193/88. Sajat fordításban idézi Czinege Szilvia e kötet 192. oldalán. Széchenyi barátságainak általános jellemzéséhez: Fónagy Zoltán: Széchenyi, a barát. = *Történelmi Szemle*, 2010. 4. sz. 529–541.

új levelében, kétszer tért vissza a megszólításhoz: „*nemes Barátom*”.² Az idézett levelekben a barát „elvesztése” majd „megtalálása” azzal a sajátos politikai beszédhelyezettel függ össze, ami Széchenyi és Apponyi kapcsolatát az 1840-es évek második felében jellemzi. Ezt a különleges baráti-érdekszövetséget vizsgálja a kötetben Czinege Szilvia dolgozata rendkívül bőséges, újonnan feltárt levéltári és kéziratári forrásanyag alapján.

Más szöveghelyek esetében talán még mélyebbre kell ásni. Hiszen tudjuk – visszatérve a barát hiányának motívumához –, hogy Széchenyi szövegeiben (különösen naplójában) az elhagyatottság, mellőzöttség kifejeződése éppúgy lehet valóságos (lelki) távolság, vagy az egyedül-lét élményének következménye, mint ahogy a gróf pszichés alkatának szövegszerű lenyomata, vagy éppen a napló tükrében önmagát néző én rettegett/vágyott képe. Így a „magány” felfogható az *élet-mű* egyik kulcsmotívumának is, hiszen a napló egyszerre megélt és teremtett világ, s az „elhagyatott hős” egyszerre alkotó és megalkotott benne.³ Széchenyinek a legbensőbb barátjával, Wesselényi Miklóssal való kapcsolata a legbonyolultabb fénytöréseken keresztül látszódik, hiszen két napló tükrében nézik (láttatják) egymást és önmagukat a reformkor jellegadó személyiségei. Barátságuk egyik nehéz helyzetében „felelő naplók” által feltárható – ahogy Velkey Ferenc elemzése teszi – kapcsolatuk, mélysége, de ereje is. Ugyanehhez a témához kötődik Szűcs Pál munkája, aki a reformkor politikai párbajairól ír disszertációt, és éppen a Széchenyi–Wesselényi válság háttérében lévő duellumról, Wesselényinek a Wurmbrandt Ferencsel vívott 1836. április 20-i híres párbajáról készített esettanulmányt. Érdekesen erősíti egymást (az elkerülhetetlen ismétlődések mellett is) a két szöveg, hiszen ugyanazt a forrásanyagot más-más szakmai összefüggésben, módszertannal és céllal használja a két szerző. Amíg Szűcs Pál munkájában pontos esemény-rekonstrukciót végez el, a párbajetika egykori normáinak feltárására és a politikai vonatkozások elemzésére törekszik; addig Velkey Ferenc azért vizsgálja a lehető legmélyebben a szituáció napló-lenyomatait, hogy feltárja, milyen lélektani mozgatórugók játszhattak szerepet abban, hogy Wesselényi ajánlása ellenére Széchenyi egy szűk hónap múlva (1836. május) megkérte Kossuth Lajost, hogy lépjen vissza a pesti Nemzeti Kaszinó-béli

² Széchenyi naplóbejegyzése 1847. december 24-én. Gróf Széchenyi István Összes Munkái 15. *Gróf Széchenyi István naplói VI.* Szerk. Viszota Gyula. Budapest, 1939. 696. (Eredetileg németül.); Széchenyi levele Apponyi Györgynek 1847. dec. 27-én. MTAK Kt. Szgy. K/193/89. Idézi Czinege Szilvia e kötet 192. oldalán.

³ A kapcsolódó értelmezési stratégiákról: Velkey Ferenc: Batthyány Lajos Széchenyi látószögében (I. Közelítések). = *Századok*, 2007. 3. sz. 557–574. Csak néhány érdekesebb példa e szempontokra a legújabb irodalomból: Lackó Mihály: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. Budapest, 2001. 27–92., 158–178.; Pletl Rita: *A döblingi Széchenyi eszmevilága és stílusa*. (Kölcsey Füzetek XV.) Budapest, 2005. 86–176.; Gergely András: *Széchenyi István (1791-1860)*. Pozsony, 2006. 17–19.

tagjelöltségtől. Elemzésének alapkérdése az, hogy hogyan állt éppen 1836 tavaszán, s hogyan mutatkozott meg a napló tükrökben a „kaszinó-jelenetet” közvetlenül megelőző időben a Széchenyi–Wesselényi barátság.

A reformkorra vonatkozó „párhuzamos” (párosító) történeteknek nagy hagyománya van a magyar történetírásban, s leginkább a *Széchenyi és...* (kortársai) vagy fordítva, a *Kossuth/Batthyány/Deák/Eötvös* (stb.) és *Széchenyi* kapcsolattörténetek adtak (adnak) támpontokat a magyar történelmi emlékezetnek. Nyilván azért, mert a reformkor nem volt híjával nagy személyiségeknek, de persze azért is, mert a magyar nemzettudat modernkori genezis-élménye ehhez a korhoz kötődik, s így ennek a korszaknak lett hagyatéka a „történelemformáló” személyiségek „emlékezhelyként” való rögzülése. Ezért különösen érdekes az a vizsgálat, amelyet Brigovác László végez el a kötetben, hiszen az inkább *árnyékban lévő* barátnak és munkatársnak, Andrássy György grófnak a Széchenyivel való kapcsolatát elemzi. Mégpedig úgy, hogy éppen az életrajzok sémáit, kapcsolattörténeti vonatkozásait veszi számba, hogy megmutassa, milyen módon kerülhet be az élettörténetekbe a *nagy* mellé vagy a *kevésbé fontos* (vagyis a kollektív emlékezetben annak tartott) mellé *a másik*.

A kötetben megjelenő tanulmányok közvetlenül kapcsolódnak a DE Történelmi Intézet egyik műhelyéhez, és egy készülő, illetve két befejezett (2013 tavaszán nyilvános vita elé kerülő) PhD. disszertáció fejezetei. E műhelyhez kívülről kötődik Szabó Tibor Zsombor, aki pannonhalmi diákéveiben találkozott egy Széchenyi *Hitelével* vitázó kézirattal, s ottani tudós tanárai segítségével illetve e kötet szerkesztőjének szakmai iránytatása mellett készítette elő és értelmezte a forrást. Bevezető tanulmánya és alapos jegyzetanyaga alapján abban jelölhetjük meg a vitairat jelentőségét, hogy a *Hitel* ellenében felbolyduló alkotmányvédő és kiváltságait féltő nemesi attitűdöt s a kapcsolódó politikai érvkészletet egy bővebb (olykor szellemes) vitairat nyomán teszi árnyaltabban értelmezhetővé. E kötet teremtett alkalmat arra, hogy tematikus környezetbe illeszkedően jelenhessen meg az ismeretlen szerző röpirata. A zalai – önképe szerint – „pipás nemes” és Széchenyi István gróf (egyoldalú) szellemi érintkezéséből természetesen nem alakulhatott ki barátság, de ez (nyilván) nem volt a gróf ellenére. Egy kapcsolódó *Hitel* idézettel érzékeltethetjük, hogy hogyan viszonyult Széchenyi (és csatlakozva e kötet szerzői is) potenciális olvasóihoz: „*De célunk nem az, hogy számos úgynevezett jóakarókat s barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, másnap pedig sárral lennének hajlandók bennünket hajigálni, amint tudniillik hiúságoknak kedvezünk vagy ellenezünk, hanem hogy használjunk.*”⁴

VELKEY FERENC

⁴ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. XVII. Felidézi Szabó Tibor Zsombor a kötet 23. oldalán.

„CÉLUNK NEM AZ, HOGY [...] BARÁTOKAT SZEREZZÜNK!”

SZABÓ TIBOR ZSOMBOR

„ÉN A PIPÁS BAJTÁRSOK SZAKÁLLÁRA MEREM MONDANI:
E' MELLETT MARADJUNK.” – A HITEL-RECEPCIÓ EGY GYÖNGYSZEME ELÉ

A címadó idézet egy ismeretlen szerzőnek „A *Felhők*” című kéziratából származik, s híven felidézi egyszerre a mű alapüzenetét és a szöveg ironikus, néha szarkasztikus jellegét. A szövegösszefüggés egyértelművé teszi, hogy „mi mellett” akar „megmaradni” a „pipások szakállára” esküdöző szerző: a rendi alkotmány mellett, vagyis pontosabban, amellet a politikai magatartás mellett, amely a változtatás bizonytalanságával szemben a biztos (az idő által hitelesített) alkotmányos rendet védi. Így a teljes szöveghely: „*Aki igaz Hazáfinak akar tartatni, annak fő kötelessége a Hazája törvényes Alkotmányát védeni, és nem fitymálva ellene kikelni, mert amely Nemzet az ő Hazai Törvényeinek, szokásainak megtartásával nem gondol, az az: aki a keserves szolgaságra hajlik. [...] Csak az a kérdés: e mellett maradjunk-e? – Hogy a tónunkon szóljak Pipás Barátaim – vagy a Sorsnak kétes pallóján törekedjünk előbbre haladni a többi Európai Nemzetek példájára – p. o. Lengyel, vagy Cseh módra – kicsinosulni? – Én a Pipás Bajtársak szakállára merem mondani: E mellett maradjunk. – Mert ez az; ami több Nemzetek irigységét emelte, [...]*”¹ A vizsgált és alábbiakban közölt kézirat fedőlapján szereplő cím: „*A Felhők Röpirat, Szécheny Hitel cz. műve ellen.*”; egyértelművé teszi a történeti kontextust, s azt a kihívást is, amely a „pipás” szerzőt írásra készítette.

A Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtárában őrzött vitairat tehát egy ismeretlen szerző válasza Széchenyi István 1830-ban kiadott *Hitel* című munkájára.² A címlapon kívül 31 számozott oldalas, 250x190 mm-es lapokból álló kézirat pannonhalmi diákéveim alatt történész-tanáromnak, *Miskei Antal*nak

¹ A bevezetés idézeteiben a kézirat és más egykorú mű szövegét modernizált helyesírással adjuk közre. A központosításban, a nagy- és kisbetűk írásában, a hosszú és rövid magán-, illetve mássalhangzók használatában, a tulajdonnevek írásában, illetve a szavak egybe- és különírásában a mai magyar helyesírás szabályait követjük. Itt azokat a szavakat hagytuk a mondaton belül is nagybetűvel, amelyeket a szerző (véltetően) a fogalom jelentősége miatt (is) ezzel emelt ki.

² A kézirat lelőhelye: Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Kézirattár, 10a E 7/6. Az idézett szövegrészlet helye: *A Felhők Röpirat, Szécheny Hitel cz. műve ellen.* 12–13. (alább az eredeti kéziratra utalóan: [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...*)

köszönhetően került a kezembe.³ S mivel a reformkor kutatása szempontjából igen értékes, kuriózumnak számító forrás közreadására mindeközéig nem került sor, ezért a munkát folytatva, a kutatást kiszélesítve immár ezt a feladatot teljesíthetem.⁴ E bevezetőben egyszerre törekszem arra, hogy a kézirat fő gondolat- és érvanyaga mellett Széchenyi István kapcsolódó eszméibe is röviden bepillantást nyújtsak. Ennek megfelelően röviden szólok a *Hitel* megjelenésének közvetlen irodalmi visszhangjáról, és arról, hogy „A *Felhők*” hogyan illeszkedik bele a recepció egykori világába.

A „pipás nemes” vitairatáról tud a Széchenyi-irodalom (a tudományos diskurzus legmélyebb rétegeiben olvasható róla néhány utalás), de magát a szöveget nem ismerte a szűkebb és szélesebb szakmai közvélemény sem. Az utalásokat (időben visszafelé) felfejtve nyomára bukkanhatunk annak az egykorú forráshelynek, amely a datálatlan és aláíratlan kézirat keletkezésének tér-idő koordinátáit legalább részben körülhatárolja. A legújabb, szakmailag releváns Széchenyi-biográfiában Oplatka András a következőképpen indította a *Hitel* fogadtatását taglaló szövegegységet: „*Híresztelések szerint parasztok, akiknek a könyvből felolvastak, a hallottakra hivatkozva megtagadták uraiknak terményeik beszolgáltatását. Nem egy nemesember ezért aztán a *Hitel* szerzőjét parasztlázítónak nevezte. Egy szerző, aki a mű ellen polemizáló röpiratot tett közzé, mottóul egyenesen ezt választotta: »Szállj le nemes, ülj fel paraszt!«*”⁵ Az idézet szöveg-hellyel párhuzamba állíthatjuk „A *Felhők*” egyik kulcsmondatát: „*Szép a Felhő; míg csak a Naptól kölcsönözött aranyos tornyaival közelíteni látszik, jó, szükséges, tenyésztő lehet, – így Szép a HITEL, míg csak azon oldalról látszik: Előbbre; s föllebbre Magyar! – De vajmi megvető, irtóztató zordon amint a Napot befölte, villog, jégzáporral, s ezer menykővel rettent, ha így hangzik: Szállj le Nemes; – Ülj fel Paraszt!*”⁶ Mivel az idézet szerepel a pannonthalmi kézirat 2. oldalán, ezért Oplatka András hivatkozása nyomán érdemes elindulnunk, s így a *Hitel*-irodalom egyik alapművéhez, Iványi-Grünwald Béla forrás-kiadványához érkeznünk el.

³ Itt köszönöm meg egyrészt azt, hogy a pannonthalmi Főapátsági Könyvtár hozzájárult a dokumentum közzétételéhez, másrészt pedig azt, hogy egykor a kézirat feltárásában, az átírás ellenőrzésében a segítségemre voltak az iskola tudós tanárai: elsősorban *Miskei Antal* és *Dénesi Tamás*.

⁴ E bevezető tanulmány régebbi formájának jelentősen rövidített tudományos-népszerűsítő változata már megjelent. Szabó Tibor Zsombor: A *Felhők*, röpirat Széchenyi Hitele ellen. = *Polgári Szemle*, 2012. 3–6. sz. [http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=519]

⁵ Oplatka András: *Széchenyi István*. Budapest, 2005. 187. és 483. 32. jegyzet. (A kiemelés tőlem – a szerző.) A *Hittel* kapcsolatos egykorú vélekedések jelentőségét jelzi, hogy az „életrajz-író” Oplatka András is több mint 5 oldalt (187–192.) szentelt a kérdésnek.

⁶ [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...2*. A kiemelés az eredetiben is aláhúzással.

Iványi-Grünwald Béla egy általa kiadott névtelen kézirat bemutatása közben írta az alábbiakat bevezetőjében: „*Széchenyi, mint társadalmi forradalmár, mint a jobbagyság lázítója! Névtelen kéziratunk papírra vetője nem áll egyedül e képtelen vádakkal.* Tudunk például egy *Hitel*-ellenes kéziratról, melynek jelszava: »Szállj le nemes, ülj fel paraszt!«”⁷ Az Iványi-Grünwald által ismertett másik kézirat irányultságát tekintve párhuzamba állítható „*A Felhőkkel*”, de mivel annak (szintén ismeretlen) szerzője rendszeresen, fejezetről-fejezetre tekintette át (és bírálta) Széchenyi művét, ezért egészen más lett a jellege. Kritikus megjegyzései viszont sokszor hasonlóak. Érdekes módon ez is egy Dunántúlról származó („*Szombathelyről*”) nemesi, elutasító *Hitel*-olvasat.⁸ Iványi-Grünwald is az érvelés hasonlósága miatt kapcsolta össze a két forrást, de a számunkra érdekesebből csak ennyit közölt. Az utalásából és jegyzetéből azonban egyértelműen kiderül egyrészt az, hogy itt nem egy „közzé tett röpiratról” (vö. Oplátka András megjegyzése), hanem valójában egy kéziratról van szó; másrészt pedig az, hogy Iványi-Grünwald Kazinczy Ferenc levelezéséből szerezte az információt.⁹

Az utolsó (időben vissza-) lépésünkkel ahhoz az alapforráshoz jutottunk el, amelyik egykorú adatot tartalmaz a felidézett iratról. Guzmics Izidor Kazinczy Ferencnek írt, 1830. július 22. napján Pannonhalmán keltezett levelét a következő szövegrészlettel zárta: „*Széchenyi Hitele felett mindenütt pálcát törnek. Ez egekig magasztalja, az pokolig legyalázza. Ellene kiált mindaz, aki szeret régi magyarosan élni. Most kaptam ellene egy kéziratot Szalából. Pipás nemes ember száll abban Társaihoz. A jelszó: Szállj le nemes, ülj fel paraszt! De azért ő is haragszik, hogy a Tábla Bírók mód felett szaporítanak. – Látom naponként inkább megoszunk, mint egyesülünk. De mi azért egymást szeressük. Élj Boldogul.*”¹⁰

⁷ Iványi-Grünwald Béla: Gr. Széchenyi István *Hitel* című munkája. Történeti bevezetés. In: *Gróf Széchenyi István összes munkái.* (alább: *SzIÖM*) II. *Gróf Széchenyi István Hitel, a Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok.* Szerk. Iványi-Grünwald Béla. Budapest, 1930. 256. (A kiemelés tőlem – a szerző.)

⁸ [N. N.]: *Gróf Széchenyi István azon munkájának, melynek neve Hitel kivonása csekély észrevételekkel.* Az egykor Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található eredeti után közli: *SzIÖM* II. Függelék. 681–692.

⁹ Iványi-Grünwald 1930. 256. 1. jegyzet. Itt csak általánosan szerepel: „*Egyik Kazinczyhoz intézett levél tesz erről említést.*” Egy másik szöveghelyen (amikor a *Hitel* általános fogadtatásáról ír) idézi a levél odaillo részletét, és a jegyzetben említi a levélíró, Guzmics Izidort is: 251. és 2. jegyzet.

¹⁰ *Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz közti levelezés 1822-től 1831-ig.* Szerk. Gulyás Elek. Esztergom, 1860. 234–235.; *Kazinczy Ferencz levelezése.* XXI. 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. Szerk. Váczy János. Budapest, 1911. 345. 5193. sz. levél (A kiemelés tőlem, itt meghagyva az eredeti helyesírást – a szerző.)

A részletben szereplő, a kéziraatra vonatkozó három állítás egyértelművé teszi a helyzetet: 1, „*A Felhők*-ben” a szerzői önkép legmeghatározóbb alakzata a „pipás nemes” identitás. Ez a motívum átszövi a teljes kéziratot, s itt elegendő csak az első rendkívül hangsúlyos identifikációs alapváltozatát idéznünk: „*csak kimondom egyenest: – Pipás Nemes Ember vagyok. Magyar, – de csupa Magyar*”. 2, Mint fentebb jeleztük, a „*Szállj le nemes, ülj fel paraszt!*” idézet szerepel a szövegben, és szintén nagy hangsúly került rá azáltal, hogy a szerző aláhúzással kiemelte a vele ellentétes szövegrészlettel együtt („*Előbbre s föllebbre Magyar*”). Guzmics Izidor nyilván azért nevezte „jelszónak” – annak ellenére, hogy ilyen értelmű utalást nem tett a szerző („mottó” funkciója sincs!) – mert a „zalai pipás nemes” mindössze ezt a két rövid szakaszt emelte ki a teljes szövegben, és a vitairat elején ebben a mondatban összegezte a *Hitel* kártékony üzenetét. 3, S az is egyezik, hogy a kézirat szerzője haragszik a táblabírák szaporítása miatt. Guzmics ezt (kvázi) egyetértő mondatban közölte, nem véletlenül, mert lényegében ennyi volt a névtelen szerző nemesség-kritikája.¹¹

Immár egyértelmű bizonyítékaink vannak arra, hogy a Guzmics Izidor nyomán tett utalások valóban „*A Felhők*-re” vonatkoznak, s azt is tudjuk, hogy ő ténylegesen olvasta egykor a kéziratot; sőt minden bizonnyal az ő saját példányát őrzi a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, hiszen Guzmics Izidor bencés szerzetes akkoriban ott tartózkodott, s ezt a Kazinczynak írott levelét is Pannonhalmán keltezte.¹² S bár a vitairat pontos keletkezési időpontját nem ismerjük, de immár az 1830. február és július közötti intervallumra tehetjük biztosan a születését. Ekkorra a *Hitel* már harmadik kiadását érte meg. A kiadó ugyanis a harmadszori megjelenéskor, tehát 1830 júniusában említést tett arról, hogy az azt megelőző öt hónap alatt kétezernél több példány fogyott el a könyvből. Ezek közül az egyik inspirálhatta a zalai „pipás nemest.”¹³

Guzmics Izidor Kazinczy Ferencnek az 1820-as évek elején újjászervezett levelezőkörébe tartozott, és annak 1822-1831 között egyik legaktívabb tagja volt. A „széphalmi mesterrel” folytatott rendszeres levelezésében eszmét cseréltek az irodalom és művelődés aktuális ügyeiről, a politikai és kulturális közélet szereplőiről, művekről, gondolatokról. A levelek tiszteletteljes baráti hangnem-

¹¹ [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...* 2., 16–17.

¹² Guzmics (László) Izidor OSB (1786. április 7. – 1839. szept. 1.) Bencés szerzetes, teológiai doktor, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Kovács Tamás pannonhalmi főapát 1832. szeptember 8-án tanári és írói érdemei elismeréseként Bakonybél apátjává nevezte ki, beiktatására 1832. október 14. napján került sor. Lásd: Briedl Fidél: *Guzmics Izidor bakonybéli apát életrajza*. Pest, 1840. 3.

¹³ Vö. *Gróf Széchenyi István naplói*. IV. (SziÖM XIII. alább: SzIN IV.) Szerk. Vízota Gyula. Budapest, 1934. 70. A szerző kilétéről ennél többet nem tudunk meg, s nyilván a Dunántúl közéletében otthonosan mozgó Guzmics Izidor egykorúan sem sejtette, hogy ki a szöveg alkotója, ezért kevés az esély rá, hogy a személyt pontosítani lehessen.

ben íródtak, s szerzőik csaknem mindenben egyetértettek. A levelezés jellegéhez csak egy példa: Guzmics azt is természetesnek tekintette (megengedhette magának), hogy miközben az „*egy nemzeti religio*” (egy nemzeti vallás) szükségességéről írt – az „*egy nemzeti constitucio*” és az „*egy nemzeti nyelv*” analógiájára építve –, akkor a protestáns Kazinczynak kifejtette: „*Nem szólok én a te religiodról, nem az enyémről, hanem a nemzeti religioról. A magyar constitutio összefűzve a Katolicizmussal van, s a Katolicizmus a nemzeti religio.*” Levelezésükben praktikus dolgokról (pl. közvetített Kazinczy boreladásában) is sokszor szót ejtettek, s természetesen a politika helyi (vármegyei) és országos ügyeiről (diéták idején) is hosszás beszámolókat küldtek egymásnak. Ez utóbbi témához kapcsolódik „*A Felhők-re*” vonatkozó részlet.¹⁴

Guzmics Izidor levelében egyáltalán nem azonosult a „pipás nemes” ítéletével, azt nyilvánvalóan rosszalta, s ha nem is írt ide *Hitel*-méltatást, de azért a szövegében megmutatkozik, hogy éppen ellentétes véleményen volt a politika világáról, mint a vitairat szerzője. Ezt elsősorban abból láthatjuk, hogy a „zalai kisnemes” Széchenyi István mellett Felsőbüki Nagy Pált emlegette előszeretettel kritikus mondataiban, sokszor úgy, hogy felsorolta nevüket: G. S. I. és N. P. (vagy N. N. P. – értsd Nemes Nagy Pál). Őket – a nemzet más „idegen” bírálóival együtt – alkotmány-felforgatónak tekintette. Ezzel szemben Guzmics éppen ebben a Kazinczynak írt levelében hosszan méltatta Felsőbüki Nagy Pált, amikor arról számolt be, hogy Sopron vármegyében a róla szóló „mendemondák” miatt az erőteljes beszédet tartott. Ő már a beszéd szövegét is ismerve így írt: „*Előttem ő tisztán áll előbbi fényében. Beszéde nem cifra költemény, benne tettek beszélnek. Velem azt óhajtatja, hogy bár minden Vármegyének volna egy-egy Nagy Pálja. Most az a gond fárasztja az elméket, Nagyot fogják e Diétára küldeni? Nem kétség előttem, hogy a Hazának sok lelkes fia vagyon, s egynek kimaradása, valamint halála, nem fog velünk hiányt éreztetni; de szabadabb, egyenesebb lelkű Férfiút én nem tudok.*” Azt nem tudhatjuk, hogy vajon „*A Felhők*” olvasata okozta-e ezt a hosszabb Nagy Pál dicséretet, hiszen Guzmics más szövegeiben is foglalkozott „*Palival*”, és a Kazinczyhoz írott leveleiben az ilyen jelentős esemé-

¹⁴ Kazinczy levelező körének átalakulására: Hász–Fehér Katalin: Szabadkőműves mintázatok Kazinczy Ferenc fogsága utáni kapcsolatrendszerében. In. *Ragyogni és Munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Mónika. Debrecen, 2010. 371–389. Mivel Guzmics 49 levelet írt ebben az időszakban Kazinczynak, s mivel az irodalomtörténet-írás nagyon sokszor idézi több darabját, ezért itt csak összefoglalóan utalunk az anyagra: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVIII–XXI. kötetek. Szerk. Váczy János. Budapest, 1908–1911. Az idézett témára: XVIII/4185., 4199., 4222. sz. levelek. Guzmics pályájához remek adalék az a korai levele, amelyben egy szép rövid önéletrajzot írt frissiben megismert s tisztelt „*Kázinczy-ának*”. XVIII/4138. 1822. december 15. Guzmics politikai tájékozottsága amúgy is természetes volt, hiszen korábban naplót írt az 1825/27-es diétáról: In. *Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez*. Közli: Vaszary Kolos. Győr, 1883.

nyeket automatikusan érintette. Az viszont elképzelhető, hogy a „pipás nemes” ugyanerre az 1830. március 2-án elhangzott (és utóbb terjesztett) védekező beszédre utalt bevezetőjében: „Aki [...] *N. P. kézírata mentségét olvasta*, [...több más példa] *az a Hitelről könnyen ítélhet.*” Egy másik szöveghelyen még világosabban utalt Felsőbüki Nagy Pál védekezésére, még ha erős szarkazmusa „felhőt is borított” (itt a szerzőt parafrázálva) az üzenetre. „*Támadott ismét valami rosszal neveztetett Szénégető, de helyesebben mondva: Nagyfelhő!* [ez a direkt játékos utalás a Sopron megyei politikusra] *Kímélet a nevének; – röviden legyen róla meg jegyezve: hogy ez irtóztatóvá lett a Magyaroknak. Ennek Szülöttje az a Kézíratú Mentség: melyben valami csúful állítatik: hogy a Magyar Nemesség most is az Országának nagyobb résziben Szokás szerint adót fizet a jobbágy birtoktól; mégis hogy a hol az Szokásban nincs is, önként, és sürgetve kívánta a Nemesség ott is az Adó alá való Conscribáltatását. – De hála az Egeknek, az a Felhő még is nem okozott egyebet; minthogy a nevetséges Egeret Szülte!*” A „kéziratú mentség” és a „nevetséges egér” megfogalmazások is azt valószínűsítik tehát, hogy „*A Felhők*” szerzője ismerte Felsőbüki Nagy Pál „beszédét”, és így műve jócskán 1830. március 2-a után (és nyilván július 22. előtt) keletkezhetett.¹⁵

Immár a második hangsúlyos szöveget idéztük a műből, amelyben központi szerepet játszik a *Felhő* motívum. Talányt nem teremt az ismeretlen szerző, mert első mondataiban egyértelművé teszi, hogy ő „*Gróf S. I. Hitel[ének...] mint hajdan Aristofanes Socratesnek ellene*” van. A választott címmel eredendően Arisztophanesznek azt a vígjátékát idézi fel („*A Felhők*”), amelyben a görög drámaíró a szofistákat és (az itt velük azonosított) Szókratészt gúnyolja ki. A darabban Szókratész egy függő „tyúkkosárból” idézi meg az „isten *Felhőket*” (a Kart), hogy segítségére legyenek az idős Sztrepzsiadész kiokosításában, hogy hamis beszéddel a hitelezőit lerázhassa magáról. Így jellemzi az Arisztophanesz darab Szókratésze az általa istenítetteket: „*[...] égbeli Fellegek ők, henye bölcsék imádott istennői; / Ezek adnak eszet minékünk, eszmét, szónoklatot és körülírást, / Szemfényvesztést, csűrés-csavarást, leleményt, s jól tudni hazudni.*”

¹⁵ A Nagy Pál-utalások: [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...* 1., 4–6., 11., 24. és 29. Ebből négy esetben felsorolva mindkét monogram. Guzmics beszámolójának eseménytörténeti része: „*Minden forrani kezd újra. Büki Nagy Pál kemény beszédet tart a Martz. 2d. maga védelmére a sok mendemonda ellen. A Főispán, a Tiszti Kar nincsenek kémélve, egy igen népes Gyűlésben. A Beszédet csak most kaptam meg, s másoltatom. Add értésemre, olvasta-e?*” (Kazinczy Ferencz levelezése. XXI/5193. és kiegészítő példaként: 5198. sz. levél.) Felsőbüki Nagy Pál védekező irata tehát terjedt a korban, a közelmúltban pedig két szakmai felhasználását olvashattuk. Szávay István: Felsőbüki Nagy Pál – konzervativizmus vagy opportunizmus? In: *A hagyomány elmélete. Tanulmányok a konzervativizmus tárgyköréből.* Szerk. Békés Márton, Majoros István. Budapest, 2005. 119–134.; A másik szerző a Sopron Megyei Levéltárban megtalálható kézirat nyomán egy bővebb elemző ismertetést is készített róla: Melkovics Tamás: „Aki megkezdte – felét elvégezte a munkának”. Felsőbüki Nagy Pál politikai pályájának jelentősége a polgári átalakuláshoz vezető út kezdetén. = *Modern Magyarország*, 2012. 1. sz. 8–35.

A „pipás nemes” elhárítja azt a (kulturális kódok miatt természetesen felvetődő) gondolatot, hogy ő Szókratész fátumát vonná Széchenyire, s itt nyilván nem annyira a darab végkifejletére (a feldühödött Sztrepziadész felgyújtja a filozófus házáat), hanem Szókratész „valóságos” végzetére utal.¹⁶

A „*Felhő*” motívum nem tér vissza sokszor a vizsgált kéziratban, de nyilván azáltal, hogy a zalai nemes Széchenyi állításait cáfolja, így áttételesen őt a vígjátékban megszemélyesített (és az „Igaz Beszéddel” hosszan polemizáló) „Hamis Beszéd” pozícióval azonosítja. Azaz ebben az értelmezésben a sötétséget, homályt, hamisságot stb. előidéző jelenség a *Hitel-Felhő*. Amikor direkt módon idézi fel a motívumot, akkor „*A Felhők*” a „Szabad Haza” háborgatójaként („ország-süllyesztőként”) a történelmi traumákat jelenítik meg, felsorolva: a tatár, Dózsa felkelése, a vallási meghasonlás, Mohács, az idegen hatalom. S utána következnek az alkotmány- és nemzet-kritikusok, zárva a sort Széchenyivel. Messziről nézve „*A Felhő*” lehet szép, ha rávetül „tornyaira” a Nap – bontogatja a szerző a képet –, s lehet éltetője a földnek, de amikor sötétségbe borít, akkor „irtóztató”, „borongó”, „mennyköves” „villogó” és „jégzáport” hozó. Ennek a visszatérő – egy-egy példában már idézett – megfogalmazásnak a Széchenyire való érvényesítését így rögzíti a „pipás”: „*De mindezeknél terhesebb Felhő, G. S. I. HITEL neve alatt; mert ez Méltóságos Nagyságos Felhő, mely aranyos tornyaival fényleni látszik, azon mennyköveket szülni, amit se Tatár pusztítás, sem Dózsa-i pártütés, vagy visszavonások [...] s több mások [nem] okoztak a Hazának sok századok óta.*” Nyilván az erős kép miatt értékelte Guzmics Izidor „jelszónak” a kéziratíró (ide kapcsolt) félelmét: a *Hitel* egyenes következménye az alkotmány által rögzített társadalmi rend felborulása: „*szállj le nemes, ülj fel paraszt!*”¹⁷

Mivel Guzmics (és a nyomában Iványi-Grünwald, Oplátka) a *Hitel*-receptió egy különös példajaként citálta a kéziratot, az egykorú fogadtatás sajátosságainak elemzése előtt ismét felidézzük: a bencés szerzetes arról értesítette Kazinczyt, hogy „*a Hitel felett mindenütt pálcát törnek*”; az egyik egekig magasztalja, a másik pokolig legyalázza; ellene kiált mindaz, aki szeret régi magyarosan élni.¹⁸ Mint ismeretes, Széchenyi *Hitel* című műve 1830. január 27-én Petrózai Trattner és Károlyi István könyvnyomtató intézetében, Pesten látott napvilágot.¹⁹ Széchenyi tudatában volt annak, hogy korszakalkotó munkája

¹⁶ [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...* 1–2., vö. *Aristophanes vígjátékai*. Fordította Arany János. Budapest, 1900. I. köt. 117–121.

¹⁷ [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...* 2., 5., vö.: *Aristophanes vígjátékai*. I. 160–175.

¹⁸ *Kazinczy Ferencz levelezése*. XXI/5193. sz. levél. Iványi-Grünwald 1930. 256. és Viszota Gyula: *A kortársak Széchenyi Hiteléről*. (1–3. itt 2.) = *Irodalomtörténeti közlemények*, 1935. 2–4 sz. 225–240., 239.

¹⁹ Pintér (Binder) Pál: *A száz-éves Hitel*. Különlenyomat a Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei VI. kötetéből. Nagykőrös, 1930–1931. 3.

erősen megosztja majd a közvéleményt, amit 1830. január 30. napján Felsőbüki Nagy Pálnak írt levelében a következőképpen fogalmazott meg: „*Sok keserű van benne – tudom barátim számát nem fogja nagyobbítani – azonban eltűröm.*”²⁰

Valóban, a *Hitel* körül polarizálódó közvélemény gondolatisága számos egymással ellentétes reakciót váltott ki. Sokan üdvözölték a művet annak forradalmi hatása miatt, többen azt vélték, hogy a „magyarok teremője” „gyűjtött világot” Magyarországon.²¹ Piringer Mihály bécsi udvari titkár, akkori kamarai tisztviselő a neki átadott példányt 1830. május 1-jén Széchenyit dicsérve a következő verses sorokkal köszönte meg: „Bölcs elméd térségét / Jó szíved mélységét csudálom. // Tanácsid feddőit / közjó mellőzőit sajnálom. // Ne bánd, ha ki szavaidtól irtózik / Csak ugyan a józan ész már bimbózik”.²² A rímbe szedett magasztaló sorok keltének napján Széchenyi viszont egészen más hírekről tudósít naplójában. A pozitív fogadtatás mellett olyan rémhírek is terjedtek, hogy egyes vármegyékben a durva elutasítás a könyv elégetésében öltött testet. Széchenyi a naplójában azt említette meg, hogy Tasner Antal mint bizonyosságot jelentette Pestről, hogy Tolna vagy Torna megyében elégették a *Hitelét*.²³

A mű bírálói általában azon régimódi nemesek közül kerültek ki, akik – mint „*A Felhők*” szerője is – saját nemesi státuszukat és életmódjukat látták a *Hitel* eszméi által veszélyeztetettnek. Ők voltak azok, akik a nemesi előjogaikat biztosító, fennálló alkotmány rendszerében hittek, és emiatt Széchenyit parasztlázítónak, birtokháborítónak, mi több alkotmány-felforgatónak nevezték.²⁴

A *Hittel* Széchenyi elsősorban a nemesi réteget szerette volna maradiságából és fásultságából felébresztve haladásra bírni, mindazonáltal a cél elérése érdekében néhol durva, ugyanakkor figyelemfelkeltő utalásokkal, leírásokkal és helyzet-elemzésekkel élt. A nemeseket az „elválthatatlan pipával” ábrázolja, akik „minden előmenetelnek eleven gátjai”, és akik „*here gyanánt csak henyélve híznak*

²⁰ *Gróf Széchenyi István levelei.* (alább: SzIL kötetszámmal) I. kötet. Szerk. Majláth Béla. Budapest, 1889. 122. sz. levél, 144. (Kiemelés tőlem – a szerő.)

²¹ Vö. SzIN IV. 70.

²² Viszota Gyula: *A kortársak Széchenyi Hiteléről.* (3.) = *Irodalomtörténeti közlemények*, 1935. 4. sz. 337–353., 350.

²³ Vö. *Széchenyi István: Napló.* Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1982. (alább: SzIN sorszám nélkül) 636. Fordította: Jékely Zoltán és Győrffy Miklós. Az eredeti szöveg: „*So eben schreibt mir Tasner von Pest als eine bestimmte Sache, dass mein Hitel im Tolnaer oder Tornaer Comitát verbrannt worden sey.*” SzIN IV. 40–41.

²⁴ Kiemeli Velkey Ferenc, aki reformkort kutató történészként lényegre törő összefoglalását és elemzését adja a *Hitel*-receptiónak tankönyvi formában. Vö. Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1849).* Debrecen, 1998. 102. A *Hitel* recepciótörténetét legújabban összefoglalta: Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860).* Pozsony, 2006. 56–59.

a haza zsírján”.²⁵ Kíméletlenül gúnyolja a maradias, bárdolatlan, zsíros csizmában megjelenő és a szép hölgyek társaságában a „földre pökő”, pipaszagú nemeseket.²⁶ Ennek okán írja Viszota Gyula találóan: „*Valóságos tükör volt a Hitel a magyar nemesség számára, hogy meglássa benne elmaradottságát, torz alakját*”.²⁷ Nem csoda tehát, hogy a rendi közvélemény erősen felfigyelt a kemény kritikára, „meglátta torz képét a tükörben”, és a *Hitel* megjelenése utáni időszak a rendi társadalom intenzív reakcióinak melegágyává vált.

Amint arra *Iványi-Grünwald Béla*, a *Hitel* irodalmi visszhangjának elemző kutatója is rámutat: állásfoglalások magánlevelekben és -feljegyzésekben maradtak az utókorra, mivel a sajtó még nem töltött be meghatározó szerepet.²⁸ A fentebb említett Szombathelyről származó ismeretlen szerző észrevételeiben kifejti, hogy a *Hitelnek* nagyobb a füstje, mint a lángja, és a könyvet nemes egyszerűséggel egyes magyarországi nagybirtokosokhoz-mágnásokhoz intézett „satyrának” nevezi.²⁹ Az Országgyűlésben is rendkívül megosztottak voltak a vélemények a „reformkor harsonájáról”. Egyesek leszólták, mások viszont olyan okos gondolatok tárházának tartották, hogy nem hitték el, valóban Széchenyitől származik.³⁰ Ezen a véleményen van „*A Felhők*” írója, aki szerint a *Hitel* „[...] szép stílussal nagyon írva, sokban igaza van. Azt nem is egy ember, hanem egész társaság készítette.”³¹ Az elutasító bírálatok között akadnak szélsőségesebbek is: számos maradi nemes birtokrablónak, parasztlázítónak tartotta Széchenyit, és a munkát arra sem érdemesítette, hogy elolvassa.³² A parasztlázadásokról maga Széchenyi is tudósítja az utókort. 1831. október 20-ai kelettel Wesselényi Miklóshoz címzett levelében említi, hogy erdélyi szóbeszéd szerint a *Hitel* és a *Világ* voltak gyújtópontjai különféle pórzendüléseknek.³³ Hasonló gondolatokat jegyez fel naplójába ugyanezen hónap 25. napján: Eötvös Ignác báró elbeszélése alapján híre kelt, hogy a parasztek lefordították a *Hitelt*, és annak eszméit megértve és elsajátítva gyújtogatni, gyilkolni kezdtek.³⁴

²⁵ Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Hasonmás kiadás az első kiadás 150. évfordulóján. Budapest, 1979. XVIII.

²⁶ Uo. 68.

²⁷ Viszota Gyula: A százéves *Hitel*. Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1930. évi közgyűlésén. = *Irodalomtörténet*, 1930. 3. sz. 135–144., 139.

²⁸ Iványi-Grünwald 1930. 252.

²⁹ [N. N.]: *Gr. Sz. I. azon munkájának, ... SZIÖM II.* 683–692.

³⁰ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához*. Budapest, 1884. 222.

³¹ [N. N.]: *A Felhők. Röpirat...* 1.

³² Gergely András: Széchenyiről röviden. In. *Széchenyi István válogatott művei*. III. Szerk. Spira György. Budapest, 1991. 1237.

³³ SzIL I. 154. sz. levél. 202.

³⁴ SzIN. 696.

Hasonló félelmet táplál (még persze előzetesen) a röpirat ismeretlen szerzője, aki magát „pipás nemes embernek” vallja, és ennek megfelelően, illetve ehhez híven szinte páratlanul elutasító véleményt fogalmaz meg. Különös érdekessége a szövegnek, hogy a szarkazmus és gúny mellett önirónia is megnyilvánul benne, amikor a szerző – Széchenyit is írás helyett inkább pipázásra biztatva – szinte rájátszik a „pipás” szerepre. A „pipázó” nemesi attitűd megjelenése a kor sajtójának mondható. A pipás nemesség a rendi társadalom nemesi tagozódásának legalsó rétegébe tartozott, és fő jellemzője a szegénység volt. A „pipás”, valamint annak szinonimái a „hétszilvafás”, valamint a „járomszeghugyozó” nemes bár kétséget kizáróan durván hangzott, de tagadhatatlanul szegénységre utalt.³⁵ Mi sem bizonyítja jobban e vélemény mély társadalmi beágyazódottságát, minthogy ezekkel a megjelölésekkel a nép ajkán forgó közmondások is születtek.³⁶

A „kisnemességbe” – e megjelölés körül sok a bizonytalanság – tartozó pipás nemesek az egyazon nemesi szabadság elve alapján ugyanazokkal a nemesi kiváltságokkal rendelkeztek, mint módosabb nemes társaik. Jogaikat Werbőczy Tripartitumából eredeztették, hiszen annak híres neves *Prima nonus-a* kimondta, hogy minden nemes egy és ugyanazon szabadságot („una et eadem libertas”) élvezett. A teljesség igénye és kényszere nélkül ilyen jog volt a nemesember személye szabadságának és sérthetlenségének kimondása, valamint annak kinyilvánítása is, hogy a nemes csak és kizárólag törvényesen megkoronázott királyának hatalma alatt áll. Ezen felül – már csak tárgykörünk kíváncsága szerint is – kiemelendő, hogy „fekvő jószágot” (ti. ingatlant) kizárólag nemesember szerezhette, illetve hogy ingó és ingatlan vagyona az adó és jobbágyi szolgáltatások különféle fajtái alól mentességet élvezett.³⁷ Látható, hogy Széchenyi törekvései, melyek szerint a közteherviselés érdekében ki kívánta terjeszteni az adó- és vámkötelezettséget a nemességre, továbbá az ösiség eltörlésének javaslatával a szabad tulajdon eszméjét próbálta hazánkban elterjeszteni, legfőképpen a kisnemességet, és ezen belül a már-már nincstelennek számító réteget sújtotta volna. Érthető tehát a „pipás nemesek”, köztük röpiratunk szerzőjének ellenkezése is, illetve, hogy ez a társadalmi réteg ragaszkodott legerőteljesebben megmaradt kiváltságaihoz.

³⁵ Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, 2001. 23.

³⁶ Vö. Erdélyi János: *Magyar közmondások könyve*. Pest. 1851. 299. 5682. artikulusz

³⁷ Pálmány Béla: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. /Módszertani problémák, fogalmak, források/. In. *A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. Szerk. Dénes Iván Zoltán–Gergely András–Pajkossy Gábor. Budapest, 1984. 37–59., 41.

A „pipás nemesek” életmódjára (és a szerző helyzetére) vonatkozatható a kézirat bevezetőjében olvasható sor: „*Nekem ugyan se decimám, se nónám, se sedecimám nincs félténivaló a magyar földön.*” E megfogalmazás szintén árulkodik a kismemesek szűkös anyagi viszonyairól. Pénzszerzési lehetőségeik jellemzően földművelésben, illetve termény- és jószágértékesítésben merültek ki, ami arra is következtetni enged, hogy tárgyi és szellemi kultúrájuk megegyezett a nemtelen parasztokéval.³⁸ Ennek viszont következetesen ellentmondanak vitairatunk írójának szellemi és kulturális kvalitásai. A forrásanyagban több helyütt előfordulnak latin, német, olasz és francia nyelvű megfogalmazások, idézetek, szentenciák (klasszikus művek töredékei, oklevél-részlet, külföldi folyóiratra utalás, római jogi ismeret stb.). Ez azért is feltűnő, mivel a korrall foglalkozó történeti néprajzi kutatások a nemesek, és ezen belül a kismemesek műveltségének alacsony színvonalára mutatnak rá.³⁹ Az anonimitásban maradó író azonban latinul értett és fogalmazott is! Ez a röpiratra alapozott tény azért is kiváltképpen meglepő, mivel a kutatások szerint a nemesség hibás és hiányos latin nyelvtudása a közvélekedésben állandóan panasz és kritika tárgyát képezte.⁴⁰ Ezt mindazonáltal osztotta egy másik, magát „pipás nemesnek” valló szerző is, aki az öregebb prókátorok panaszaira – melyek szerint fiatal segédjeik már nem tudnak deákul (értsd: latinul) – teljes megértéssel reagált. Kifejtette továbbá, hogy a prókátorok panaszait kénytelen elhinni, hiszen ők, akik még mindent latinul tanultak, nem tudtak többet, mint amennyire szükségük volt, vagy talán még annyit sem.⁴¹

Mindezek miatt akár fel is vetődhet a gyanú, hogy a szerző talán szándékolatlan játszik rá a *pipás nemes* szerepére. Ezt a (valószínűleg) helyes feltevésünket azonban csak akkor tudnánk korrekten igazolni, ha megtalálnánk az anonim szövegalkotót.

A vitairat érveinek felidézése előtt fordítsuk figyelmünket arra a kérdésre, hogy mit akart elérni Széchenyi az államformával, a társadalommal, de kiváltképpen a nemesekkel kapcsolatban? A *Hitel* alap gondolatai között szerepeltek az ősiség, azaz a nemesi birtok elidegeníthetlenségének és a fiskalitás, azaz a kincstárra „háramlás” jogának eltörlése, és ezáltal a hitelfolyósítás biztosítása.

³⁸ Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagozódása (1686–1815). In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom* 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13. A Hajnal István Kör és a KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszékének kiadványa. Szerk. Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter. Debrecen, 1997. 37–96., 87.

³⁹ Kósa 2001. 236.

⁴⁰ Uo. 253.

⁴¹ Szűcs Ábrahám: *A' Pipás Nemesek véleménye az adó, házi-adó, örök-váltság, ingatlan bírhatóság, emancipatio, hitel, ősiség, magyar és deák nyelv iránt.* Kecskemét, 1844. 104. sk.

Széchenyi közgazdasági területet is érintő elmélete szerint az elavult jogintézmények megszüntetése a szabad birtokforgalom kibontakozásához vezetett volna. Gazdasági tárgyú felismerésével tehát segíteni kívánt a magyar birtokosokon, akik jóval szegényebbek voltak, mint birtokaikhoz képest lenniük kellett volna. Újítást hozó elképzeléseinek sora ugyanakkor nem áll meg e helyen. Mint arra *Barta István* tanulmányában rámutatott: az ösiségnek, mint a magyar feudalizmus alapvető jogintézményének a megszüntetése (vagyis annak szándéka) nyomán, az ahhoz szervesen kapcsolódó változásokat logikusan végiggondolva célként kellett kitűzni a feudalizmus más, elavult intézményeinek eltörlését.⁴²

Ebben a tekintetben a polgári átalakulás irányában ható eszme volt továbbá a földesúri és a paraszti birtokok elkülönítése, és ebből eredően a szabad polgári tulajdon megteremtése. Széchenyi a parasztokat érdekeltté akarta tenni a termelésben azzal a sok kritikát kiváltó, ugyanakkor a korszakban egyedülálló teóriájával, amely alapján a jobbágy is sajátjaként bírhatta volna az általa megművelt földet. Mindezzel a gazdasági hatékonyság növelését célozta meg, egyúttal szabad tulajdont adott volna az évszázadokon keresztül elnyomásban és mai fogalmaink szerint a legkíméletlenebb jogfosztottságban élő parasztság, tehát „*a haza legszámosabb, s így legfőbb tekintetre méltó része*” számára.⁴³ A jobbágyok birtokbírhatási joga alkotmányjogi szempontból az alkotmányban foglalt (szabadság)jogoknak az állampolgárokra való egyenlő kiterjesztésével járt volna, amit Széchenyi explicit módon ki is fejezett művében, amikor „*az elavult rozsdás szisztéma bilincseiből való kiszabadulásról*” beszélve előterjesztette, hogy „*mily valódi létre s eleven életre juthatna hazánk minden honbelink felszabadítása s polgári jussokban részesülhetése által*”. Erről gondolkodva tette fel Széchenyi a kérdést, hogy „*vajon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosira*”?⁴⁴

A robot és a dézsma eltörlése mellett foglal állást, rámutatva azok haszontalan és irracionális voltára. A korszakban újdonságnak számító, a felvilágosodás eszményétől átitatott gondolatát a következőképpen jegyezte fel Széchenyi: „*[...] de ellenben se bot, se vessző nem hozott még egy országot is virulásra, s csak halvány s rossz illatú virágokat természet a kényszerítve dolgozó kéz. S akárki mit mond, csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyzetetése szerint igazait s terheit kiszabja, emelheti fel az egészet legdicsőbb pontra; s kit a sors alacsony helyzetbe tett, hol kézi munka által teljesítheti be célját, az ne vesztessen óráit hiába, hanem állhatatos munka legyen foglalatossága, de arra*

⁴² Barta István: A Széchenyi-kérdés. In. *Széchenyi István válogatott írásai*. Szerk. Barta István. Budapest, 1959. 35.

⁴³ Széchenyi István: *Hitel*. 100.

⁴⁴ Széchenyi István: *Hitel*. 257–258. Az idézeteket felhasználja Barta István is mértékadó tanulmányában. Barta 1959. 35.

öszöne s vágyódása is legyen”.⁴⁵ Ugyanígy visszavonni kívánta a kilencedet, valamint a céheket, árszabásokat és belső vámokat, ezzel is megteremtve az ipar és kereskedelem még nagyobb fokú szabadságát.⁴⁶ A kifejtett jogi és társadalmi viszonyok voltak premisszái azon feloldhatatlan ellentéteknek, amik szerint a birtokosok, habár vagyonukat tekintve módosak voltak, ténylegesen azonban majdhogynem koldusbotra jutottak. Ilyen körülmények között természetesen szó sem lehetett fejlődésről. Széchenyi 1828. július 18-án kelt naplófeljegyzésében így szól erről: „[...] Magyarország alkotmánya – vagyis tulajdonképpen a parasztnak a földbirtokosokhoz való viszonya – oly kevésbé megalapozott, hogy egy liberális és igazságosan gondolkozó embernek valami más jövedelem kellemesebb kell, hogy legyen, mint egy magyar birtok – csupa erdő, mocsár, unalmas, tudatlan, de annál pöffeszkedőbb szomszédok – mindenféle bőség és ínség kéz a kézben.”⁴⁷

Széchenyi – főleg angliai és franciaországi utazásai során szerzett tapasztalataiból kiindulva – a magyar alkotmány hibáit abban látta, hogy a nemesek elszaporodásának nem volt gátja, továbbá a főnemességnek megvolt az az előjoga, hogy az országgyűlésen képviseltethesse magát. De ezeknél is súlyosabb, a gazdasághoz kapcsolódó érvágás volt, hogy a nemes nem fizetett adót, illetőleg vámot sem.⁴⁸ Ezen egyoldalú privilégiumok miatt a fejlődés – véleménye szerint – kizárt volt, s ilyen állapotok mellett – hazája iránt való szeretetéből is – a herderi jóslat beteljesedésétől félt, mi szerint a magyarság lassan elsatnyul, elhal környezetében.⁴⁹

Korábban felidéztek: Széchenyi tudta, hogy munkájának megjelenése aligha fog osztatlan sikert aratni. De célkitűzésének véghezvitelében korántsem aggódott az éles kritika miatt, melyet a *Hitelben* így fogalmaz meg: „*De célunk nem az, hogy számos úgynevezett jóakarókat s barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, másnap pedig sárral lennének hajlandók benniünket hajigálni, amint tudniillik hiúságoknak kedveziünk vagy elleneziünk, hanem hogy használjunk.*”⁵⁰

Milyen válaszokat adott tehát „*A Felhők*” szerzője Széchenyi véleményére? A *Hitel* alapgondolatainak rövid összefoglalása után végigjárta az újtó eszmék sorát, és kommentálta azokat saját felfogása szerint. Stílusa többször iróniába, néhol szarkazmusba „torkollik”, eszméit mindazonáltal koherencia jellemzi, bár véleményét sok helyütt nem követi indoklás, vagy bármifajta kifejtés. A továb-

⁴⁵ Széchenyi István: *Hitel*. 100.

⁴⁶ Csorba – Velkey 1998. 100.

⁴⁷ SzIN. 552.

⁴⁸ Vö. Vizota 1930. 137.

⁴⁹ Uo. 135.

⁵⁰ Széchenyi István: *Hitel*. XVII.

biakban a kéziratban található sorrendet követve tárgyaljuk egyenként a szerző által kiemelt főbb *Hitel*-gondolatokat, és az azokra adott válaszait, kritikáit.

A kereskedelem hiányára utaló megállapítást szerzőnk következetesen visszautasítja. Mindezt azzal a véleményével támasztja alá, hogy olyan fokú kereskedelem, amely a nemzetnek szükséges, megtalálható Magyarországon, egyébiránt felhívja Széchenyi figyelmét, hogy annyi terményt és terméket (pl. gyapjút, marha, bor, gabona, dohány, illetőleg kőszén) egy európai országból sem exportálnak, mint hazánkból. Az ebből származó, a hazai nagy- illetve kisbirtokosokra, de még a parasztságra háramló haszon is sokkal nagyobb, mint amelyet a külföldi spekulánsok a kereskedelmi ügyletekből nyernek. A nyereséges és virágzó kereskedelemre utalnak a röpirat megjelenése előtti 30 év alatt épített, és/vagy felújított épületek, kastélyok, majorok, gazdasági épületek, de ugyanerre enged következtetni a belföldi állóvizek és az úthálózat rendbetétele, szabályozása is. A szerző mindezekből, de legfőképpen a hitel hiányából a nemzet nagyobb dicsőségét eredezteti, hiszen álláspontja szerint nincs nagyobb elismerés annál, minthogy a nemzet nem szorul a külföld kölcsönére.

Széchenynek a magyar alkotmányról és a nemesi privilégiumok gátló szerepéről alkotott nézetét a vitairat a leghesebb ellenzés tárgyává teszi, miként annak tartalmát megfordítva kijelenti, hogy csak szabad nemzetnek van lehetősége több hitelt szerezni, „mert mennél bizonyosabb a birtokban való megmaradása az adósnak, annál bátorosabb lábon áll a hitele”. Közvetlenül fontos megemlíteni, hogy a pipás nemes író eszmerendszerében a magyar konstitúcióban foglalt nemességre vonatkozó sarkalatos kiváltságok („cardinalis praerogativa”) egyet jelentettek a szabadságjogok létezésével. A *Hitelben* ugyanis Széchenyi az anakronisztikus szellemű alkotmány fennállásából vezette le a hitel hiányát. A vitairat – mint látható – jellemzően „kifakad” Széchenyi külföldi tapasztalataiból táplálkozó alkotmánykritikája ellen. Köztudott, hogy a gróf bel- és külföldi utazásai közben szerzett impressziói okán mindjobban belátta, hogy a nemzet és az ország nagyon hátramaradott, és a tévhitek szerfölött mély gyökeret vertek.⁵¹ Mindezek taglalása keretében keserű szatírával jellemzi az elidegenedett arisztokráciát, akik tehetőségükből fakadóan külföldre utazgatnak, de az ottani újításokra nincsenek figyelemmel. De ugyanígy kiemeli egyes túlzó magyar szólások (mint példának okáért az „extra Hungariam non est vita”) nevetségességét, rámutatva annak hiábavaló, kacagást vagy szánakozást kiváltó mivoltára.⁵² A *Hitel* írója megbotránkozva gúnyolja az egy helyben élő maradi nemeseket, akik mindenről oktatólag beszélnek, ámbár a negyedik vármegyében se voltak.⁵³

⁵¹ Vö. Viszota 1930. 135.

⁵² Vö. Széchenyi István: *Hitel*. 70. és Viszota 1930. 138–139.

⁵³ Vö. Uo. 68.

Ezzel szemben vitairatunk szerzője azon mágnásokat és módosabb birtokosokat veszi éles kritika alá, akik a saját hazájukat és annak alkotmánya eredetét nem ismerve külföldre utaznak, majd amit jónak és hasznosnak, valamint hazájuk tökéletesítésére alkalmasnak vélnek, azt hazatérve a saját konstitúciójukba szeretnék foglalni, tehát a maguk alkotmányát az idegen nemzetek fő jogforrásának képerre akarják „rámázni”.⁵⁴ Az ilyen államférfiaknak rövid tanmesével szolgál szerzőnk. Figyelmükbe ajánlja a néhai XIV. Lajos francia király ítéletét, aki egy korabeli fiatal magyarhoz, ki Franciaországba indult látványosságokat megcsodálni, azt a kérdést intézte, hogy Magyarországon járva látta-e Füred vidékét, illetőleg volt-e szerencséje hallani a tihanyi ekhót? Az ifjú vándor nemleges válaszára a bölcs király azt tanácsolta, hogy menjen vissza hazájába, és ha annak állapotát, és az abban számtalanul előforduló természeti csodákat végigszemlélte-megismerte, csak akkor induljon el hazájából külföldi ritkaságok vizsgálására!⁵⁵

S végül, de nem utolsósorban az ismeretlenségbe burkolózó véleményformáló ész és erkölcs csillagaival ékeskedő uraknak tartja a nemeseket, akik a szüleiktől kapott nevelés segítségével, valamint életük és szerencsájük kockáztatásával vívták ki az úri címet és ilyen minőségükben vannak hazájuk szolgálatára. Erre tekintettel azért száll síkra, hogy a nemesi rétegnek az adózás, illetőleg az utazás és kereskedelem miatt kiszabott vámfizetés alóli mentessége megmaradjon. A jobbágyok szabadságjogáról természetesen ilyen érvek mellett hallani sem akar. Elképzelhetetlennek tartja ugyanis a jogegyenlőséget, hiszen a természet törvényére hivatkozva a fennálló megkülönböztetést a nemesi címmel rendelkező birtokos és e tekintetben nincstelen jobbágy között megfelelőnek tartja, mondván „*a nemes ésszel, a nemtelen dolgozzon kézzel*”.

A kézirat zárógondolatai a fennálló alkotmány oltalma körül csoportosulnak. Az ismeretlen szerző a nemesek ekkor még nagyobb része közös álláspontjának védelmét nyilvánítja a legfontosabb célnak, kiemelve az eszmetársak különválásának veszélyét, amit a római katolikus egyház szakadásával és a keresztények ezt követő öldöklő harcával példáz. Véleménye és egyben felhívása arról tesz tanúbizonyságot, hogy a pipás nemesek „tulajdonának” tekintett szellemiség, a „*konstitúciót védeni!*” mindenek felett áll.⁵⁶

A szóban forgó röpirat jelentősége, hogy bár tudjuk: a reformkori rendi társadalom kiváltságaihoz ragaszkodó (ekkor még nagyobb) része elutasította – egyes rémhírek szerint elégette – a *Hitelt*, de egyetlenegy ilyen összefüggő, ezt az attitűdöt és kifejezési módot részleteiben megmutató gondolatsor sem maradt ránk. Az ismeretlen szerző reflektáltan, olykor szellemesen fejezi ki az „alkotmány-

⁵⁴ Vö. [N. N.]: *A Felhők. Röpirat ...* 12.

⁵⁵ Uo. 12.

⁵⁶ Uo. 32.

felforgató” írásról elutasító véleményét, s ezzel megmutatja a „pipás nemesi” gondolkodás több sajátosságát, politikai nyelvét, érvanyagát, ezzel is hozzájárulva a reformkor genezisének és politikai gondolkodástörténetének megismeréséhez és megértéséhez.

A forráskiadásban – hosszas megfontolás után – a betűhű forma mellett döntöttünk, hogy a szöveg nyelvi-stiláris elemei is vizsgálhatóak legyenek a kiadvány alapján. A magyarázó jegyzetek emendálás nélküli (helyenként szerzői írásmódot követő) szóalakokat tartalmaznak; helyesírási hibákat, egyértelmű elírásokat jelzés nélkül javítottunk. Jegyzeteinkhez felhasználtuk az alapvető lexikonokat és újabb forráskiadványokat.⁵⁷ A latin és francia idézetek jegyzeteinek végső pontosításához Tóth Orsolya (DE) és Kiss Sándor (DE) segítségét vettük (köszönettel) igénybe. A jegyzetek szakmai ellenőrzéséhez a Széchenyi (Gróf Széchenyi István Összes Munkái), a Kossuth (Kossuth Lajos Összes Munkái) és a Kölcsey (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) sorozatok anyagát hívtuk segítségül.⁵⁸ A háttérmunkához használt kötetekre vagy internetes oldalakra a jegyzetekben külön nem hivatkoztunk, csak azokra a művekre, amelyekből speciális információkat nyertünk.

⁵⁷ *A Pallas Nagy Lexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893–1897. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html> – 2012. 11. 10.]; *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.niif.hu/02100/02115/html> – 2012. 10. 03.]; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. [Online: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k12680.htm> – 2012. 11. 03.]; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung. [Online: http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_...] – 2012. 11. 10.]; *Sárréti kurrentáló könyv. Hivatali körlevelek a 19. század eleji Bihar vármegyéből*. Szerk. Brigovác László, Petró Leonárd, Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2011.

⁵⁸ Az ellenőrzés során elsősorban Viszota Gyula (*Gróf Széchenyi István összes munkái*. X–XV., *Gróf Széchenyi István naplói*. I–VI. Budapest, 1925–1939.), Barta István és Pajkossy Gábor (*Kossuth Lajos összes munkái*. I–VII. Budapest, 1948–1961., 1966., 1989.) ill. Völgyesi Orsolya és Pajkossy Gábor (*Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési írások*. I–III. Budapest, 2001., 2002. és 2011.) jegyzeteire építettünk.

A FELHŐK

–

RÖPIRAT, SZÉCHÉNY „HITEL” CZ. MŰVE ELLEN.¹

[1.] A FELHŐK

Gróff S. I. Hitele az, az ujjabb, 's eredeti Munka, melly Véleményimet ki satolta; – mellynek tendentiája² /: ha jól vettem hozzá /: a Constitution³ valo változtatás; – a mellynek én a Magyar Constitutiot buzgon szeretni, 's betsülnitudó Felhők neve alatt e kiss zsenge Munkám által mint hajdan Aristofanes⁴ Socratesnek⁵ ellene vagyok! –

Nem ohajtom: hogy a Hitel iroját Socrates fatuma⁶ érje, noha meg vagyok gyöződve: hogy szinte olly nagy Lélekkal ki tudná azt is állani. – Tsak arra emlékeztetem az Olvasót, hogy a Pannoniai Fenixben⁷ mind ezen Mondottaknál, mellyek a Hitelben foglaltatnak, sokkal több, 's nagyobb Hazafisággal volt mondva, de azon Fenix még sem keltt ki hamvaiból. – A Ki Piringer,⁸

¹ A kézirat lelőhelye: Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Kézirattár, 10a E 7/6.

² *tendentia* – célzat, törekvés, irány

³ *constitutio* – alkotmány

⁴ Aristophanés (Kr. e. 450 k.–385 k.) – görög vígjátékíró, költő. A *Felhők* c. vígjátékában a szofisták új nevelési irányát gúnyolta, és annak fő képviselőjeként Sókratést.

⁵ Sókratés (Kr. e. 469–399), ókori görög filozófus, idejének nagy részét nyilvános oktatásnak szentelte. Tanait beszélgetések, viták során fejtette ki, dialektikus módszerének segítségével, kérdések feltevésével próbálta meg hallgatóit az igazságra és a problémák megoldására rávezetni.

⁶ *fatum* – végzet, az elkerülhetetlen sors. Itt „Sókratés fátuma” a filozófus tragikus halálára vonatkozik. Irigyei és ellenfelei alaptalanul azzal vádolták meg, hogy a régi istenek helyett újakat tisztel, a vádak alapján letartóztatták, halálra ítélték és a méregpohár kiivására kényszerült.

⁷ Decsy Sámuel: *Pannoniai Fénix avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Bécsben, 1790. A szerző (1742–1816) utóbb a *Magyar Kurír* egyik szerkesztőjeként töltött be fontos szerepet a magyar művelődés történetében. A „*Fenix*” a 18. század vég ismereteit összegzi a magyar nyelv eredetéről, jellegéről, rokonságáról, de emellett hosszas történeti fejtegetésében (nemzetkritikusan) vizsgálja, hogy miért lett a magyar nyelv elhanyagolva. Hosszasan elemzi egy „*Magyar Tudós Társaság*” létesítésének előnyeit, lehetőségét, módját, részleteit. Közben viszont pozitívan értékeli a magyar kereskedelmet, tudományt stb. A hivatkozások nagy száma és az érvanyag egybecsengése alapján a zalai „pipás nemes” azonosult Decsy koncepciójával.

⁸ Piringer Mihály (1763–1840) – író, bécsi udvari titkár majd tanácsos – hadügyi könyvei élénk publicisztikai és tudományos vitát eredményeztek az 1810-es években Magyarországon, illetve a magyar alkotmányt, a nemesi felkelést és a nemességet bíráló elemzése miatt komoly politikai visszhangja is lett munkájának, többek között az 1811/12-évi diétán. Piringer, Michael: *Ungarns Banderien, und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt. I–II*. Wien, 1810., 1816. Lásd összefoglalóan: Poór János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, 2003. 13–15., 51–57.; Kovachich Márton György vita-kéziratait elemezve:

Grossinger,⁹ et quae nomine Grosingeriano circumferuntur;¹⁰ mégis N. P. Kézirata Mentségét¹¹ olvasta; – az Episkepsisre¹² költt Anti; – ’s Hyperantiepiskepsisekre¹³ emlékezik, az a Hitelről könnyen ítélhet. – Ellenben szép Stylussal nagyon írva, sokban igaza van; – azt nem is egy Ember, hanem egész Társaság Készítette; fölséges a célja, ha Ki vinni lehetne; már csak az is elég: hogy a Munka nagy Hazafi neve alatt jött az Életre. – Ollyan ditséretnek mellyek a Kiadónak inkább gyalázattá válnak! – Meg kell mondani az Igazat rola; azt tartom én: ha szinte Dienes Király¹⁴ munkája volna is a Kérdésben, és ha az Író nagy Lélekkel bír /: a mint nem Kétkem /: az Igazmondót fogja végtére ő is magasztalni. –

Poór János: Egy recenzió és recenziója. Kovachich Márton György a magyar alkotmányról és hadszerkezetről. = *Levéltári Közlemények*, 2003. 1–2. sz. 105–133.

⁹ Grossinger (egykorúan: Grossing) Ferenc Rudolf (1751–1830) a 18. századvég egyik „jellegzetes ideológiai kalandora”, aki – bár többször összeütközött a hatalommal, s pályáját életfogytig börtönbüntetés zárta le – a magyar alkotmány bírálóinak egyikeként „udvari megrendelésre” támadta a magyar közjogot. Kapcsolódó művei: *Franciscus Rudolphus a Grossing: Ius publicum Hungariae*. [...] Hala, 1786; Franz Rudolph von Großing: *Ungarisches allgemeines Staats- und Regiments-Recht*. Wien, 1786. Lásd: Miskolczi Ambrus: A titkostársasági kultúra születése és kiteljesedése, paroxysmusa és felszámolása. = *Múltunk*, 2008. 4. sz. 22–23.

¹⁰ „[...] és amely dolgok Grossinger neve által [ti. az ő nevében] terjednek.”

¹¹ N. P. – Felsőbüki Nagy Pál (1777–1857) – Sopron megyei ellenzéki politikus, többször a megye diétái követé, kiváló szónok. Az 1807-es országgyűlésen a jobbágyok terheinek enyhítése, valamint különféle nemzeti követelések érdekében szállt síkra. Bátor ellenzéki érvelése miatt az udvar megakadályozta részvételét az 1811/12-es országgyűlésen, viszont tekintélye miatt jelentős szerep jutott neki a reformkort „felvezető” diétákon (1825/27, 1830). Utóbb azonban helyzete elbizonytalanodott és a politika második vonalába „csúszott.” A bevezetőben ismertetett 1830. március 2-án Sopronban elhangzott (és később terjesztett) védekező beszédére utal a szerző.

¹² A munka szerzője Krajner Imre (1791–1875) jogtörténész, aki utóbb a Festetich családnál titkárként majd jószágkormányzóként tevékenykedett, s 1816-ban bekapcsolódott a magyar alkotmány körüli aktuális vitába. Írásának pontos címe: *Episkepsis juridica assertorum in ephemeridibus Hesperus dictis circa oppositionem, repulsionem, reoccupationem etc. contentorum, quam dissertatione inaugurali occasione censurae pristalidalis elucubravit* [...] Pest, 1816.

¹³ A Piringervita 1816-os (a II. kötethez kötődő) nyilvános kibontakozását (Krajnerrel szemben) olyan megnyilatkozások jellemezték, amelyek Piringerral egyetértve bírálták a magyar alkotmányt. Többek között: [N. N.]: *Ungarisches Privat-Recht*. = *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*, 1816. 48. sz. 753–760.; [N. N.]: *Hyperantiepiskepsis*. Raab (Győr), 1816.; [N. N.]: *Zwey recensionen über Piringers Banderien und eine zu Raab erschienene Hyperantiepiskepsis*. Wien, 1816. (Klny. a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* 1816. 103–106. számaiból: 1636–1684.). Vö. *Tudomány Gyűjtemény* 1817, III. kötet, 146–147. [Online: <http://books.google.hu> [...] – 2012. 11. 06.]. Lásd még a vita jellegéhez, és a másik oldal véleményéhez a magyar alkotmányértelmezés korabeli példáit: Széchényi Ferenc gróf kéziratosszólását, illetve Kovachich Márton György kapcsolódó állásfoglalásait: Poór János: Egy nemesellenes könyv a 19. század elejéről. = *Magyar Könyvszemle*, 1989. 2. sz. 192–200.; Poór 2003. 105–133.

¹⁴ Minden bizonnyal (Földművelő) I. Dénes (Diniz I. Rei Lavrador) portugál királyra (uralk.: 1279–1325) vonatkozik a megjegyzés, aki (többek között) a trubadúr költészet felkarolójaként volt ismert, és aki a provanszál líra több műfajában maga is alkotott.

Szép a Felhő; míg tsak a Naptól költsönözött aranyos tornyaival Kozelitteni Látszik, jó, szükséges, tenyésztő lehet, – így Szép a HITEL. míg tsak azon Oldalról látszik: Elöbbre; [2.] 's fölbbre Magyar! – De vajmi meg vető, irtoztató zordon a mint a Napot befödte, villog, Jégzáporral, 's ezer Menykövel rettent, ha így hangzik: Szállj le Nemes; – Üllj fel Paraszt! –

Nem a Dézsmaféltés mondattya velem meg az Igazat, mit G. S. I.¹⁵ előre gyanított. – Nekem ugyan se Decimam,¹⁶ se Nonam,¹⁷ se Sedecimam¹⁸ nints félténivalo a Magyar földön. Nem is vagyok az, Ki mintegy Apo-Episkepsise¹⁹ tekintetével is felelhetett bárány böriben öltözött Pristaldusi²⁰ Farkas. – Nem; – tsak Ki mondom egyenest: – Pipás Nemes Ember vagyok. Magyar, – de tsupa Magyar, ki a Külső Nemzetek Nagyságát tapasztalásból nem esmérem, talán azért nem is édesedhettem belé annyira; hogy Hazámot azokéhoz hasonló lábra állítani törekedhetném; – de el gondolom, 's talán nem is tsalatkozom abban: hogy az igaz Magyar nem irigylette a Külső Nemzetek Nagyságokat; – ellenek nem irtt; – annál Kevesebbé szegődhetett azok mellé, Kik a Ludnak tsipös száját tollával együtt ö ellene alkalmaztatták. – Igen Különös természete a Pipásoknak az: hogy a Dohányt, Tüzkövet, Taplot, magoktul nem hagyák; mennél többször gyujtanak Pipára, annál jobban Kivánnják a Dohányozást. – Illen szokást ohajtanék a HITEL Irojában is; hogy a mi a Magyar Constitutiohoz tartozik, ne hagyna fel azokkal, és lenne Ő is inkább – Pipás! –

[3.] Ez a Világ a leg jobbik, – holott Ura minden Állatoknak az Ember! – Semiből Ki Kelni, és Emberré lenni, valami boldog állapot! – Lám az Ember parantsol a Vadaknak is; és modjával hatalmába Keritti azokat. – Így ejti az Ember észszel törben az erős Oroszleánt; – így ejti el lesből a leg gyorsab Nyulat; – használja pedig a magátul mozgo, és veszteglő egész természetet is. – Uraság! Szép tehetség! – A Nagy Isten hatalmátul Költsönöztetett mind ez; – vagy mint Democrit²¹ mosolyogva, 's hideg vérrel álléttya: a Vak eset szülte ezt Számodra oh Ember! – Ki Magyarinak mindegy, az tsak igaz marad: hogy minden Létnek Ura e földön az Ember. – Szép dolog tehát: ha Ember az Ember. – De külömbség vagyon meg is az Ember és Ember Között. Tudnivalo: hogy a

¹⁵ Gróf Széchenyi István

¹⁶ *decima* – tized

¹⁷ *nona* – kilenced

¹⁸ *sedecima* – a tized egytizenhatoda, amit a plébános a községtől kapott

¹⁹ Lásd a 11–12. jegyzetekben!

²⁰ *pristaldus* – bírósági végrehajtó (igazságszolgáltatási intézmény és tisztség) a középkorban (utóbb magyarul: poroszló)

²¹ Valószínűleg itt a görög filozófusnak és tudósnak, Démokritosnak (Kr. e. 470/460 k. – 370 k.) a világ keletkezéséről szóló elméletére utal a szerző.

Herczeg, Praelatus,²² Mágnás,²³ Kamarás, és Pipás Nemes Között ollan a Külömbőség; mint a Föstö, Timár, Bábos, Kolompár,²⁴ Szabo, Tsizmadia, és Botskor Varga között; mert amazok mind csak Nemesi Jussal, valamint emezek Mesterségből élnek; – Mind ezekhez pedig egy forma láncz Szemekkel Kapsolva vagynak a Kémenytisztítottok, és a Jobbagyok, vagy is a Pénzes Napiszámosság, és az Urbarium²⁵ szerint Robotolok. –

Már Kinek jutna eszében: hogy a Kémenytisztítottok mennél több Kémenyt Söpörnek, egy Kémenytül annál Kevessebb fizetést Kapnak, ugyan azért iparkodásokért büntetődnek. – Fel Kell azért menteni őket a Kémény Söpréstül? – A Kik, ha a számát meg halladnák az előttök el Számláltt Mester Embereknek, természetesen még Kevessebb Bért Kapnának, és ők azért az előttök el Számlaltok fölött tekintettel birhatnának é? – Boldogtalan Czéh! melly egyik a Másikat szünetetni törekszik. – vagy melly a Kémenytisztítottoknak a többek fölött Elsőséget ad, 's azt akarja: hogy azok fehér ruhában söpörjenek, ugy lesznek tisztábbak a Kémények! – És nemde ha a Praelatusi, és Nemesi Kémények söpretlen maradnak; ezeknek gyultt Házaik után, az ugy nevezett Magnási Házok is egyszeriben tűzben lesznek? – A Kémenytisztító ugy, mint a Jobbágy [4.] panaszkodik Munkája nehéz volta ellen, de Rangot egyik sem Keres. – Ha valaki a Kémenytisztítottot a Sepréstül; Jobbágyot a Robottól fel mentvén, valami Nemesi foglalatosságra p. o. egyiket Fő Ispánynak; másikat Törvényszék = Elölülőjének meg hivná, mindegyike szemét száját el huzván, egy bódultt formában tsak a fogafehérének mutatná ugy é? – Risum teneatis et vos Amici!²⁶ – Ezek tsak akkor ülhetnek előttetek; ha Ti önként ugy akarjátok, mint G. S. I. és N. N. P. – de akkor sem illenek helyeitekben, ha Szinte Puffendorf lett volna is a Nagy Attyok; vagy Rousseau a Baráttok!²⁷ –

²² *praelatus* (prelátus) – katolikus egyházi (fő)méltóság, főpap

²³ *mágnás* (lat. *magnates*) a főurakra használt gyűjtőnév, amelyet a 19. század elején főként a világi főurakra, s azon belül is a főnemesi címmel rendelkezőre használtak. Mivel a szerző itt külön vette a *herceg* kategóriát, ezért vélhetően a *grófokra* és *bárókra* vonatkoztatja a fogalmat.

²⁴ *kolompár* – fémlemezárú-készítő kézműiparos

²⁵ *urbarium* – úrbér; a földesúrnak járó jobbágyi szolgáltatások

²⁶ Horatius *Ars poetica* (*Epistula ad Pisones de arte poetica*) c. episztolájának ötödik sorából származó (pontatlan) idézet. Eredetileg: „[...] risum teneatis, amici?” Horatius: *Epistulae* II. 3. 5. Magyarul: „Tartsátok vissza a nevetést, barátaim!” Lásd.: Bánk József: *Latin bölcsességek: szállóigék, velős mondások latinul és magyarul*. Szeged, 1993. 325.

²⁷ Samuel Freiherr von Pufendorf (1632–1694) – német lutheránus jogász és teológus, az újkori racionális természetjog-elmélet egyik megteremtője. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) a svájci-francia felvilágosodás meghatározó filozófusa, többek között a társadalmi szerződés gondolatának kidolgozója. Itt a társadalmi egyenlőséggel kapcsolatos nézeteik miatt lettek (negatív összefüggésben) felidézve.

Hogy az Emberi Ész az Uraság és Uraság Között is Külömbiséget talált, azt Eredetében Democratiának; Későbbben Despotismusnak, Monarchianak Aristocratico Mixtának²⁸ el nevezte. – Az Uralkodás tsak nevezettel, de általánossan véve természeti formával egymástul nem különbözött, mert egyiknél, mint a másiknál Parantsolóra, és Szófogadora egyaránt volt Szükség; – mindenütt tsak az okosabb jelessebb eszü, tapasztalásu férfiak tették az Elsőséget! – Nem czélom a sokféle uralkodás modot, formát öszvehasználtások után egyiknek a másiknál jobbvoltát fejtegetni, 's valamelly Nemzettel egyikét a másik fölött meg Kedveltetni. – Mindenik lehet a maga Kedvellője előtt jó, és pedig ollan, mellynél jobbat, az azt Kedvellők nem esmérnek. Ez a Kedvellés Geniusza teszi boldoggá a Nemzetet, azt vittatom! –

Illel Kedvellésében vala a Constitutionale Imperiumnak²⁹ a Magyar Nemzet sok Százodok olta, és nem tsak nem Kiván, de nem is engedhet Ujjittást; – mellynek az ő cardinális [5.] Prerogativáiban³⁰ gyökerezett Szabadságai, sem maga Ki fejlődésének, sem az Irigységnek ronto eszközéül nem szolgáltak, mert minden bal sorsok viszontagságoknak ellenökre is a Szabad Nemzetek tündöklő sorában, mint valamelly Köszirt a Tengernek hullámai között, mozdulhatatlanul áll; következve ollan, mellyet az üdö is állandosággal Koronázott. – Ezt a Szabad Hazát azonban borongo Felhők is háborgatták, és néha Végveszéllel fenyegették. – Illenek voltak /: hogy hosszas ne legyen az elől hordással /: a Tatároknak pusztítottaik; – a Dósa pártütése; – a Vallás miatt valo visszavonások; – a Mohátsi Veszedelem, és az onnént szármozott idegen Hatalomnak el fogadása, mellyek mit okoztak a Magyar Hazában egy ditső Hazafinak szavai után: Tsufjává lettünk mi Magyarok önnön magunknak, Ellenségeinknek pedig valakik valahonnan jönnek reánk, prédájává;³¹ siralmassan Ki fejezem. –

²⁸ A névtelen szerző itt a korabeli politikai-jogi műveltség egyik alapelemét, az arisztotelészi államformatant használja kiindulóponttul. A görög filozófus, Aristotelés (Kr. e. 384–322) államteóriája *Politika* című művében bonyolultabb rendszert alkot; négyes felosztásban – ha nem is ugyanígy (ott: *demokrácia*, *oligarchia*, *arisztokrácia*, *monarchia*) – a *Retorika* című művében olvasható.

²⁹ *constitutionale imperium* – „alkotmányos birodalom”. Utalás a rendi alkotmányos alapon működő Magyar Királyságra.

³⁰ *cardinalis praerogativa* – sarkalatos kiváltság

³¹ Ismert szállóige Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság, avagy: az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*. című (1660-as években keletkezett) művéből: „Csufjsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek penig, valahunnan jön reánk, prédájává.” *Zrínyi Miklós prózai művei*. S. a. r. Kovács Sándor Iván. (Zrínyi Könyvtár I.) [h. n.] 1985. 215. Az ismeretlen szerző lehetséges, hogy Decsytől vette át az idézetet, mert az általa nagyra tartott, sokszor hivatkozott *Féniksz*-ben éppen ott szerepel, ahol az elkülföldiesedő magyar urakat bírálja. Lásd: Decsy Sámuel: *Pannoniai Féniksz*. 70.

És ez volt az Országot Süllesztő Ezer Menyköves Felhö, mellynek Utoljároi /: hogy többeket el halgassak :/ voltak Piringer, Grosinger, et quae nomine Grosingeriano circumferuntur.³² – Egy Antiepiskepsis, egy Fenix el hajtották ezen veszedelmes Felhöket is.³³ – Támodott ismét valami rosszal neveztetett Szénégető, de helyessebben mondva: Nagyfelhö!³⁴ Kémélet a nevének; – röviden legyen rola meg jegyezve: hogy ez irtoztatová lett a Magyaroknak. Ennek Szülöttje az a Kéziratu Mentség: mellyben valami tsuful állittatik: hogy a Magyar Nemesség most is az Országnak nagyobb résziben Szokás szerint adót fizet a jobbágy birtoktul; mégis hogy a hol az Szokásban nincs is, önként, és sürgetve kívánta a Nemesség ott is az Adó alá valo Conscribáltatását.³⁵ – De hála az Egeknek, az a Felhö még is nem okozott egyebet; minthogy a nevetséges Egeret Szülte! –

De mind ezeknél terhesebb Felhö, G. S. I. HITEL Neve alatt; mert ez Méltóságos Nagyságos Felhö, melly aranyos Tornyaiival fényleni Látszik, azon Mennyköveket Szülni, a mit se Tatár [6.] pusztítás, sem Dosai Pártütés, vagy visszavonások, nem Német Piringer, Grosinger, 's az ezek tánczán járó N. P. 's több mások okoztak a Hazának sok Százodok olta. – Igenis, azt állittani: hogy a Magyar Nemzet a Külső Nemzetek előtt is onnént esméretes, és ditső; mivel Fejedelméhez hiv; – itt a Hiteles Felhö fényes Tornyokkal jön elő; – azomban nints Pénz; – nints Hitel; – nints Kereskedés; – fel vettetett hogy 1000 Pénzes Napiszamos többet dolgozott Magyar Országban tizenháromszor, mint ugyan annyi Robotos; – hogy a Földes Ur tsalja, a Jobbágy lopja egyik a másikat; – hogy a Magyar Nemesnek azért nints Hitele, mert rosz a törvényes Constitutioja, a Hitelt tehát annak lemondásával lehetne eszközteni, egyéb iránt mint is tehetségeben a Nemzetnek; – hogy a Jobbágyságbul áll a Nép Nagyobb Száma, azt illeti tehát a Tekintet, az méltobb a Szabadsagok használotára; – hogy a Dézsmának vétele igasságtalan, mert mennél többet természet a Szöllömives, annál jobban büntetődik iparkodásáért; – Végre hogy a természet tsak Munkás Kezeket alkotott, a munkátlan Pipás Nemes mi Jussal tarthat e fölött Uraságot? – a Positiva Törvény éppen nem, hanem a természetes Igasság az: a mi örökre meg igazul; egyszer tsak meg kell tehát a Constitutional³⁶ Szabadságnak is Szünni; – a Gyermeket a Theatrumba kell botsájtani; – mig nem Török tsontya, hadd

³² „[...] és amely dolgok Grossinger neve által [ti. az ő nevében] terjednek.” A szerző itt összefoglalóan utal a magyar alkotmány 18. század végi és 19. század eleji bécsi kritikusaíra. Lásd a fentebbi 8–10. jegyzeteket!

³³ Vö. a 7. és 12–13. jegyzetekkel.

³⁴ Felsőbüki Nagy Pálra (vö. 11. jegyzet) vonatkozó kitétel.

³⁵ *conscribáltatás* – összeírás; itt: besorolás; értsd: adó alá vonás

³⁶ *constitutionalis* – alkotmányos

essen; – a Bultsu és a. t. – Parantsolo szükségét, vagy Pártolást jelentő állítások é ezek? – 's lássuk van é igaza az állításoknak? –

Nints Pénz? F. Nem igaz! Van Arany, Ezüst, Réz, Papiros Pénz. – Nints Hitel? F. Vallon honnand eredhetnek tehát Nagyságos Uraiméknak Sürü Sequestrumaik?³⁷ – Nints Kereskedés? F. Annyi, a mennyire a Nemzetnek Szüksége van, elég. – Itt a Mezzei Cultúrában áll a főbb boldogság, melly az Ángol [7.] Kereskedést Ki potolja; – 's ha itt is minden Ángol modra kereskedne, a Természetményeknek előállításában Szünne meg a Szerentse! – Nints Kereskedés? talán a Hitel Szerzője számban sem vette: hogy majd Európának egy Országából a Külföldre annyi Gyapju, Marha, Bor, Gabona, Dohány, Köszén, és más efféle Természetmények Ki nem vitetnek, mint édes Hazánkból, mellyből mint a Nagyobb, mint kisebb birtoku Földes Urakra, sött még a Magyar Parasztra is majd talán több haszon hárámlik és fordul, mint akár melly Külföldi Speculansra? – Vallon tsak 30 Esztindök olta ujjonnan épült Faluk, Majorok, roppant Kastélyok, gazdaságos Épületek, Tavak 's berkek Ki Szárittási; Vizeknek 's Utaknak Költséges Regulatioji;³⁸ Várossainkban oriási Nagyságra, és a Leg szebb izléshez alkalmaztatva fel emelkedett Házok mire egyébbre; mint Kereskedésre mutatnak? – Vagy talán ezek mind Hitelezés nélkül, mellyet G. S. I. a Kereskedés Lelkének állított, meg készülhetek? – De ám tagadjon meg a Hitel szerzője a Magyarul minden Hitelt; vallon nem nagyobb ditsősége é a Nemzetnek a nélkül; hogy a Külföld Költsönére szoruljon, ezen Kurta és rövid üdöszakasz alatt valo felemelkedését eszközölni? A Ki ezeket nem látja, annak vagy be hunt szemekkel kell Hazáját járni, vagy gunyolo Természetét, azon rosz Madáréhoz méltó hasonlítani, melly maga fészket szokta szemtelenül be rutítani! – Ezer Pénzes Napiszámos többet dolgozott Magyar Országban tizenháromszor, mint ugyan annyi Robotos? hogy ez a mondás Képtelenül nagyittva vagyon, meg vilagosítja: ha a Kettő Közt a Proportiot³⁹ fel találván, G. S. I. velem olly alkura lép: hogy minden ezer robottyaért, 80 pénzes Napiszámot el fogadjon. Így G. S. I. is nyertes lenne, Jobbágya is gazdagodna, de még a haszonbérlőre is alkalmas haszon térülne! – Majd meg látnánk hány évek le folyása után Szegődne vissza édes Attya; sött ditső Fő=Papi Szerző és bölts elöllátással biro Elejinek Principiumira?⁴⁰ – De meg igazul [8.] állításom még abból is: hogy a leg tehetősőbb birtoku Magyar arra, hogy Külföldön fekvő Javakat szerezzen nem a Valóságos haszon, hanem más mellékes tekintetek szokták vezérleni; – ellenben a Külső Nemzeteket, ugyszintén a Fölséges Uralkodo Austriai Házat birtokainak a Magyar Hazában naponként

³⁷ *sequestrum* – bírói zárlat, adósságrendezésre irányuló vagyonfoglalás

³⁸ *regulatio* – szabályozás

³⁹ *proportio* – arány, arányosság

⁴⁰ *principium* – alap, alapelv

valo nagyobb és Nagyobb Ki terjesztésére, mi édesétheti inkább; mint az illes Javaknak birásából érezhetőleg be folyo haszon? és a Nemzeti Constitutiohoz valo Vonszodás? – A földes Ur tsalja a Jobbágyot, a Jobbágy lopja a Földes Urat; – quittek! egyik se lop, se tsal. –

Nints Hitele a Magyar Nemesnek a Constitutioja miatt, Cítálni Kel, huzodik a Pör, opponálhat,⁴¹ reoccupálhat,⁴² tsak ezeknek, több ilyen szabadságoknak le mondásával, nem másként szerezhethet a Magyar Nemes Hitelt? F. Contrast állítás!⁴³ – Inkább igaz: hogy tsak Szabad Nemzetnek lehet több Hitele, mert mennél bizonyosabb a Birtokban valo meg maradása az Adosnak, annal bátorosabb lábbon áll a Hitele. Ugyan is a Kit egyszeriben nyakon ragadni, és értékétül meg fosztani szabad, annál soha sem vagyok bizonyos: hogy az enyim Ki Kerül, és nem viszi é egy harmadik tsalárdul magához azt, a minek a Nekem valo tartozásban jutni kellene? De a Sequestrum, az Oppositio,⁴⁴ a Reoccupatio⁴⁵ mind oda mutatnak, hogy az enyim nem veszhethet el, 's ha szintén Késik is, de Uzsorával térül meg. – Az pedig éppen nem áll: hogy ha a kötött üdöre meg nem kaphatom Pénzemet, el vesztettnek tartom azt; mert a mint ki attam Költsön, már nem vagyok Ura Pénzemnek, tsak Reménységet hagytam fel magamnak arra: hogy üdövel meg Kapom, tehát még nem vesztettem el. – Oktalan az: Ki mind másnak adja Hitelben, a mije van, mertt a Kivántt üdöre vissza nem kaphatván mindenkor Pénzit, néha a Publicum⁴⁶ Rendeléseis ellent állván, annak igazán semmije sint; – de volenti non fit [9.] injuria,⁴⁷ arra azt mondja a Deák. – Hálá, hogy e részben Nagy Atyáink tovább láttak, és Onokáikat talán az Uzsorával gyarapodo Filisteusok által birtokokból ki forgattatni nem akarták, hanem üdöt engettek nékiek a magok öszve szedésekre, és Ki tisztittásokra. –

A Jobbágyságbul áll a Népnek többsége, azt illeti tehát a méltobb tekintet, 's a szabadságnak a Pipás Nemessek előtt valo használota; – a Nemesnek tehát meg kell szünni, é a. t. – Miként jön ez öszve egy külső Nemzetbéli Politicusnak állításával? Ki ugy mond: Magyar Ország egy Virágos Kert, mellyben minden Nemei a Szebb Virágoknak ált plántáltotnak,⁴⁸ az az: minden Nemzet vágyva

⁴¹ *opponálni* – ellenvéleményt megfogalmazni, itt: ellenállás

⁴² *reoccupál* – visszafoglal

⁴³ ellentétes állítás (önellentmondás)

⁴⁴ *oppositio* – itt birtokjogi értelemben: foglalással vagy azt célzó határozattal szembeni ellenállás

⁴⁵ *reoccupatio* – visszafoglalás

⁴⁶ *publicum* – közönség, itt: közvélemény

⁴⁷ *volenti non fit iniuria* – „Azon, aki maga is úgy akarja, nem esik jogtalanság.” (Ulpianus) – Szécsi Ferenc: *Szállóigék*. Universum-Könyvkiadó, 1936. [Változatlan utányomás, Anno Bt., Budapest, é. n.] 95.

⁴⁸ *plántál* – ültet

vágy a Magyar Nemesi Szabadságra. – Sokkal igazabb az: hogy a Szabad Nemzet alatt a Jobbágy is Szabadabb, 's a Nemes Házok mind annyi asylumi⁴⁹ a Nemteleneknek. – Illik: hogy a Nemes észszel, a Nemtelen dolgozzon Kézzel. – De a Szabadság szünetét ohajtóis esmérje ám jól Hazája állopotját, és ne legyen Hazafi Társainak leg főbb Kintsében egy – Nadály! Ugyan mit ígérhetne még a Magyar magának: ha a Szabadsága meg szünne lenni a Véd=angyala? – Ditsöt? Nagyobbat? vagy a tsinosultt Nemzetek Nagyságához hasonló állopotot? a meg betsülhetetlen bizonyos Jónak gyáva el hagyásával remélleni valami bizontalant? Nem annyi é ezen állittás: mint meg gondolatlanul Sclávvá⁵⁰ tenni azon Hazát, melly Százodok olta fen tartotta azt: a miért Sok Nemzetek sok évekig vérengzvéen, hozzá semmi magok fel áldozások mellett sem juthattak. – Hát inkább idegen Nemzet ditsösségéért foljon é a Vér; hogy sem a Hazáért? – Hát a Körmöczinél, Schelmezczinél többet ér a Papiros Pénz hypotheca⁵¹ mellett? De már ezt a Bolondnak kell mondani, Kinek jó a fa poltura⁵² is. – Kérdés: hol a mi Hypothecánk a Hazában, a mit ugy is birunk, 's a mienk? Vagy Külső Országban Kériünk arra ígéletet, 's ha belé akárnánk menni a birtokba, nem lenne é az a felelet: Vedd el, ha tudod! – Melior est conditio possidentis.⁵³ Vajmi igen szeretik azt a Külsők, a mit mi olly otsárolva meg vetünk, rongyot adnak érte; – Szegyeneljük, – jóvá ne hagyuk! –

[10.] A Szerződés, Alapa minden Uraságnak: Hunniát szerezte vérrel vitézül a Magyar Nép, ki magának Törvényt szabott: Vérrel meg védelmezni a Birtokot, és a Védelmezőt a Föld örökös Urának esmértetni. – Vallon lehet é ennél ditsőbb szerződés? – A Ki nem állott Ki a Védelemre, arra Itéletet hozott: Öszve apittatni. – Későbbben szelidebben gondolkodván, azt ítélte a Köz Társosság: Ha nem jösz a Haza Védelmére; – Jobbágy vagy! – Valamint az ostrom által meg hódított Föld népére is hasonló Itélet hozatott. – Így származott a Nemes földes Ur, és a Jobbágy. – A Nemes t. i. Ki az Ész és erkölts tsillagaival ékeskedik; – a Nemes, ki ollan Szülőktül származott, 's ollan nevelést kapott; – a Nemes, ki élte el szánásával annak, 's minden Szerentséjének Koczkáztatásával vivta, 's vivja Ki az ön maga; 's több Barátnak boldogságokat, tsendes maradásokat, Uraságokat. – Már ha illen Emberek, valamelly Országokat magokévé tettek a Vitézi Rény⁵⁴ által, volt é jussok magokrol, 's utoljaikrol jól gondolkodni? p. o.

⁴⁹ *asylum* – menedék(hely)

⁵⁰ *scláv* – rabszolga

⁵¹ *hypotheca* – jelzálog

⁵² *politura* – 17–18. századi – lengyel eredetű – váltópénz (= egy garas vagy három krajcár)

⁵³ *melior est conditio possidentis* – előnyösebb helyzetben van a birtokon belüli. Több szöveg-változatban használatos római jogi axióma, a lényege: egyenlő körülmények/feltételek között a birtokon belülit illeti az elsőbbség.

⁵⁴ *rény* – az *erény* (erkölcs) szó régies alakja

azt rendelni: hogy ők, sem az ö Utoljaik senkinek adozására, vagy szolgálására ne köteleztessenek; – hogy nemkülömben, mint tsak törvényesen rendeltt Biráik előtt, és a Törvények rendszabási szerént marasztaltathatnak meg valamiben; – hogy nekik Vámfizetés nélkül utazni; – kereskedni az Országnak minden részeiben szabad légyen; – ugy lakni, tartzkodni, Javakat örök Szerződés mellett birni, Hivatalokra Elsőknek, 's a Törvények Ki szolgáltatásában Egyedül valoknak tartatni? – Már ha az illen Nemes fogyott a Hadban, a Nemtelen pedig szaporodott a békes othonosságban; – Valljon mi Igasság: hogy mivel több a Nemtelen mint a Nemes, tehát a többség érdemli meg a tekintetet? – Az ne adjon Dézmát, ne robotoljon! de illen Igasság mellett Nonát sem ád ám, sem nem fizet, sem nem robotol, tulajdona lészen a Birtok, 's majd talán nem sokára, ö viszi a Nemesset pórázon idegen Nemzet ditsőségéért vért ontani! – és ide megy ki a Hitel magyarázotta, az a gyönyörű Democratia, az Ujjon valo kapás!

A Körmöcz, Schelmezc Bányák érdemei mivel többek? mint a mit Gösen földi⁵⁵ Israeliták két kerekü kordélyon hurczolnak a [11.] Papirosmalomba, 's ott Koszorus Méltoságra nyervén Körmöczel Schelmetzel egyarányában lehetni, G. S. I. vélekedése szerént még föbb Méltóságban lehetnek bizonyos Hypotheca mellett? – De hát volt é valaha szüksége Körmöcznek, Schelmezcnek, mint mostt a V.Cznek a Hypothecára? – Iterum risum teneatis Amici!⁵⁶ – [---]⁵⁷. Láttjátok Pipás Átyámfiak! hát ezek nem olyan igazok é mint $2 \times 2 = 4$? Sött szemesebb észrevétel után, szembetünö lészen elöttetek az a Calculus⁵⁸ is: hogy G. S. I. x per N. P. = Grossinger, quia quae conveniunt uni tertio, conveniunt interse, ergo.⁵⁹ Tsak az Kár: hogy ezek az Urfiak More Magnatum⁶⁰ hat Lovon járnak, 's néha ugyan annyi Öszvéreken Országokat látogatni, 's ritkán térnek vissza B. nélkül, itt maradván nálunk helyettek a P. foltok! – Ezek mondám: azok a bölts Vándor Urfiak, kik saját Hazájok állopotjának, 's Constitutiojának eredete, szerkeztetése és föbb természeti Tulajdona tökéletes esmérete nélkül a Külföldre ki utazván, ha mit jónak hasznosnak, 's boldogittónak más Nemzeteknél találnak, és azokat magok Nemzete tökéleteséttésére is alkalmasnak vélik, azonnal azon Külföldi Nemzetnek Constitutiojára ohajtják a Magokét ráházni; – vagy leg alább azt tartják: hogy azon Müvek, Intézetek a Hazai Constitutio Talpköve fenékből valo fel forgatása nélkül, Hazájokban sem

⁵⁵ Valószínűsíthetően a Teremtés könyvében említett *Gósen földje*, termékeny vidék a Nílus-delta keleti oldalán, a héber törzsek szállásterülete. (1Móz 47:1,4)

⁵⁶ „Ismét tartsátok vissza a nevetést, barátaim!” Lásd a 26. jegyzetet.

⁵⁷ Ehelyütt mintegy három sor került kihúzásra, a mondat(ok) olvashatatlan(ok). (A közreadó – Sz. T.)

⁵⁸ *calculus* – számítás

⁵⁹ A szillogizmus egyik alapelve: „mivel egy harmadik dologgal megegyező dolgok egymással is megegyeznek.”

⁶⁰ *more magnatum* – mágnás (főnemes) szokás szerint

hasznot, sem boldogságot a Nemzetnek nem szerezhettek; – ezek valoba méltok volnának: hogy mind néhai XIV^{ik} Lajos Franczia Király Itéletibe Keveredjenek; ki egy akkorbeli Franczia Ország Ritkaságit meg látni vágyó fiatal Magyart, midőn töle Kérdezné: ha Magyar Országban Füred Vidékét látta é, és a Tihanyi Echot hallotta é? és ezen Kérdésre felelné: hogy Országának ezen Vidékén még nem lett volna; magátul, a Böls Király, azon utasítással ereszté el: Menjen vissza Országába, és ha maga Hazájának állopotját, és az abban szám nélkül elől fordulo Természet Tsudáit kitanulta, akkor, és nem előbb induljon Ki Hazájából a Külföldi Ritkaságok vizsgálására! –

[12.] Hát igazágtolan a Szent Király Dézmája? A Pipásoknak nem valo az Arany betüs Csecse báb Levél; – a Jobbágyoknak fundi proprietást⁶¹ Kell ádni; – a Robotot, melly az industriának ellene van, el rontani; – Domesticát⁶² a Nemesnek fizetni; – utat tsinálni; – a Nemzeti Culturát a Papiros Pénznek Szerelmével fel tserélni, de itt meg jegyezve: hogy Ezerből lett Nyoltzvan. – Oh buzgo Projectumi⁶³ a mi Anti=Patriotáinknak! Hypotheca mellett többet érök Körmöcznél, Schelmecznél! – Ezek a mély Tudományok, Külső Orzági Nagy tapasztalások ollanak valójában Barátim! mellyekre Véleményimet franciásson /: hiszen az is szükséges a Nagy tapasztaláshoz, hogy az Ember az Uralkodo nyelvbül is valamit profitirozott légyen /: Ki mondjam: Messieurs le souper est prêt on aservi.⁶⁴ Uraim az ozsona fel van téve szolgálototokra. – – Ja ugymond G. S. I. egyszer tsak meg kell szünni mindennek, nem a Positiva Törvény az, a melly meg igazul örökre, hanem a természetes igazság. – Hogy a portékát tetzhetővé teheti valakinek az illen tsinos elől adás, nem tsodáalom. – De itt ismét franciásson fejezem ki egy kissé magamat, mert ez a Ton⁶⁵ leg jobban tetszik, és tsiklandozza a Magnási füleket: Je ne me plaint point de la Marchandise mois du prix.⁶⁶ – Én nem panaszkodom a portéka ellen, tsak hogy az árra nem tetszik. – Ne tsudáljuk Barátim, és ne ütközzünk meg rajta, ha valaki a Hazafiak közül ellenünk Ki botsájtkozok; régen tudjuk már; hogy az illen Hip hop formában valo előadásokra Hazánkban a Typus Szabad; – és a Ki Anti=Episkepsist irna ellenek – nints már! –

⁶¹ *fundi proprietas* – saját tulajdonú telek, földbirtok; értsd: a jobbágynak birtokbírhatási jogot adni

⁶² *domestica* – háziadó, amelyet a jobbágytelekre kiróva a megyei igazgatás költségére szedtek

⁶³ *proiectum* – ajánlat, javaslat

⁶⁴ Mai helyesírással: Messieurs, le souper est prêt, on a servi. A francia szövegrészt a szerző a következő mondatban lefordítja. (A közreadó – Sz. T.)

⁶⁵ *Ton* – hang, hangnem; itt: modor

⁶⁶ Mai helyesírással, helyesen: Je ne me plains point de la marchandise, mais du prix. A francia szövegrészt a szerző a következő mondatban lefordítja. (A közreadó – Sz. T.)

Szép munka a Hitel igaz; megérdemli: hogy azon Szavakkal ditsértessen, mint a mellyekkel Voltaiere Rousseau Jakabot az Emiletért⁶⁷ ditsérte; valoba Rousseau Jakab az Embereknek állotokká valo által Változtatásában olly nagy Böltességgel él: hogy szinte kedvem jött reá magamnak is négy kézláb járni. – Mellyre azomban a Hitel irojátul miis tsak azt a feleletet váránk, a mit Rousseau felelt Voltaierne t. i. Én nem megyek Voltaierhez [!], ki az én Respublicamat le rontotta! –

A ki igaz Hazafinak akar tartatni, annak fő kötelessége a Hazája törvényes Alkotmányát védni, és nem fittymálva [13.] ellene Ki Kelni, mert a melly Nemzet az ő Hazai Törvényeinek, szokásainak meg tartásával nem gondol, az az: a Ki a Keserves Szolgaságra hajlik. – Valjon kibe bizhatnánk mi okos Változtatásainkkal? – Hasonlo e részben a Sorsunk a Szürke Barátokéhoz,⁶⁸ kiknek alább valo Szerzetben által menni szabad, de föllebb valoba? nem. – Nem? – és mégis tsak a Constitutiot Kell változtatni? Boldogultt Hor. Ádám jut eszemben, ki ugy mond vala Verseiben: hogy a Magyar az ujjon Kap, ugy é bolond, ki az oka: hogy nem hallad? nyögd; – de ne mond.⁶⁹

Tsak az a Kérdés: e mellett maradjunk é? /: hogy a Tónunkon szoljak Pipás Barátim :/ vagy a Sorsnak Kétes pálláján törekedjünk előbbre halladni a több Europai Nemzetek példájára /: p. o. Lengyel, vagy Cseh modra :/ ki tsinosolni? – Én a Pipás Bajtársok szakállára merem mondani: E' mellett maradjunk. – Mert ez az; a mi több Nemzetek Irigységét emelte, a bizontalan pedig szánokozásra birhatná őket erántunk. Malum bene positum, non esse mutandum.⁷⁰ – Velünk tartanak alkalmasint a Sequestrumi példák, és a Kik Közül nintsen Hitel. – És mi inkább Készek vagyunk 20 garast papiroost, egy garas pengővel megölni, fel Kiáltván: Éljen a Körmöczi Schelmecki, hogy sem azt bár melly Hypotheca mellett örök életre vinni! –

Mi a Sz. Király által rendelt Decimát, Szinte olly igasságosnak tartjuk; valamint a Nonát, sött igasságosnak még a 16^{át} is, a hol az Ususban⁷¹ van. Quia

⁶⁷ Utalás Jean–Jacques Rousseau *Emil, avagy a nevelésről* (1762) c. művére, és az azzal kapcsolatos Voltaire – Rousseau anekdotára.

⁶⁸ *szürke barát* – a ferences szerzetesek szigorúbb (obszerváns) ágának magyar neve

⁶⁹ Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) költő és író. A hivatkozott sor (gondolat) ilyen formában nem található Pálóczi ismert műveiben. A Pálóczi kritikai kiadás előkészítője, Tóth Barna (köszönet a szíves segítségéért – a szerk.) sem tudta egyértelműen azonosítani a sort. A vélhetően pontatlan idézet kapcsán két lehetséges verset jelölt meg, az egyiket szövegszerű kapcsolat (Hol-mi II. köt. *A' Bétsi Magyar Músához* [...]), a másikat a tartalmi vonatkozások miatt (Hol-mi I. köt. *Ének a' Magyar Öltözet' panaszaíró*).

⁷⁰ „A jól csinált rosszat nem kell megváltoztatni.”

⁷¹ *usus* – szokás

qui servit altari, vivat de altari.⁷² Ezenkívül maga a Szent Király által is Sz. Martoni Monostornak 1001^{ben} adott Diplomában ennek már fölösleg is Ki elégtető okát Ki Ki feltalálhatja, a hol mondatik: Quod si licuit, in quo volui loco Episcopatus et Abbatias statuere, an non licuit cuipiam loco, quod volui, ut facerem?⁷³ – ha tsak valaki ennek is vagy hitelességét ujjabban kétségbe vonni, vagy pedig Koronás Fejedelmének a Religio⁷⁴ dolgára Ki terjedő Fő Hatalmát az Alapos Hazai Törvények ellenére is vakmerőn meg tagadni, nem akarná. – Külömben pedig az industria annyira büntetődik a 10^a, Nona által, a mennyire jutalmaztatik, tehát e részben a Panasznak semmi helye. – A Polyva [14.] Népség több számát nem hiszszük a Status tekinteténél előbb valonak lenni; mert ha ez igaz: tsak Szürkankot,⁷⁵ és telekes botskort hát Nagyságos Uraim a Bibor helyett; – tessék! – Mi az arany betüs Levelekkel, Kardal, pennával tartunk tovább is. – Ugy – de semmisen ígérhet magának örök állondoságot, ennek is tsak végének kell valahára lenni, – az Üdö mindent meg emészt, és így a Magyar Szabadságot is, így szolnak az Ujjittok! – Nem, az üdö ellen nintsen panaszkodunk, melly, ha egyik ezeret nem Sokallotta, a Másikát sem fogja sokallani, hanem mi Mostoha fiai az Üdönek és Pártosi a Hazának! Mi, mi, – mi! – Jöjjön bár melly hatalmas Ellensége a Magyarinak, illik azt, a mit ditső Elei az ő Onokáiknak boldogságokra vérrel vivtak Ki, és meg szereztek, a Köröm Szabadságik védelmezni, és meg tartani, és ha így romlik; – ditsően alszik el! – Ám inkább Szurja törét szívünkben az irigy fatum, hogy sem mi magunknak, mert amaz azért türethetőbb, mivel emez természet ellen valo! – És még is a Hitel Szerzője ezen természeti Szent Igasságot minden fellengős tudományja mellett is ön Természeti Törvénykönyvében fel nem tudja találni! –

Várjuk el hát Barátim a Hitel nem jut e' a Neologusok⁷⁶ tánczára? Bizonyossan. Egy Két Democrita⁷⁷ Hitel név alatt, egy Két Arista Fenix⁷⁸ alatt

⁷² Többféle változatban ismert latin szólás (ált: „qui servit altari, de altari vivat”). Itt: „Mert aki az oltárnak szolgál, az az oltárról éljen.”

⁷³ Helyesen: „Quod si, vos fideles, licuit mihi, quo volui loco, episcopatus et abbatias statuere, an non licuit cuipiam loco, quod volui, ut facerem?”. Az idézet a Pannonhalmi Apátság alapítóleveléből, a Szent Márton-hegyi monostornak szóló 1001. évre keltezett kiváltságleveléből származik. Magyarul: „Mert híveim! Ha szabad volt püspökségeket és apátságokat létesítenem azon a helyen, ahol csak akartam, miért is ne tehettem azt bármely hellyel, amit akartam?”. Közölve Érszegi Géza átírása és fordítása alapján. Az oklevél faximiléja és fordítása. = *Levéltári Szemle*, 2001. 4. sz. 308–309.

⁷⁴ *religio* – vallás

⁷⁵ *szürkankó* – gyapjúból készített, elől nyitott szabású felöltő (kabátféle)

⁷⁶ *neologus* – nyelvújító

⁷⁷ A jogkiterjesztő (és a jobbágyoknak birtokbírhatást biztosító) tervek miatt minősíti a szerző a Hitelt (és íróját) *demokratának*. Máshol is hangsúlyozza, hogy a Hitelben a „többség” kapja a tekintetet. (Természetesen politikai-filozófiai értelemben Széchenyi István nem tekinthető „demokratának”)

tsak annyi, mint a Fejedelemnek vagy Nemzetnek, és így végtére mind a Kettőnek nem tetszhető magokban el enyésző állapotok. – Egyik a Latán nyelven nem akarná jártatni a Gyermeket, – a másik Szin Játékot tanátsol neki, had essen, úgy mond: nem török tsontya, a mi igaz is; ha a Csupor mind végig nem tartaná meg a Szút. – A Fenix úgy mond: Nints a Magyar földön kívül élet a földön itt; de más hon Kenyeret, bort, 's petsenyét ne Keress; de tagadja ezt a Hitel, pedig tagadhatatlan igaz, hogy Hazánk a Természetményekkel bőves, 's ugyan azért majd ingyen adakozo! – Itt virágzonak a Naturalék,⁷⁹ amott az Artefactumok Productumai;⁸⁰ – Angliában [15.] a Kereskedés; itt a Jus,⁸¹ a Szabadság, a Constitutionak be szivott szerelme vagynak frigy szökrénye gyanánt; – másutt a Cambiale Törvények⁸² szolgálnak Nemzeti Boldogság Sinormértékéül, 's valamint arra, hogy valaki okosnak mondasson, minden öt érzéseinek finom öszvehangzása Kivántatik, úgy arra: hogy valamely tartomány minden Kimiveltséggel, és a Természetmények bövségével dítsekedhessen, oda Clima,⁸³ Situatio,⁸⁴ 's több afféle Létének alkalmas volta szükséges. – Nem fizetne a Gyümöltstől a Hollandus Accisát,⁸⁵ ha Magyar Situatioja volna; nem kellene Kálha a Magyaroknak, ha Olasz Climával birna; – 's ha szinte a Hazát egy Gyümöltsfához lehetne hasonlítani, mellyben a Szemzés, Oltás, Sipolás,⁸⁶ fattyazás,⁸⁷ kurtittás szükségesnek tekintetik, jól meg jegyezve azomban, hogy ezek tsak a fiatal fáknál gyakorolható Nemesítés modok; – a tiszteletre méltó Vén fának pedig tsak a Gyökereit kellekik izmosítani, t. i. azt: Nobilis nullis datiis, nulli conditionarie servituti subsit. e. a. t.⁸⁸ – És ezeket védi a Pipás Nemes, Fenix nélkül, és a Hitel ellenére is. – Fájdalom! hogy a Praelatus, és Nemes vagynak a Hitel Crisisse alatt leginkább t. i. a Kéz, a Láb. – Ám, de, ha ezek le rontásokkal a Hitel,

⁷⁸ Vö. a 7., 28. jegyzetekkel. Az *Arista* kifejezés itt *arisztokratikus* értelemben szerepel. Ezt a fogalmat az 1830-as évek elején az alkotmány által védett (nemesi) jogközösség jellegére vonatkoztatva is használták, elutasítva a jogkiterjesztő liberalizmus formálódó eszméit.

⁷⁹ *naturale* – termény, természetbeli javak

⁸⁰ *artefactum* – ipari termék (műtermék); szerzői értelemben: iparosműhely

⁸¹ *ius* – jog

⁸² *cambio mercantile* – kereskedelmi váltó, kötelezvény – váltókereskedés, ill. az ezt szabályozó törvény

⁸³ *clima* – klíma, éghajlat

⁸⁴ *situatio* – állapot, helyzet, körülmények

⁸⁵ *accisa* – forgalmi (fogyasztási) adó, vám

⁸⁶ *sipolás* – növényzaporítási eljárás. Az anyanövényről (alany) az oltás helyén eltávolítják a hánCSRéteget, majd a keletkezett felületet körbevonják az oltóvessző több szem (rügy) borította héjdarabjával.

⁸⁷ *fattyazás* – gyümölcsfa tősarjainak (vagy szőlőtőkék felesleges oldalhajtásainak) lenyесése

⁸⁸ „A nemes semmilyen adásnak, semmilyen szerződéses szolgáltatásnak ne legyen alávetve.”

vagy is a Sziv, tsak egy Antliaban⁸⁹ zártt egér marad; melly Kinos Keresése mellett a Levegőnek, vérrel izzadva fuldokol agyon; – 's oda esik, a honnan nintsen – Szabadulás! –

Nem volt Szabad Patricius Házbul valo Feleséget venni Plebejusnak. Egy Tribunus plebis⁹⁰ a Nagy Hitelt oda vitte: hogy Leányát el vette a Consulnak, 's meg ölte az Ipát. –

Igy vesztheti el magát a Nemes Haza a Hitel ajánlása mellett, ha a Jobbágnak fundi proprietást ad, 's eltörli a Dézmát. – Constitutiot változtatni, ha szinte a leg [16.] főbb poltz nyeretnek is általa, nem tanácsos: Quid quid est in apice tendit deorsum. – Medium tenuere beati;⁹¹ mert a mi a leg főbb poltzra hágott, annak le kell ismint szállani, tsak a közép uton leg jobb járnai. –

Vagynak ugyan G. S. I. Hitelében némelly jo észrevételek is, mellyeket részrehajlás nélkül, és nem a szegén Nemesi Statusnak, az általa ugy nevezett Pipásoknak gonyolásokra, hanem ő is Isten nevében – Alla quandia di Dio⁹² mondott, mint p. o. hogy sok szép elmék hevernek alkalmaztatás nélkül, azokat ki Keresni, és foglalatoskodtatni kellene. – Ez egy igaz ok érdemlette volna a Hitelnek fogantatását, születését, és be töltét. –

Munkám elején már el esmértem azt: hogy minden Uralkodásnak formája alatt tsak a jelessebb eszü 's tapasztalásu férfiak töltik az Elsőséget, egyedül a Magyar Hazában a Nepotismusnak⁹³ meg gyözheterlen Intereszszéje⁹⁴ teszi azt; – Más felül meg kell vallani: hogy nem is a Hazafiuktul függ, a Köverebb Hivataloknak osztogatása. – De semmit olly képtelennek nem tartok még is, mint azon nagy gyávoságot, midön egy Fő Ispányi Kormányozo egy Köz Gyülés napján 40 Tábla Birót nevez, a kik a Törvényiszéken többnyire tsak Souffleur⁹⁵ által szollamlanak meg, vagy leg föllebb idem sentiobol⁹⁶ áll az Itéletek. – Ezek az Urak 3 órákig tarto Ülés mellett Két forint pengövel fizettetnek, mikor a Robotos 10 Xr kap, 's talán ide megy ki a felvetés: hogy 1000 Napszamos 13^{szor} többet dolgozott, mint ugyan annyi Robotos? – mert 13^{szorta} jobban fizettetett. – 'S hát nints Pénz? hol lehet több, mint a holy olly vesztegetve megy, hogy a 3

⁸⁹ *antlia* – légszivattyú

⁹⁰ *tribunus plebis* – néptribunus

⁹¹ „Ami csúcson van, lefelé tart.” – „A boldogok a középúton járnak.” (Az utóbbira:) Bánk 1993. 190.

⁹² Olasz kifejezés, helyesen: *alla guardia di Dio*. Jelentése, amint a szerző is rögzíti: *Isten nevében*.

⁹³ *nepotismus* – rokonok-családtagok irányában megnyilvánuló protekció

⁹⁴ *interesse* – érdek

⁹⁵ *souffleur* – sűgó

⁹⁶ *idem sentio* – ugyanazon nézetten van. Azaz: nincs önálló véleménye, a többség akarátát követi.

óráig szelelő Déczbundásnak⁹⁷ 2 ft Pengöt fizetnek? Oh szegén Jobbágy véres verőjtéke hová lész te? De ha illenekből áll a Kormány már akkor Kezet Kell fogni a Hitel irojával minden értelemben; mellyből tsak azt következtethetni: hogy a Kormányozokat, és nem a Constitutiót kell változtatni! –

[17.] Hogy a Köznép többsége teszi a Méltóságot, 's tekintetet, és itt, aki jobban iparkodik, jobban bünhődik, igaz; – ime mért nints Hitele a Pipás Nemesnek? mert tsalja az ő Jobbágyát, – 's Tábla Biro még is az? Ki a Nevét alig tudja ki írni, vagy mivel már igen vén, vagy még igen fiatal; – vagy ugy értt a Törvényhez, mint Máté Tehene a Kugli fel rakásához? az az: Atyafi? – Az Ügyvéd Censurán megy által, és praxison; – a Birotol senki sem kérdi még azt is: volt e' valaha Pétsett Academia? 'S Biro! Embertársa élete, Szerentséje meg ítézésében Biro! – Hivatallánál fogva – Tekintetes Biro! – Ha ezekről kell gondolkodnom, ugy tetszik: még most is Olasz Papok tanittanak, és az az üdö harapodszik vissza; mikor ugy irtak: In locum [?] Palatini Cebae, infrascriptus N. N. Antistes Beszprimiensis /: N. B. /: Palatini scribere nescientis.⁹⁸ – Pedig a Törvénykönyv a Magistratualisokrol szoll, nem az Ügyvédekről illy formán: ad Officia Publica applicari debent Nobiles possessionati quis periti.⁹⁹ – Mért nem lehetne, 's Kellene erre igenis ügyelleni? hogy tekéntete a Pipás Nemesnek ne fogyna az Adozó többség előtt, 's az övét meg ne halladná a többség tekéntete? – Vagynak, kiknek a szegén adozo 200 ft Pengövel tsak azért fizetett, hogy az néki farkas gussal,¹⁰⁰ és 100 Pálczával fizetett vissza, 's az Ártatlanok számába Elyseumba¹⁰¹ Küldötte; – ez is Atyafi? – Oh tempora! oh Mores!¹⁰² melly igaza van itten a Hitel irojának? – és én mégis ki Kelek ellene? – Igen is - mert nem a Sequestum, Oppositio, Reoccupatio, és a Pörhuzása rontya a Pipások Hitelét; mind ezen Remediumok¹⁰³ nem közössek a Jobbágyal, még sints annak is Hitele,

⁹⁷ *décbunda* – szövetszövetből vagy pamutból készült, rókatorkos bunda. A „débundások” kifejezést itt a bírált „táblabíró urakra” érti.

⁹⁸ „Ceba nádor(ispán) helyett, aki írástudatlan, alulírott N. N. veszprémi főpap /: N. B. :/” A „pipás” szerző minden bizonnyal azért ezt a nevet használja az írástudatlanság ironikus példájaként, mert az általa fentebb idézett Pannonhalmi Alapítólevélen tűnik föl: „*comite Ceba*” („*Csaba ispán*”) formában, s őt a régi (ma már elvetett) hagyomány István király nádorának tekintette. Lásd a 73. jegyzetet és hivatkozásait.

⁹⁹ „Közhivatalokra a jogban jártas jómódú nemeseknek kell pályázniuk” Valószínűsíthetően elírással (quis periti); helyesen: „*juris periti*.”

¹⁰⁰ *farkasgúzs* – régi testi fenyítés. A kézfejeket megkötözték és a térdek alá szorították, ezután a könyök- és térdhajlatok között botot toltak át, guggoló testhelyzetbe kényszerítették az elítélteket.

¹⁰¹ *Elysium* (Elízium) – a görög mitológiában az üdvözültek tartózkodási helye.

¹⁰² Helyesen: *O tempora, o mores* – „Mily idők, mily erkölcsök” – M. Tullius Cicero Catilina elleni szónoklatából idézett felkiáltás. *Orationes in Catilinam*, I, 2. [Online: The Latin Library, <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/cat1.shtml> – 2012. 11. 03.] Bánk 1993. 245.

¹⁰³ *remedium* – orvosság, eszköz, szer

hanem a Kiszökések. – Francia háboru alatt leg jobb Kereskedés, és leg több Hitel volt, mivel sok Pénz volt, most a Hitel a Kereskedéssel együtt allább szállott, mert a Pénznek forrása apadott.

[18.] A Dézma adással sem romlik a Jobbágy, valamint a hegyvám fixummal¹⁰⁴ nem; mert a fixumot akkoris tartozik ki adni, ha nem terem; ellenben Decimát, ha nem terem, nem ád; – már pedig ingyen a másét nem birhattya a Jobbágy, és propriumává¹⁰⁵ nem teheti. – Bár miként okoskodjon a Hitel iroja, de erre tsak az a felelet; hogy sok volna a Gyermekek a Rák lábostul. – Ezen állításnak igazságáru maga is a Hitel szerzője, reméllem, meg vagyon tökéletesen gyözödvé; minekutánna Nagy Lelküséggel és Generositással¹⁰⁶ Jobbágyit az Urbarium terhek alol valo felszabadulással meg Kinálván, és földjeiknek proprietássával meg ajándékozni akarván, a nélkül, ha tsak azok 50 ft pengő Pénzzel Helyföldjeiknek Holdját meg nem váltják, és Esztendönként 5 ft ugyan p. p. adofizetésre magokat nem kötelezik, Hitelének ezen Szép javallata Végrehajtását boldogabb üdökre hallasztani, hasznosnak ítélte. – De el is vala hibázva a dolog annyibol, mivel nem Czenki Jobbágyokkal kellett volna ezen probát meg tenni; mint a Kik a Közellévö Sopronyi Piarczrol is a Számvetés Tudományában elég Ügyesekké tétetvén nem ítélték hasznosnak: előbbi Sorsokat, az Uraság és felszabadulás czifra nevének üres hangjával fel tserélni; mellyet az eddig fizetett 52 ft Adojok helyett jövendőben 208 ft P. Pénzbéli esztendönként valo fizetéssel kellene meg vásárlani. –

Ne otsároljuk a Clerust, 's ne vonjuk el töle a Dézmát; első Status ez, és méltán; – mert tsak meg kell vallani: ök ollan szükségessék, a millen el Kerülhetetlenek, nálok nélkül többször elől fordulna talán a Dósa üdeje; – Ök tartják a mi Hottentotaink Lelkek esméretét vas ferula¹⁰⁷ [19.] alatt, kiknek gyontatoszékek előtt jobban reszkednek, mint meg annyi fegyverek zörgéseiktül. Ugyan? mikor viheti oda a Kormánysezék a dolgot: hogy a Jobbágy Zászlo alatt hordja az aerarialis,¹⁰⁸ és Domestica Cassakba¹⁰⁹ az Adót, mint azt önként le tett Kalappal, 's énekelve viszi a Barátnak? othon étlen sirva a böltsöben hagyván Gyermekeit, 's a miért ma izzadott holag törött Kezén, holnap azzal a Klastromba¹¹⁰ siet, vissza térvén leg föllebb egy kis olvasó jutalommal. – El

¹⁰⁴ *fixum* – állandó, megszabott jövedelem

¹⁰⁵ *proprium* – saját tulajdon

¹⁰⁶ *generositas* – nagylelkűség, bőkezűség

¹⁰⁷ *ferula* – nádpálca, vessző, bot

¹⁰⁸ *aerarialis* – kincstári, állampénztári

¹⁰⁹ *cassa domestica* – házi pénztár

¹¹⁰ *klastrom* – kolostor, zárda

neveté az illen igasságra egy Bölts magát, 's azt tevé hozzá: Jol van a Bolondnak, a fa poltura is had bodárodzék¹¹¹ rajta, addig nem veri be az Ura ablakját. – Ne bántsuk őket azért hogy Romai Togát viselnek, hasznunkra mondanak le a párosodásról; – van az ő Káptolanjaiknál Hitel, Kiváltt Hypotheca mellett mindenütt. – Magoknak pedig nints is szüksége a Hítelre, nem kell nékiek, ők Kész pénzel fizetnek. Il ne sont plus en état de donner a Credit – et il ne demand point de Credit, il achete argent Contant.¹¹² – Már, ha a Barátnak adja a Paraszt Isten nevében vagyomát, ugyan Ördög hírével adja e' Földes Urának a Decimát, Nonát, 's Plebánosságának a 16^{át}; – vagy könnyebb, ha magának önként szab büntetést, hogy ingyen a Barátnak, hogy sem Kötelességből az örökös Urának valamit? – Igen is, ugy mondnak némelly Democriták, nem ingyen esik, hanem Absolutio¹¹³ fejjében; – a Vétek Contojára. –

El hagyván a Dézmát, térjünk egy kevéssé még a Sequestrumra: Valjon hogy mutogatja ez a Mágnások Körül magát? Felelet: Hitel fölött, 's Hitel ellen. – Milliomokkal tartozni, felében harmadaban, és quando Caeli¹¹⁴ fizetni; ott a hol fundus¹¹⁵ van? éppen annyi, mint Igasság ellenére [20.] a Hitelt veszteni. – Nem így a Pipás Nemesseknél, ott a Sequestrum mellett is tsak exequalnak;¹¹⁶ – Kik, ha nem opponálhatnának, az Hitelt vesztő Sequestrumosok hoppolnának fölötté; – azomban legyen vége mind a Sequestrumnak, mind az Oppositionak; – Vicisti Rothschild;¹¹⁷ 's több olly non Putaram¹¹⁸ Következhetik, hogy a Hitelt, a miért a Metamorphosis¹¹⁹ okozta; a Zsidon, Rácson kívül, mindenek a Sonkolozo Félre itélni fogják. – Hejja! reád kell hát Kurjantani: hogy a Tyukfia a Nemes Tálban maradjon.

¹¹¹ *bodar* – (horvát): élénk, jókedvű, friss. Itteni jelentése kb. örömködjön.

¹¹² Az első rész jelentése: „Ők már nem képesek hitelbe eladni.” A francia mondat további részét a szerző az előző mondatban lefordítja. (A közreadó – Sz. T.) Mai helyesírással, helyesen: Ils ne sont plus en état de donner à crédit - et ils ne demandent point de crédit, ils achètent argent comptant.

¹¹³ *absolutio* – fölmentés

¹¹⁴ *quando Caeli* – A „Quando coeli movendi sunt et terra” („Midőn ég és föld meg fognak indulni”) a *Libera me* kezdetű halottbúcsúztató ének visszatérő részlete (gyászmise tétele). A szerzői túlzás alighanem arra utal, hogy a fizetés egészen az Utolsó ítéletig késedelmet szenved.

¹¹⁵ *fundus* – itt: birtok, jószág, pénzalap

¹¹⁶ *exequal* – végrehajt, itt: végrehajtanak

¹¹⁷ *Vicisti Rothschild* – Győztél, Rothschild. A „*Vicisti Galileae*” („Győztél Galileai”) Bánk 1993. 383.) analógiájára építő mondás, amely nyilván itt arra utal, hogy az adósságügyekben mindig a bankárok járnak végül jól (itt Rothschild átvitt értelemben).

¹¹⁸ *non putarem* – előre nem sejtett, váratlan történés

¹¹⁹ *metamorphosis* – átváltozás, átalakulás

Miért nintsennek réztsatornáink, vasutaink, hajokázható Canalissaink,¹²⁰ 's mit én tudok: mi egyéb Kivántotna egy Democrita Vágyásinak Ki elégettésére? – mert, ugymond: Nints Kereskedésünk, nem tudunk szert tenni a Külső országi Szépre, Kivánotosra, a Csinosodás nem mehet előre! – Szinte ollan Képzetelek, mint a Szerelembe merültté, Ki azért a Szabadságát le Kötelezni Kész, hogy Czélt érjen. – Foháskodtassunk az illen előtt egy Kárvallott Szerelmes Németet, 's eret vágunk rajta. Ach Liebe! Liebe! Liebe! Elisisch sind deine Rosen, aber deine Dörner erfüllen das Hertz mit tausend Dolchstiche, die tödtlicher sind, als das Gebiß der giftigsten Schlange.¹²¹ –

Hányszor hallottam én azt Kérdeni valakitől: Ugyan már mikor lészen canalisalva¹²² a Marczal? Hiszen már többször jött egyben eránta a Delegatum Judicium? – Ki egy, Ki más mentő okot hordott elő; – és végre egy eltalálta az Igazat: Miért van M. a Hor. Sig [?] Malma? – Már ha tsak egy ember Interesszje is ki vetköztetheti az 1751^{ik} E. Törvény 14^{ik} Ágozattyát¹²³ minden erejébül, és akadált [21.] tehet a Közjónak elöl mozdításában, hogy lehetne ott a Ki vitelét valami Pluriumnak¹²⁴ remélleni? ahol az ezer meg ezer ellentállásra talál, ahol az Ország Törvénye, Nemzet szokása, 's ugy szolván természeté vált szokása ellene van. – Ki nem hiszi azt: hogy jobb volna: ha a Menykö főnek verne, nem alának? – Hiszen ugy is tsak meg rázkodtatná, és termékennyé tehetné a földet, igy pedig nem ölné, sem gyujtana. Ohajtsa bár Ki, az mindazonáltal tsak örökös ohajtásban marad, szinte mint a Hitel is.

Egy Balaton mellett utazo Olasz Groff meg látván Sz. Györgyöt, Badatsont, Füredet, Balatont örömben igy foháskodott: Bella Regione, que non a vedere par la Italia!¹²⁵ – Szép tartomány, mellyet az Olasz földön nem láthatni. – Groff Aponyi Parisi Követ,¹²⁶ a Világ minden részeiről valo Nagyait Magyarul öltöztette, 's tántzoltatta, 's magát a Francia Királyt a Nemzet díszére vált

¹²⁰ *canalis* – csatorna

¹²¹ „Ah szerelem, szerelem, szerelem! Rózsáid paradicsomiak, ámde töviseid ezernyi törzsúrással sebzik a szívet, halálosabbak a legmérgezőbb kígyó marásánál.” A gót betűs írás felfejtésében és lefordításában segítségemre volt egykori tudós tanárom Bánhegyi (Béla) Miksa OSB (1928–2009) bencés rendi szerzetes, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár egykori igazgatója. Itt (is) kifejezem köszönetemet Miksa atya segítőkészségéért (A közreadó – Sz. T.)

¹²² *kanalizál* – csatornáz, elterel, levezet

¹²³ Az 1751. évi 14. törvény értelmében fel kellett számolni az árvízveszéllyel fenyegető és hajózást akadályozó malmokat, s különösen a működtetésükhöz épített gátakat. Itt a szerző egy korabeli konkrét (ma már nehezen feltárható) esetre utal, Hor. Sig-nek (Horváth Zsigmondnak?) a törvény ellenében fennmaradt malmára.

¹²⁴ *plus* – több; *Pluriumnak*, értsd: többségnek.

¹²⁵ Az olasz mondatot a szerző a következő mondatban lefordítja. (A közreadó – Sz. T.)

¹²⁶ Aponyi Antal gróf (1782–1852), a Habsburg Monarchia párizsi követe 1826-tól 1848-ig.

ditsérő szavakra fakasztotta. Ime az Ujjságlátás, melly igen ragadja a Külső Nemzetet is; 's ha ezen Táncz többször nem repetáltotott¹²⁷ volna Parisban, Aponyit soha le nem szolta volna a Debát.¹²⁸ – Nékunk is Kántorné,¹²⁹ Balogné¹³⁰ Kitsinyek, mert mindennapiak; – most már Ángol decoratio¹³¹ mellett talán meg ujjulna a tetszetőségök? – Nem, Balogné a melly helyen hires volt az ellragadtatásig fiatal Korában, tsak ott lehet vénségére is nyugodalomban. Hát az Ángol forma az Magyaránál előbb valo? Hiszen az Arany bilicumért¹³² futtatok is, ha Magyarok, több nézőkre találunk. – Mi több a Koldus előbb [22.] nyír alamisnát a Magyaratul, ha Magyarul Kéreget, tsak Reiserent¹³³ ne emlitsen. – Illen inveterált,¹³⁴ 's természetté vált a Magyarának az ő Constitutioja eránt valo szerelme is, hogy a mellyet Kezdetben boldogsága talpkövének esmértt, azt mostt Külső Nemzeti Propperek¹³⁵ Kedvéért el nem hadja Vénségében! – és ez az ő Geniusza¹³⁶ meg sem vénülhet, míg tsak az Europa Szüze Köldökén áll, mindétig fiatal marad. Engedelem a Hitel irojátul, hogy ennyire ellene vagyok. – Je sens un grand feu, dans ma playe.¹³⁷ Pipás Nemes érzem nagyon, hogy ez a Seb tüzell. – Ugy látszik a Pipásoknak: hogy a Mágán nem örömost nézi azt, ha az ő számossabb Jobbágyai tsinálják az utat, mivel ő többnyire B. Lond. Párist, 's több tsinos helyeket, jól távul lévő Tartományokat váloszt magának állondos

¹²⁷ *repetál* – ismételt

¹²⁸ *Debát* – A szerző bizonyosan a *Journal des débats politiques et littéraires* francia folyóiratra (1789–1944) utal. Kétségtelen, hogy a francia liberális ellenzék támadta a Habsburg Monarchia konzervatív követét, Apponyit a lapjaiban, de az valószínűleg csak egy hazai (vagy éppen „a zalai pipás nemestől”) származó interpretációja a helyzetnek, hogy mindez a magyar tánc párizsi „bevezetése” miatt történt.

¹²⁹ Kántorné Engelhardt Anna (1791–1854) színésznő (elismert „tragika”), a korszak jelentősebb társulataiban játszott (Debrecen, Nagyvárad, Székesfehérvár, Kassa, Buda), s drámai szerepei tették híressé.

¹³⁰ Balogné (leánynevén) Tenkler Erzsébet színésznő a 19. század elején. Pesten, a debreceni-nagyváradai társulatban majd Székesfehérváron játszott (1818-1820) főként naívaszerepeket. Híres szépségként hamar elhagyta a színészi pályát.

¹³¹ *decoratio* – díszítés

¹³² *bilicum* – (billikom) díszes ivóserleg. Itt: a lóversenyen a győztes ló tulajdonosának járó dízserleg.

¹³³ *Reisender* – utazó

¹³⁴ *inveterált* – hagyományossá, megrögzötté, megszokottá vált

¹³⁵ *Vsz.* inkább: *proper* – sajtáság (Itt esetleg *ildom*, *csinosodás*, vagy pejoratíven *finomkodás* értelmében)

¹³⁶ *génusz* – védőszellem, őrangyal

¹³⁷ Mai helyesírással: Je sens un grand feu, dans ma plaie. A francia szövegrészt a szerző a következő mondatban lefordítja. (A közreadó – Sz. T.)

lakásul, és a Magyar Országi utakat kevéssé használhatta, azért úgy gondolkodik: tsinálja ezt a Nemes is, kiváltt a Kinek tsak egy két száz holdnál nem megy többre a birtoka. – fizesse a Domesticat; fizessen adót a Jobbágy helytül. De jól erezzük azt a fogyatkozást: hogy a Magnás, ha tsak nem Főispány nem jár a Gyűlésre, Ki veti nyakából a Köz Ügyek folytatását, ki szivja Hazája zsirját, 's tsak akkor nem hívja a Nemest Pipásnak, mikor a Hazája veszedelemben forog, és szükség van [23.] az ember számra, illenkor Bajtárs; – különben akarná, hogy a Parasztnál alább valo legyen, az az védelmezze a Hazát maga Költségén, folytassa a Köz Ügyeket, fizessen adót, tsináljon utat a Nagyságos Uraknak: hogy ha meg érkeztek, meg nemesített uton járhossanak. Hasonlok ezek a Fetskéhez, mellyek Télre távoznak, nyáron meg jönnek, itten is lehet azomban a Pipásoknak az az Vigasztalo észrevételek, hogy bár miként lepdeze fetske a falat, nem verheti ki fészkből a Verebet.

Ne vedd szivedre, így szollitta egykor némelly Barátom, hiszen nem Tégedet érdekel ám G. S. I. ha szinte szereted is a Pipát, ő talán illen értelemben maga is Pipás. – A szürös, botskoros, és a Paraszthoz hasonló Nemeseket érti ő; nem a tanult erkölcsös Ferjfiakat. – Fogjuk fel Ügyöket, Külömben nem vagyunk méltok; hogy felölünk valaki jobb vélekedéssel legyen. – Ez vala a feleletem. – Kérdezzük meg tsak: mi volna mostt G. S. Familia, ha György, és Pál közöttök négy nevezetes Püspökségeket nem birtak volna? – Vagy hány Mánás szerezte maga azt, a mije van? és mingyárt meg tetszik: hogy többnyire kevesebb érdemök vagyon a Pipásoknál. – Tagadjuk meg nekik a Sequestum, Oppositio, Reoccupatio, Prohibita Repulsio¹³⁸ é. a. t. Remediumokat; a Pipások is Selyem Köponyegben járhatnak, valamint a Magnásra is reá fog a szür is illeni! –

[24.] A Paraszti le alatsonított, 's talán még annál terheltebb sorsu Nemesnél, minő Haza védelemre lehet számot tartani? léssen é a föllebb valok eránt olyan tisztelettel, mint tsak egy Spanyol Nemes a Grand¹³⁹ eránt lenni szokott; t. i. ha a Magnast utazni láttya, ott haggya Ekéjét, tsipejére tévén bal Kezét, néki egy két lépésnyire elejbe menvén le tett Kalappal térdet hajtson? – El haggya ötet ez a Nemes büszkeség, paraszt természetet szív bé, és Elöljárója előtt bus állásban némul, 's ha szavát veszed, a felelete léssen, egy goromba hang = u_o_on. – Nevelés, mod, Rang teszi az Embert tsinossabbá; 's nemesitti a Lelket, mellyek nélkül vagy három lábra jut; - vagy négy lábunak tekintheted! – Valljon lehet e' az jo szivü: Ki az ötet védő Társait illenekké tenni kívánnya? – Én nem hiszem azt G. S. I^{ro1}, ha tsak meg nem valosodik az a sokaktul gyakorlott calculus: G. S. I. x per N. P. = Grossinger. – Felölök sokat hallottam,

¹³⁸ A birtokperek fentebb is idézett alapfogalmai egymás után: zár alá vétel, visszavétel (birtokba foglalás), megakadályozás, ellenállás, visszautasítás.

¹³⁹ grand – (spanyol) főúr

személyekben őket esmérni, nints szerentsém. – Láttam egyiknek Kézirat Mentségét, idegenettem tőle. – Láttam a másíknak majd vele öszvehangzó nyomtatott Hitelét; – Szerettem az elmét, gyűlöltem az igasságát, sokszor elől kezdettem, 's az Aláírat: G. S. I. engemet annyiszor tündérezett. – Kérdeztem magamban: ugyan ez lehet e' az: a Ki N. T. Vármegyének így írta magát alája: Legkissebb szolgálja? Mert azt Nagy Hazafinak mondják! – [25.] Meg engedi a Hitel: hogy a Magyar onnént ditső, és a Külső Nemzetek előtt esméretes: hogy a Fejedelméhez hiv, tegyük fel a Magyar före Két Kezzel a Koszorut, 's valjuk meg felöle: hogy a Constitutiojához is hiv! – Ez az egymástul el válhatatlan Kettős Rény ejtette talpra az ő boldogságát, melly talp ellen a Ki Ki Kél, az tette Kezét a frigy szökrényére! – A mint például voltak hajdan a KÜMIVESEK. Ici on vend en conscience, je n'ai qu'une parole.¹⁴⁰ Ezt mondják felülünk a Francziák és mi még is azért panaszkodjunk é: hogy nints Hitelünk?

Ez előtt 100 Esztendökkel 500 ftokon még falut lehetett zálogolni. – Valljon, hogy álhotott akkor a Hitel? Hát mikor a Török több mint 100 Esztendökig birta az országot, volt é Hitel? Volt é szó a Jobbágnak felmentéséről? A Despotismus tüdején a Nemesi Praerogativák¹⁴¹ el rontásáról? Miért van mostt, mikor a Szent Béke segélli meg tartani a Törvényeket, és a Constitutiot? – A Francia Háboru alatt önként ajánlotta minden a Pénzét Kamatra, nagy volt minden felül a Hitel, mivel sok Pénz voltt, nagy volt a Kereskedés is, még is az Ellenség sem Kívánta meg rontani a Constitutiot, sött Proclamatiojában¹⁴² szinte a Király válosztás szabadságát, szabad Kereskedést hirdette. – Itt tetszett ki valoban: hogy a Magyar Nemzet Fejedelméhez és Constitutojához hiv voltt. –

[26.] A Religiobeli Viszálkodások nem rongálnak már minket Magyarokat. Vigan Ki állották Eleink a Lelki sartzot; – mert ámbátor semmi sem tüzelte jobban a Magyart, mint a Vallásbeli Viszsza vonás, a jo Kedv, a Vidám Lélek, a maga elejtésével még sem tseréltetett fel annyira, mint mostt; tsak azért, hogy nints Hitel, nints Kereskedés. – A Mohátsi Veszedelem Közelgetése üdején Budán tartozkodo Francia Követ látván a Fő Nemeseknek vig tántikos Mulattságokat, meg kérdezte: hogy tetszene neki? a volt a felelete: Bizonyára mondom, soha sem tapasztaltam; hogy valamelly Nemzet a Veszedelem elejbe olly jó Kedvvel Készülne, mint a Magyar. – Hát mostt van e' az a Parantsolo szükség, mellyre készíteni akarnak bennünket Nagyjaink közelítésben? – Vagy tsak elmefuttatás a Hitel? és nem, a mint némellyek

¹⁴⁰ Francia: „Itt becsületesen árulják a portékát, nekem csak a szavam kell adnom.”

¹⁴¹ *praerogativa* – előjog, kiváltság

¹⁴² *proclamatio* – kiáltvány. Itt az utalás közvetlenül I. Napóleon francia császár 1809. május 15-ére keltezett magyarokhoz intézett kiáltványára (a „schönbrunni kiáltványra”) vonatkozik, amely a „Proclamatio” címet viselte.

vélekednek: egész Társosság gondolkodásának resultatuma?¹⁴³ Tsak egy ember irta alája nevét, igaz; és ha az nints pártunkon, egy Fötske nem szerez tavaszt, de sajnálni valo; hogy ollan irta alá, a Kiben biztunk, 's nagy Hazafinak tartottuk, - az jövendöltt nekünk Dézma, és Robot szünetet, szolgaságot! – Lehetett volna ő a jelenvaló üdőben Cicero,¹⁴⁴ de tanátsolta volna inkább az Eggyetértést, barátságot; mert tudni [27.] valo: hogy mikor a Jussokrol van a szó; elég arra: hogy a Testvéreket is meg zavarja.

Egy Társosságban nagy vita volt a fölött: hogy nintsen Hitel; meg értvén egy Közbenjött; mi eránt van a Vetélkedés, éppen a nála lévő Könyvet Közikebe vetette; Netek ugymond: itt a Hitel, tegyétek el, és ne pöröljete. Éppen ugy szerettem volna én: hogy G. S. I.^{nak} adattatott volna vissza, 's elégedett volna meg véle örökre! – Hát azt akarják e' az Urak, így szoll vala egy Idiota: hogy a Jobbágy mindég ollan legyen, mint a Mobile perpetuum,¹⁴⁵ hogy egyik Levél hordani, másik utat tsinálni, harmadik forspontban,¹⁴⁶ negyedik robotban, 's több afféle hajtsa? Könnyü az ellenkező felelet: hát inkább immobile perpetuum¹⁴⁷ legyen e', mint volt valaha le Kötelezve ugyan egy Urhoz örökre; és még több felé valo forgatások mellett? A ki szolga nem ur az, a szegény pedig Pokolban is tsak el hagyatott Szegény. – Ki tartozik a tüskét Ki venni a labából, és a magáéba verni? Hiszen az illen tanátsal a bölts Salamon is le kapna! – Mennyi Villongáson mentt által tsak az Urbariomnak bevétele is? melly peddig a Jobbágyi szabadköltözésen Kivül Kevésben Külömbözik a régi szolgaságtul. Ha már ez a Szivárvány huzatott a Nemes, és [28.] Nemtelen Között, valljon: ennek lerontásával nem támodna e' Özön? és minden esetre, ha tsak ugyan némellyek még több joval Kivánnak viseltetni az ő Jobbágyaik eránt, és Sorsokon Könnyíteni, G. S. I.^{nak} és több akárkinek is szabad! – Eggyezzen meg véle, tsak hogy az Eggyessége terhellőbb ne legyen az Urbariomnál; mi szüksége van arra az ő projectumira 's jövendölgetésire az egész Magyar Publicumnak: hogy a Dézmának meg kell szünni, a Robotot kész pénzel kellene meg váltoni, é. a. t. Ezt teheti a Projectans¹⁴⁸ a Magáéban; – Máséban pedig Nagyságos Uram, hátrább az Agarakkal! –

¹⁴³ *resultatum* – eredmény

¹⁴⁴ Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–42), római államférfi, jogtudós, szónok.

¹⁴⁵ *perpetuum mobile* – örökmozgó

¹⁴⁶ *forspont* – fogat, váltás (lovaskocsinál)

¹⁴⁷ *perpetuum immobile* – örökre mozdulatlan, az örök mozdulatlan

¹⁴⁸ *projectans* – javaslattevő. A szövegrészen egyértelműen áthallatszik a *Hitel* egyik passzusa. Így Széchenyi: „Itt hát változás kell, hasznos is, lehető is; [...] De ha egy-két oly projektáns, kinek se háza, se hazája, szól csak az ügy mellett, vagy olyan, kinek belőle semmi haszna, s ki semmitül nem fél annyira, mint szája elégetéséül, akkor természetesen a régi megmarad. [...] Legyenek a javaslok honiak s birtokosak.” Széchenyi István: *Hitel*. 125.

Ellenben a Jobbágnak fundi proprietast adni, már G. S. I. sem teheti, mert örök Jussal tsak a Nemes birhat Magyar Országban, olly Jussal, mint az Elei által valo szerződés alapa szerint a mostan élő Nemesekre maradt. – Meg szünne a Monarchia Aristocratico Mixta¹⁴⁹ formában lenni, és a Constitutio Talpköve fél fordulna, a minek állondóságáért él, 's hal az igaz Magyar. Illy alapnál fogva nem illeti a Nemest az Ut tsinálás terhe, a domesticának fizetése é a. t. mert ez is a Cardinnalis Praerogativa ellen vagyon egyenessen. Ha ezen Törvény [29.] beneficiumát¹⁵⁰ sokalla magának valamelly Nemes p. o. G. S. I. vagy N. P. magára nézve renunciálhat¹⁵¹ neki p. o. fizetheti Jobbágyai helyett a reájok esendő Domesticat, tsinálhottya helyettek az utat, vagy tsak concurrálhat¹⁵² is, de a terhet Successor¹⁵³ ára által nem viheti. Maga az Uralkodo Ház sem ellenzette soha ezen Cardinalis Praerogativáknak állondóságát, esküdött inkább a meg tartásokra. – Ö maga, 's az ő Fölséges Vérségei ezen alapok szerint birtak, 's birnak Magyar Országban Urodalmakat, és a Külső Országokbol ide áltplántaltt Külömbfele nemü Virágok! a Kik bizonyára a Magyar Nemességet a Cardinalis Praerogativák nélkül soha sem affectalták¹⁵⁴ volna; – és tsak meg Kell vallani: Nálok nélkül meg sem valosodhatna az a Fenix szava: Extra Ungariam non est vita¹⁵⁵ etc. Itt; de másunt Kenyeret, bort, 's petsenyét ne keress; – mert ha a Nemesnek a sorsa is tsak ollan, mint a paraszté, akkor az sem lát ingyen Kenyérre, borra, petsenyére senkit szivessen, valamint a paraszt. – Meg szünne szinte a Nemesnél a Vendéget ingyen örömost elláto szivesség! – Mit ártonak ugy mondják a Hitelnek Baráti: hiszen a Vendégek számára lennének Vendegfogadok, a bőv termést pedig minden egy Ház [30.] még jobban

¹⁴⁹ Vö. a 28. és 78. jegyzetekkel. A szerző a rendi dualizmus hatalmi rendszerét idealizálja, és értelmezi kevert monarchikus-arisztokratikus rendszerként.

¹⁵⁰ *beneficium* – jótétemény, itt: nem birtokadományra vonatkozóan, hanem eredeti jelentésében: kedvezmény.

¹⁵¹ *renunciál* – lemond valamiről

¹⁵² *concurrál* – versenyez

¹⁵³ *successor* – utód

¹⁵⁴ *affectal* – színlel, mesterkélten viselkedik

¹⁵⁵ „*Extra Ungariam non est vita.*” – „Magyarországon kívül nincs élet.” Azért itt a „*Fenix*” utalás, mert Decsy valóban használta ezt a kifejezést. Szászki „Hazánkról írt Geográfiájából” vette át, és a lábjegyzetében latinul (hivatkozva) közölte a teljes szállóigét („*Extra Ungariam non est vita, et, si est vita, non est ita.*”), illetve magyarul idézte a főszövegben: „hogy azon kívül nincs élet, és ha vagyon is, de nem olyan, mint ottan.” Decsy Sámuel: *Pannoniai Féniksz.* 253.; Széchenyi a *Hitel*ben maga is idézte ezt a szállóigét, de természetesen negatív értelemben. Bírálta a bezárkózó-elégedett nemzeti elfogultságot, amely lehetetlenné teszi a józan mintakövetést: „Szóval azt mondani: *extra Hungariam non est vita*, hiábavaló s kacagást vagy szánakozást okozó beszéd.” Széchenyi István: *Hitel.* 70.

használhatná, pénzt venne be belőle? felelet: azt: hogy meg szünne az Eggyetértés /: harmonia :/ meg a Magyar Barátság, melly egy olyan Országban, holott annyi sokféle nyelv, és Religiobéliek a Lakosok, hogy a Magyar mind ezek fölött Arista¹⁵⁶ maradjon, felette meg kívántatik. A mire tehát maga a természet szerentsés ki látása utat nyitott, azt járja a Magyar, és mesterkélő okoskodásával ne Kivannya meg rontani. –

Nem Keveseknél akad olyan el vetett gondolatra is a Magyar, az igaz Magyar, kik a Hittel védelme mellett annyira szittanak; hogy többre viszik annak értelmét, mint szinte a szerző maga Kivánta. – Igy p. o. erősítettik: hogy véle célzás volna az absoluta Monarchia formának be hozására és a Constitutionnak egész meg rontására, de amit én G. S. I.¹⁰¹ se egy okos Magyarral is soha fel nem teszek, Expressa docent, non expressa non nocent,¹⁵⁷ azt tartom. – Én tsak az Ujjtások, mind annyi Sebek ellen vagyok, az egésznek le rontásáról nem is álmodhatok, azt hiszem: egy diadalmas Ellenség sem tenné, annál Kevesebbé várjuk Hazafi ohajtásit! –

[31.] Meg mutatván minden képpen azt: hogy a Constitutio Kedvellése teszi boldoggá a Magyar Nemzetet, nints egyéb mondani valam; mint tsak az: hogy ezt a Kedvellés Geniuszát, melly szerént a Magyar Fejedelméhez, és Constitutiojához hiv, tartsuk meg örökre! – Lám a RomCatholica Vallásban is, a mint szakadás történt, egymást öldözték miatta a Keresztények, 's nyakokra jött a Török. – Ez a Constitutio, a melly mostt a Magyar boldogságát teszi a RCatholica Vallástul tsak annyiban Különbözik; hogy azt úgy hiszik, ezt pedig így tartják is; annak hasznai nagyobb részint ad forum Poli; – emezé ad Forum Fori tartoznak.¹⁵⁸ Pedig ez a Világ ám a leg jobbik, holott Ura minden Állotoknak az Ember! –

Vége a Pipás Nemes Ember rövideden, de hathatos szavakkal ir, szoll Hazájáról, 's annak Constitutiojárul, mellynek Fölhői ellen, ha tsak mint egy Kis Zefir fuvjon is, benne az igaz Magyar Kedvet találhat. – Ö pedig Nemes Czélt értt; azt a Czélt t. i. a mi a Pipás Nemeseknek tulajdona: a Constitutiot Védni! – –

¹⁵⁶ Értsd: arisztokrata (rendi-nemesi értelmében); Vö. a 28., 78. és 150. jegyzetekkel.

¹⁵⁷ „A kimondott szavak tanítanak, a ki nem mondottak nem ártnak.” Az eredeti mondás így hangzik: „Expressa nocent, non expressa non nocent.” („A kimondott szavak ártnak lehetnek, a ki nem mondottak nem ártnak.”)

¹⁵⁸ ad forum Poli [...] ad Forum Fori – „[...] az égi hatalmakra [...] a földi hatalmakra tartoznak.”

A PÁRBAJBA KÉNYSZERÜLT BARÁT

SZÜCS PÁL

NEMESI ÉS/VAGY POLGÁRI VIRTUS?

A POLITIKAI KONFLIKTUSKEZELÉS SAJÁTOS SÁGAI WESSELÉNYI MIKLÓS LEGHÍRESEBB PÁRBAJÁBAN

Wesselényi Miklós báró köztudottan a reformkori politikai és társas közélet meghatározó és emblematikus személyisége volt. Politikai téren az 1830-as évek elejétől formálódó liberális reformellenzék vezéréként, míg a társas érintkezések terén romantikus, ellentmondást nem tűrő és hatalmas tekintéllyel bíró jelleme miatt vált a kortársak szemében is ikonikus alakká. Egy 1834. előtti kémjelentés például a következőképp fogalmaz Wesselényi jelentőségét illetően: „*Wesselényi Széchenyivel egy test, egy lélek, mindkettő ugyanoly gondolkozású férfiú, s mindkettő nagyon eszes s vagyonos. Károlyi gróf, Almássy, a két Majthényi, Borsiczky, Szinyei, Orosz, Kossuth, Török stb. mindnyájan az ő tehetséges társuk, akiknek nagy befolyásuk van az országra, s valamennyiüket Wesselényi szelleme és elvei lelkesíti.*”¹ Közei barátja, Gyulai Lajos pedig a következő sommás leírást adja a báróról naplójában: „*Wesselényi valóban mintaképe volt az ifjúságnak. Kolozsvártól távol, Zsibón nevelkedve, tudományokban előre haladva, testi és lelki teljes erőben azon görög és római ifjakra emlékeztet kik utóbb hazájoknak erős támaszai lettek. Minden szépet, nemest és nagyot római lélekkel, meg nem romlott tiszta felfogással felkaroló és csupa tűzzel megragadó valójában nem lehetett nem bámulni ez ifjút és nem reményleni jobb sorsát Erdélynek.*”² Ez a társas érintkezésekben etalonnak tekintett karakter nagy kihívás elé került az 1830-as évek második felétől. 1835. február 16-án az erdélyi országgyűlés üléseiről készített napló, majd egy hétre rá, február 23-án szatmári beszéde miatt fogták immár hűtlenség vádjával perbe. Ez a két eljárás még egy ilyen szilárd jellem számára is komoly megpróbáltatást jelentett, s mire meghurcolása véget ért az 1839-es királyi kegyelemmel, a fizikailag megtört Wesselényi politikai téren már nem volt abban a meghatározó pozícióban, mint a kettős per előtt.

A bárónak ebben a vészterhes életszakaszában további nehézségekkel kellett szembenéznie, melyek politikusként és magánemberként is komoly próba elé állították nemesi becsületét. 1836-ban három, egymással összefüggő párbaj-konfliktusa alakult ki, melyek közül csak a legutolsó affér jutott el a tényleges

¹ Takáts Sándor: Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség. In. Uő.: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest, 1980. 5–53., 8.

² Idézi Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, 2003. 74.

összecsapásig. A bonyodalmak kezdete 1835 nyarára tehető, a helyszín pedig az akkor ülésező erdélyi országgyűlés volt. Wesselényi itt került heves szóváltásba báró Noptsa Elekkel, a diéta elnökével, valamint öccsével báró Noptsa Lászlóval. Wesselényi ekkor nem fogadta el, vagy inkább elhalasztotta Noptsa László kihívását, s ezért csak a következő év márciusában tettek pontot az ügy végére. Ezzel az afférral kapcsolatban viszont 1836 februárjában Wesselényi barátjával, báró Jósika Sámuellel is összetűzésbe került, amit hamar sikerült rendezniük. Nem így történt viszont egy harmadik – ugyancsak a Noptsa-üggyel kapcsolatos – kihívás esetében, ahol egy bizonyos gróf Wurmbrandt Ferenc nevű császári dragonyos ezredessel került szembe a báró. A gróf azzal vádolta nyilvánosan Wesselényit, hogy nem volt elég bátor ahhoz, hogy megvívjon Noptsaival. Miután ez a kijelentés 1836 februárjában eljutott Wesselényihez, kihívta az ezredest, akinek az elfogadó nyilatkozata március 23-án érkezett meg a báróhoz. Az affér ezt követően még nagyjából egy hónapig elhúzódott, mivel az ügyet jelentősen hátráltatta – és Wesselényi szempontjából súlyosbította – az ellene zajló hűtlenségi per. Az összecsapásra végül április 20-án került sor, Nagyvárad közelében, Mezőtelegden, ahol Wesselényi súlyos kézsérülést okozott ellenfelének, s ezzel az ügyet lezárták.

Wesselényi ebben a pár hónapos időszakban tehát igen súlyos és komplikált helyzetbe került, melyben a morális ellehetetlenülés mellett a fizikai megsemmisüléssel is szembe kellett néznie. Amellett, hogy hivatalosan hűtlenséggel vádolták, a párbajok által még magánemberként is megkérdőjelezték (etikai értelemben vett) nemességét (s ezzel társadalmi státuszát, egzisztenciáját). A két válsághelyzet együtt még jobban felerősítette egymást. Mindemellett azonban Wesselényi mögött hatalmas tábor állt; ahogy azt említettük, a legtöbben úgy tekintettek a báróra, mint a kor emblemikus figurájára. Ez tette lehetővé, hogy az ügy széles nyilvánosságra tegyen szert, mindenkit érdekelt az események végkifejlete. Afférunk így kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy részletesen elemezhesük a kor normarendszerét, az általánosan megkövetelt viselkedési sémákat, s azt, hogy a kortársak a saját magukkal (és a környezetükkel) szembeni elvárásaikba hogyan építették be ezeket. Wesselényinek a Wurmbrandttal történt afférijában végig eleget kellett tennie az „etalon-szerepnek.” Bár sokszor lelki gyötrődések között, de mégis határozottan és céltudatosan tette azt, amit a kor íratlan társadalmi érintkezési szabályai megköveteltek tőle. Tudjuk, hogy a pere előrehaladtával olykor megfagyott körülötte a levegő, és társasági-politikai mellőzések érték, de politikai és társadalmi állástól függetlenül szinte mindenki elismerte a báró személyiségének karizmatikus voltát, jellemének szilárdságát. Sőt a titkosrendőri jelentéseket összegző Takáts Sándortól származó kivonat arra utal, hogy Wesselényivel még a kormányzat emberei közül is többen ápoltak baráti viszonyt, és szerették, ha a kor kedvelt férfias tevékenységeit (pl. vadászat) vele együtt gyakorolhatták még a meghurcoltatás időszakában is. Így

Takáts: „A rendőri jelentések szerint Pálffy Ferdinánd és József grófok, aztán Kollonich gróf Wesselényi intimusai voltak. Esterházy Károly, Viczay gróf, Illésházy István, Esterházy Mihály, Pálffy herceg, Széchenyi István, Esterházy József, a Hunyady grófok birtokain is szívesen látták [...], s hol itt, hol ott járt vadászaton. Még Pálffy Fidél tárnokmester (a későbbi kancellár) is szívesen látta birtokán [...]. A mágnások – jelenti a rendőrség – ezzel mutatni akarják, hogy a kormány ártatlanul üldözteti Wesselényit.”³

Vizsgálatunkkal talán ahhoz a kérdéshez is közelebb juthatunk, hogy a párbaj jelensége a reformkor polgárosodó, de mégis rendi társadalmának egy rendhagyó, túlélt eleme volt-e (valamiféle archaizmus), vagy éppen egy a korábbi időszakokhoz képest módosult, sajátos, emblematikus társadalmi konfliktusmegoldó módszerként működött-e. Itt Norbert Elias problémafelvetéséhez csatlakozunk, aki a párbajt annak a civilizációs folyamatnak a keretében értelmezi, amelyben a férfiak konfliktusai megoldása során egyre nagyobb mértékben tesznek szert erőszakkontrollra. Ennek az elias-i lineáris fejlődési folyamatnak a végén, a modellt követve a középkori bajvívásoktól eljuthatunk egészen a jelen sporteseményeiig. Ebben a folyamatban is érdemes megjelölnünk, értékelnünk a reformkori párbajokat.⁴

A két korábbi párbaj-tanulmányunkban nagyobb hangsúly került a disszonanciákra, s a párbaj olyan társadalmi konfliktusmegoldó módszerként lett értelmezve, amely rendhagyó módon illeszkedik a vizsgált emberi környezet normáihoz. Így a jelenség hatására kirajzolódó kontrasztok leírásával és elemzésével tudtuk ábrázolni a korabeli társadalmi mechanizmusokat. Az első esetben egy elfogadott kihívás, majd az attól való elmenekülés (az ügy 1848 januárjában történt gróf Vay Dániel és gróf Waldstein János között),⁵ míg a második esetben egy indokolatlanul hosszúra nyúlt, és végül egyszerű színjátékká formálódott affér nyújtott lehetőséget (1844 tavaszán gróf Teleki László és gróf Haller Ferenc horvát bán között) ilyen vizsgálatra.⁶ Mindkét esetben az tette lehetővé a párbaj rendhagyó momentumként történő értelmezését, hogy egyrészt az afférok lefolyása során valamilyen, a kor párbaj-normáit sértő bonyodalom történt (titkosság megszegése, hosszúra nyúlt kifutási idő, elmenekülés a harc

³ Az idézett szövegrész bevezető gondolatai: „[...] Wesselényivel sok konzervatív mágnás is jó barátságban élt. [...] Az országgyűlési rendőrség meg is írta Bécsbe, kik azok a mágnások, akiknek meghívására Wesselényi velük vadászgatni szokott, s akik nagyon szívesen látták őt vendégül.” Takáts 1980. 35.

⁴ Norbert Elias: *A civilizáció folyamata*. Budapest, 1987. továbbá Hadas 2003. 19.

⁵ Szücs Pál: A párbaj hatása a politikai közéletre a reformkorban. In. *Juvenilia III. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Szerk. Pete László. Debrecen, 2010. 356–369.

⁶ Szücs Pál: A párbaj a politikai játéktérben. Egy furcsa affér az 1843/44-es országgyűlésen. In. *Studia Historica Debreceniensis I*. Szerk. Lukács Anna. Debrecen, 2012. 143–165.

elől stb.), másrészt hogy az eseményeket a polgárosodás folyamatához viszonyítva értelmezhetjük. Erre lehetőséget teremtett a korszak alapjellemezője, hiszen a reformkor a polgári értékek és a rendi normák sajátos vegyülékének időszakaként értelmezhető. A fent említett „rendhagyó elemek” (azaz különlegességek) rendi normákat sértettek meg. A történetekben olyan személyekről volt szó, akik maguk politikai síkon a polgárosodás elkötelezett híveiként definiálták magukat, de azzal, hogy párbaj-szituációba keveredtek, lényegében ellentmondásba kerültek saját munkásságukkal, jóllehet mindez egy kortárs számára korántsem volt ilyen szembetűnő. Wesselényi Miklós alakja és helyzete sem mentes ettől az ellentmondástól – sőt, talán ez az ő esetében még érzékletesebb is –, de a nyilvánosság előtt következetesen végigvitt párbaja mégis inkább arra nyújt kiváló lehetőséget, hogy általa megismerjük a reformkornak a párbajokra vonatkozó társadalmi normáit: többek között a felmerülő elvi és praktikus kérdéseket, eszközöket, eljárásmodot, párbaj-kommunikációt és -nyelvet.

Wesselényi esetének különös jellegzetessége, hogy politikai nézeteltérés generálta a konfliktust. A báró mint Udvarhelyszék követe szólalt fel az erdélyi diétán, s mivel keményen támadta az illegitimnek tartott, de taktikusan csak a működése közben bírált Noptsa Eleket, s olyan szavakat is használt, amelyek még ha az elnökségre vonatkoztak is („szemérmetlen”, „szemtelen”) mégiscsak erős kifejezések voltak, ezért Noptsa László, az elnök unokaöccse provokálta.⁷ Azaz egy felszólalásáért akarta őt magánszemélyként felelősségre vonni. Ez önmagában is jelentős problémát vet fel. Már a kortársak is felfigyeltek erre az ellentmondásra, de általában egyszerűen csak a szólásszabadság megsértéseként értelmezték a helyzetet. Ami persze nem teljesen helytálló, hiszen a hatalom nem lépett fel Wesselényi ellen, mikor reprezentánsát, a diéta elnökét – nem személyében, hanem – hivatali minőségében kritizálta.⁸ Nagyobb részben a liberális ellenzék tagjai érveltek így, de ez korántsem jelenti azt, hogy a szólásszabadságról mint a polgári alkotmány egyik biztosítékáról gondolkodtak, hiszen a fogalomnak ekkor még erőteljes rendi vonatkozásai voltak. Azonban néhányan – közöttük maga Wesselényi Miklós is – pontosan ráéreztek a probléma lényegére, nevezé-

⁷ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 246–247. Itt jegyezzük meg, hogy a Wesselényi Miklós életére és az erdélyi országgyűlésre vonatkozó legalapvetőbb tényeket külön nem jegyzeteljük. Egyrészt a régebbi legbővebb biográfiához (Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái* I–II. Budapest, 1905.) másrészt Trócsányi Zsolt monumentális, a magyar és erdélyi reformkorról is bő áttekintést adó monográfiájához utaljuk az olvasót.

⁸ Erre jó ellenpélda lehet a már többször említett Wesselényi ellen zajló hűtlenségi per, ahol viszont éppen ezért kívánták megbüntetni a bárót, mert felszólalt a kormányzat ellen. Ebben az esetben viszont a gyenge érvelésből is kitűnt, hogy Wesselényi koncepció per áldozata volt. A perre összefoglalóan: Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus?* h. n. [1986.]

tesen, hogy milyen kapcsolat áll fenn ugyanazon személy politikai és magán karaktere között. Felelősségre vonható-e egy politikus mint magánszemély valamely hivatali kijelentése (és még csak nem is súlyos hibája) miatt, s elvárható-e tőle az, hogy akár élete feláldozása árán is elégtételt szolgáltatson, ha ezt a kijelentést valaki sértőnek érzi magára nézve? Ez a bonyolult probléma nem korlátozódott kizárólag az illető egyén döntéseire, hanem nagyban függött a társadalmi érintkezés korabeli szabályaitól is. A párbaj vizsgálata épp ezért nyújt kiváló lehetőséget a társadalmi normák elemzésére.

Talán emiatt tűnik szokatlanak, hogy még nem jelent meg olyan tudományos munka, amely kizárólag a reformkori párbajokat vizsgálta volna; mi több, magáról a párbajról sem jelent meg modern magyar nyelvű monográfia. A 19. század második felében azonban több magyar teoretikus is foglalkozott a jelenséggel, aminek a legfőbb oka az volt, hogy ebben az időszakban rohamosan megnőtt a párbajesetek száma, s ez látványosabbá tette a problémát. A fokozatosan polgárosuló közéletben egyre élesebb kontraszt jelentett a párbaj-afférok sokasodó száma, s ez sok gondolkodónak keltette fel az érdeklődését. Az ekkor született munkák azonban mégis mindössze két szempontból vizsgálták a párbajozást. A szerzők egyik része a párbajozás rövid történetének bemutatására szorítkozott (mindezt a századra jellemző történetírói-elbeszélő stílusban), míg a témával foglalkozók másik része elsősorban kapacitálni kívánta az olvasókat a párbaj szokása mellett, vagy éppen ellene, azaz érvelő jellegű feladatot vállalt.⁹

A témával kapcsolatos újabb magyar nyelvű munkák is többnyire a dualizmus korának párbajeseteivel foglalkoznak. Igaz, hogy a dualizmus korában rengeteg párbajaffér volt, s akkor még kontrasztosabban hatott a párbajozás, mint az azt megelőző korokban, mégis némileg érthetetlen ez a kizárólagos figyelem.¹⁰ Pedig a reformkorban a párbajt természetesebb közegében lehet

⁹ Andreánszky Jenő: *A párbaj mellett*. Szeged, 1893.; Asbóth János: *Párbaj és szólásszabadság*. In: *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*. Budapest, 1898.; Bolgár Ferenc: *A párbaj szabályai*. Budapest, 1880.; Esterházy Sándor: *A párbajról*. Kolozsvár, 1887.; Gerőcz Kálmán: *A becsület és védelme*. Budapest, 1909.; Horváth Ödön: *A párviadal történeti, jogbölcseleti és tételesjogi szempontból*. Eperjes, 1887.; Körösi Sándor: *Az amerikai párbajról*. Debrecen, 1878.; Lukács Adolf: *A párbaj büntetőjogi fejlődése és jelen állapota az európai államok újabb törvényeiben*. = *Magyar Igazságügy*, 1882. XVIII–XIX. kötet.; Marczianyi György: *Becsület és párbaj*. Budapest, 1883.; Seda Ernő: *A párbaj*. Budapest, 1882.; Tóth Lőrincz: *A párbaj*. Pest, 1865.; Vámbéry Rusztem: *A párbaj Angliában és nálunk*. = *Huszedik Század*, 1902. jan.–jún. 28–45.; Vutkovich Sándor: *A párbaj*. Pozsony, 1895.; S nem véletlenül ekkor fordították le a filozófus művét: Schopenhauer Arthur: *A becsületről és a párbajról*. Budapest, 1894.

¹⁰ Deák István: *Katonatiszti becsület és párbaj*. = *História*, 1985. 3. sz. 9–10.; Gerő András: *A politikai párbaj*. = *Rubicon*, 1991. 9. sz. 27–29.; Mary Gluck: *A Wahrman-Istóczy párbaj*. In: *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrman Mór 1831–1892*. Szerk. Frank Tibor. Budapest, 2006. 171–182.; Hadas 2003.; Uő.: *A párbaj és vívás*. = *Café Babel*, 2000. 37. sz. 91.; Hajdú Tibor: *A tiszti párbaj*. = *História*, 1999. 7. sz. 23–25.; Uő.: *Nemesi tisztikarból polgári*

megfigyelni, hiszen kevesebb mesterkéltn elemet hordoz, s mechanizmusairól pontosabb képet kaphatunk. Az viszont kétségtelen, hogy a párbaj nyilvánossága (s alapvetően a társadalmi nyilvánosság) más szerkezetű volt a két korszakban, s a párbajdivat nyomán a dualizmusban egy-egy ügy a sajtónak hálás témát adott, és így az akkori esetek könnyebben áttekinthetőek, részleteiben rekonstruálhatóak, addig a reformkorban az ügyek feltárásához alapos forráskutatást kell végezni! Jórészt ebből következik, hogy a 19. század második felében összegyűjtött párbajtörténetekben – amint alább látni fogjuk – a „híres” esetek csaknem mindig pontatlan adatokra épülnek.

Magyar nyelven eddig még nem látott napvilágot a párbaj jelenségét behatóan elemző, összefoglaló munka, azonban támaszkodhatunk a bőséges idegen nyelvű szakirodalomra, legalábbis a jelenség általános karakterjegyeinek értelmezéséhez, illetve vizsgálati szempontok és módszerek elsajátításához. Fentebb említettük, hogy sokat merítünk Norbert Elias gondolataiból, még ha ő nem is kimondottan a párbajt veszi górcső alá, de civilizációs elméletének keretein belül mégis hatékonyan értelmezi a jelenséget.¹¹ Bár az újabb párbajirodalom is egyfajta „általánosabb” párbajtörténeti vonalat követ,¹² többségükben a 16. századtól a 20. század elejéig tekintik át a jelenség történetét, mégis fontos tanulságokkal szolgálhatnak a magyar esetekhez, mert korszerű fogalmak és kérdések mentén problematizálják a témát. Ha csak gyorsan végigfutunk a címeken, észrevehető, hogy igen sokszor találkozunk a következő kifejezésekkel: *társadalom, becsület, maszkulinitás, gender, ritualizáltság, uralom, politika*. Mindez igen jól tükrözi, hogy a párbaj jelensége mennyire alkalmas az adott kor társadalmának vizsgálatára, illetve annak a társadalmi térnek az ábrázolására, amelyben működött; főleg, ha jelentős befolyásra tett szert.¹³

tisztikar. = *Történelmi Szemle*, 1996. 4. sz. 341–368.; Novák Béla: *A párbajozó úriember. A párbaj története Magyarországon, és társadalmi hatásai, 1867-től, 1945-ig*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2007.; Szabó Dániel: *Párbaj a dualizmus korában, avagy a haza a vívóteremben*. In. *Rendi társadalom – polgári társadalom 3.: Társadalmi konfliktusok*. Salgótarján, 1989. 331–338.; Wirth István: *A párbaj. = Rubicon*, 1991. 9. sz. 24–26.; Welker Árpád: „Jew” vs. Antisemite – The Duel between Mór Wahrmann and Győző Istóczy, 1882. In. *Jewish Studies at the Central European University 2005–2007*. Budapest, 2009. 155–171.

¹¹ Norbert Elias: *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. 1989. (magyarul megjelent: *A németekről. Hatalmi harcok és a habitus fejlődése a tizenkilencedik-huszedik században*. Budapest, 2002.); Uő.: *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*. (magyarul megjelent: *Az udvari társadalom*. Budapest, 2005.)

¹² Pozitív példaként kiemelve: Ute Frevert: *Men of Honour. A Social and Cultural History of the Duel*. Oxford, 1995. Talán ez a mű tudta leginkább meghaladni a szokványos párbaj-elbeszélést.

¹³ Ezen a helyen a tengernyi irodalomból, csak az általam elért, fontosabbnak vélt és használt munkák megemlítésére szorítkozhatom. Robert Baldick: *The Duel. A History of Duelling*. London, 1965.; Francois Billacois: *Duel. It's Rise and Fall in Early Modern France*. 1990.

Habár vizsgált afférunk egy politikai fórumon robbant ki, a jelen tanulmány fő tárgyát képező Wesselényi-Wurmbrandt ügy közvetlen kiváltó oka nem politikai, hanem magánjellegű volt. Konkrétan az, hogy a császári ezredes méltatlankodott amiatt, hogy Wesselényi nem fogadta azonnal Noptsa kihívását. Egyes kortársak viszont felvetették – nem csak ezzel az üggyel kapcsolatban –, hogy talán mégsem volt az ezredes kijelentése cél és szándék nélküli, s talán maga a kormányzat volt az, amely bátorította őt a már amúgy is nehéz helyzetben lévő báró provokálására. Amennyiben ez az állítás helytálló, már nem pusztán a magánszférához köthető az ügy, mivel ebben az esetben a politikai érdekek is jelentős szerepet játszanak. Ez a felvetés rendkívül izgalmas, és nagy jelentőséggel bír, hiszen ha valóban kimutatható egy ilyen kormányzati törekvés – vagyis a politikai ellenfelek ilyen kerülőutakon történő fizikai megsemmisítése –, az nagymértékben befolyásolhatja az újkori Habsburg kormányzatról alkotott képünket.

Mindezek után talán jól érzékelhető, hogy a Wesselényi Miklós és Wurmbrandt Ferenc közötti párbajkonfliktus elemzése nem pusztán egy izgalmas afférral, és egyben a reformkor leghíresebb párbajával ismertet meg bennünket, hanem számos további vizsgálati szempontot is kínál, melyek szűkebben véve egyre közelebb juttathatnak bennünket a reformkor társadalmához és mentalitásához.¹⁴ Ezért lehetséges az, hogy a párbaj jelensége más diszciplínák érdeklődési körében is megtalálható, mivel olyan fontos problémák is felvetődnek a konfliktusmegoldás ezen formájával kapcsolatban,

Yale University Press.; K. Baxter, D. Ryan, W. Schwartz: The Duel: Can These Gentleman Be Acting Efficiently? = *The Journal of Legal Studies*, 1984. 13/2. 321–351.; E. Cooke, H. Temperley, C. K. Webster: The Duel between Castlereagh and Canning in 1809. = *Cambridge Historical Journal*, 1929. 3/1. 83–95.; Joanne B. Freeman: Dueling as Politics: Reinterpreting the Burr–Hamilton Duel. = *The William and Mary Quarterly*, Third Series. 1996. 53/2. 289–318.; Jeremy Horder: The Duel and the English Law of Homicide. = *Oxford Journal of Legal Studies*, 1992. 12/3. 419–430.; Victor G. Kiernan: *The Duel in European History. Honour and Reign of Aristocracy*. Oxford, 1988.; Kevin McAleer: *Dueling. The Cult of Honour in Fin-de-Siècle Germany*. Princeton, 1994.; Mika LaVaque-Manty: Dueling for Equality: Masculine Honour and the Modern Politics of Dignity. = *Political Theory*, 2006. 34/6. 715–740.; *Men and Violence. Gender, Honour and Rituals in Modern Europe and America*. Ed. Pieter Spierenburg. Ohio State University Press, 1998.; Robert A. Nye: Fencing, the Duel and Republican Manhood in the Third Republic. = *Journal of Contemporary History*, 1990. 25/2–3. 365–377.; Markku Peltonen: *The Duel in Early Modern England. Civility, Politeness and Honour*. Cambridge, 2003.; Robert B. Shoemaker: The Taming of the Duel: Masculinity, Honour and Ritual Violence in London, 1660–1800. = *The Historical Journal*, 2002. 45/3. 525–545.; Lance K. Stell: Dueling and the Right to Life. = *Ethics*, 1979. 90/1. 7–26.;

¹⁴ Tulajdonképpen erre utal a nagyhatású francia történész, Michel de Certeau is, amikor egy kor mentalitásának megértéséhez a múlt és jelen közötti tapasztalati deficit felismerésének jelentőségét hangsúlyozza. Michel de Certeau: Történelem és struktúra. In: *A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században*. Szerk. Takács Ádám. Budapest, 2004. 137–144. De ezt hangsúlyozza a mentalitástörténet azon ága is, amely a múlt és jelen közötti diszkontinuitást emeli ki.

mint a társadalmi nemek szerepe, az egyén és a társadalmi csoportok viszonya, a párbaj és a politikai játéktér kapcsolata, vagy a párbaj társadalomformáló hatása, stb.¹⁵ Ominózus afférunk vizsgálata során számos ilyen kérdéssel találjuk majd szembe magunkat.

A politikai szerepléstől a magánbecsület erőszakos védelméig

Wesselényi és Wurmbrandt nézeteltéréseinek, mint láttuk, több hónapos előtörténete van. Nem ott vette kezdetét, hogy a báró 1836 elején értesült az ezredes sértő kijelentéséről. Ha lényegre törően szeretnénk megvizsgálni a két fél konfliktusát és Wesselényi döntéseinek hátterét valamint cselekedetének logikáját, karakterét, akkor meg kell ismerkednünk azokkal az eseményekkel, amelyek okot szolgáltattak Wurmbrandt ezredes megjegyzésére.

Miután az 1833-ban királyi biztosként Erdélybe küldött Vlassits Ferenc altábornagy nem tudta lecsendesíteni az erdélyi ellenzékét, 1834. május 26-ára I. Ferenc – az éppen zajló pozsonyi diétával párhuzamosan – egybehívta az erdélyi országgyűlést.¹⁶ A pozsonyi diétát elhagyva Wesselényi Miklós is részt vett az országgyűlésen, s mint az ekkor legnépszerűbb ellenzéki vezér, élére állt az erdélyi ellenzéknek, amely „*Wesselényivel az élen erős harcot indított a kormány és báró Nopcsa Elek kormányzó és országgyűlési elnök ellen.*”¹⁷ Mivel az ellenzék egésze nem akart a kinevezése ellen tiltakozva előzetesen frontális támadást kezdeni a népszerűtlen és a többség akarataival szemben beiktatott elnökkel szemben, ezért az ellehetlenítése mellett döntöttek. Erre végül az első olyan napon került sor, amikor már ő elnökölt 1834. július 28-án. A kölcsönös politikai provokációk közepette többen keményen bírálták Nopcsa Eleket, így Wesselényi is. Ebből a helyzetből született meg a magán- vagyis párbajprovokáció, hiszen az időskorú Nopcsa Elek nem kért elégtételt a bárótól, viszont az unokaöccse, a fiatal és energikus Nopcsa László igen.¹⁸ A segédek, majd a felek találkozása során (július 29–30.) mégis elhárították az összecsapást. Wesselényi csak a gyűlés után volt hajlandó elégtételt adni (azért, hogy a politikai viták ne így dőljenek el), de mivel azt is jelezte, hogy az elnöknek nem a személyét, hanem a hivatalát támadta, ezért Jósika Samu közvetítésével eljutottak

¹⁵ Ilyen jellegű kérdésekkel foglalkoznak például a következő szociológiai munkák: Pierre Bourdieu: *Férfiuralom*. Budapest, 2000.; Elias 1987.; Elias 1989. (2002.); Elias 2005.; Hadas 2003.

¹⁶ Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom 1790–1849*. Debrecen, 1998. 123.

¹⁷ Viszota Gyula összefoglaló jegyzete. – *Gróf Széchenyi István naplói*. IV. (a továbbiakban SzIN IV.) Szerk. Viszota Gyula. Budapest, 1934. 637.

¹⁸ Trócsányi Zsolt a báró naplója, az erdélyi országgyűlési irományok a titkosrendőri jelentések és Esterházy Ferdinánd Erdélybe küldött királyi biztos bizalmas iratai alapján pontosan rekonstruálta az eseményeket. Mivel ez a történet az általunk vizsgált eset távoli előtörténete, ezért megelégedtünk az ő kutatásának rövid ismertetésével. Trócsányi 1965. 246–247.

előbb a diéta utáni majd a véglegesen elhárított párbaj állapotába. A pletyka azonban nem nyugodott le teljesen, újabb megerősítésekre volt szükség, míg végül az ellenzék arra próbált stratégiát kidolgozni, hogy hogyan viszonyuljanak – becsületbíróság (?), átvállalt párbaj (?), személyes vállalás (?) sorshúzás (?) – ahhoz a helyzethez, ha a kormányzat a párbaj eszközével akarná az ellenzékot megfélemlíteni vagy kiküszöbölni. A közös, szervezett fellépésre azért lehetett (volna) szükség, hogy a fegyverforgatáshoz kevésbé értő ellenzékiek is bátran vállalhassák politikai véleményüket. Az események végül nem haladtak tovább ezen az úton, az erdélyi diéta legfontosabb kérdései nem duellumok útján rendeződtek el. Témánk szempontjából így az a legfontosabb kérdés, hogy hogyan került mégis elő ez az eset, s hogy miképpen interpretálták később a felek a történeteket. Egy érdekes történetírói összefoglalást kell azonban előbb megvizsgáljunk.

Takáts Sándor, aki a bécsi titkosrendőri és besúgó jelentések kiváló ismerője volt, a következőképpen foglalta össze az esetet: „Az 1834. évben a császár semmibe sem vétén Erdély jogait, az országgyűlés élére Nopcsát nevezte ki. Az első ülésen a rendek éktelen szidalmakkal illették Nopcsát. Különösen Wesselényi Miklós támadta őt kíméletlenül. Nopcsa főispán fivére erre párbajra hívatta ki Wesselényit. E nagy ember így felelt a kihívásra: »Az én életem a hazámé s nem az öné! Tőlem és pártomtól függ a jövő és a haza védelme az osztrák kormány törvénytelen támadásaival szemben. Én a haza támasza vagyok, ön pedig csak Nopcsa főispán, aki méltatlan arra, hogy szemem elé kerüljön, még kevésbé méltó arra, hogy önnek kiálljak. A kihívást nem fogadom el. Ne merje magát előttem mutatni. Az ön életével keveset veszít az állam!«”¹⁹

Ez a Wesselényinek tulajdonított kijelentés minden bizonnyal csak fikció, hiszen egyetlen hiteles Wesselényitől fennmaradt, vagy őt hitelesen idéző szöveg sem mutat ehhez hasonló, öntelt stílusra, még akkor sem, ha a báró az ellenfeleiről nyilatkozott.²⁰ Az ő Noptsához intézett levelei is – ahogy azt majd látni fogjuk – igen udvarias hangvételűek. Itt minden bizonnyal arról van szó, hogy Takáts ezzel a határozott fennsőbb stílussal a két alak történelmi jelentősége közti különbséget akarta érzékeltetni, s így próbálta mintegy kimenteni a bárót annak a ténynek a felelőssége alól, hogy meghátrált egy párbajkihívás elől. Ezt támasztja alá az is, hogy míg az elmondottak első része tényszerű, addig az idézett szöveg, amely a visszautasítás indoklását hivatott volna megadni, már nem összeegyeztethető a többi – egymással összhangban lévő – forrással, és kifejezetten a későbbi korok frazeológiáját (pl. *állam*) mutatja. Mindössze az első mondat kivétel ez alól: „Az életem a hazámé s nem az öné!”. Ebből bontott ki Takáts egy olyan monológot, amelyben a magyar panteon egyik legnagyobb

¹⁹ Takáts Sándor: Országgyűlési párbajok. In. Uő.: *Emlékezzünk eleinkről*. Budapest, [é. n.] 585–586.

²⁰ A becsületbeli ügyek intézésének a szabályai, melyeket Wesselényi mindig nagyon komolyan vett, egyébként sem engedték meg az ilyen lekicsinylő hangvételt.

alakja méri magát össze egy nálánál kisebb jelentőségű alakkal, és tanítja őt móresre. A mondat lényege az – amint azt a kihívás elutasításának indoklásával Wesselényi egy későbbi levelében kifejtette –, hogy ő mint országgyűlési követ, mint hivatalos személy nyilatkozott egy másik hivatalos személyről, egy hivatalos fórumon. Ezért magánemberként nem vonható felelősségre.

Wesselényi egykori álláspontját és a felvetődő sérelemmel kapcsolatos pozícióját nagyon érzékletesen idézi fel az a levél, amelyet Széchenyi Istvánnak írt 1836 januárjában, s amely a hozzá kötődő szöveganyagban a konfliktus első (új ciklushoz kötődő) dokumentuma. *„Azon kinyilatkozásomra, hogy e' jelen kihívását mostan el nem fogadom, előbb azt mondta, hogy úgy kéntelen lesz engem ahól tanál agyon löni: erre kifejeztem, hogy ily fenyegetés már épen nem fog azon változhatlan elhatározásomtól elmozdítani, melyre ön személyemnél 's privát helyzetemnél sokkal magosabb 's előttem szentebb nézetek bírtak. Ő ezek után említett okaim 's nézeteim következtében kihívásáról lemondott, 's az egész dolgot mind a' jelenre mind a' jövődre Ő is Te is [t. i. Széchenyi] egészen elenyészettnek jelenteték.”*²¹ Hogy mik voltak azok a „magosabb s szentebb nézetek”, azt a báró ugyanennek a levélnek az elején részletesen ki is fejt:

„Kedves Barátom! Emlékezel, hogy midőn a nyáron mult esztendője Nopcsa László azért mit ülésben Nopcsáról hivatalát, 's hivatalos létezését érdekelvén szollottam pisztolyra kihivott, én neki egyenesen megmondottam: hogy ülésben mondottakért 's ott kifejezett véleményekért ország gyűlése folyta alatt senkivel sem fogok verekedni; – hogy nem fogom a' köztanácskozások szabadságát 's bátorságát és a vélemények elítélését kard élére, vagy pisztoly végére tenni, sem azon fonák 's rosza vezető rendszert az ország gyűlésére árasztani, miszerint minden beszéllő azon bizonytalanság közt legyen kénytelen szóllani, hogy oly mondásáért, mit meggyőződése 's szóllási kötelessége tett szájába golyobist kelljék váltania; hogy köztanácskozásokban mondottakért törvényhozó 's főként képviselő senkinek is az Istenen, törvényen 's küldőin kívül számot adni nem tartozik, 's következőleg senki más által feleletre nem is vonattathatik; – megmondottam továbbá: hogy a' mi valakinek public characteréről, hivatalos 's közdolgokat érdeklő létezéséről köz helyen mondatik, az privat életére, személyére, 's létezésére ki nem hat, 's azért ülésen kívüli lépéseket nem is szűlhet; – hogy épen mivel public és privat létezés 's személyesség egészen különböző, a' ki közpályára lép ki teszi magát – szint úgy mint egy író vagy színész – a' közönség itéletének, tapsának, füttýének 's szintoly nevetséges

²¹ Báró Wesselényi Miklós levele gróf Széchenyi Istvánnak. Pozsony, 1836. január 26. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Széchenyi-gyűjtemény (továbbiakban MTAK Kt. Szgy.) K209/136. Az alábbiakban a levélváltások és fontosabb naplóbejegyzések szövegei nagyobb terjedelemben kerülnek idézésre, mivel a résztvevők saját megfogalmazásai és kifejezései alapján elemezhető és érthető meg a korabeli párbaj-mentalitás.

olyatén ítéletekért kérdőre akarni rántani, mintha valamely színész az őtet kifütyölő publicumot egy szál kardra akarná hívni, és hogy ezen nevetségességen még igazságtalanság bélyege is van, midőn valaki e' féle ítéletekért épen oly személyeket akar feleltre vonni, kiknek törvényhozói 's képviselői helyzeteknél fogva kötelességük itélni; – végre meg mondtam, hogy ott, hol esetek 's okok hozatnak fel, azok ellen csak ellenbizonyítások 's okok használtathatnak okos és törvényes érzetű emberek között, de fegyver soha sem. – Az igazságnak hódolva, azt is kimondtam, mi szerint én (Statuum Praeses) Nopcsa ellen nem személyes gyűlölségből szollottam 's személyét nem kívántam megtámadni, és azt szinte oly kevésbé szándékoztam sérteni mint mondásim által atyafiait bántani. – Természetesen mindezekhez hozzá tévén hogy ország gyűlése után minden esetre kész leendek – ha kívánni fogja – minden nemű elégtételre melyet ő kívánni 's az én becsületem engedni fog.”

A „*public és privat character*” ilyen szétválasztása, és Wesselényi érvelésének a logikája igen meggyőző és egyben újszerű is. A korábbi, nagyobb történelmi időszakokban a hatalom gyakorlása és a hatalom gyakorlójának a privat szférája tulajdonképpen fedték egymást, s ezt magától értetődőnek tekintették. Sematikus példával élve minden nagyobb földesúr, zászlósúr birtokolt kisebb-nagyobb – a politikai hatalmat érvényesítő – magánhadsereget valamint erődítményeket, és a gyakorlatban ezekkel úgy rendelkezett, ahogy akart, ahogy azt magánérdeke megkövetelte. Lényegében a politikai játékkeret az egyéni érdekeik mentén közelítették meg. Wesselényi utóbb idézett gondolatmenetének azért van nagy jelentősége, mert rámutat a polgárosodás egyre erőteljesebb igényére és hatásaira. Azzal, hogy különbséget tesz magán- és közérdek között, szakít a rendies gondolkodásmóddal, s a polgári értékrend szemszögéből érvel. Habár logikája kifogástalan, eljárása mégsem mondható ellentmondásoktól mentesnek. Wesselényi egyrészt joggal érvel amellet, hogy „*a' mi valakinek public characteréről, hivatalos 's köz dolgokat érdeklő létezéséről köz helyen mondatik, az privat életére, személyére, 's létezésére ki nem hat,*” de esetünkben a „köz hely” az erdélyi országgyűlés volt, amelyet lehet ugyan a modern parlamentek elődjének is tekinteni, ám ez nem feledtetheti velünk azt a tényt, hogy rendi országgyűlésről van szó. A jelenlévők egy rendi társadalom reprezentánsaként vettek részt az üléseken, s logikájukat is ez határozta meg. Ennél fogva a báró érvelése nem biztos, hogy mindenki előtt megállta a helyét, az ellenzéken kívül ennek legalábbis kicsi az esélye (bár Nopcsa László meggyőzetett), s inkább csak annyit szűrhetek le az eseményekből, hogy történt egy kihívás, és ezt a kihívott egyszerűen visszautasította. Ez felháborodásra adhatott okot, hiszen a kihívás megtételét követően már nem volt jelentős súlya annak, hogy azt milyen okok támasztják alá. Jelentősége ekkortól a *becsület* védelmének volt. A becsület, vagy témánk szempontjából helyesebben a *férfibecsület* alapértéke a korabeli társadalmi elitnek, ugyanis csak akkor tartozhatott valaki ehhez a csoporthoz, ha

képes volt férfibecsületét (amely egyfajta hatalomérvényesítési potenciált is magában hordott) a környezetével elismertetni.²² Mindennek tudatában jobban megfogható, hogy milyen nagy merészség volt Wesselényi részéről visszautasítani a kihívást. Talán éppen azzal magyarázható a báró viselkedésének igazi ellentmondásossága, hogy a visszautasítás után – érveivel ellentétben – mégis kilátásba helyezte az elégtételadást.

Nem elszigetelt jelenségről van szó, s ezt bizonyítja egy tíz évvel későbbi nézeteltérés. 1847. november 14-én Kossuth Lajos a pozsonyi országgyűlés alsó tábláján tartott egy beszédet, melyben egy ponton kitért az uralkodó indigenátust indokolatlanul osztogató gyakorlatára. Az ülés végeztével egy konzervatív főrend, gróf Waldstein János, aki maga is ilyen módon tett szert magyar főnemesi címre, odament Kossuthhoz, és párbajra hívta ki, mert ugyan az ellenzék vezére nem említett neveket, de a gróf magára vette a szónoknak az indigenátusra vonatkozó véleményét. Kossuth ekkor ugyanúgy járt el, mint esetünkben Wesselényi. Nem fogadta el a kihívást, arra hivatkozva, hogy ő Pest megye követeként beszélt, s elégtételt a diéta után adhat a grófnak. Az ügy ebben az esetben ezzel végleg le is zárult.²³

A politikai nézeteltérésből fakadó párbajkihívás ilyen értelmezése ebben az időszakban jelent meg, de legalábbis nem található arra vonatkozó forrás, hogy korábban visszautasítottak volna kihívást Wesselényihez és Kossuthhoz hasonló érvekkel.²⁴ Ez azt jelzi, hogy a magán és közösségi szférák kezdtek

²² A kérdés lényegéről egy érzékletes összefoglalás a szakirodalomból: „Amennyiben a becsület maga is a jelképes rendben foglalt követelmények lenyomata, egy közösségre, azaz nemzetségre, házra érvényes, igazából, mint eszmény jelentkezik, pontosabban, mint nemegyszer eleve teljesíthetetlen követelményrendszer. A férfiasság, melyen nemző, szexuális, társadalmi rátermettség éppúgy értendő, mint készség a harcra, az erőszak foganatosítására (például bosszúnál), mindenekelőtt teher. A nőtől eltérően, akinek lényegében negatív becsületét csak megóvni, vagy elveszíteni lehet [...] a férfi csak akkor »igazi« férfi, ha a világért sem tér ki a becsület növelésének lehetőségei elől, és dicsőségre, kiválóságra tör a nyilvánosság mezején. [...] Akárcsak a becsület – vagy visszája, a szégyen, amelyet a büntudattól eltérően a többiek előtt érez az érintett –, a férfiasság is a többi férfi általi hitelesítésre szorul kézzelfogható, vagy potenciális erőszak mivoltában, s igazolást az »igazi férfiak« csoportjába való felvétellel nyer.” – Bourdieu 2000. 60–61.

²³ A pozsonyi titkosrendőri jelentések a következőképpen írják le ezt az ügyet: „14. nov. 1847. Waldstein János gróf konservatív mágnás Kossuth Lajost „seiner derben Aufspielung wegen” [az ő durva kijelentése miatt] amit a Kerületi ülésen (Incolats Gesetz) engedett meg magának a gróf ellen, Sennyey Pál és Horváth fejérmegyei követtel pisztol párbajra hívatta ki. Kossuth kijelenté, hogy Pestmegye követe beszélt s nem Kossuth Lajos. A kihívásnak az országgyűlés után felelhet meg.” – MNL MOL N119 Takács Sándor hagyatéka. 46. d. 11264. ssz. 528.

²⁴ Ennél a kijelentésnél azonban figyelembe kell venni, hogy a párbajok forrásbázisát legnagyobb számban biztosító napló- és memoáriródalom a 19. század elejétől kezdett felvirágozni, ugyanis főként ekkortól terjedt el Franciaországból az a hullám, mely a naplóra, mint önelemző, önértékelő módszerre tekintett. Szegedy–Maszák Mihály: (Utószó Tóth Péter

határozottabb kontúrokkal elválni (ami a politikát illetően végső soron lehetővé tette a későbbi „professzionális” politikus megjelenését), és ez jelentős hatást gyakorolt a párbaj megítélésére, alkalmazásának kereteire is.

Ha nagyobb kronológiai távlatokban tekintünk a magyar párbajjelenségre, akkor az előző megállapítások alapján arra következtethetünk, hogy a párbaj szokása egy olyan „középkorias” (a középkori racionalitásban gyökerező) konfliktusmegoldó rítus, amely éppen rituális jellegénél fogva (a középkori istenítéletekből alakult ki, nem a racionális-praktikus problémamegoldás a célja) már nem illik a reformkori racionalitás közegébe, vagyis túlélt jelenség.²⁵ Ez részben igaz is, hiszen jól láthatóvá teszi számunkra a reformkori mentalitás kettősségét, ám ha tekintetbe vesszük, hogy milyen gyakorisággal alkalmazták az elégtétel megszerzésének ezt a módját a reformkorban, illetve a korábbi időszakokban, akkor árnyaltabb képet kapunk. Habár ez utóbb említett korszakot illetően témánk szempontjából nem túl jók a forrásadottságok – így a viszonyítás is nehéz feladat –, az azonban mégis szembetűnő, hogy míg a vizsgált korszakunk mindössze közel húsz éve alatt több mint 150 jól adatolható és viszonylag jól rekonstruálható esetről tudunk,²⁶ addig az ezt megelőző mintegy százötven-kétszáz évből ennek a számnak a töredékéről sem beszélhetünk. Mindez talán megfelelő alapot nyújt arra, hogy a különbséget reprezentatívnak tekintsük. Ez esetben azt is kijelenthetjük, hogy a reformkori magyar társadalomnak volt egyfajta sajátos kapcsolata a jelenséggel.

naplójához) In. Tóth Péter: *Napló, 1836–1842*. S. a. r. Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, 1984. A napló, mint történeti forrás jelentőségéhez: Gyáni Gábor: A napló, mint történeti forrás. A közhivatalok identitása. In. Uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. 145–160. A 18. század végének és a 19. század első felének napló- és memoárirodalmát a következő bibliográfiák ismertetik: Bártfai Szabó László: *Naplók, emlékiratok és feljegyzések Magyarország történetéhez, 1815–1867*. In. *Háborús felelősség, Diplomáciai és Kortörténeti Szemle*. I. köt. Szerk. Horváth Jenő. 1928–1929. 399–497.; Kacziány Géza: *Magyar memoire és naplóirodalom 1848-tól 1914-ig*. Budapest, 1914. (a szerző ebben a munkában nem csak a jelzet időintervallumban született műveket, hanem a korábban írt, de ekkor publikált írásokat is ismerteti); *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*. I–III. köt. Szerk. I. Tóth Zoltán. Budapest, 1950.

²⁵ Megjegyzendő, hogy a párbaj maga is racionalizált rítus, mivel legfőbb lényege, hogy szigorú szabályok között kell lebonyolítani. Ha ez nem valósul meg, akkor nem beszélhetünk párbajról.

²⁶ Ez a szám csak a főként politikai eredetű afférokot takarja, így csak a pesti, pozsonyi és kisebb részben bécsi ügyeket fedi. Teljesen biztos, hogy a jelzett időintervallumban ennél sokkal több eset történt, melyekről hallgatnak a források, vagy a felkutatásuk hosszabb időt venne igénybe. Ha a földrajzi kereteket is kiterjesztenénk a teljes Királyi Magyarországra és Erdélyre, akkor a korszakot illetően valószínűleg ezres nagyságrendű számot kapnánk. Ehhez a kalkulációhoz vö. Frevert 1995. 3. A hivatkozott szerző a német területek eseteit vizsgálta egy százötven éves periódusban. Mintegy 300 párbajügyet tárt fel, de kalkulációi alapján kb. 3000 esetet feltételez.

A párbaj reformkori sajátosságainak elemzése, ill. ennek beillesztése a korabeli európai társadalmak párbajviszonyaiba szétfeszítené jelen vizsgálat kereteit. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a magyar párbaj karaktere – éppen úgy más európai társadalmaké – rendelkezett bizonyos sajátosságokkal, melyek térben és időben is egyedivé tették a jelenséget. Míg például a német társadalom fejlődésében nagyon nagy szerepe volt a párbajnak – mivel a szétszórt területek „jó társaságai” ezen keresztül őrizték meg összetartozás-tudatukat –, addig Angliában igen hamar eltűnt a jelenség, ami az angol társadalmi rétegek viszonylag nagy áteresztő képességével magyarázható.²⁷ A reformkori magyar társadalom ezzel szemben nem mutatott ilyen sajátosságokat, ill. másokat mutatott, így a párbaj is eltérő jelentőséggel bírt, mind a társadalmi önmeghatározás, mind a társadalmi mobilitás, mind pedig a társadalom informalitásának és formalitásának viszonylatában. Emellett eltérőek a különböző társadalmak viselkedési kánonjai is, melyek esetünkben a konfliktusok erőszakos kezelésére való hajlandóságban manifesztálódnak.²⁸ Úgy tűnik, mintha hazánkban a társadalom modernizációjával párhuzamosan egyre jobban ragaszkodtak volna a nézeteltérések erőszakos kezeléséhez. Ebbe a tendenciába illik bele a dualizmus időszaka is, amely, habár formálisan már leépültek a társadalom rendi kötelei, mégis a magyar történelem párharokban leggazdagabb korszaka volt. Szabó Dániel mindezt egyrészt azzal magyarázza, hogy az alsóbb, de feltörekvő társadalmi rétegek a társadalmi mobilitás eszközeként tekintettek a párbajra, másrészt, hogy a társadalmi elit ragaszkodott az egyik utolsó hagyományos privilégiumához, vagyis – látens módon – a központi hatalommal szembeni hatalomérvényesítéshez. Harmadrészt pedig azzal, hogy az átalakuló társadalomban meghatározó szerepre tettek szert a hadsereg vitézi hagyományai.²⁹ A reformkori párbajok – köztük vizsgált afférunk is – viszont még sokkal inkább a saját közegükben zajlottak, így nemcsak jobban vizsgálhatóak, de jelentőségük is más volt.³⁰ Így Wesselényi viselkedési kánonjának vizsgálata felszínre hozhatja azokat a jelenségeket – mint például Noptsa kihívásának visszautasítása –, melyek a párbaj korszecifikus sajátosságait teszik feltárhatóvá.

Érzelkelhető, hogy Noptsa – akinek a társadalmi értelemben vett mozgásterét kizárólag a rendi logika határozta meg – mennyire nem tudta értelmezni Wesselényi reakcióját. Ezt világossá teszi, hogy a visszautasító válasz után azzal

²⁷ Elias 2002. 46–47.

²⁸ Kevin McAleer a társadalmi hierarchiákból kiinduló hagyományos elemzésekkel szemben egyfajta német sajátosságként vizsgálja a párbajt. McAleer 1994. 2.

²⁹ Szabó 1989. 331–338.

³⁰ Ennek érzékeltetéséhez gondoljunk csak az ún. koncertpárbajok nagyarányú elterjedtségére a dualizmus korában. – Uo. 335. A párbajok ezen formái nem teszik lehetővé az adott párbaj-affér mechanizmusának „objektív” feltárását.

fenyegette meg a bárót, hogy egyszerűen agyonlövi az utcán. A kis közbiztonság után viszont lecsendesedtek a kedélyek, az erdélyi diéta berekesztését követően Wesselényit – aki közben visszatért Pozsonyba – a kormányzat perbe fogta, s úgy tűnt, hogy a Nopcsa-ügy feledésbe merül. Arról, hogy ez mégsem következett be az idézett levél után a báró naplójából (1836. február 6.) értesülünk:

„B. Józsika Samutól, hozzá irt levelemre tegnapelőtt választ kaptam; ennek tartalma olyan, hogy feleletet kívánt, s ma ezt irtam neki:»Kedves barátom! Megvallom, reméltem: kérésedet teljesíteni fogod, és Nopcsa Lászlónak azt, mire kértelek, megírod, s hozzád azon remény fejében folyamodtam, mivel neked jobb módod van, mint nekem, azon levelet Nopcsa kezébe úgy szolgáltatni, hogy az köztudatra ne kerüljön. Ha már e barátsági szivességet megtagadtad, kénytelen leszek Nopcsának postán írni, mert nekem más módom és alkalmam nincs, és mivel, újra is mondom, továbbra nem halaszthatom azt, mit a diéta végével mindjárt akartam tenni, s kellett volna tenni, s a körülmények miatt nem tehettem. Elég súlyos áldozat volt, hogy a diéta vége óta, az Erdélybe mehetésnek mindég táplált, de mindég füstbe ment reménye, azon nyilatkozatom megtételében mind ez óráig gátolt. Semmi kilátásom, hogy azon ellenséges kéz, mely eddig Erdélyből kizárva tartott, mostanság oda bebozsásson, s az országgyűlés végének esztendeje is itt van, s így mindenként ideje: azon rég szándéklott lépésemet megtenni. A mint írod, a mi köztem és Nopcsa közt történt, azt mindhárman tökéletesen elenyészettnek tekintettük. [...] De rám nézve nem enyészett el azon akkori kijelentésem, s abból következő tartásom: diéta után Nopcsát a párviadalra készségemnek kijelentésével felszólítani. [...] Én Nopcsát ki nem hívom, csak tudára adom: ha még legkisebbnyire is szükségesnek véli, azon akkori mondásaimért, vagy az azokhoz tökéletesen hasonló későbbiekért tőlem elégtételt kívánni, én arra kész vagyok. Ez akkori magamviselésének s nyilatkozatomnak logikai következése, s hogy ezzel magamnak tartozom, – azt hiszem – átlátod te, ki az ilyen dolgoknak felette kényes voltát ismered, s kiben a társasági becsület hévmérője bizonyosan szint oly érzékeny, mint bennem. A teendő lépésre épen nem »megsértett becsület« érzése vezet, mert engem Nopcsa sem azelőtt, sem azután legkisebbnyire sem sértett meg, mert ha azt teszi, bizonyosan nem szenvedtem volna el, s az egyenesen személyes és magány megsértést eltűrni szint oly kevésé tartom szabadnak és szoktam, mint te; s midőn pletykák következtében a megsértésnek gyanuja mutatkozott, t. i. annak, ha Nopcsa azt, mi köztünk történt, az én kisebbségemre adja elő, akkor igenis tudára adtam: ha az igaz talál lenni, úgy vele verekedni fogok; de Nopcsa kijelentette: – a mit hiszek is – ő effélét nem beszélt.«³¹

³¹ A teljes történetet rekonstruálta és a kapcsolódó forrásanyagot, Wesselényi naplójának vonatkozó részeit, a bejegyzett leveleket közölte (kihagyásokkal és olykor egyszerűsítve): Szilágyi Ferenc: *Ifjabb b. Wesselényi Miklós: élet- és korrajz*. Budapest, 1876. (itt:) 28–29.

Wesselényi tehát maga indította el (indította újra) az ügyet azzal, hogy Nopcsának felajánlotta a majdnem egy évvel azelőtti esettel kapcsolatos elégtételadás lehetőségét. Saját elmondása szerint annak, hogy ennyi idő telt el eddig a lépéséig, a perbe fogása volt az oka, azt pedig, hogy egy év után is kész elégtételt adni, lényegében két indokkal támasztotta alá. Az első ok az, hogy következetes akar lenni önmagához, vagyis ahhoz a kijelentéséhez, miszerint a diéta bezárása után kész az elégtételadásra, s a mostani fellépése csak „logikai következése” ennek a nyilatkozatnak. A másik ok az, ami ennek az ügynek a lezárása után végül is tovább gördíti a konfliktust. Wesselényinek ugyanis a fülébe jutott, hogy pletykák terjedtek el arról, hogy ő gyávaság miatt hátrította el a párbajt. Amint az idézet utolsó sorából is kiderül, felmerült Wesselényiben, hogy maga az ellenfele terjesztette el ezt a pletykát, s habár a Jósikához írt levelének tanúsága szerint Nopcsa tagadása eloszlatta benne ezt a gyanút, mégis nagyon komolyan vette Nopcsával fennálló ügyének rendezését.

Wesselényi készen állt az összecsapásra, s ezt jelzi, hogy január 28-án, vagyis közvetlenül a fenti naplóbejegyzések előtt – miután tájékoztatta barátját – személyesen is felkereste Széchenyi Istvánt, s felkérte, szekundáljon neki a Nopcsával vívandó párbajában.³² A gróf nem reflektál közvetlenül erre a kérésre a naplójában, s tudjuk, hogy az egykori legjobb barát, Wesselényi későbbi afférjaiban sem nyújtott segítséget a bárónak. Miután Jósika Samu Wesselényi kérésére szintén nem volt hajlandó közvetíteni az ügyben, a báró február 9-én, kedden egyenesen Nopcsának küldött egy levelet, amelyben megismételte azon szándékát, hogy ha Nopcsa továbbra is követeli tőle az elégtételt, akkor ő kész kiállni.³³

Időközben viszont Wesselényinek magával Jósikával is nézeteltérése alakult ki. Jósika ugyanis egy korábban Wesselényihez írt levelében olyan kifejezéseket használt a Nopcsa-ügyet illetően, melyeket Wesselényi sértőnek érzett. Minderől ugyancsak Wesselényi – fent idézett – Jósikához írt leveléből értesülünk először: *„Most engedd meg barátom nekem: leveledről még egy őszinte szót szólni. Az, megvallom, előttem kedvetlenül homályos. Hogy a köztem s Nopcsa közt folyt dolog »úgy végződött be, miután tőlem a leggyengédebb testvéri érzés sem kívánhatott többet,« »te bátran felszólíthattad őtet, becsületére szolgáló nyilatkozataim elfogadására [Wesselényi kiemelése];« s ezeket oly periódus után, melyben, ha szinte alkalmazás nélkül is, de ürügyről, félénkségről, gyávaságról, kicsuszásról van szó; ilyesmihez füleim nem szoktak. Leveledben Nopcsa maga-*

³² Széchenyi vonatkozó naplóbejegyzése: „Sokkal jobban. Wesselényi hozzám... Nopcsa miatt felkér – szekundáljak neki etc.” – SzIN IV. 637.

³³ A levelet Szilágyi Ferenc közli: „[...] Ezen mostani lépésemmel csak tudtára akarom a méltós. úrnak adni, hogy ha még legkisebbnyire is szükségesnek véli közhelyen tett azon akkori mondásaimért, vagy azokhoz tökéletesen hasonló későbbiekért tőlem elégtételt kívánni, most már arra magamat szabadnak érezvén, szolgálatjára kész vagyok.” – Szilágyi 1876. 31.

viseletéről magasztalva beszél, s ez helyes, de az enyimről azon magasztalással ellentétben részint hallgatsz, részint csaknem kétértelműleg szólasz; az nem helyes. [...] Ha fejedben netalán olyasmi fordult meg: hogy mindaz csak ürügy volt, mire levelednek több szavait magyarázni nem lehetetlen; ha, mondom: ilyesmi csak rémlett is előtted (s hiszem, ha ez volt az eset, azt nem fogod eltagadni) úgy tőled megkívánom azon elégtételt, melyet nevelt emberek közt a legérzékenyebbül megsértett becsület kívánni szokott. Ugyanazon elszántsággal s nyugodt lélekkel fogom golyóbisodat elvárni, a mellyel Nopcsa kihívását – magamat minden előrelátott pletykákon felyültévén, – akkorra visszautasítottam.”

A válaszlevél hamar megérkezett: „Kedves barátom! Ezen órában vett leveledből sajnálva látom, hogy nem értjük egymást, s tartok tőle: hosszabbra terjedő levelezésünk ezen nem segít. Soraimnak újabb magyarázatja a bizodalmatlanságnak véget nem vet, s egy talán léggé mindkét részről meg nem fontolt szó bajosabban orvosolható következtetést is szülhet. [...] Én – ha ellenkező válaszodat addig nem veszem – jövő vasárnap reggeli 9 óra tájban a parndorfi nagy vendégfogadóban várlak, tisztelt s szeretett jó barátunk gr. Eszterházy Mihály társaságában. Isten veled addig is – barátod: Józsika Sámuel s. k. Bécsben 1836. febr. 10-én.” Wesselényi erre a következőképpen reflektált: „Gr. Károlyi Györgyöt kértem meg ma reggel, jönne el Parndorfba velem. – A b. Józsika levele igen illendő s békés, mindazonáltal megmondtam Károlyi Györgynek, hogy a golyóbis váltástól csak úgy állok el, ha Józsika nyilván s félremagyarázhatatlanul kifejezi: mikép nem rémlett, s nem is rémlik előtte olyan gondolat, mint ha én a Nopcsával történt dolgomban kifejtett elveket a verekedés elkerülésére ürügyül használtam volna. [...]” Az ügyet végül február 14-én sikerült tisztázni: „Február 14-én vasárnap reggel hat órakor, gonoszul hideg szélben gr. Károlyi Györggyel Parndorfba elindultunk. Ott Józsikákra szinte egy órát kellett várnunk. Az értekeződést gr. Károlyira és gr. Eszterházyra bíztuk. Józsika, nem sok beszéd után, kívánságom szerinti nyilatkozatot tett. Én is kijelentettem, hogy csak mostani helyzetem és ingerlett állapotom miatt kellett, levele következtében, ilyen kinyilatkozást kívánnom. S így ez a dolog, úgy mint illik, – lévén már eligazítva, rendben van.”³⁴

Ezzel a február 14-i találkozóval tehát sikerült békésen elrendezni az ügyet. Wesselényi csak akkor nyugodott meg, és tekintette lezártnak az affért, amikor Jósika személyesen és nyilvánosan kijelentette, hogy ő semmilyen rosszindulatú kijelentést nem szándékozott tenni Wesselényi korábbi párbaj elől kitérő válaszával illetően. Ezzel ugyanis Jósika igazolta Wesselényit a saját társadalmi közege előtt, s így a Jósikával való fizikai összetűzést kikényszerítő tényezők is megszűntek. Ez viszont az ügynek egy nagyon érdekes momentumára hívja fel a

³⁴ Szilágyi 1876. 30–32.

figyelmet. Jósika ugyanis véleményét egy magánlevélben fejezte ki, magának Wesselényinek címezve, ez által a nyilvánosság teljesen ki volt zárva. Wesselényi így maga kreált becsületbeli ügyet Jósika soraiból, hiszen egy párbajkihívás alapjául ugyan semmiségek is szolgálhattak, de ezeknek a semmiségeknek jelentős súlyt adott, hogy az illető társadalmi környezete előtt hangoztak el, rákényszerítve a sértettet becsületének erőszakos védelmére. Ez esetben a báró maga verte nagydobra, hogy történt egy számára sértő kijelentés, és miatta kellett neki, Jósikának, Károlyi Györgynek és Esterházy Mihálynak elutazniuk Parendorfba, ahol egy körülményes szertartás keretein belül végül sikerült megegyezniük abban, hogy nem történt sértés. Mindez arra utal, hogy Wesselényi nem a szokásos társadalmi kényszerek hatására, hanem egyfajta belső párbajkényszer következtében tartotta szükségesnek az ügy ilyen módon való rendezését, s ha kellett, élete kockáztatását is. Habár ezt a báró – ahogy maga is kimondja – „ingerlett állapotában” tette, s ezzel magyarázza harcias (de mégis udvarias) fellépését, mégis jól érzékelhető, hogy Wesselényi mennyire szorosan igazodott a korszak társas érintkezési szabályaihoz. Képes volt ugyan az országgyűlésen a polgári racionalitás alapján érvelni, de társas érintkezéseiben ez fel sem merült. Ott a romantikus rítusok voltak a meghatározók.

Míg a Jósika-ügy gyorsan, de körülményesen lezajlott, addig a Noptsza-affér még majdnem egy hónapig tartott. A konfliktus lezárása csendes volt, ami meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a Jósika-ügyben milyen formalitások közepette került sor a megegyezésre. Március 9-én – Wesselényi február 9-i levelére válaszul – Noptsza békülő levele megérkezett Wesselényihez: „*Mart. 9-én szerdán. Levelemre Nopcsa igen becsülettel válaszolt, ma neki következőleg feleltem: [...] A méltós. úr azt méltóztatik írni: az, mi közöttünk történt, még akkor tökéletesen el lett igazítva; a méltós. úr ezen nyilatkozatát én elfogadhatom s el is kell fogadnom, mert a méltós. úr engem soha meg nem sértett, s mivel azon akkori dologban, valamint az én becsületem legkisebb csorbulást nem szenvedett, úgy a méltós. úr is magát igen szépen s illően viselte. [...] biztosan remélem: ha a méltós. úr valakira talál, ki az én távollétemben a köztünk folyt dolgot az én kisebbségemre merészelné előadni, azt, a méltós. úr az igazságnak hódolván, meg fogja czáfolni, s az én nevemben egy alacson rágalmozónak nyilvánítani.*”³⁵ Wesselényi tehát azután tekintette a Noptszával fennálló konfliktusát végleg elrendezettnek, miután ez utóbbi báró egyértelműen tudtára adta, hogy nem kíván tőle elégtételt. Wesselényinek szüksége volt – akár párbaj által is – erre az erkölcsi igazolásra, hiszen csak ennek biztos tudatában volt képes felvenni a harcot az ellene közszájon járó, rosszindulatú pletykákkal, melyek erkölcsi egzisztenciáját veszélyeztették. Ilyen veszélyt jelentett egy császári dragonyos ezredes, Wurmbrandt Ferenc gróf már nem magánlevélbe

³⁵ Szilágyi 1876. 33.

zárt, hanem nyilvánosan elejtett megjegyzése, mely szerint Wesselényi eljárása Noptsa kihívását illetően becsstelen volt.

„Ha a halál vár is reám, nyugodtan megyek elébe”

„Április hó 9-én jelentette Ferstl Pozsonyból, hogy Wesselényi csomagolással foglalkozik. [...] délutánjait többnyire a városi lövőházban tölti, hol pisztollyal lövöldöz célba. Ferstl jelentése szerint Wesselényi 1836. április 14-én a Pannónia nevű gőzösön Pestre utazott. Barátai és a jurátusok kikísérték őt, s meghatva vettek tőle búcsút. Távozása előtt való napon még búcsúvacsorát is adtak tiszteletére. E vacsorán az igazi szeretet és csodálat szólalt meg a Wesselényire mondott felköszöntőkben. Maga Wesselényi félóráig tartó beszédben válaszolt a tósztokra. Beszéde második felében – jelentik Bécsbe – a meghatottság annyira erőt vett rajta, hogy állandóan hulltak könnyei. (»Ihm während der ganzen zweiten Hälfte fortan die Thränen geflossen sind.«). A magyar ifjúság Pesten csak úgy ünnepelte őt, mint Pozsonyban. Metternichnek jelentették ez ügyben, hogy a hajónál nagy tömeg fiatalember várta Wesselényit. Lovassy ugyanis előre értesítette a jurátusokat jöttéről. Wesselényit nagy viváttal és éljenzéssel fogadták a Duna partján. Az ifjúság sorfalat alkotott, s az üdvözlés jó sokáig tartott. Ilyenben eddig csak a nádorispánt engedte a városi hatóság részesíttetni. Még feltűnőbb volt, hogy Wesselényinek még fáklyás zenét is adtak. Ennek költségeire jelentékeny összeg gyűlt egybe, s így az ifjúság erős zenekart szerződtetett. Wesselényi Károlyi György grófnak Üllői úti palotájában szállt meg. Ide vonult a fáklyásmenet este 10 órakor. A zenekar először a Rákóczi-induló-t játszotta.”³⁶

Takáts Sándor a titkosrendőri jelentések alapján ezekkel a szavakkal festi meg Wesselényi Miklós Pozsonyban és Pesten lezajlott, Wurmbrandt Ferencsel való párbaja előtti búcsúját.³⁷ A báró óriási népszerűségnek örvendett, ehhez hasonló párbaj előtti búcsúztatásról a reformkor egészéből nem tudunk. Mindez nemcsak Wesselényi hatalmas népszerűségét illusztrálja jól, de a báró már említett idolikus karakterét is. A következőkben azt a folyamatot fogjuk megvizsgálni, mely során egy egyszerű (de sértő) kijelentésből egy tömegeket megmozgató –

³⁶ Takáts 1980. 37–38.

³⁷ Takáts ebben az esetben sem teljesen hűen idézi fel a történetek kontextusát. A búcsú üdvözlés és drámai jelenetek közepette zajlott le, de ebben nagy szerepe volt annak, hogy Wesselényi párbajozni indult, s így számolni kellett azzal is, hogy a harc során életét veszti. Takáts mindezt elhallgatja tanulmányában, s a jelenetet úgy állítja be, mintha ez a katartikus népiünnepély Wesselényi egyszerű pesti látogatásának szólna, ezzel mintegy túldimenzionálja a nemzeti hős karakterét. Mindazonáltal értesülései és leírásai pontosak, hiszen a titkos jelentésekkel dolgozott, melyek birtokában voltak.

akár halálos kimenetelű – esemény vált a reformkorban; s egyben nyomon követjük azt is, ahogy a helyzetet a báró belső beszédében kezelte, feldolgozta.

Még le sem zárult Wesselényinek a Jósika Sámuellel fennálló nézeteltérése, mikor a báró újabb aggasztó tudósítást kapott a Noptsa-ügy rendezésével kapcsolatban. A fülébe jutott, hogy egy számára addig ismeretlen gróf, Wurmbrandt Ferenc császári dragonyos ezredes szintén kifogást emelt Wesselényi Noptzával való eljárását illetően, nem tartotta azt becsületes rendezésnek. Sértő megjegyzését ráadásul nyilvánosan tette, ezzel súlyosbítva Wesselényi amúgy is nehéz helyzetét. Sajnos biztosan nem tudjuk, hogy ez a kijelentés mikor és hol hangzott el, de még azt az időpontot sem tudjuk minden kétséget kizáróan meghatározni, hogy a báró mikor értesült a sértésről. Szilágyi Ferencz Wesselényi naplóját alapul véve amellett érvel, hogy a báró a Jósika-affér rendezése előtt két nappal, vagyis február 12-én értesült Szapáry Antaltól Wurmbrandt kijelentéséről, melyet az ezredes állítólag a mehádiai fürdőn tett, még az előző évben, Szapáry jelenlétében.³⁸ Viszota Gyula Széchenyi naplójának 1836. április 12-i bejegyzéséhez vonatkozó jegyzetében szintén Szapáryt nevezi meg, mint hírhozót, ám a kijelentésnek és a báró értesülésének dátumát és forrását nem adja meg. Ujfalvy Sándor viszont, mint kortárs memoáíró – aki visszaemlékezéseit naplója alapján írta meg az 1850-es években – gróf Viczayt nevezi meg hírvivőként.³⁹ Nem tisztázható egyértelműen, hogy ki és mikor adta át Wesselényinek a sértés hírért, a fenti személyek közül viszont Szapáry a továbbiakban is részt vett az események alakulásában, mint Wesselényi közvetítője, s ennek nyomán később neki is becsületbeli ügye támadt az ezredessel.

Az első ez ügyben tett, jól adatolható lépésről Wesselényi naplójának az 1836. március 5-i bejegyzéséből értesülünk: „*Czapáry Tony nál, ki tegnap estve jött Bécsből; Ő a' parndorfi egyezés szerint Eszt[erházy] M[iklós] és Josika Samu által mkéretett: nevembe írta Wurmbrandnk fejezni ki, miként declarálta legyen magát Josika, és kérjen tölle nekem elégtételt. Czapáry irt egy levelet, melynek birom is mássát, rövidet, férfiasat és félre nem érthetőt; de azt amazok nem tanálták jónak, főként Josika attol tartot, h abbol azt magyarázhatnák, mintha én ötet azon tett declaratiájára erőltettem volna; ezért egy mást tett fel, ez is elég jó, de kevesebbé világos; Czapáry ámbár nem könnyen de mégis elfogadta eztet, leírta, és a' m[últ] h[ónap] 18án Wurmbrandnak Postán*

³⁸ „A zsidói napló szerint, Pesten 1836-ban február 12-én estve gr. Szapáry Antal, s gr. Károlyi György, b. Wesselényi Miklósnál voltak, hol beszéd közben szóba jött, hogy az azelőtti esztendőben gr. Wurmbrandt Ferencz, cs. kir. ezredes Mehádián gr. Szapáry jelenlétében, s többeknek a Nopcsa László s b. Wesselényi Miklós közt történt dolgot, ez utolsót gyalázva beszélte volna. Miután az b. Wesselényinek értésére esett, ő magát méltán megsértettnek érezvén, a mint mondá, azon gróf neki elégtételt adni tartozik.” – Szilágyi 1876. 36–37.

³⁹ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. Szerk. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 282.

*Wásárhelyre meg is küldötte. Bár érkeznék erre mentől elébb felelet.*⁴⁰ Egyértelmű tehát, hogy Wesselényi február 14-e előtt értesült Wurmbrandt kijelentéséről, hiszen a Jósikával folytatott parendorfi megbeszélésen szóba jött az ügy, ráadásul a Jósika-afférral kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy az akkori megegyezésnek Wesselényi mintegy feltételül szabta, hogy Wurmbrandt tudomást szerezzen a békés rendezésről. Wesselényi tehát precedensként használta fel a parendorfi kibékülést, Jósika békülékeny magatartását szolgáltatva mintául Wurmbrandtnak, akitől ugyanazon sértés miatt követelt elégtételt. Azonban az ezredestől korántsem várhatott ilyen békülékeny megegyezést, hiszen Wurmbrandt magas rangú katonaként kényszerpályára került a báró felszólításának következtében. Nem csak társadalmi környezete, hanem a hadsereg is kompromittálva érezte volna magát, ha elkerüli a fizikai összecsapást, így nem lehetett kétséges, hogy Wurmbrandt elfogadja a kihívást.

A korabeli becsületkódex egyik újabb fontos eleméhez érkeztünk el, az ún. párbajkényszer problémájához. A párbajképesség, mint a rendi társadalom elitjének a becsületességen alapuló privilégiuma, súlyos kötelezettségekkel járt. A közösség ruházta fel ezzel az egyénnel, s éppen ezért a társadalmi környezet számára is elsőrendű fontosságú volt, hogy az illető ezt megvédje, ellenkező esetben mind az egyén, mind pedig környezete kompromittálódott, becsületét veszítette. Ebből kifolyólag, ha valakit kihívtak, kényszerhelyzetbe került, s ha nem felelt meg ennek a kényszernek, akkor a csoportja szankciókkal lépett fel ellene.

Wesselényi eljárása alapján viszont jól érzékelhető, hogy a Jósika-ügy lezárásában (melyet Wesselényi egy magánlevél miatt robbantott ki) igen nagy szerepe lehetett a precedens-gyártás szándékának. Ezen a gondolatmeneten tovább haladva az is érthetőbbé válik, hogy Wesselényi az általa említett belső morális meglátásokon túl miért elevenítette fel a Noptsa-ügyet 1836 januárjában, majdnem egy évvel azután, hogy azt lényegében sikerült megbeszélni. Wesselényi minden bizonnyal ekkor értesülhetett Wurmbrandt ominózus sértéséről, és a pletykákról, s az ezen pletykák alapjául szolgáló Noptsa-ügy felelevenítésével próbálta kihúzni a talajt a pletykák alól, így teremtve stabil morális alapot becsületének védelméhez. Miután tehát Jósikával megtörtént a kiegyezés, február 18-án egy olyan elégtételt követelő levelet tudott a császári ezredeshez Szapáry útján küldeni, melyben már hivatkozhatott a Jósikával való békés megegyezésre.⁴¹

⁴⁰ MNL MOL X 1226. 5496. d. Wesselényi Miklós naplója. 1836. március 5. (Alább filmtári jelzet nélkül, bejegyzés keltével hivatkozva.)

⁴¹ Ekkor, mint tudjuk a Noptzával való békülésre nem hivatkozhatott még, hiszen vele csak március 9-én sikerült rendezni a viszonyt. A báró minden bizonnyal nem tudott tovább várni az amúgy is nehézkes csatornákon mozgó Noptsa-válaszra (melyet a báró február 9-i levelére várt), és precedensnek elégségesnek tarthatta a Noptsa-afférra visszavezethető Jósika ügyet is.

Wesselényi kihívó levelére március 23-án érkezett válasz. Wurmbrandt elfogadta a kihívást, de konkrét helyet és időpontot egyelőre még nem tudott megadni. Ezek megállapításához ugyanis számos részletet kellett tisztázni. Először is mindkét félnek eleget kellett tennie hivatali kötelezettségének, Wesselényi emellett – ahogy arról az összes vonatkozó forrás egybehangzóan tudósít –, egyre nagyobb figyelmet fordított a végrendeletére, valamint többeket is instrukciókkal látott el esetleges halála utáni kívánalmait illetően. A legfontosabb elintéznivaló azonban – ahogy arra fentebb már történt utalás – a közvetítő Szapáry Antal és Wurmbrandt között, szintén Wesselényi becsülete felett kialakult nézeteltérés, illetve párbaj rendezése lett. Szapáry ugyanis a közvetítés során maga is párbajba keveredett az ezredessel, amiért az Wesselényit gyávának nevezte. Szapáry ilyen mély beavatkozása barátja konfliktusába nagyon szemléletesen illusztrálja, hogy a becsületbeli ügyeknek, illetve a becsület védelmének milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak ekkor. Más eseteket is ismerünk a reformkorból, amikor a segédek kerültek vagy valamelyik féllel vagy egymással konfliktusba a közvetítés során elhangzott dehonesztáló kijelentések miatt.⁴²

Wesselényi elsődleges fontosságúnak tartotta, hogy az ő párbaja hamarabb legyen elintézve, mint Szapáryé, hiszen a közvetítő szerepben lévő barát ügye az övével szoros összefüggésben volt.⁴³ Ennek a problémának a megoldására már a következő napon tettek lépéseket: „5 ora után Károlyi Györgyel Parndorfra. Nagy szél és hideg. Tonit már ott tanáltuk. Ő minden esetre meg különbözöttnek veszi a' maga dolgát az enyimtől, és annyiban igaza van, hogy ha együtt tartanánk úgy jönne ki mint ha kettő menne egy ellen. Abban, hogy ne ő, hanem én verekedjek előbb, engedett; és mivel szerencsére még levelét nem küldötte el, abban nem is fog terminust tenni maga részéről, h[ane]m azt W[ur]m[brand]ra

⁴² Azt, hogy nem elszigetelt esetről van szó, jól példázza Széchenyi István és Teleki László 1846-ban történt nézeteltérése. A két gróf ekkor Dessewffy Emil és Irinyi József párbajafféjában működtek közre, mint segédek. Széchenyi Dessewffy segédeként nehezményezte a Teleki által felvázolt feltételeket, ezért párbajra hívta őt: „Teleky Laci és Farkas hozzám. Laci ultimátumról s feltételekről etc. beszél. Mi, Ürményi s én azt mondjuk: Gróf Dessewffy nem fogja ezen conditiokat elfogadni... Tehát, mondja Laci, akkor vége a beszédünknek. – Én: Úgy látszik gr. Dessewffyre van itt egybepontosulva a dolog...; kiállok tehát én, s nem fogom engedni. A gróf úgy látszik vért szomjaz, oncsa tehát az enyimet. Tetézte hazafiús cselekedeteit még ezzel.” – SzIN VI. 475–476. Habár pár nappal később a két grófnak sikerült elrendezni ezt a kis konfliktust, az eset mégis hüen illusztrálja, hogy a becsület védelmét olyannyira fontosnak tartották, hogy két, baráti viszonyban lévő személy is kész volt akár halálos kimenetelű összecsapásra is.

⁴³ „24ik Csöt[örtök] Károlyi Györgynél, ő mondja, h[ogy] Wurmbrandt april második felét irta levelében határ időül, de Toni válaszában mirta, hogy ő apr első napjaiban elfogja Szolnok és T[örök]Sz[ent]Miklos közt várni. Toni úgy látszik el akarja ezen dolgát az enyimtől választani, de ez nem lehet, ő csak akkor verekedhetik Wurmbrandt, miután az velem verekedett. Széchnél. [...]” – Wesselényi Miklós naplója. 1836. március 24.

bizza; részemről pedig mirja, h előbbi kijelentésem mellett maradván az ö kívánságára anyiban hajolok, h[ogy] Wárad és Kolosvárt közt Telegden fogom Apr 20án elvárni. Én hívám ki Ötet, helyre és időre nézve kénytelen vagyok utána engedni; Ö azt kívánta, h[ogy] a' határ időt két héttel előbb tudhassa, és Apl 2dik felében legyen, és így Apl 20dika leg illőbb, ream nézve is leg jobb mert addig minden dolgaimat rendbe szedhetem. Délre vissza Posonyba. [...]"⁴⁴ Úgy tűnt tehát, hogy a Szapáry-ügy Wesselényit érintő részét sikerült gyorsan és hatékonyan megoldani, sőt az összecsapás helyét és idejét is ki tudták jelölni.

Ezt követően egészen április 14-ig, Pozsonyból való elindulásának napjáig – fontosabb társasági kötelezettségek teljesítése mellett – párbajra való készülődés határozta meg Wesselényi idejét. Mindennap gyakorolta a lövést és a vívást, de emellett igen sokat foglalkozott a végrendeletével is. A legnagyobb fejtörést azonban az okozta neki, hogy szekundánsokat találjon párbajához, ez ugyanis az ő helyzetében igen problematikusnak bizonyult.

Edzés, végrendelet – testi és lelki előkészület

Wesselényi báró kora egyik legjobb vívójának hírében állott. Mindazonáltal nagyon komolyan vette leendő összecsapását Wurmbrandt ezredessel, s ezért minden nap készült is rá.⁴⁵ Március 31-én azonban egy kisebb baleset történt gyakorlás közben, amely jelentősen befolyásolta a harcra való készülődést: „d. u. Fossénál vivás közt a' kezemet nagyon megütöttem. Pistolyozni. [...] Kezem nagyon fájván nem vivhatok; ezen bajam igen rosszor jöve. [...] Pistolyozás.”⁴⁶ Ez a baleset valóban nagyon rosszor jött a bárónak. Eddig még nem történt megállapodás a tekintetben, hogy a harcot milyen fegyverrel vívják, Wesselényi ezért gyakorolt mind kardra, mind pedig pisztolyra. Ez a sérülés azonban gyakorlatilag eldöntötte a kérdést, s ezzel jelentősen megnőtt az esélye egy tragikus kimenetelű párbajnak, hiszen a pisztolypárbajok nagyobb százalékban végződtek valamelyik fél halálával. Wesselényi minderről a következőképpen vélekedett: „Én ugyan inkább akarom, hogy pistolyal legyen, de ha ő épen kardal akar azt sem bánom, hogy csak karczolással a' dolog nem végződhetik természetes. Nagyon kellemetlen reám nézve kezem baja; ha az egészen helyre nem áll, semmi esetre sem verekszem kardal mert azon szégyent hogy a' német megcsufoljon csak elgondolni is irtodzom.”⁴⁷ A naplóról a pisztoly mellett érvelt (s hogy ezt komolyan gondolta az abból is kitűnik, hogy a sérülése előtt is

⁴⁴ Wesselényi Miklós naplója. 1836. március 25.

⁴⁵ Uo. 1836. márc. 26.: „D[él]. u[tán]. Fossénál. Pistolyozni.” Márc. 27.: „Pistolyoztam.” Márc. 28.: „9kor Fossé.” Márc. 29.: „Fosséval dél előtt és délután. Pistolyozni...”

⁴⁶ Uo. 1836. márc. 31. – ápr. 1.

⁴⁷ Uo. 1836. ápr. 2.

inkább a lövést gyakorolta), mivel ez a fegyvernem nagyobb nyomatékokat adott ügyének. Emellett viszont veszélyesebb volt (és éppen emiatt volt nagyobb nyomatéka), és nem kizárólag arra a félre aki a találatot elszenvedte, hanem arra is, aki lövésével esetleg halálos sérülést okozott, hiszen ekkor ennek az illetőnek a gyilkosság etikai és jogi büntetével kellett elszámolnia. Sérülése után Wesselényi már csak azon – általa vélt – szégyen miatt sem akart vívni, hogy esetleg éppen azon fegyvernemben győzzék le, melynek gyakorlásában általános elismertségre tett szert. Ezután tehát – néhány balkézben fogott karddal való próbálkozástól eltekintve – szinte mindig lőfegyverrel gyakorolt a harcra. Egy példa a kapcsolódó dilemmáihoz. *„8ik pént. [...] Dél előtt és d. u. is vívtam Fosséval, mind balkézrel mert jobb kezem még mind. nagyon fáj. Midön néhány nappal ez előtt bal kézzel kezdék vívni felette ügyetlen voltam, de már jobban megy mint gondoltam, egy pár hónap mulva kiálhatnék a' sikra. Pistolyozni is voltam, kezem fájdalma ebben is akadályoztat.”*⁴⁸ Az a kérdés azonban, hogy milyen fegyverrel történjen az összecsapás, továbbra is nyitott maradt, hiszen a fegyver neve nagy súllyal bírt a tekintetben, hogy a párbaj milyen jelentőséget kap a közvélemény előtt. De ami még fontosabb, Wesselényinek számot kellett vetnie saját helyzetével és mozgásterével, nem csak jelen helyzetét, de a harc utáni viszonyait illetően is.

A báró a gyakorlások mellett igen nagy hangsúlyt fektetett a hagyatéka elrendezésére, végrendelete javítgatására, s többször is pontosította és változtatta végakarátát, s ez ügyben számos barátjával konzultált is a teendőkről, ha esetleg életét vesztené a párbajban. Mindezt azonban Wesselényi annyira látványosan tette, hogy az már veszélyeztette a párbaj titkosságának mindenkor iratlan követelményét,⁴⁹ s ezt barátai is észrevették. Újfalvy Sándor így írt róla: *„Utóbb magunkra maradvá végrendeletét átadá nekem, hogy vigyem magammal Posonyba, ott megöletéséről vagy életben maradásáról a tudósítást bevárva, végrendeletire nézve a szerént intézkedjem. Én ekkor komolyan megjegyzém: »hogy a jelen eset nézetem szerént nincs qualificalva pisztolylyal életre-halálra vívni. Az ily ajobb kérdést karddal szokás megoldani sat.« Mire azt felelé: »Tudd meg, hogy ezt titok földi, a mit óhajtok vala magammal a sirba vinni: de neked tudnod kell, mert végrendelettemmel van kapcsolatban. [...]»*⁵⁰ Egy másik barátja, Gyulay Lajos pedig a következőképp vélekedik Wesselényi eljárásáról: *„Pozsonyban Wesselényi Miklós legnagyobb titokban közlette velünk egy becsület dolgát. [...] Ezen dolog titokban, mint képzeltem, mint legalább tartottam, nem maradt, mert alig indult el Vesselényi Pozsonyból és szekundánsai*

⁴⁸ Wesselényi Miklós naplója. 1836. ápr. 8.

⁴⁹ Igaz, hogy a párbaj gyakorlatilag az affér kezdete óta köztudott volt, de a titkosság látszatát mindig fent kellett tartani.

⁵⁰ Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai. 282.

Kolosvárról, azonnal a két hazában elterjedt híre ezen duellumnak, és közijedség fogta el a közönséget Miklósért, ki most tán a legpopulárisabb ember. Megvallom, én ki Miklóst nagyon szeretem és becsülöm, mégsem hagyhatom helyben, hogy oly nagy lármát csinált ezen dologból, mely még kétséges kimenetelű volt. Ha elesik, magában szomorú eset lett volna, ha nem, úgy a lárma nem volt szükség. Úgy látszik, tudatni akarta és egyszerre lemosni magáról a szennyet, mellyel piszkolni akarták. Azért kár volt ennyire is halasztani és titkolni e dolgot. Rendszerint – már meg vagyok győződve – mikor valaki egy titkot közöl, azért teszi, hogy tudja meg más is, mert bizon igaz titkát senkinek sem mondja meg az ember. Nálam azért senki célt nem ér vele, mert titkot ha valaki velem közöl, ha tudom is, hogy tudatni akarja, tőlem senki meg nem hallja.”⁵¹ Wesselényi báró végrendekezése tehát összemósódott egyfajta beavatási ceremóniával, melynek során tudatta társaival becsületbeli ügyét. Ezzel magyarázható – az eshetőségekre való felkészülés őszinte szándéka mellett –, a végrendekezés szokatlan intenzitása.⁵²

Tulajdonképpen szükség is volt erre a szélesebb nyilvánosságra, hiszen a párbajozás logikája ezt ellentmondásos módon, megkövetelte. Egyrészt a becsületkódex megkövetelte, hogy a párbajok teljesen titokban menjenek végbe, ami azért volt fontos, mert a párbaj hivatalosan bűncselekménynek számított, így becsületbeli ügy volt a titok fenntartása, azaz az egymás iránti kölcsönös lojalitás. A párbaj ugyanis nem volt más, mint önbíráskodás, vagyis szembeszegülés a központi hatalomnak és az uralkodónak az erőszakmonopóliumával. Másrészt viszont a párbaj egyetlen célja a becsület védelme volt, s ezt csak úgy lehetett elérni, ha a résztvevők társadalmi környezete elismerte a felek becsületes viselkedését, más szavakkal, a párbajozónak tudatnia kellett társaival, hogy – akár életét is kockára téve – megfelelt a becsületes magatartás íratlan kritériumainak. Ehhez viszont nyilvánosságra volt szükség. Wesselényi minden bizonnyal végleg le akarta zárni a Noptsa-kérdést, és emiatt nem kívánta további afférok gerjesztésével bizonyítani becsületes eljárását. A nagyobb nyilvánosság ez esetben arra szolgált, hogy Wurmbrandttal fennálló ügye a teljes közvélemény előtt reprezentálja igazát.

A báró egyik legjobb barátját, Széchenyi Istvánt is megkereste végrendeletének terveivel: „Széchhez azért mentem, hogy szívére kössem a’

⁵¹ Gyulay Lajos: *Napló (1820–1848)*. Szerk. Csetri Elek. Kolozsvár, 2004. 192–193.

⁵² A teljes párbaj-rekonstrukció megkövetelte, hogy Velkey Ferenc e kötetben megjelenő tanulmányához csatlakozva a *titkosság*, a *barátság* és az *eszközválasztás* kérdésköreit itt részletesen taglaljam. Ehhez egyrészt merítettem a másik tanulmány kéziratosa (korábbi) változatából, másrészt viszont ugyanazokra az eredményekre vezettek a saját párbajtörténeti kutatásaim. Lásd és vö. e kötetben: 100–110.

végrendeléseem által alapított aszonyi nevelő intézetet; tudom h a' mi nem tölle jön, az iránt ö hideg. Ki nem hagyhattam a' választottság közzül, ez sem illő, sem hasznos nem lett volna; de attol méltán félhetek, hogy [...] sükert eszközteni kívánó igyekezetből, azon lesz, hogy az intézetnek kormányt ijesztő alakja ne legyen; [...]"⁵³ A két barát beszélgetése során azonban ennél a felkérésnél több is történt.⁵⁴ Széchenyi gróf ugyanis kifejtette Wesselényinek saját véleményét: „Széch[enyi]: sok mindenfélét is egybe beszélt momrol: h[ogy] én oly magosra helyzettem magamat, h[ogy] az nagy következés nélkül nem végződhetik; »hogy az europai Duillum«; »h[ogy] Kardal semi esetre n[em] történhetik«, etcet. Minden beszédjéből az jött ki, h[ogy] ha valamelyik agyon v[agy]. szinte agyon nem lövetik ream nézve nagy szégyen lesz. Igaza van e és helyesen teszi e, h[ogy] beszédjével a' dolgot ily magosra srofolja, és egy barátját kényszeríti vagy magát agyon lövetni, v. egy mást agyon löni, és magát az által üldözői kezökbe adni? ezt nem visgalom. Hogy ream nézve ilyen nyilatkozása kényszerítő az bizonyos;⁵⁵ nem azért mint ha az ö vélekedését venném cselekedetem zsinórmértékéül: cselekvésimet csak önmeggyőződéseem vezérelhetik; hanem mivel társasági és polgári helyzetemben, minden hatási és használhatási utom be lenne vágva, ha ezen Duillumot tull élném, a' nélkül, h[ogy] előtte és az ö szava után az egész publicum előtt, ezen magosra srofoltt nézettel megegyező fényben jelenjen meg. Meggyőződéseem szerint, kötelességem volt W[urmbrandt]-tol elégtételt kívánni; én nem zártam volt be előtte a' dolognak békés, de azomban ötet sem gyalázó moddali kiegyengetését, sőt erre elég tág és igen tisztességes ajtó volt számára nyitva Czapáry, Jos[ika]: S[amu]ra mint szemmel látott tanúra hivatkozva czáfolta meg levélében azt mit rollam mondott volt;⁵⁶ erre helyes és becsületes válasz lett volna, »h[ogy] sajnálja miszerint roszul lévén informálva, rollam olyat állított, mit most lát h[ogy] n[em] úgy van«; de ö e' helyett azt felete, h[ogy] csak fegyverrel fog elégtételt adni; és az által

⁵³ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 10.

⁵⁴ Vizsgált afférunk különleges és újszerű adalékokat nyújt a Wesselényi – Széchenyi barátság történetéhez. Emellett az a rendhagyó diskurzus, mely az afférral kapcsolatban kialakult a két barát között, a Wesselényi – Wurmbrandt ügy lényeges perspektíváit tárja fel. Wesselényi párbajának a különös barátságra gyakorolt hatásait alább Velkey Ferenc részletesen elemzi e kötetben. A tanulmány e párbaj gerjesztette speciális hangulaton keresztül közelíti a két barát egyre változó viszonyrendszeréhez, valamint egymásra történő reflexióihoz. Köszönet a szerzőnek a kézirat átadásáért. A párhuzamos közlések nagy száma miatt itt némileg rövidítettem eredeti kéziratamon, de a párbaj lefolyása szempontjából alapvető részleteket benne hagytam a tanulmányban (– a szerző).

⁵⁵ Hogy ezt a báró mennyire komolyan gondolta, jól érzékelteti, hogy a párbaj előtt két nappal még mindig ez járt az eszében: „D[egenfeld]ék az egész dolgot elbeszélvén, ök is az egész ügyöt kardal eligazíthatónak tartják; de hijában, már igen magosra van srofolva. [kiemelés tőlem – Sz. P.]” – Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 18.

⁵⁶ Lásd Wesselényi Miklós naplója. 1836. március 5-i naplóbejegyzést.

voltaképpen ö vált kihívóvá. – *Én azt, h[ogy] ö a' N[opcsá]vali dolgomat az én bátorságomat kétségbe hozva beszélte, bizonyosan nagy m[eg]bántásnak veszem, és azt elszenvedni sem társasági helyzet-szabta kötelességem, sem vérem n[em] engedi; – de eléggé m[eg]czáfoltnak tartom azon állítást azon készséggel, h[ogy] N[opcsá]val előbbi cselekvésem modjával megegyezőleg szívesen megverekszem akár hol és akár hogy, és W[urmbrandt]nak elég felelet, és állítását eléggé czáfoló ha vele m[eg]verekszem; de h[ogy] az ö megbántása olyan lenne, mit kardal és néhány jó vágással el ne lehetne igazítani, és hogy okvetlen valamelyknek meg kellene halni, – azt valóban nem látom. – Széch[enyi]: szívtelen volt mai, – hihetőleg utolsó – beszélgetésünkör. – Valóban munkálkodásinak nagy akadályát látná v. is képzelné elhárítottnak lenni az én halálomal; és így nem hiszem, h[ogy] minden barátsága mellett is olykor ne morogna benne ezen ohajtás. 'S lehet, h[ogy] tiszta jó szándékból. – Károlyi György egészen más érzéssel volt, midőn tegnap nálla voltam és László fiamat szívére kötöttem [...]'⁵⁷*

Ez a hosszúra nyúlt naplóbejegyzés annak az eszmefuttatásnak az eredménye, amelyet Széchenyi valóban „szívtelen” megnyilvánulása váltott ki. A naplóíró őszintén számot vet eljárásával, annak ellenére, hogy barátja igazságtalan volt vele, hiszen vagy Wesselényi halálát, vagy gyilkossá válását tartotta egyedüli megoldásnak, s ezek közül bármelyik végkifejlet katasztrofális lett volna a báróra nézve. Wesselényi meghatározó szerepben tünteti fel barátját, akinek nyilatkozatát „magára kényszerítőnek” érzi. Ez nem meglepő annak tudatában, amire maga a báró is utal: a gróf olyan társadalmi súllyal rendelkezett, hogy véleménye nagy hatást fejtett ki a nemesi közvéleményre. Ezért volt káros Wesselényi szempontjából, hogy az ügyét Széchenyi „*illy magosra srofolta*”, hiszen ezzel mintegy kötelezte barátját, hogy a közvéleménynek vagy halálával, vagy gyilkos tettevel adjon számot. Széchenyi – aki ezzel nagy szerephez jutott afférunk történetében – minderről egészen más hangsúlyokkal emlékezik meg a naplójában. Viszont az ő bejegyzése is megerősíteni látszik a báró azon érzetét, hogy barátja hozzáállását – a becsület védelmének követelménye mellett – önző szempontok vezérelték: úgy vélte, Széchenyi csak azzal foglalkozott, hogy Wesselényi kompromittálta őt a kormány előtt kényes párbajával. De ennél többről is szó volt. A báró szerint ugyanis Széchenyinek még kapóra is jött volna az ő halála, hiszen az udvar szemében kényes barátságtól szabadulhatott volna meg.⁵⁸

Március 12-én, vagyis két nappal az említett beszélgetés után, Wesselényi újra felkereste Széchenyi grófot. „*Ebédén Széch[enyi]nél. Czapáry Toni is oda jött Bécsből érkezvén. Ő W[urmbrandt]nak egyezésünk szerint irt, de azt tette*

⁵⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 10.

⁵⁸ SzIN VI. 650. 1836. április 10-i naplóbejegyzés.

hozzá h[ogy] vele verekedni jöjjön. [...] Ez tett ígéretje ellen van, és ream nézve igen kedvetlen, mert azt hogy ő előttem verekedjék telyességgel nem engedhetem. Széch[enyi]: mondá, h[ogy] Bécsben már közönségesen tudják a' Duillomot; a' Kormány is, és ez azt mondja rolla, h[ogy] [olvashatatlan] azt is hozzá tette Széch[enyi];; h[ogy] oda fenn a' dolog legkomorabb kimenetelét várják , és azért úgy mond »csak lódd agyon.« Hogy a' Kormány a' dolgot a' szerint veszi, könnyen m[eg] tudom fogni; minden esetben nyereségét látja; ha veszek, eléri mit oly rég ohajt; ha W[urmbandt] általam hal, jelen a' kívánt alkalom, éngem nyakon fogni; 'S így örömost áldozza fel azt az én vesztem' előtte oly drága árráért. Hogy Széch[enyi]: ez ügyben anyira az iszkitelő szerepet játsza, h[ogy] úgy ohajtja, azt nyilván kimutatja, és eszközi egyiknek elvesztét, és az által az én bizonyos vesztemet okozza; – ez előttem az emberi erkölcsi elficzamodások' leg megfoghatatlanabbjai közzé tartozik. Hát oly régi barátság, annyi együtti érzés, fáradozás, annyi szent fogadások, így folynak szét egy fonák képezet v. talán még fonákabb vágy mián?''⁵⁹

Ez a szöveg – Széchenyi halált srófoló véleményének megerősítésén túl – két fontos fejleményről ad számot az affért illetően. Először is kiderül belőle, hogy Szapáry mégsem úgy járt el „külön párbaja” rendezésében, hogy az Wesselényi-nek tökéletesen megfelelő legyen. A következő nap ide vonatkozó bejegyzése a kétségeit újra kifejezi: „Czapáry vissza ment Bécsbe, és ott várja el a' W[urmbandt]. válaszát; így csak reméllem, nem fog meg előzni.” Viszont a báró naplójában nem jelent meg többször Szapáry neve az ügygel kapcsolatosan, így joggal feltételezhetjük, hogy végül teljesült Wesselényi (rég)i óhaja, s nem veszélyeztette becsületének tiszta védelmét a két párbaj sorrendje vagy esetleges egyidejűsége. S természetesen a történet végén Szapáry ügye, miután Wurmbrandt keze az április 20-i összecsapás során súlyosan megsérült, magától kellett, hogy megoldódjon. A végső fejleményt is figyelembe véve, Wesselényi sorrend-küzdelve teljesen indokolt volt, hiszen az alapkonfliktus az övé volt. Reá nézve sokkal kellemetlenebb lett volna, ha a dolog fordítva történik, és esetleg Szapáry sebesülést okozó győzelme vagy veresége miatt kellett volna neki elállnia a párbajtól.⁶⁰

A beszélgetésben elhangzó másik információ még érdekesebb témánk szempontjából. Széchenyi arról tudósította barátját, hogy „Bécsben már közönségesen tudják a' Duillomot”. A Kormány tehát – ahogy azt egyébként sejteni lehetett – értesült a báró párbajáról, de mégsem tett semmit. Wesselényi tisztában volt vele, hogy azzal, hogy az Udvar tudomást szerzett párbajáról, még rosszabb pozícióba került a Kormánnyal szemben. Ezt fel is vázolta az idézett

⁵⁹ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 12.

⁶⁰ Uo. 1836. április 13.

szövegben: ha életét veszti a harcban, akkor könnyen belátható a Kormány sikere, hisz így egy számára igen kényelmetlen személyiségtől szabadult volna meg. Ha viszont Wesselényi okoz halálos sérülést ellenfelének (aminek pisztoly-párbaj esetén igen nagy valószínűsége volt), akkor a Kormány hirtelen fellépett ellene párbajvétség büntette miatt is, és letartóztatásával nem kellett volna megvárni a hűtlenségi per lezajlását, hanem azonnal kikapcsolhatták volna az ellenzék vezérét a politikai küzdelemből. Ez az egyik lehetséges magyarázat arra, hogy a kormányzat miért nem lépett fel azonnal egy ilyen nyilvánvaló törvényszegés ellen. Viszont azt is látnunk kell, hogy bármilyen hátsó szándék mozgatta is a hatalmat (vagy volt sejtethető Wurmbrandt viselkedése mögött), mégsem volt szokásos a párbajokba való előzetes beavatkozás. Sőt, ilyen eljárással a párbaj sajátos rendszere (és kvázi titkossága) miatt nem találkoztam. Hiszen a fellépésre hivatott szervek képviselői maguk is bírtak a párbajképesség privilégiumával, ezért azt magánügynek tekintették, és egyébként sem kívántak fellépni az uralkodó társadalmi szabályok ellen, mivel ez biztosította a kiváltságolt társadalmi státuszukat. A párbajt mindaddig magánügynek kellett tekinteni, amíg nem követelt (pl. haláleset) valamiféle hatósági beavatkozást.

Visszatérve a beszélgetésre; ami igazán rosszul esett a bárónak, az Széchenyi megnyilvánulása volt. A gróf egyenesen biztatta barátját, hogy ölje meg a párbajban ellenfelét, és nyomatékosította azon véleményét, hogyha ezt mégsem tudná elérni, akkor csakis a saját halála által kerülheti el a becsületvesztést. Ezt a véleményét a gróf ráadásul éppen azzal támasztotta alá, hogy a Kormány tud Wesselényi párbajáról, s így csak megerősítette Wesselényinek azon gyanúját, hogy a barátja politikai céljainak elérése érdekében szabadulni igyekszik tőle. Mindezt megerősíteni látszik Újfalvy Sándornak – már idézett – visszaemlékezése is: *„Széchenyi István és Károlyi György tiszta hazafias céljaik előmozdítására pár évvel ezelőtt segítségül hívtak fel, akkor ők még nem bírván elég népszerűséget, az enyimet vették igénybe: hogy az országos és megyei gyűléseken a lanyha hazafiságot dörgő hangom és nyersecske modorom által felrázván, az elpuhult nemzedéket az általuk tervezett magasabb elhivatásra vezessem. [...] A félénkek bátorodni s zászlóm körül kezdének gyülekezni. Midőn szintén Széchenyiben és Károlyiban kelle most legnagyobb akadályra találni. Az én férfias bátor nyilatkozatimat ők veszedelmesnek s azért céljaik kivihetésére éppen ártalmasoknak tarták. Azért a mennyire kívánták eddig izgató közreműködésemet: már most minden áron igyekvének tőlem menekülni. [...] És így a véleménykülönbséget elhüledezés és szakadás követé. Ezért most a Viczai haszon-talan pletykát⁶¹ két kézt felhasználák és nagy lármát ütének belőle, hogy az korántsem egyéni, hanem pártkérdés, az abszolútizmusnak a szabadelvűséggel szemközti*

⁶¹ Vagyis Wurmbrandt ominózus kijelentését Wesselényiről. Újfalvy Viczayt nevezi meg a sértés hírhozójaként. – Vö. fentebb elmondottakkal.

*életkérdési harcza. Melyet nem valamely gyermekes karczolás, hanem életre-halálra verekedve lehet és kell megoldani. Jóllehet meggyőződésemmel nem találkozott, de miután ennyire túlcsigázták, többé vissza nem léphettem.*⁶² Az idézett bejegyzés tartalmaz bizonyos elemeket, melyek jelzik számunkra, hogy a szöveget nem tekinthetjük maradéktalanul hitelesnek, de ennek ellenére mégis fellelhető benne Wesselényinek a naplójában rögzített azon gondolatmenete, miszerint Széchenyi azzal a szándékkal erőlteti a halálos kimenetelű pisztoly-párbajt, hogy szabadulhasson tőle. Ezt a történetet Újfalvy nyilvánvalóan nem maga találta ki, és a pontatlan emlékezés sem gerjeszthette ezeket a sorokat, így tehát biztosra vehető, hogy a leírtak – vagy legalábbis azok magja – Wesselényitől származnak.⁶³

A szekundánsok – gyakorlati előkészületek

Wurmbrandt március 23-i elfogadó levele után Wesselényinek egy újabb és szokatlan problémával kellett megbirkóznia: párbajsegédekkel kellett találnia. Első pillantásra ez a probléma jelentéktelennek tűnhet, hiszen egy olyan karizmatikus személynek, mint Wesselényi, ez a feladat nem okozhatott problémát – s korábban nem is okozott –, de a bárónak igen hamar szembesülnie kellett a ténnyel, hogy kiszemelt jelöltjei sorra meghátrálnak a feladat elől.

A szekundánsok kiválasztása minden esetben igen fontos folyamat volt, hiszen a párbajozónak nem csak egy megbízható, vele jó viszonyban lévő emberre volt szüksége, hanem egyben egy olyan személyre is, aki reprezentálni képes az ügyét, valamint képviseli az ő becsületét a társadalmi környezet előtt, mindemellett pedig jártas a becsületbeli ügyek rendezésében és fegyverek használatában is, hogy szükség esetén közbeléphessen a párbaj megfelelő lebonyolítása érdekében. A segéd feladata volt továbbá a pártfogoltjának a képviselése is, amely azt jelentette, hogy a párbajozó rajta keresztül kommunikált ellenfelével, illetve ellenfele segédjével. A szekundáns tehát azzal, hogy elvállalta egy párbajozó felkérését, egyben képviselte is annak ügyét, becsületét és egész személyiségét, sőt ettől kezdve saját becsületével felelt érte.

Éppen ezért nem jöhetett szóba Wesselényi esetében Szapáry Antal, aki, mint közvetítő – kéretlenül is – gyakorlatilag a báró segédjének szerepét töltötte be. Ő azonban olyan szinten képviselte Wesselényi ügyét, hogy saját becsületének védelmére kényszerült, s maga is párbajsituációba keveredett Wurmbrandttal, így

⁶² *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai.* 282–284.

⁶³ Az egyik forráskritikai szempont a szöveg műfaja, vagyis, hogy visszaemlékezésről van szó. A másik elem Károlyi György szerepe Wesselényi aktuális afférjaiban. Újfalvy szövegében konfliktuskiélező szerepkörben tűnik fel, pedig jól tudjuk, hogy közvetítőként jelentős szerepe volt a Jósika-affér békés megoldásában. Részletesen elemzi Velkey e kötetben: 107–110.

tehát az ő esetében inkább arra kellett törekedni, hogy a két ügy elkülönülten menjen végbe, ellenkező esetben úgy tűnt volna – ahogy azt maga Wesselényi is megfogalmazta – mintha ketten mentek volna egy ellen. Wesselényi egy másik kézenfekvő választása lehetett volna legjobb barátja, Széchenyi István, hiszen amellet, hogy barátok voltak, a gróf nagy presztízsű mágnásként jelentős súllyal képviselhetette volna a báró ügyét, és a becsületbeli ügyekben is igen jártas volt. Miután azonban Széchenyi még a nem sokkal azelőtti Noptsa-ügyben sem volt hajlandó elvállalni a szekundánságot, a báró meg sem próbálta felkérni őt.

A következő jelölt egy bizonyos Fritz volt,⁶⁴ majd miután ő is és Jósika Miklós is „mentséggel felel”, az április 1-i naplóbejegyzését úgy zárta le a báró, hogy „*még mind nem tudok secundánsra verekedni.*” A következő napon további nevek is felmerültek: „*Latzi is Gyulai [Lajos] is [Wesselényi] Ferentz is készek a' secundánságra. Valóban csak több lélek van az erdélyiekben mint az itteniekben. Szives köszönettel vettem ajánlásokat, de ők igen kevésbé jártasok az afélékben, kivált ha a' dolog pistolyra kerül; azon félyül Ferentzet azért sem fogadhatom el, hogy reá nézve kettősön kedvetlen lenne, ha mint örökösöm történhet halálom esetében épen ő lenne tanú, sőt abban befolyással.*”⁶⁵ A segédkeresés egyre reménytelenebbé vált. A báró immár azt a Jósika Samut is felkérte, akivel még nem is olyan ugyanazon ügy miatt volt afférja, mint Wurmbrandttal: „*Jos[ika]: Samu, kérésre lenne Secundánsom, azt válaszolta, h[ogy] hivatala mián épen most Bécstől több időre n[em] távozhat, h[ane]m ha ki csinálhatom h[ogy], W[urmbrandt] Pestig v[agy] közel Pesthez fel jöjjen, ugy oda ő is eljön. Hogy ez ügyes kifogás é – tudván ő h[ogy] oda W[urmbrandt] jönni n[em] fog –, v[agy] hogy igazán kész? n[em] tudom. Neki m[eg] irtam köszönetemet, W[urmbrandt]n[a]k p[edi]g ez iránti kérésemet. Wess[elényi]: F[erentz]. 10dik Kolosvárt lesz, beszél W[urmbrandt]el és töstént fel küld valakit hozzám Pestre, így 14ik estvig m[eg] tudhatom, h[ogy] Pesten maradjak e, vagy lemennyek. W[esselényi]. F[erentz]. fog Secundánst is szerezni D[egenfeld]ot, Born[emissza]: Ignatzot v[agy] Jos[ika]: Lajos kinek irtam is. Meg válik kit kapok; már heten forogtak kérdésben, és még egy sincs.*”⁶⁶

Ugyanígy járt pár nappal később Prónay Alberttel is,⁶⁷ így április 14-én Wesselényi úgy indult el Pozsonyból, hogy még nem volt párbajsegéde. A helyzet azonban Pesten megváltozott. Kiderült, hogy Jósika Lajos már elígérkezett Wurmbrandtnak, akinek a másik segédje Horváth János volt.

⁶⁴ Az illető sajnos azonosíthatatlan, Wesselényi naplójában csak ezen a néven kerül említésre.

⁶⁵ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. április 2.

⁶⁶ Uo. 1836. április 5.

⁶⁷ „*Pronay Albert jött fel, ream nézve éppen joker, a' napokban irtam volt neki és Secundánsomnak kértem, de ő Levelemet nem vette. [...] Estve Albertel szoltam, ő nemesi érzéssel fejezte ki készségét, de még ebben is van akadály.*” – Uo. 1836. április 11.

Wesselényi ekkor találkozott gróf Dessewffy Auréllal, aki a felkértek közül elsőként adott egyértelműen igenlő választ Wesselényinek.⁶⁸

Feltűnő, hogy a közélet egyik legnépszerűbb személyiségének – többszöri elutasítás után – mintegy három hétre volt szüksége, hogy találjon magának egy segédet. Ez jól tükrözi Wesselényi helyzetét ebben az időszakban, hiszen ahogy maga a báró is utalt rá Dessewffyt illetően, *nem kicsiny áldozat volt* ekkor Wesselényi báró mellett nyilvánosan állást foglalni, különösen pedig nem egy becsületbeli ügyben. A veszélyt elsősorban az ellenzék vezére elleni hűtlenségi per jelentette. A leendő segédek számára óriási terhet jelentett, hogy saját becsületük kockáztatása mellett vállaljanak felelősséget egy olyan személy becsületéért, akit esetlegesen a legsúlyosabb erkölcsi büntetést, hűtlenség miatt ítélnék el. Jól illusztrálja a báró pillanatnyi „szalonképességét”, hogy Pozsonyból való elindulásakor a nádor felesége, aki ugyanazzal a gőzhajóval utazott Pestre, mint Wesselényi, az indulás előtti napon Széchenyi útján tudatta a báróval, az iránti nem tetszését, hogy ugyanazon hajó fedélzetén kell utazniuk.⁶⁹ Széchenyi így kommentálta az esetet naplójában: „*Eddig jutott szegény ördög! Pedig ezt már előre megmondták neki. Nem talál egyetlen tanút [segédet] sem. [...] elkerülök, mint egy koszos kutyt!... Az lenne a szerencséje, ha lelőnék.*” Széchenyi tehát mindvégig érzekelte, hogy Wesselényi segéd-állítása nehézkes, hiszen már akkor erről írt a naplójába, mikor Wurmbrandt elfogadta barátja kihívását.⁷⁰

Wesselényi végül mégis talált szekundánst párbajához, igaz csak miután elhagyta Pozsonyt. Dessewffy személyében ráadásul egy szintén népszerű társasági ember, illetve tekintélyes (ismert és elismert) felmenővel bíró főnemes párbajsegédre talált. Dessewffy Aurél is megemlékezett a későbbiekben arról, hogy mennyire veszélyes volt ekkor Wesselényi segédjének lenni: „*E miatt [t. i. a párbajban való részvétele miatt] a nádor kipirongatott; én hivatalbóli búcsúmat beadtam, de a főherczeg tanácsára visszavevém.*” Figyelemreméltó, hogy az ellenzék vezére mellett egy a (majdani) konzervatív táborhoz tartozó mágnás állt ki a leghamarabb és a legegyszerűbben, dacára annak, hogy a párbajt sokan az ellenzék és a kormánypárt szimbolikus harcának tekintették.⁷¹

⁶⁸ „*Kelemen azon hirt hozá h Jos: Lajos nem lehet Secundánsom, mert már előbb W[urmbrandt]nak ígérkezett, kinek rajta kívül még Horváth János lesz segédje. D[egenfeld] jön; nekem is két Tanumnak kellettén e' szerint lenni, megszolitottam Dezsewffy Aurelt, ő nemes elhatározással ígerte ezen baráti szolgálatját, pedig valoban az ő helyzetében ez nem kicsiny áldozat, és így együtt fogunk leutazni, mert W[urmbrandt] ma vett Levelében azt válaszolja, hogy Pestre szabadság kérése nélkül nem jöhet fel.*” – Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 15.

⁶⁹ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 14.; vö. SzIN IV. 653.

⁷⁰ SzIN IV. 647. „*Wessel., kit kezdek nagyon sajnálni. Wurmbrandt elfogadta a kihívását. W. kezdi számítgatni! Miért nem tett így már elébb? Odáig jutott, hogy alig akad szekundánsa stb.*”

⁷¹ Gróf Dessewffy Aurél összes művei. Szerk. Ferenczy József. Budapest, 1887. 408–409.

A segédek kérdése ezzel azonban még nem zárult le, mivel a bárónak még mindig szüksége volt egy szekundánsra. Wesselényi április 18-án érkezett meg Nagyváradra, ahol viszont Bethlen János és Beöthy Kálmán is tanúnak ajánlkozott, így a báró kisebb dilemma elé került a segédekkel illetően: „*Aurelt szívesen feloldoznám egészen, de ha most ő vissza menne, rágalomra adhatna alkalmat, úgy is Szech[enyi]: már mondta, h[ogy] az, hogy én M[agyar]országról nem kaptam tanút: majd úgy fog magyaráztatni, h[ogy] M[agyar]országon ezen ügyömet, nem nézik tisztának; h[ogy] ő le jött ugyan velem barátságból, de itt jobban meg tudván a' dolgot, nem látta meltonak v[agy] illőnek h[ogy] benne részt vegyen.*”⁷² Jól érzékelhető ezekből a sorokból, hogy Wesselényi szempontjából (és nézőpontjából) Széchenyi állásfoglalásainak milyen nagy jelentősége volt az ügyben. Kétségtelen, hogy Dessewffy feloldását (elbocsájtását) a fentiek szerint is lehetett volna értelmezni – s így az ő részvétele valóban nagyobb súlyt adott az ügynek –, de ehhez mindenképpen nagy rosszindulat kellett volna. A bárónak ezt a félelmét igazából barátjának a párbajához való viszonyulása gerjesztette, arra nincs utalás sem Széchenyi, sem pedig Wesselényi korábbi naplóbejegyzéseiben sem, hogy a gróf barát valóban tett volna ilyen irányú következtetést a párbajsegédek kilétét illetően.⁷³ Végül is a báró a fenti megfontolása miatt nem „oldozta fel” segédjét, de a másik szekundáns kiléte egészen a párbaj napjáig bizonytalan maradt, mivel csak az összecsapás előtti napon vált véglegessé, hogy Bethlen János lesz az, aki viszont ez idáig úgy vélte, hogy a bárónak nincs szüksége szolgálataira, s így csak az utolsó órákban tudta meg, hogy Wesselényi ragaszkodik az ő személyéhez.⁷⁴ Ennek a párbaj lezajlásában később óriási jelentősége lett.

A párbaj (immár fegyverekkel vívva) a telegdi mezőn

Az összecsapás előtt az érintettek – érthető módon – igen borús hangulatban voltak. Ez jól megfogható a – már sokszor idézett – két napló aktuális bejegyzéséből is. Wesselényi így tekintett vissza éjjelére és előre nappalára: „*Éjjel hála Istennek jól és csendesen aluttam. 8 órakor el jöttek W-ék; de most már 9 ora és Bethlen még nincs itt. – Fogok e ezen lapra többet írni –, vagy egy örökös lap fordítatik é létemre? nem tudom. De ha a' halál vár is reám, nyugodtam megyek*

⁷² Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 18.

⁷³ Széchenyit egyébként Dessewffy még a felkérése napján levélben értesítette szerepvállalásáról. A naplóíró első reakciója a következő volt erre: „*Ma reggel levelet kapok D[essewffy] A[urél]tól, ki jelzi nekem, hogy 17-ikén reggel W[esselényi]vel Nagyváradra fog menni, hogy szekundáljon W[urmbrandt] ellen. [...] D[essewffy] A[urél] meggondolatlanul, de nemesen cselekszik. Megírtam neki, hogy menjen Cenkre, Szalay etc. etc. ha Wurm[brand] elesik. Minden sejtelmem szerint Parturiunt Montes etc. etc. fog itt megessni.*” – SZIN IV. 655.

⁷⁴ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 20.

elébe.”⁷⁵ Széchenyi Pozsonyban ennél is borúlátóbb volt. Ő Perényi Zsigmond pesszimista véleményének idézetével zárta április 19-i naplóbejegyzését: „Meglátod Wes[selényi] elvész minden esetre!”⁷⁶

Hosszú előkészületek után a párbaj másnap, április 20-án lezajlott, és szerencsés módon nem igazolódtak be a tragikus végkifejletet jövendőli jóslatok. Maga az összecsapás igen jól rekonstruálható a több forrásból származó, de zömében egybehangzó leírásoknak köszönhetően.

Egy titkosrendőri jelentés ad hírt például Wesselényi és Dessewffy Aurél Nagyváradra érkezéséről. A leírásból megtudjuk, hogy a két mágnás érkezésekor a város teljes fényárban úszott a császár születésnapjának tiszteletére. Wesselényi népszerűségét mutatja, hogy ennek ellenére többen mégis a báró érkezését ünnepelték, és fáklyászenét adtak tiszteletére. A jelentésben utóbb arról van szó, „*hogy 20-án reggel Veselényi báró a két kísérőjével innen a másfél posta állomásnyira lévő Mezőtelegdre indultak, ahová ezzel egy időben megérkezett Erdélyből gróf Wurmbbrand a Leiningen gyalogezred őrnagya, és vele, ahogy mondani szokás, Degenfeld Otto báró és egy bizonyos Horváth nevű százados. [...] A Mezőtelegdre érkezése után az érintettek azonnal elindultak a községi mezőre, ahol Veselényi báró Wurmbbrand gróffal párbajt vívott. Ennek a harcnak a kimenetele az lett, hogy Veselényi báró, ahogy mondani szokás, három jelentéktelen sebet kapott a hasára. Ezzel szemben gróf Wurmbbrandt a bal kezének az utolsó két ujján sérült. Miután a felek megütköztek, Veselényi báró visszajött...*”⁷⁷

Ezzel a leírással megegyezően, de sokkal részletesebben számolt be a történetekről maga Wesselényi:⁷⁸ „*Bethlen János meg érkezővén mindenként azon volt, h[ogy] a' verekedés ne pistolyal történjen, a' többiek is mellé állottak, és ostromolni kezdetek.*⁷⁹ *Wurmbbrand kész ugyan pistolyal is verekedni; de ő rövid*

⁷⁵ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 19.

⁷⁶ SzIN IV. 655.

⁷⁷ MNL MOL N119. 30. d. 50. fasc. 776. A jelentés sajnos hiányos, az idézet utáni oldal nincs az állagban. Sajnálatos továbbá, hogy Takács Sándor-hagyatékban csak ez az egyetlen jelentés foglalkozik a Wesselényi Miklós és Wurmbbrandt Ferenc közötti párbajjal.

⁷⁸ Wesselényi naplója a leghitelesebb forrása az eseményeknek. Az előző elbeszélés csak Degenfeld személyét illetően pontatlan, aki nem Otto, hanem Pál volt, és nem Wurmbbrandt segédjeként, hanem egyszerűen csak mint beavatott volt jelen.

⁷⁹ Újfalvy Sándor – aki a párbaj idején Pozsonyban tartózkodott – a következő anekdotikus rajzát adja Wesselényi meggyőzésének: „*Bethlen János amugy félvállról odaveté Wesselényinek: »Azt hittem, hogy a sok szolgálalkületek közt, te egymagadra szabad, független vagy. Csalódtam! mert szolgál vagy magad is, mint akármelyik. Különb a Széchenyi és Károlyi csacsogásaikra meggyőződésed ellenére agyon nem lövtemd magadat. Aztán hazádfiai hálájokra se számolj, mint a kik a bolondságot meg fogják különböztetni tudni a hazafi áldozattól.« A jól eltalált szavak Wesselényinek elevenjire tapodtak. Szemei kiüledtek, mintha helyökből akarnának*

látású, löni nem tud, és még pistolya sincs. Igen kedvetlen helyzetben voltam, kezem még mind nagyon fáj, alig vagyok képes a' kardot csak tartani is egybe vagdaltatni magam W[urmbbrandt] által ki jó kardra [...] Egy falka nép csódiült ki, de már késő volt más helyet keresni, és vetkezni kezdetünk. W[urmbbrandt] kijelentette, h[ogy] ámbár a' szokás az, hogy előbb verekedni kell, és az után illik a' megbántónak engedelmet kérni; de ő épen n[em] átalja megösmerni most a' verekedés előtt, hogy hibás volt állítása, és azért ezennel töllem engedelmet kér; és így tehát csak a' közvéleményért verekedjünk. Én a' m[eg]bocsátás jeléül kezemet nyújtottam és ki állottunk a' síkra. Nekem Aurel neki Horváth volt tanúja, a' többi a' szekerekkel együtt távol állottak. Dühösön kezdett megtámadni, és mind a' fejemnek intézte kemény vágásait. Kezem baja mián ripostjaim lassabbak voltak, hogy sem nagy vágásai után nyomban ismételt kisebb vágásait meg előzhették volna, és e' mián előbb nyakamat, azután melyemet és harmadszor oldalomat meg vágta; látván hogy a' dolog így roszul megy, szurni pedig, mit néhányszor könnyen tehettem volna, becsületes nyilatkozása után nem akarván, részemről kezdettem keményen attaquirozni, előbb a' karjára vágtam egyet, de lapjával értem, az után midön ujra a' fejemhez vágott egy kemény coup de tempst adtam kezére; melyre mindjárt kezét és kardját elejtette. Ha a' kard markolatja meg nem gátolja azt hiszem az egész keze ketté vágódik. Hihetősön szegény nyomorék marad. Miután vérét m[eg]álitották és kezét lekötötték be mentiünk Telegdre; ők elindultak Kolosvárra, én pedig Kelemennel, Bőthy Kálmánnal és Dr Grossal Wáradra. Az én sebeim kicsinységek. És így végződék ezen dolog.”⁸⁰

Wesselényi báró folytatva az elbeszélését érdekes eszmecseréről számolt be, amely közte és párbajellenfele között zajlott le a helyszín elhagyásakor: „W[urmbbrandt] midön együtt menénk be szekérrel Telegdre mondta, hogy hihetősön neki hibául fogják tulajdonítani, hogy midön ily jó alkalma volt éngem expediálni, azt nem tette. – Igen de kettőn állott a' vásár; hanem ezen szavaiból látszik hogy mi volt a' cél és honnan jött.” A naplóíró célzása félreérthetetlen, meglátása szerint a császári ezredes utasítással, vagy legalábbis erősen sugalmazott feladattal érkezett Mezőtelegdre, miszerint törekedjék Wesselényi báró likvidálására. Az esetleges sugalmazás pedig így – mivel egy császári katonáról van szó – csakis az Udvar felől érkezhett. A feltételezett logika Széchenyi már fentebb bemutatott észrevételén alapult: ha Wesselényi báró lelövi ellenfelét, akkor gyilkosság és párbajvétség vádjával azonnal kikapcsolható a közéletből, ha viszont Wurmbbrandt lövi le őt, akkor még erre a lépésre sincs szükség. Ez az elgondolás logikus és reális lehetőségeket hordozott magában, kiváltképp abban

kiszökní. Pistolyait eldobá és elbödült: »siess, tudasd a némettel.« Istenemre ugy van! Nagy igazság! áll az ajánlat.” – *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*. 287.

⁸⁰ Wesselényi Miklós naplója. 1836. április 20.

az esetben, ha a párbajt kard helyett pisztollyal vívták volna meg. Ugyanis akkor, ha Wesselényi egy halálos lövés által került volna ki győztesen a harcból (amire egy pisztolypárbaj esetében igen nagy esély volt), akkor szinte biztos, hogy a kormányzat nem hagyta volna ezt megtorlatlanul (ezt kvázi garantálta az ügy hatalmas nyilvánossága, s az, hogy még az udvar is tudott az afférról). Meg kell azonban említenünk, hogy rövidlátása miatt Wurmbrandtnak is inkább megfelelt a kardpárbaj. Ha feltételezzük a fent felvázolt kormányzati szándék valódiságát, akkor Wurmbrandt nem volt ideális választás Wesselényi „meggyilkolására”, sokkal inkább arról lehet tehát szó, hogy az ezredes csak a kihívás megtétele után kapott instrukciókat (inkább: sugallatokat). Bethlen Jánosnak ezért is volt jelentős szerepe a párbajban, mivel az ő hathatós közbeavatkozására vívták végül a párharcot karddal.

Más párbajok esetében is felvetődött a korban ilyesfajta „hátsó szándék”. Kászonyi Dániel például emlékirataiban az 1844 tavaszán Teleki László és Haller Ferenc között zajlott párbajjal kapcsolatban fejt ki azon véleményét, hogy Teleki, az ellenzék akkor már népszerű vezéregyénisége Haller provokációjának lett az áldozata, habár ennek az állításának semmi reális alapja nem volt. Ugyancsak Kászonyi vetette fel, gróf Waldstein Jánosról – egy egyébként hírhedt párbajhősről –, hogy a kormánypárti gróf a kormány provokatőre volt, aki – vagy saját indíttatásból, vagy utasításra – módszeresen párbajokat gerjesztett az ellenzék jelentősebb személyeivel. Ez a felvetés már megalapozottabbnak tűnik, hiszen két, ezt alátámasztani látszó afférjáról is tudunk. Az egyik ügye Kossuth Lajossal, míg a másik gróf Vay Dániellel volt kapcsolatos. Waldstein mindkét esetben nem közvetlenül rá irányuló semmiségekért követelt elégtételt, s Vay Dániel esetében – aki ekkor az ellenzék egyik vezérszónokának számított – sikerült is elérnie, hogy ellenfele elhagyja az éppen ülésező diéta helyszínét.⁸¹

Wurmbrandt Ferenc esetében nem tudjuk egyértelműen bizonyítani a Wesselényi megsemmisítésére irányuló szándék létét. Leginkább Wesselényi április 20-i naplóbejegyzése támasztja ezt alá, melyben – ahogy ezt fentebb idéztük – Wurmbrandt elszólja magát, illetve amelyben Wesselényi arról is tudósít, hogy ellenfele „*dühösön kezdett megtámadni, és mind a' fejemnek intézte kemény vágásait*” annak ellenére, hogy közvetlenül előtte bocsánatot kért, és kifejezte azon szándékát, hogy csak a közvélemény miatt akar megverekedni. Az ellentmondás abból következik, hogy társadalmi rituálét akkor is végig kellett

⁸¹ Kászonyi Dániel: *Magyarhon négy korszaka*. Budapest, 1977. 160–161. Vö. *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. Szerk. Viszota Gyula. Budapest, 1930. II. köt. LXXIX–LXXXV. Itt egy Apponyi György és Széchenyi István közötti levélváltásban merül fel vélhetően Waldstein neve (Wallensteinként): „*nekem is találnak majd egy Wallensteint, hogy félreállítsanak*”.

vinni, ha a felek személy szerint kibékültek egymással, vagy barátok voltak, mivel becsületük védelmét a kiállással érték el. Azaz a közvéleményért az ügyet végig kellett vinni. Iyenkor azonban formális lett a fizikai összecsapás (pl. tudatos és látványosan reprezentált mellélövés). Ez a nagyon agresszív és életveszélyes fellépés korántsem tekinthető a békülés jegyében értelmezhető eljárásnak.

Lehetséges, hogy mindez azért történt, mert Wurmbrandtnak megfelelő inspirációja is volt arra, hogy a báró halálára törekedjen, hiszen „*ha Wesselényi lelővi Wurmbrandtot, a kormány azonnal bezárhatja: ellenkező esetben Wurmbrandtot tábornokká nevezi ki s díszjelekkel felékíti.*” – emlékezik Ujfalvy a várható következményekre.⁸² Eszerint az ezredes „önszorgalomból” vállalta fel a kormányzatnak minden bizonnyal tetsző szerepet, s így kétséges a párbaj közvetlen politikai érintettsége. Mindez azonban csak a valószínű lehetőségek logikus számbavétele, hiszen egyelőre nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amely közvetlenül bizonyítaná a kormányzat párbajjal kapcsolatos esetleges szándékait. Hasonló mozzanatokra csak közvetett utalásaink vannak. Erre példa egy 1844-ben kelt, kancelláriai bizottság által kidolgozott rendszabály, amely az akkor kinevezendő adminisztrátorok teendőit határozta meg: „*Továbbiakban fel kell kínálniuk minden olyan dolgot, ami a jó ügyet szolgálná [...] nem szabad sem erkölcsi sem jogi eszközt felhasználatlanul hagyni, ha azzal a megyében a kormányhoz és az alkotmányhoz hű többséget lehet nyerni.*”⁸³ Ebből a finom megfogalmazásból egyértelműen kitűnik, hogy a kancellária egyenesen utasította adminisztrátorait a megvesztegetésre, melyet az instrukció egyszerűen csak „erkölcsi eszközként” („*sittliches Mittel*”-ként) emleget. Így morális oldalról nézve más eszközök is beleférhettek még a kormányzat politikai-taktikai eszköztárába.⁸⁴

A közvetlen bizonyítékok hiányán abban az esetben sem lepődhetnénk meg, ha a párbajt érintő, a politikai ellenfél megsemmisítésére irányuló kormányzati taktika bizonyítható lenne. Hiszen nagyon rossz fényt vetne a kormányra és az udvarra, ha nyilvánosságra kerülne, hogy a társadalmi érintkezések becsületen alapuló rendszerét politikai előnyök megszerzésére használja, még hozzá brutális formában. Mivel a párbaj-rendszerének (sajátosan) része a nyilvánosság, ezért csak az egykori sejtetés és az utólagos sejtés vagy áttételes következtetés marad.

⁸² *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai.* 282.

⁸³ MNL MOL A 45. 1844:1166. A szöveg német eredetije: „*Ferner sollten sie alles aufbieten, solche die für die gute Sache noch zu gemeinen wären ..., kurz sie müssten kein sittliches und rechtliches Mittel unversucht lassen, ihren Komitaten eine der Regierung und Verfassung ergebene loyale Majorität zu gewinnen.*”

⁸⁴ A német „*sittlich*” szó a magyar „*erkölcsi/morális*” szavak archaikusabb formája, s ezáltal értelmezési lehetőségei is tágabbak. Fordítása lehetséges *lovagiként* is, s ezzel egyértelmű bizonyítékunk lenne tézisünk alátámasztására. Az értelmezési bizonytalanság miatt maradtunk inkább a valószínűbbnek tűnő *erkölcsi* jelentés mellett.

Wesselényi Miklós a párbaj után azonnal Nagyváradra indult, majd onnan vissza Pozsonyba. Április 22-én már Pesten volt, ahol „*Bártfayék repeső örömmel*” fogadták. Még itt is a párbajjal kapcsolatos „utómunkálatokkal” foglalkozott: „*Dezsőwfynél, mutatta azon irást mit a’ Duillum felöll nehányoknak küldött. Telyességgel nem vagyok azzal meg elégedve, mert nincs abban sem arról: hogy én csak a’ secundánsok kéréseinek engedve állottam el a’ Pistolytol, sem pedig kezem kimarjultságáról. Meg mondtam Aurelnak, hogy én ezen írása ellen protestálni fogok.*”⁸⁵ 24-én ért vissza Pozsonyba, ahol időközben az a pletyka terjedt el, hogy Wesselényi pisztolypárbajban lelőtte ellenfelét, őt pedig Wurmbrandt segéde, Jósika Lajos.⁸⁶ „*Azt mondják, hogy leirhatalan volt a’ Köz részvét; nem csak barátim és az ifjuság; de minden rendűen, polgárság, katonák, még csak a’ Követekkel lévő Huszárok is osztotak abban. Valóban ma örömet láttam minden képen sugározni, és mindenütt lodultak körültem, oly szemekben láttam öröm könnyecseppeket, hol nem is álltam volna. [...] Kerületi Ülészbe, Éllyennel fogadtak. Széchenyit is ott tanáltam, szives örömet mutatott, a’ dolog illetén kimeneteléért.*”⁸⁷

Az oly régóta húzódozó párbaj tehát lezajlott, s szerencsére úgy, hogy senkinek sem esett nagyobb baja. Wesselényi báró végül a lehető legjobban jött ki az afférból, hiszen amellett, hogy kiállásával és a párbaj következetes végigvitelével sikeresen megvédte férfibecsületét – s ezzel társadalmi státuszát –, nem szerzett komolyabb sérülést, sőt, egyfajta presztízstöbbletre tett szert azáltal, hogy az ő erőfölénye érvényesült. Számára viszont az összecsapás legnagyobb hozadéka az volt, hogy ezt követően többé senki sem hozta fel a Noptsával történt nézeteltérését. Ennek biztosítására maga a báró is tett lépéseket. A párbaj logikájából eredt, hogy miután Wesselényi sikeresen elégtételt vett sérelméért, egyben jogot szerzett arra is, hogy ellenfelét felszólítsa arra, hogy abban az ügyben, melyben az elégtétel vétele történt, maga Wurmbrandt is felelősséget vállaljon Wesselényi becsületéért: „*W[urmbrandt]. ön kötelességének lenni mondotta mindenkinek ki még rollam valami sértőt állitana megfelelni.*”⁸⁸ Azért a becsületért, amit Wesselényi a rendkívül nehéz körülmények között is sikeresen védett meg.

⁸⁵ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. április 23. A kor érdekes szokása volt, hogy lezajlott párbajok után a felek – a legtöbb esetben a főlénybe került fél – nyilatkozatot adtak ki a párbaj megtörténtéről. Ezzel mintegy bebiztosították, hogy a társadalmi környezetük tudomást szerezzen a becsületük védelme érdekében véghezvitt rituáléjuk megtörténtéről.

⁸⁶ *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*. 285–286., ill. *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. április 24.: „*Tegnap itt azon hír terjedt el, h[ogy] én agyon löttem W[urmbrandt]-ot, engem pedig az ő secundánsa.*”

⁸⁷ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. április 24.

⁸⁸ Uo. Ez a motívum jelent meg korábban Wesselényinél, amikor Jósikával is megígértette, hogy a Noptsa-ügyben Wesselényi becsületének védelmében fog a békülésük után fellépni.

VELKEY FERENC

„GOLYÓBIS VAGY KARD” – SZÉCHENYI ÉS WESSELÉNYI FELESELŐ SZÖVEGEI
BARÁTSÁGUK EGYIK MÉLYPONTJÁN

Nem hálás feladat a történész számára a Széchenyi – Wesselényi barátság egyik feszült időszakának az elemzése, hiszen ez az 1820-as évek elején létrejött baráti–szellemi közösség a magyar kollektív emlékezet egyik kultikus kapcsolata, amelyből kisarjadt a magyar reformkor több alapeszméje, számtalan társasági-politikai intézménye, illetve innen eredt a *nemzeti-liberális reformmozgalom* kibontakozását elősegítő indító-energia. Ebben a tanulmányban mégsem vállalhatjuk, hogy az „üzenet” arányosítása érdekében hasonló metaforikus panelekkel felidézzük a találkozás impulzív kezdeteitől, az angliai út közös élményein át, az „erényszövetség” működésében kiteljesedő, a közös vállalkozások, a párhuzamos (összekapcsolódó) könyvek kisebb-nagyobb viták és egyetértések során formálódó kapcsolatukat. A Széchenyiről és Wesselényiről (a kettejük barátságáról) szóló kisebb könyvtárnyi irodalomban ezt sokan sokszor megtették. A témával kapcsolatos szakmai diskurzus megengedi (sőt megköveteli) a részletek felől építkező szigorú elemzést.¹

Vizsgálatunkat az a kérdés inspirálta, hogy a Széchenyi István és Kossuth Lajos között 1836. május 29-én lezajló négy szemközti beszélgetésben – amit itt röviden „kaszinó-jelenetnek” nevezünk – milyen jelentősége volt annak, hogy Wesselényi Miklós báró volt az ajánlója Kossuthnak, aki a pesti Nemzeti Kaszinó részes tagjainak sorába kívánt lépni. Azonban itt nem a Széchenyi döntése mögött felsejlő Wesselényivel kapcsolatos (igen összetett) motivációt elemezzük, hanem – egy további megkötéssel behatárolva vállalásunkat – kizárólag azt, hogy a két barát között milyen volt éppen akkor és ott – vagyis Kossuth „kiebrudalása” előtt – a személyes kapcsolat.² Elsősorban módszertani megfontolások miatt szűkítettük

¹ Mostani témánkhoz a legterjedelmesebb biográfiákban sem található (elvéve csak egy-két megjegyzés, de mivel az alapvető életrajzi és köztörténeti tényeket külön nem jegyezteljük, ezért előzetesen Kardos Samu, Trócsányi Zsolt, Veres Dániel, Fónagy Zoltán illetve: Zichy Antal, Friedreich István, Bártfai Szabó László, Viszota Gyula, Gergely András, Csorba László és Oplatka András biográfiáihoz utaljuk az olvasókat.

² Ez a kutatás eredetileg csak háttéranyagként készült egy (formálódó) monográfiához – *A kaszinó-jelenet. Széchenyi és Kossuth első találkozása. Egy polifonikus vitaértelmezés első mondata.* (2011-ben lezárt Bólyai-kutatás eredménye) –, viszont a történet feltárulkozása után indokolttá vált, hogy e kötet számára önálló tanulmány formájában dolgozzuk ki. A kötet megjelent részletei: Velkey Ferenc: A kaszinó-jelenet, ahogyan Széchenyi interpretálta és

így a témát, hiszen az autobiográfiai jellegű forrásoknak a témához rendelhető kavalkádja lehetővé teszi, hogy a lehető legmélyebben tárjuk fel a barátoknak az önmagukról és a másiktól alkotott képeit, illetve az előzményekkel összefüggő lélektani mozgatórugóikat.³

Bár a pesti Nemzeti Kaszinó tagajánlási dokumentumai nem állnak a kutatás rendelkezésére,⁴ de a szituáció alapforrásai egyértelművé teszik a helyzetet. Széchenyi István, a Kaszinó alapítója és egyik igazgatója 1836. május 28-i naplóbejegyzésének oldallapjára írta a két sort (amelyben először szerepelt a diáriumában Kossuth Lajos neve): „Wessel[ényi] behozta Kossuthot a Kaszinóba stb. Szétrombolta ezzel a társaságot, – a munkámat – mily nehéz munka volt!” Majd másnap utalt a jelölttel való beszélgetésére („Négyszemközt Kossuthal a Kaszinó miatt.”). S néhány hónap múlva, amikor a szerkesztő a Törvényhatósági Tudósítások miatt a hatalommal konfliktusba került, rögzítette a visszatekintő (önigazoló) mondatot, ismét a barátja nevét hangsúlyozottan kiemelve: „Wessel[ényi] megsemmisítette volna a Kaszinót K[ossuth]tal.” A szöveghelyek a jövő/jelen/múlt logikai rendjében „beszéli el” az eseményt, s ebben a napló-történetben Wesselényi az aktív cselekvő. Döntésével a „vészerhes jövőt” idézi föl, mivel a múlt idejű mondat mégiscsak a jövővel kapcsolatos aggodalmat rögzíti. A veszélyt elhárító (jelenbeli) cselekvés maga a „kaszinó

Kemény lejegyezte. In. *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk.: Pál Judit, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2010. 343–351.; Uő: Széchenyi és Kossuth első találkozása: A kaszinó-jelenet. In. *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára*. Szerk.: Kovács Zoltán és Püski Levente. Debrecen, 2010. 407–419.

³ A biográfia-írással (és az autobiográfiai forrástípusokkal) kapcsolatos elméleti-módszertani dilemmákhoz bőven merítettünk az *Aetas* és a *Korall* című folyóiratok tematikus számaiból. Lásd: Giovanni Levi: Az életrajz használatáról. = *Korall*, 2000. 2. sz. 81–92.; Kövér György: Biográfia és történetírás. = *Aetas*, 2000. 3. sz. 3–10.; Patrice Gueniffey: A biográfia a megújuló politikatörténetben. = *Aetas*, 2000. 3. sz. 136–149.; Hedwig Röckelein: A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”. = *Aetas*, 2002. 2–3. sz. 231–244.; Kövér György: A biográfia nehézségei. = *Aetas*, 2002. 2–3. sz. 245–262. Ezekon kívül az *Aetas* 2008. 3. számának naplóelemzéseit (főként Kiss Zsuzsanna, Kövér György), a *Korall* 2010. 41. *Történelem és emlékezet* számából Keszei András, Dobszay Tamás és Kunt Gergely; a *Korall* 2011. 44. *Életút értelmezések* című számából Loriga, Sabina, Szücs Zoltán Gábor, Szilágyi Márton és Vadernba Gábor írásait használtuk. Tanulságos esetelemzések és gondolatfelvetések: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003. különösen: 166–222.

⁴ A Nemzeti Kaszinó irathagyatékának és könyvtárának a második világháború közben (és után) elszenvedett pusztulásáról és szétszóródásáról Mázi Béla főkönyvtáros (MTAK Kt.) belső használatra szánt kutatása és szíves közlése nyomán vannak információim. A kapcsolódó háttérkutatást egy ezzel a tanulmánnyal közel egy időben megjelenő publikációmban teszem közzé: Velkey Ferenc: „Most inkább csak a kvalitásra, mint kvantitásra kell törekedni.” Vizsgálati szempontok a (pesti) Nemzeti Kaszinó társadalomtörténetéhez. In. *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. (Speculum Historiae Debrecense 12.) Szerk.: Papp Klára és Püski Levente. [Előkészületben.]

jelenet.” Az utólagos visszatekintés pedig az elhárított veszély nézőpontjából teszi múltbelivé Wesselényi „hibás” döntését.⁵ Sajátos vonása e három bejegyzésnek, hogy Kossuth története Széchenyi naplójában sosem önmagában álló, egyedi eseményként idéződik fel, hanem a perekre vonatkozó elbeszélés (vagyis Széchenyi-elbeszélése) adja meg a jelentését; mindhárom szöveghez egy ilyen bizonytalan hír vagy tény kapcsolódik. Semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy a már perbe fogott Wesselényi Miklós, az éppen lefogott országgyűlési ifjak és a szűk egy év múlva letartóztatott Kossuth Lajos volt ezeknek a naplóbejegyzéseknek az így összekapcsolt szereplője. A szituáció a Széchenyi-naplóban ezért a peresített Wesselényi akciójaként értelmeződik a „kormányzati terrorizmus” összefüggésében.⁶

Wesselényi ajánlása tényszerűen szerepel két másik alapforrásunkban; Kossuth, még aznap, 1836. május 29-én keltezett visszalépő levelében: „*Wesselényi szíves volt engemet a Nemzeti Casino intézet részesévé ajánlani [...]*”⁷ Széchenyi közel tíz év múlva pedig egy beszélgetésükben úgy idézte fel a tagjelöltséget Kemény Zsigmondnak, aki az 1846. augusztus 5-i naplóbejegyzésében ezt rögzítette, hogy „*Wesselényi följelenté a kaszinóbani bevételre Kossuthot.*”⁸

Kossuth ötven év távlatából készült emlék-változata 1885-ben a *Pesti Naplóban* jelent meg, s abban a báró nemcsak mint ajánló lett megemlítve („*Megkértem Wesselényit, hozza ajánlatba felvételemet. Természetesen rögtön megtette.*”), hanem a „turini” emlékező szerint ő is érintve lett a beszélgetésben. Méghozzá a

⁵ Gróf Széchenyi István Összes Munkája (alább SziÖM) X–XV. *Gróf Széchenyi István naplói I–VI.* (A továbbiakban SzIN sorszámmal) Szerk. Vizota Gyula. Budapest, 1925–1939. Itt: SzIN V. 6-7. és 18. Eredetileg: „*Wessell[ényi] hat Kosut in das Casino gebracht u[nd] s[o] w[eiter]. Er hat dadurch die Gesellschaft, – meine Arbeit – so schweere Arbeit, zerstört!*” „*Tête à tête mit Kosut wegen Casino.*” „*W[esselényi] hätte das Casino durch K[ossuth] vernichtet.*” Magyar fordításban a legbővebb válogatásban (ha itt nincs mindig saját fordításban): *Széchenyi István Napló.* Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest 1978. (később SzIN sorszám nélkül) 820., 823.

⁶ Vizota Gyula: Kossuth Lajos írott hírlapjai. I–III. = *Budapesti Szemle*, 1927. 596. sz. 91–113.; 597. sz. 231–252.; 598. sz. 381–414.; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus?* h. n. [1986.] 67–68.; Pajkossy Gábor: Kossuth és a kormányzati „terrorizmus” politikája 1835–1839. = *Századok*, 1994. 5. sz. 809-817.; Pajkossy Gábor: A kormányzati terrorizmus politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. = *Századok*, 2007. 3. sz. 683–721.

⁷ A korrekt visszalépő levél, amelyet Kossuth a Kaszinó egyik, a praktikus ügyeket intéző igazgatójának, a gyógyszerész Pregardt Jánosnak írt, eddig két ízben, a két történelmi személyiség grandiózus sorozatában (SziÖM, KLÖM) jelent meg. Kéziratának sorsa ismeretlen. *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal I-II.* (alább SziÖM. VI/1–2.) Szerk. Vizota Gyula. Budapest., 1927. és 1930. A szöveghely: SziÖM 6/I. Függelék. 665.; Kossuth Lajos Összes Munkái (alább: KLÖM) VI. *Kossuth Lajos Ifjúkori Iratok. Törvényhatósági Tudósítások.* S. a. r. Barta István. Budapest, 1966. 467.

⁸ *Kemény Zsigmond naplója.* S. a. r. Benkő Samu. h. n. 1974. 125.

tagjelölt egyik válaszában, aki Wesselényit, mint a hatalom által meghurcolt „Sámson” hozta fel példának, hogy ő itt van, itt lehet, s a Kaszinó mégsem dőlt össze. Vannak kételyeink abban a tekintetben, hogy a turini memoár-jelenetnek ezek a részletei egykor elhangoztak.⁹ Itt azonban ennek vizsgálatával nem foglalkozhatunk, elegendő csak annyit rögzítenünk: a „kaszinó jelenetnek” nyilvánvalóan kulcsszereplője volt az ajánlatot tévő: Wesselényi Miklós báró.

Széchenyi István naplójában mindössze egy-két olyan Wesselényire vonatkozó mondat található 1836 tavaszán, amelyik nincs kapcsolatban a nevezetes április 20-i Wesselényi – Wurmbrandt duellummal.¹⁰ Rendkívül érdekesen és élesen „feleselnek” a Széchenyi-Wesselényi naplók, mint általában, ha a közös dolgok (vagy még inkább a feszültségek) egymás diáriumának szereplőivé (olykor hőségé) teszik őket. Alig van példa az irodalomban a naplók (tudatos) párhuzamos olvasására, az 1838-as árvíz utáni feszültségük lett egy esszében így felviláglantva, pedig egy remek ötletre épülő forráskiadvány a közös angliai (1822-es) útjukat így mutatta be.¹¹ Nézzük, hogy milyen látószögből interpretálják (és rögzítik emlékeikben) a párbajjal kapcsolatos történéseket, beszélgetéseiket.

A párbaj napló-lenyomatai

Itt csak röviden a történetről: Az Erdélyben szárnyra kapó rosszindulatú pletykák és a Wesselényire nézve sértő, 1835 nyarán nyilvánosan elmondott rágalmak miatt 1836 januárjától Wesselényinek több érintettől is elégtételt kellett kérnie. A három összekapcsolódó konfliktus közül (Wesselényi kontra Noptsa László,

⁹ *Pesti Napló* 1885. április 8. Ott a pontos címe: *Kossuth Iratainak IV. kötete. – Visszaemlékezések. Széchenyi István.* Lásd SZIÖM VI/1. Függelék XI. 766-786. és vö.: Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Kossuth Levéltár, Kossuth Gyűjtemény R. 90. 118. I.6594/b. 1.

¹⁰ A bőséges párbaj-irodalomban az újabb elemzések már nem anekdotázó, mesélő céllal, hanem mélyebb, mentalitás-, presztízs-, intézménytörténeti összefüggésekben vizsgálják a jelenséget. Itt az egyszerűség kedvéért a kötetben is publikáló Szűcs Pál jegyzeteihez utaljuk az olvasót. Ő már feldolgozta Vay Dániel 1848-as „elkerült” párbaját, és az 1843–44-es diétán nagy port kavaráó Teleki–Haller affért. Lásd: Szűcs Pál: A párbaj hatása a politikai közéletre a reformkorban. In: *Juvenilia III. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája.* Szerk. Pete László. Debrecen, 2010. 356–369.; Uő: A párbaj a politikai játéktérben. Egy furcsa affér az 1843/44-es országgyűlésen. In: *Studia Historica Debreceniensis I.* Szerk. Lukács Anna. Debrecen, 2012. 143–165.

¹¹ Széchenyi István – Wesselényi Miklós: *Feleselő naplók. Egy barátság kezdetei.* Szerk. Maller Sándor, h. n., 1986. A két diáriumot e példán kívül még Fónagy Zoltán „feleseltette” egy esszéjében. A lelki konstellációk (küszködések) csaknem ugyanazok voltak az 1838. márciusi árvíz utáni napokban, mint itt a párbaj időszakában. Fónagy Zoltán: Széchenyi, Wesselényi és a nagy pesti árvíz. = *Café Babel*, 1993. 3. sz. 45–52.; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Budapest, 1965. 392–397. Rövidebben ugyanerről: Wilde, James: „The Boatman of the Deluge”. Miklós Wesselényi and the 1838 Flooding of Pest. = *Hungarian Studies*, 2005. 1. sz. 27–50. főként: 40–41. Ezek a naplórészletek kiadva: *Báró Wesselényi Miklós „Az árvízi hajós” naplója.* S. a. r. Rubinyi Mózes irányításával [...] Budapest, 1838.²

Jósika Sámuel, Wurmbrandt Ferenc) egyedül a harmadik affér jutott el a végki-fejletig. 1836. március 23-án érkezett meg a hír Wesselényihez, hogy Wurmbrandt elfogadta kihívását, s ez várható is volt, mert mint magas rangú katonatiszt (dragonyos ezredes) nem térhetett ki előle. Wesselényire nézve kedvező nyilatkozattal rendezte el a becsületbeli ügyet Jósika Sámuel (aki közvetítőként tett „kétes” megjegyzést) és Noptsa László is (akivel egy korábbi incidensét magyarázták nyilvánosan félre). A kulcsszereplő amúgy is Wurmbrandt Ferenc volt, mert ő minősítette egykor mehádiai fürdőn (későbbi nevén: Herkulesfürdő) Wesselényit gyávának, mert azt hangoztatta, hogy a korábbi afférját Noptsa Lászlóval nem rendezték el tisztességesen.¹² A kortársak arra gyanakodtak, hogy Wurmbrandt mint ismert párbajhős esetleg a kormányzat provokátoraként hozta szorult helyzetbe Wesselényit. A történetnek illetően háttere nem bizonyítható, de feltételezhető; a sértések hírére véve mindenesetre Wesselényi báró döntött a magyarázatkérés mellett, és ez Wurmbrandtot kényszerhelyzetbe hozta. Valószínűleg nem tipikus „agent provocateur” szerepről volt szó, de az kétségtelen, hogy jól jött a bécsi kormányzatnak a perbe fogott báró párbaja.¹³ Wurmbrandt egy ilyesfajta, a Wesselényi likvidálására irányuló szándéknak megfelelően viselkedett, mert bár elismerte közvetlenül az összezapás előtt (1836. április 20.) „*hogy hibás volt állítása*”, s ezért Wesselényitől „*engedelmet kért*” (azaz csak „*a közvéleményért*” kellett „*verekedni*”), mégis agresszíven, halálos csapásra készen támadott. Ami egyáltalán nem volt összhangban a párbaj előtti gesztusával. Wesselényi egyébként igazolva látta a sejtéseket, mivel Wurmbrandt mintegy elszólta magát a párbaj után.¹⁴

¹² A legbővebben az ügy hátterét Szilágyi Ferenc mutatta be, aki Wesselényi naplóját kivonatolva mutatta be Wesselényi kapcsolódó levélváltásait (már 1876-ban!), bár még az összes naplókönyvet nem ismerte. A Jósika-affér febr. 6–14-e között lejátszódott, tisztázódott. Wesselényi Noptsa Lászlóval kapcsolatosan március 9-én zárta le az ügyet. Szilágyi Ferenc: *Ifjabb B. Wesselényi Miklós: élet- és korrajz*. Budapest, 1875. 15–16., 28–33.; A történet általában téves adatokkal szerepel a párbajtörténeti vagy életrajzi irodalomban. Vö. például: Clair Vilmos: *Magyar párbaj*. Budapest, 2002. 224–225.; Eszes Máté: *Híres bajvívások, hírhedt párbajok*. Budapest, 1997. 66. A tévedéseket az újabb irodalom is átvette.

¹³ Wurmbrandt Ferenc gróf harciasságáról és személyiségéről anekdotikusan: Gyulay Lajos: *Napló (1820 – 1848)*. Szerk. Csetri Elek. Kolozsvár, 2004. 189. Nyilván a Wesselényi – Wurmbrandt affér hírei miatt szólt róla Gyulay 1836. január 16-án ilyen összefüggésben.

¹⁴ *Wesselényi Miklós Naplói*. 1836. ápr. 20. MNL MOL Mikrofilmtár 5495. tegercs. Mivel a naplófüzetek össze-vissza, néha előrehaladva, néha időben visszafelé szerepelnek a filmen, ezért az egyszerűség kedvéért a kéziratos anyagra a továbbiakban csak a forrás megjelölésével és a dátummal hivatkozunk. Takács Péter néhány éve megkísérelte kiadásra előkészíteni a báró naplóját, s így néhány részhez, köztük az 1836. március utáni bejegyzésekhez a begépelt, de még nyers, betűhív változatot is használtuk, a korábbiakra csak a mikrofilmet. Magát a párbajt Wesselényi hosszan leírta, de az eseményrekonstrukciót Szűcs Pál e kötetben közölt tanulmánya miatt innen töröltük. Ugyanígy beszél el az eseményt: Gyulay Lajos: *Napló (1820 – 1848)*. 192–193.; Szilágyi 1876. 38–39.; Lásd még: Trócsányi 1965. 372–373.

Látjuk a párbaj kezdetét és végkimenetelét, ami az ezredes súlyos kézsérülését, Wesselényi „karcolásait” és az ügy becsületbeli elrendezését hozta. Most figyeljük, hogy hogyan reagált a közben történetekre Széchenyi.

Szinte elsőként értesült a fejleményekről (Wesselényi január 26-i részletes leveléből), s már 28-án vette a kérést mint párbajsegéd: „*Wesselényi [...] Nopcsa miatt felkér – szekundáljak neki.*”¹⁵ A helyzetét azonban döntően befolyásolta, hogy február 2-án elhagyta Pozsonyt, (4-én esküdött meg Pesten Seilern Crescence grófnővel, özv. Zichy Károlynéval), s utána csak 21-én tért vissza. Közben pörögtek fel az események, s így Széchenyi csak áttételesen kapott szerepet az ügyben. Amikor Szapáry Antal és Károlyi György hosszan beszélgetett Wesselényivel február 12-én Pozsonyban (már az első Jósika-levelváltás, és a Nopcsának megírt üzenet után), akkor kiderült, hogy Szapáry maga is ott volt 1835-ben a fürdőhelyen, amikor Wurmbrandt Wesselényit a Nopcsa-eset lezáratlansága miatt bírálta. És Szapáry visszatérően – innen a napló – „*minnyárt beszélte Károlyi Györgynek a dolgot, s ez meg akarta nekem tüstént mondani, de Széch. és mások is jobbnak ítélték azt előttem elhalgatni, 's nem akarták az Üldözöttet még ezzel is keseríteni; 's így én csak most nemrégiben tudám meg a dolgot. Bár ne tették volna ezen helytelen kíméllést.*” Azaz Széchenyi el akarta kerülni, hogy amúgy is szorult helyzetben lévő barátja távoli hírek miatt párbajkonfliktusba keveredjen, s ezzel még nagyobb kiszolgáltatottságba sodorja magát. Ezután nem sokat találkoztak; Pozsonyban csak február végén lehetett néhány „közös” napjuk, mert Széchenyi március elején Bécsbe utazott és csak 22-én tért vissza. Ezeket az alkalmakat Wesselényi tartotta inkább lejegyzésre érdemesnek, február 22-én ő kereste a Pestről éjjel megérkező barátját szinte azonnal, mint ahogy március 24-én a Bécsből frissiben megérkezőhöz is elment. Alapvetően kiegyensúlyozott volt a kapcsolatuk, Széchenyi például megígérte barátjának, hogy „*kéz alatt*” közbenjár a passzusa érdekében. Egyik találkozásuk azonban csaknem rosszul végződött. Az adóügyi (február 27-i) alsótáblai kerületi ülést együtt figyeltek, s mikor Felsőbüki Nagy Pál beszédét Széchenyi gunyorosan kommentálta, akkor Wesselényi sűgva helyreigazította, mire barátja „*durva hangon*” vágott vissza. A báró Károlyi Györgyöt kérte meg, hogy „*mondaná meg Széchnek, hogy ilyen leriasztást senkitől sem tűrök el.*” Nagyobb ellentét nem lett az éles szavakból, mert Széchenyi „*deklarálta, hogy sérteni nem akart.*”, s így este a Casinóban egy aktuális levél ügyében immár újra hosszabban beszélgettek.¹⁶

Wesselényi tehát Wurmbrandt válaszát véve már másnap (márc. 24.) felkereste barátját (nála csak ennyi: „*Széchnél*”), minden bizonnyal azért, hogy tájékoztassa a történetekről, s megbeszélje vele a teendőket. Esetleg többre is gon-

¹⁵ SzIN IV. 637. SzIN 808. A vonatkozó levelet Szűcs Pál ismerteti e kötet 61–62. oldalain.

¹⁶ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. febr. 22., 24., 27., márc. 2. vö. SzIN IV. 642–644.

dolhatott, hiszen az első (Noptsa-féle) konfliktus kibontakozása közben még őt kérte fel szekundánsának. Erről azonban már szó sem volt, Széchenyi mint egy kívülről mérlegelte a párbajsegédek kijelölésére vonatkozó nehézségeket: „Wessel[ényi], *kit kezdek nagyon sajnálni. Wurmbrand elfogadta a kihívását. W. kezdi számítgatni! Miért nem tett így már előbb? Odáig jutott, hogy alig akad szekundánsa.*”¹⁷

Wesselényinek a párbaj-előkészület határozta meg a következő napjait, de az első tárgyalásokban nem Széchenyi, hanem Károlyi György volt a segítségére. El kellett rendezni, hogy a Wurmbrandt által (az ő ügyében közvetítőként) provokált Szapáry Antal később vegyen elégtételt, pontosítani kellett a helyet és időpontot, s végül párbajsegédekkel kellett biztosítani. Ez utóbbi bizonyult a legnehezebb feladatnak. Általában nem okozhatott volna gondot Wesselényinek szekundánst találni (maguktól ajánlkoztak volna barátai), de ebben az esetben egy hűtlenségi, („főbenjáró”) perbe fogott, a kormányzat által üldözött, azaz „rossz hírbe kevert” ember mellett kellett egy „becsületbeli ügyben” kiállni. Méghozzá úgy, hogy a párbajsegédi szerep felért egy nyilvános állásfoglalással Wesselényi mellett (hiszen mindenki erről beszélt Pozsonyban, Pesten, a kormányzat figyelemmel kísérte a fejleményeket), s óhatatlanul azt a lehetőséget is magában hordozta, hogy egy halálos kimenetelű (egyébként tiltott) összecsapásban kell segédkeznie. Túl nagy felelősség és súly zuhant Wesselényi jelöltjeire, s egyáltalán nem véletlen, hogy a megszólítottjai mind hezitáltak, s ki meggyőző, ki formális okokra hivatkozva vont ki magát a felkérés alól. Fritz elhárító gesztusa után Jósika Samu, majd Jósika Miklós hasonlóan „mentséggel” felelt. Az erdélyi főnemesek közül a Pozsonyba érkező Bánffy László, Gyulai Lajos, Wesselényi Ferenc felajánkozott segédnek (ápr. 2.), de a báró a szervezés első bővebb időszakára (ápr. 5.) is azt állapította meg, amikor újabb nevek (Degenfeld Pál, Bornemissza Ignác, Jósika Lajos) vetődtek fel, hogy „*megvállik, kit kapok; már heten forogtak kérdésben, és még egy sincs.*” Akikre még mindig számított, azok közül Prónay Albert „*nemes érzéssel fejezte ki készségét*”, de akadályra hivatkozott (ápr. 11.), majd Jósika Lajos jelezte, hogy ő Wurmbrandtnak ígérkezett el. A Mezőtelegdre való utazás közben Pesten az ifjú Dessewffy Aurél gróf vállalkozott a szerepre („*pedig az ő helyzetében nem kicsiny áldozat*” – írta a báró köszönetét kifejezve naplójába), s utóbb a helyszínhez közeledve kiderült, hogy számíthat Degenfeld mellett Bethlen Jánosra és Beöthy Kálmánra is. (Szerencsés mozzanat volt, hogy Wesselényi ragaszkodott a számos tanú jelenléte ellenére Bethlen János részvételéhez, mert az ő határozott fellépése miatt kezdték mindnyájan „ostromolni” a küzdő feleket, hogy tekintsenek el a pisztolypárbajtól.)¹⁸

¹⁷ SzIN IV. 647. 1836. március 24.; SzIN. 814. A kiemelés Széchenyitől.

¹⁸ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. márc. 23. – ápr. 20.; Trócsányi 1965. 371–373.; Trócsányi 1986. 67–68.; Szilágyi 1876. 38.

A szekundáns-állítás történetén végigfutva föltűnő Széchenyi kívülálló szerepe. Wesselényi Miklósnak tehát a legrégebb és hosszú ideig a legmeghatározóbb barátja, Széchenyi István nemcsak hogy maga nem vállalkozott párbajsegédnek, de a keresésében sem játszott semmilyen szerepet. Sőt egyik szempontja még nehezítette is a helyzetet. Wesselényi, amikor szembesült azzal (Nagyváradon április 18-án), hogy lesz bőven segédje, akkor „szívesen feloldozta volna” Desseffy Aurélt, de mégsem tehette, ezért: „[...] *ha most ő visszamenne, rágalomra adhatna alkalmat, úgy is Szech. már mondta, hogy az, hogy én Magyarországról nem kaptam tanút: majd úgy fog magyaráztatni, hogy Magyarországon ezen ügyömet nem nézik tisztának; már ha Aurél eddig lejövén a dolog vége előtt visszamenne, lennének, kik azt mondanák, hogy ő le jött ugyan velem barátságából, de itt jobban meg tudván a dolgot nem látta méltónak vagy illőnek, hogy benne részt vegyen.*”¹⁹

Széchenyi segítő aktivitás helyett, csak nyomon követte az eseményeket (márc. 25.): „*Ma Károlyi Gy[örgy] és Wesselényi Parendorfba megy – hogy rendezzék a Wurmbrand-históriát.*” Pesti tartózkodása után Pozsonyba visszatérve újra negatívan kommentálta Wesselényi nehézségeit (ápr. 6.): „*Wess(elényi) hat Handweh! Ect. Auweh!*” Ő akkor vette hírért, hogy a barátja keze megsérült a Fosse vívómesternél tett egyik gyakorlat során (márc. 31.), méghozzá olyan súlyosan, hogy kétséges lett a kardpárbaj. Intenzívebben kezdett pisztolyozni, majd a biztonság kedvéért bal kézzel vívott. Széchenyi itt ezen ironizált.²⁰

Első hosszabb beszélgetésükre április 10-én került sor Széchenyinél.²¹ Az aktuális végrendeletének arról a pontjáról volt szó, amelyben egy növevelő intézet felállítására tett Wesselényi ajánlást, itt csak a párbajra tett megjegyzések következnek:

„*Széchez mentem [...] Szech. sok mindenfélét is egybe beszélt magamról, hogy én oly magasra helyzettem magamat, hogy ez nagy következés nélkül nem végződhetik; «hogy ez európai Duillum» «hogy karddal semmi esetre sem történhetik» etc. Minden beszédjéből az jött ki, hogy ha valamelyik agyon vagy szinte agyon nem lövetik reám nézve nagy szégyen lesz. Igaza van-e és helyesen teszi-e, hogy beszédjével a dolgot ily magasra srófolja, és egy barátját kényszeríti vagy magát agyon lőtetni, vagy egy mást agyon lőni, és magát azáltal üldözői kezökbe adni? Ezt nem vizsgálom. Hogy reám nézve illetően nyilatkozása kényszerítő, az bizonyos; nem azért mint ha az ő vélekedését venném cselekedetem*

¹⁹ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. ápr. 20.

²⁰ SzIN IV. 648–649. *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. márc. 31.

²¹ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. ápr. 10. Helyesen: duellum – párbaj. SzIN IV. 650., SzIN. 815. Széchenyi német nyelvű naplóbejegyzésében van két magyar sor, ezeket meghagytuk (félkövér betűvel kiemelve) eredeti szóhasználatban, hibás helyesírásban.

zsinórmértékéül: cselekvésimet csak önmeggyőződéselem vezérelhetik; hanem mivel társasági és polgári helyzetemben, minden hatási és használhatási útom be van vágva, ha ezen Duillumot túl élném anélkül, hogy előtte és az ő szava után az egész publicum előtt, ezen magosra srófolt nézettel meggyegyező fényben jelenjék meg. Meggyőződéselem szerint, kötelességem volt W[umbrandt]tól elégtételt kívánni; én nem zártam be előtte a dolognak békés, de azonban ötet sem gyalázó móddali kiegyengetését, sőt erre elég tág és igen tisztességes ajtó volt számára nyitva [...] voltaképpen ő vált kihívóvá. [...] W[umbrandt]nak elég felelet, és állítását eléggé cáfoló, ha vele megverekszem, de hogy az ő megbántása olyan lenne, mit karddal és néhány jó vágással el ne lehetne igazítani, és hogy okvetlen valamelyiknek meg kellene halni, – azt valóban nem látom. – Széch. szívtelen volt mai, – hihetőleg utolsó beszélgetésünkör. – valóban munkálkodásinak nagy akadályát látná vagy is képzelné elhárítottnak lenni az én halálommal; és így nem hiszem, hogy minden barátsága mellett is olykor ne morogna benne ezen óhajtság. S lehet, hogy tiszta jó szándékból.”

A szituáció Wesselényi naplóbejegyzése nyomán igencsak kellemetlen lehetett, s kétségtelen, hogy Széchenyi valóban inkorrektül járt el. Az ő szavait csak röviden interpretálta a báró, inkább hosszabban elgondolkodott azon a kérdésen, hogy indokolt-e az esetet ilyen súlyos becsületbéli ügyként értelmezni, és feltétlenül pisztolypárbajjal elrendezni. A válasza egyértelmű *nem* volt, s így Széchenyi javaslata, értékelése mögött ő a gróf sajátos „szívtelen” szempontját látta felvillanni: olyan mértékben akadályozza nemzet-regeneráló terveit, politikai stratégiája működését „régibárátja” politikai küzdelme, pere; hogy örülne annak, ha a személye körül kialakult „problémái” egyszer s mindenkorra megoldódnának. Mint alább látni fogjuk Wesselényi nem értette félre túlérzékenységében Széchenyi szavait, ő valóban ilyesmiket gondolt-beszélt ezekben a napokban. Naplóbejegyzését írva azonban (minden bizonnyal) nem szívesen szembe-sült e tézisével. Ekkor ő ugyanerről a beszélgetés-résről csak az összegző benyomásait rögzítette:

„Az imént ment el W[esselényi]. Mind mélyebbre süllyed a vélekedésemben. »**Furcsa ily siralomházi létel.** – Különös, de én sohasem álmodom róla... bosszantana... így összeroskadni éreznem magam – – Én lelövöm őt – ő engem – – ez így rendben – – ám nyomorékká lövetni, ez irtóztató! Nagy szerencse... rendben lenni – jó lelkiösmérettel bírni – – mert oly helyzetben, aminő az enyém (!), iszonyú volna – nem bírni véle! Ezért hát hálát adok.«

Most arra kér, legyek szószólója halála után... testamentuma egyik pontja tárgyában... miszerint is 60.000 pengő forintot hagy örökül egy magasabb szellemű leányiskolára!!! – Ezt megígértem! Szánalmas igazán! Sajnálom őt – mert vagy párbajban vész el, vagy börtönben, vagy örültekházában... vagy mint megvetett koldus! **Istenem ennyit művelhet Gőg, magatúlbecsülés és hiúság!**”

A két látószög gyökeresen különbözik. Széchenyi a hangsúlyt a furcsa léthelyzetre tette. A párbajok általában gyorsan, a sértés után az első lehetséges alkalommal, egy-két nap múlva lebonyolódtak, vagy ha hosszabb ideig húzódtak a dolog, akkor még az elrendezés lehetősége is fennállott, de ebben az esetben Wesselényinek huzamosan kellett készülődnie-várakoznia egy mindenképpen „végzetes” eseményre. Széchenyi ezt a helyzetet ragadta meg, és ebben a „halálos” végkifejletet váró állapotban látta barátját „szánalmasnak.”

Egyrészt kiegészíti egymást a két napló, másrészt „feleselnek” is a szövegek. Hiszen az a Széchenyi gondolat jelent meg Wesselényi két nappal későbbi bejegyzésében („*siralom kamrábani létel*” ápr. 12.), amelyet Széchenyi április 10-én mondhatott el neki („*Furcsa illy siralomházi létel*”). A diáriumban szereplő beszélgetés-foszlányok között azért e magyar nyelvű fordulat, mert ez volt az eredetileg magyar nyelvű beszélgetésnek az egyik olyan részlete, amelyet a nyelvi karakterei miatt eredeti változatában tudott rögzíteni a valószínűleg (este) naplóját író gróf. Széchenyi tehát egykor azért írta le naplójába ezt a sort, mert el is mondta barátjának, Wesselényi pedig ezt a (kritikus, elgondolkodtató, esetleg jogos) Széchenyi észrevétele mellőzte, mert a naplóbejegyzését a sérelmes Széchenyi üzenet, a párbaj felszólítása szervezte. Arról viszont Széchenyi naplója hallgat. Április 12-én azonban a báró már a Széchenyitől hallott megjegyzésből kiindulva elmélkedett sorsán, s egyértelműen („*valóban*”) barátja szavait forgatta a fejében. Egy újabb beszélgetés játszódott le közöttük:

„Helyzetemen valóban siralom kamrában létel búze van. Ily Duillum, mely annyi idővel előre tudatik, nagyon kellemetlen, kivált midőn ily komor természetű. [...] igaz, hogy haláloamat előre érzem, pedig nem lázas képzelődés okozza ezen érzést, most kedvem, étvágyom, álmom igen jók. Ha nem telyesedik be elő-érzésem, annál jobb; ha pedig megtörténik, ám legyen; e világgali minden számadásomat bevégeztem. [...] Ebéden Széchnél. [...] Szech mondá, hogy Bécsben már közönségesen tudják a Duillumot; a Kormány is, [...] azt is hozzá tette Szech: hogy odafenn a dolognak legkomorabb kimenetelét várják, és ezért úgy mond «csak lödd agyon.» hogy a Kormány a dolgot a szerint veszi, könnyen meg tudom fogni; minden esetben nyereségét látja; ha veszek, eléri mit rég óhajt, ha W[umbrandt] általam hal, jelen a kívánt alkalom, éngem nyakon fogni. S így örömet áldozza fel az én vesztem előtte oly drága árért. Hogy Széch. ez ügyben annyira az iszkitelő szerepet játssza, hogy úgy óhajtja, azt nyilván kimutatja, és eszközli egyiknek elvesztét, és azáltal az én bizonyos vesztemet okozza; – ez előttem az emberi erkölcsi elficamodások legmegfoghatatlanabbjai közé tartozik. Hát oly régi barátság, annyi együtt érzés, fáradozás, annyi szent fogadások, így folynak szét egy fonák képezet vagy talán még fonákabb vágy mián?”²²

²² Wesselényi Miklós naplója. 1836. ápr. 12.; SZIN IV. 652–653.

Aznap Széchenyi csak egy megjegyzést rögzített a Wurmbrandttal párbajsituációba keveredő két főnemesről: („*Tony Sz(apary) und W. – Ein Held, und ein altes Weib!*”), ahol barátjának jutott a „*vénasszony*” minősítés. Wesselényitől viszont tudjuk, hogy Széchenyi ismét halálos elégtételt követelő párbajként értelmezte a helyzetet immár szűkebb nyilvánosság előtt is (a grófnál: „*Diner bei mir*”). Ennél mélyebb mélypontját nehezen ragadhatjuk meg egy barátságban. Erkölcsei értelemben nem menthető Széchenyi álláspontja (valóban: „*erkölcsi elficamodás*”); önmagáért beszélnek a báró mondatai. Tévedésről, naplótorzításról itt szó sincsen. Nemcsak Wesselényi jegyzete, hanem Széchenyi másnapi elmélkedése is világossá teszi, hogy a gróf valóban barátja számára az egyetlen vállalható-elfogadható végnek a halálos vereséget tekintette. Részvét nélküli megfontolások, feszült indulatkitörések. Ha Wesselényinek nem mondta volna el ezeket a gondolatokat, akkor csak sötét-fájdalmas-feszült naplómerengésnek tekintenénk a dolgot, de így súlyos érzéketlenségnek.

„Eddig jutott a szegény ördög! Ám az ember mond[hat]ta neki. Nem talált szekundánst, ahhoz, hogy agyonlőjék. Elkerülük mint egy rühes kutyát. Az lenne a szerencséje, ha lelőnék! Könnyebb lenne neki annál, mintha a gyávaság bélyege kísérmé élete végéig – ha megölnék – mint így – kenyéren és vízen [azaz a börtönben]”

Széchenyi rideg, távolságtartó viszonyulását a Wesselényi sorsát érintő reménytelen kilátások csak részben befolyásolták. Sőt, ezek mögött a legrosszabbról vizionáló (vagy éppen azt elváró) mondatok mögött nem is a „barát halálát kívánó” megfontolásokat érzékeljük – Wesselényi vehette így a bárbaj szintjét „*iszketelő*” szempontokat –, mint inkább a barátja viselkedése miatti ideges, türelmetlen reakciókat. Mintha Széchenyi ismét Wesselényi személyiségének egyik (általa) sokat bírált vonását fogadta volna nehezen: a pozórséget. Korántsem szándékunk a magyar reformmozgalom megszervezőjének, remek teoretikusának és következetes politikusának, Wesselényi Miklósnak a pályáját emberi gyarlóságai felől újra elértelmezni. A viszonyuk elemzésekor viszont mellőzhetetlen ennek a szempontnak a végiggondolása, hiszen mint láttuk Széchenyi sem igazi, együtt érző barátként, hanem önző és rideg szempontokat követve figyelte a párbaj alakulását.

A párbaj előtti utolsó napok bejegyzéseit figyelve immár azon sem lepődhetünk meg, hogy Széchenyi nem vett részt barátja pozsonyi „búcsúvacsoráján” április 13-án. Aznap Wesselényi „pisztolyozott”, Kossuth-tal megbeszélte az (esetleges) halála utáni teendőket, bejárta azokat a helyeket, ahol „*üldöztetései közt*” pihenni tudott, azaz valóban lelkileg is készült a másnapi elutazásra. Este pedig a Halz-féle kávéházban (az ő naplójában: *Casinoban*), amely az ellenzék bérleménye volt, s lényegében az alsótábla kaszinójaként működött, találkozott barátaival: „*[...] Este a Casinoban valánk együtt, és ürítettük a búcsú poharát;*

komor vala ezen végvacsora. Deák és Kossuth elfogódva távoztak.” A bejegyzésében Széchenyit nem említette meg, pedig tudjuk, hogy régi barátja is ott volt, legalábbis egy ideig (a nála *Herberge*-nek vagy *Csárdának* nevezett helyen): „*In der Csárda. Mich Viele über die Achseln angesehen! – Darauf gefasst gewesen! Wess[elényi] hält seinen Schwanen Gesang – wie ich weg war!*”²³

Széchenyi azért volt elkészülve rá, hogy „sokan keresztülnéznek rajta,” mert ezekben a napokban a felsőtáblán ő is elutasította az adómegajánlással kapcsolatos alsótáblai feliratot, s politikai „függetlenségét” reprezentálva, a rendeket provokálva ment el (tőle szokatlan módon) egymás után háromszor a *Csárdába*.²⁴ A lényeg azonban az, hogy nem vett részt barátja „hattyúdalán.” Amint a szövegfordulattól érzékelhető: feszélyezte a társaságot. Az esemény csak akkor vette kezdetét, amikor ő elment; azaz minden bizonnyal tudatosan kivárták eltávozását. Ez a szituáció sem tanúskodik mély együttérzésről, Széchenyi nincs a búcsúzóik között.

Aznapi naplószövegében egyikőjük sem említette, hogy beszélgettek volna, csak Wesselényi másnapi bejegyzéséből derül ki, hogy egy-két szó elhangzott közöttük: „*5-kor indult a gőzhajó. Sok barátim és ösmerősim kísérték a hajóhoz, komor fellegek boríták az eget és komorság ült lelkeinken. [...] A Nádorné per Festetich azt adatta nekem tegnap Szech. által tudtomra, hogy az én ugyan azon hajón leendő menetelem nagyon [... kínos helyzetbe hozza,] én feleltem, hogy bármi csudás és nevetséges legyen is ez, de asszonytól eredvén ilyenét óhajítás reám nézve [...] kötelező [...].*” Tudjuk, hogy Széchenyi (idézett) feszült gondolat-sora azért került a naplóba ugyanakkor, mert Mária Dorottya főhercegnő, József nádor felesége nehezményezte, hogy másnap Wesselényivel együtt kell utaznia a Pannonia nevű gőzhajón. Széchenyi 14-i naplóbejegyzésében csak a nádorasszony elutazását regisztrálta; a barátjátét nem. Széchenyi és Wesselényi „búcsúja” tehát lényegében ennek a „hatalmi” szempontnak a közlésére szorítkozott.²⁵

Színpadi titkok

Wesselényi naplóját és a kortársak egykorú jegyzeteit olvasva némileg jogosnak tűnik Széchenyinek az ítélete arról, hogy a báró „túlbeszélte” párbaját. Széchenyi ekkoriban Tasner Antalnak sűrűn írt leveleiben csak egyszer ejtett szót az

²³ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. ápr. 13. és vö. SzIN IV. 653.

²⁴ *Gróf Széchenyi István beszédei*. Szerk. Zichy Antal. Budapest, 1887. 133–135.; *Kossuth Lajos Országgyűlési Tudóstítások*. V. (KLÖM V.) S. a. r. Barta István. Budapest, 1961. 608–627.: OT 338–339. sz. 1836. ápr. 13–16.; SzIN IV. 650–655., SzIN 815–817.

²⁵ *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. ápr. 14. A kihagyott, nehezen olvasható szó: *ambarrafirozza*. Valószínűleg az *embarrasser* francia (vagy *embarrass* angol) szónak a főúri társaságban használt, magyarított változata. Jelentése: zavarba hoz, kínos helyzetbe hoz. SzIN IV. 653.

ügyről, akkor is áttételesen. Úgy tűnik, hogy ő ragaszkodott ahhoz, hogy az ilyen ügyek kellő csendességgel játszódjanak le, s persze ismerte a levélcenzúra működését. A párbajok természetes létformája volt a titkosság és a nyilvánosság sajátos játéktere. Fontos volt, mert a korban is tiltott volt a duellum, hogy szűk körben, minél gyorsabban rendeződjön el, de az is természetes velejárója volt a dolognak, hogy amilyen körben a sértés ismertté vált, olyan körbe a becsületbeli elrendezés hírének is el kellett jutnia. Azaz a „társaságnak” tudomást kellett szereznie a megoldásról. Amolyan finom-sajátos kommunikációs játéktér vette körül a párbajokat. Wesselényi ebben az esetben szinte közügynek tekintve az eseményt minden ismerősével közölte, mindenkivel beszélgetett róla. Ennek az eljárásnak nyilván az volt az oka, hogy az incidenst összefüggésbe lehetett hozni perével, a szólásszabadság ügyével, üldöztetésével. Felért az esemény egy politikai demonstrációval, s Váradon így is értelmezte a helyzetet a naplóró: „*A közvélemény meglehetősen kifejeletségekben mutatkozik irántam. Az egész útban nagy szívességgel és tisztelettel fogadtak mindenütt.*” Sőt, ami egészen szokatlan volt, az összecsapás is „közönség” előtt zajlott: „*Egy farka nép csődült ki, de már késő volt más helyet keresni és vetkezni kezdtünk.*” Hazatérését pedig Pesten és Pozsonyban kisebb-nagyobb ünneplések kísérték. Wesselényit meghatotta a fogadtatás, „*minden képen az örömet látta sugározni*”, s el is gondolkodott, hogy „*az uralkodás*” csillagot, fényt, hatalmat és gazdagságot adhat, „*de ily részvétet, ily közszeretet, és ezek szülte mennyei érzést, nincs hatalmában előteremteni.*”²⁶

Ez a szint azonban nem feltétlenül illett a helyzethez, hiszen alapvetően magánjellelű provokáció volt Wurmbrandt megjegyzése. Wesselényi közlékenysége némileg természetes, hiszen szekundánsokat kellett biztosítania a küzdelemhez. A naplóban szereplő névsor, akivel a párbajról beszélgetett viszont igencsak terjedelmes, s akkor nem számoltuk a szituációknál jelen lévő, a naplóban meg sem említett résztvevőket. Azt örömmel regisztráltuk, hogy Széchenyi mellett még három nevezetes naplóró a beavatottak közé került.

Wesselényit Pozsonyban érte el az éppen Bécsbe utazó erdélyi Gyulay Lajos, illetve a báró Pesten találkozott a szintén erdélyi baráttal Ujfalvy Sándorral és az irodalmi szalont működtető Bártfay Lászlóval.²⁷ Rajtuk kívül a párbaj egyik érintettje, Károlyi György gróf is vezetett feljegyzéseket 1835 folyamán, egy

²⁶ Wesselényi Miklós naplója. 1836. ápr. 19–20., 22–24.

²⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1836. márc. 30 – ápr. 2.; ápr. 15–16. Bártfay naplójának csak töredékei ismertek, és lettek közzé téve: *Bártfay László naplójából 1–2.* Szerk. Jenei Ferenc, Budapest, 1969. Újabb kiadása kiváló jegyzetanyaggal és alapos feldolgozással: *Bártfay László Naplója*. S. a. r. Kalla Zsuzsa, Budapest, 2010.; Kalla Zsuzsa: „Kellemetes társalkodású 's nem üres beszédű ember”: Bártfay László naplója. = *Budapesti negyed: lap a városról*, 2004. 4. sz. 211–238.; Uő.: „*Mivé talán lehetni álmodoztam.*” *A naplóró Bártfay László*. Doktori disszertáció. ELTE BTK IDI Budapest, 2006. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/kalla/diss.pdf> (a letöltés ideje: 2010. szept. 8.)

funkcionális (úti-) naplót (bővebb időkerettel), de házasságának előkészítése közben, s utána abbahagyta a naplóírást. Egyetlenegy tipikus „újrakezdő” bejegyzést írt (1836. május 14.), amelyben éppen csak azt rögzítette, hogy mi történt vele az írás „megszakadása” után: a kulcsesemény az 1836. február 29-i lánykérése (és farsangi udvarlása) lett. A nevezetes fordulat, a házassága Zichy Karolina grófnővel „eluralta” a szövegrészt, úgyhogy a párbajt nem említette meg ebben a memoárszerű naplóbejegyzésben. Érdekes, hogy Széchenyi is 1836 elején (február 4-én) vette nőül Crescence-t, de ő valódi „naplóíró személyiségként” új élethelyzetében is vezette diáriumát.²⁸ Sajnos Bártfaynak az ide vonatkozó feljegyzéseit nem ismerjük, s ez nagy veszteség, ő a köz-, társas- és magántémákat mindig érdekes látószögből láttatta. Viszont Gyulay és Ujfalvy megemlékezett a történekről, s az ő baráti kívülálói megjegyzéseik rendkívül érdekesen árnyalják „főhőseink” szövegeit, főként azért, mert rendre Wesselényi „beszél” az emlékeiken keresztül. Például Ujfalvytól tudjuk, hogy egy pesti beszélgetésen rajta és Bártfayn kívül jelen volt: Vörösmarty, Bajza, Helmeccy és Schedel (Toldy), akikkel a párbajról általában és ennek az afférnak a kimeneteléről is csevegtek.²⁹ Gyulay naplójában felvázolta Wesselényi elbeszélése nyomán az incidens eredetét, a párbaj lefolyását, de közben így medítált visszatekintő jegyzetében (28-án) a párbaj „titkosságáról”:

„Pozsonyban Wesselényi Miklós legnagyobb titokban közölte velünk egy becsület dolgát, melynek folyamatja ez: [...] Ezen dolog titokban, mint képzeltem, mint én legalább tartottam, nem maradt, mert alig indult el Vesselényi Posonból és szekundánsai Kolosvárról, azonnal a két hazában elterjedt híre ezen duellumnak, és közijedtség fogta el a közönséget Miklósért, ki most tán a legpopularisabb ember. Megvallom én, ki Miklóst nagyon szeretem és becsülöm, mégsem hagyhattam helyben, hogy oly nagy lármát csinált ezen dologból, mely még kétséges kimenetelű volt. Ha elesik, magában szomorú eset lett volna, ha nem, úgy a lármára nem volt szükség. Úgy látszik, tudatni akarta és egyszerre lemosni magáról a szennyet, mellyel piszkolni akarták. Azért kár volt ennyire halasztani és titkolni a dolgot. Rendszerint – már meg vagyok győződve – mikor valaki egy titkot közöl, azért teszi, hogy tudja meg más is, mert bizon igaz titkát senkinek sem mondja meg az ember.”³⁰

Gyulay Lajos gondolatsora csak megerősíti azt a vélekedésünket, hogy a báró elsősorban politikai megfontolásból tette „közhírré” párbaját. Másrészt úgy láthatjuk, hogy a „titkosság” erős hangsúlya abból eredt, hogy az önsajnálát

²⁸ *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836.* Szerk. Fazekas Rózsa. Nyíregyháza, 2002. 286–287.; SzIN IV. 639. Széchenyinéél csak a bejegyzések rövidülése mutatja a megváltozott élethelyzetét az újabb pozsonyi aktív időszakig.

²⁹ *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai.* S. a. r. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 282.

³⁰ Gyulay Lajos: *Napló (1820 – 1848).* 192–193.

közlési kényszere is munkált benne. Ujfalvy visszaemlékezése is ilyesmire utal, s persze ebből a leírásból az is látszik, hogy az eseményeket „túlbeszélő” Wesselényi bizony el-elrajzolta a korábban történeteket. Ujfalvynak Pesten arra a felvetésre, hogy „*az ily kérdést karddal szokás megoldani*” a következőképpen kezdte feleletét: „*Tudd meg, hogy ezt titok fõdi, a mit óhajtok magammal a sírba vinni, de neked tudnod kell, mert végrendeletemmel van kapcsolatban.*” Világosan látszódik, hogy itt is van magyarázat a „titok” feloldására, de tegyük hozzá, Wesselényi szinte valamennyi barátját beavatta a végrendelet „titkába” is, azon rengeteget dolgozott április másodikától kezdve. A titok hangsúlyozása (majd rendszeres elmondása) tehát inkább a „beavatás” rítusával volt kapcsolatban. Azután barátjának egy olyan történetet mesélt el, amelyik csak látszólag van összhangban az ő naplójával. Hosszas fejtegetésbe bocsátkozott a Széchenyivel és Károlyival kapcsolatos barátságáról, közös közéleti feladatvállalásukról, s arról, hogy ők ketten csak általa érhatték el „*hazafias céljaikat*”, mert ő „*népszerű*” volt, „*dörgõ hangú*” stb. S itt a következőképpen fordult a történet:

„*Szavaim megtermék gyümölcsüket és már nyíltan hallattatám buzdításomat. [...] Midõn szintén Széchenyiben és Károlyiban kelle most legnagyobb akadályra találni. Az én férfias, bátor nyilatkozatimat õk veszedelmesnek s azért céljaik kivihetésére éppen ártalmasoknak tarták. [...] ezért most a Viczai haszontalan pletykát két kéz közt felhasználták és nagy lármát ütének belõle, hogy az korántsem egyéni, hanem pártkérdés, az abszolútizmusnak a szabadelvûséggel szemközti életkérdési harca. Melyet nem valamely gyermekes karczolás, hanem életre-halálra verekedve lehet és kell megoldani. Jõllehet meggyõzõdésemmel nem találkozott, de miután ennyire túlcsigázták, többé már vissza nem léphettem. Könnyen megtörténhetik, hogy áldozatja leendek, de történjen akármi, hátrálni nem fogok.*”³¹

Bár Ujfalvy memoárjában átérzõdik, hogy az ötvenes évek elején „rendezte el” naplóanyagait, de van a szövegben több olyan konkrét elem, amelyik valóban naplóelőzményre, pontos ismeretre utal. Például a barátság kezdeti idõszakára vonatkozó elbeszélés teljesen összhangban van a késõbbi hasonló Wesselényi

³¹ *Mezõkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai.* 282–283. A konkrét utalás minden bizonnyal Viczay Károly grófra vonatkozik, s valóban lehetséges, hogy õ hozta a híret Pozsonyba Wurmbrandt egykor kijelentésének, vagy esetleg idõközben tett olyan megjegyzést, ami a párbajt nem személyes sérelemként, hanem elvi-közösségi ügyként értelmezte. Ujfalvy Wurmbrandt provokáló szövefordulatát is ismertette: „õ [mármint Wesselényi] többet beszél, mint cselekszik, mert *Nopcsa* László kihívását igen gyarló ürügy alatt igazította el magától.” Szilágyi Wesselényi naplója alapján félreértve a február 12-i bejegyzést Károlyi Györgyöt és Szapáry Antalt nevezi meg azoknak, akik Wumbrandt sértésének híret elõször közölték vele. Ez téves adat, hiszen akkor már mind a Noptsa- s mind a Jósika–affér kibontakozott, s a beszélgetés is másképp hangzott el. *Wesselényi Miklós naplója.* 1836. febr. 12. vö. Szilágyi 1876. 36. Úgyhogy akár lehetséges is Viczay illetén szerepe.

szövegekkel. Károlyi és Széchenyi neve is sűrűn előfordult a párbaj-afférban. Ujfalvy memoárjában rendkívül izgalmasan keveredik a tér-idő-esemény *tényszerűsége* az elbeszélés és a felidézett dikciók *valószerűtlenségével*. Az autobiográfiai műfajok esetében természetes jelenség, hogy az „én megalkotása” közben akár a leíró elbeszélés is „én-történeté” stilizálódik, s Ujfalvy rendszerint ott rajzol el, ahol ő lesz egy-egy jelenetnek „hőse.” Ebben az esetben nem erről van szó, itt konzekvens történetelmondást érzékelünk, s ezért az elbeszélés-változat téves állításaiért (két ponton), és csúsztatásaiért (egy kérdésben), nem annyira a naplója nyomán emlékeztetését író Ujfalvyt, mint inkább a történetek „ősforrását”, Wesselényit tehetjük felelőssé.

„Golyóbis vagy kard”

Wesselényi az egyik pozsonyi naplóbejegyzésében (még hozzá a végkifejlet időszakában április 10-én) éppen abban a tekintetben választotta el Széchenyit és Károlyit egymástól, hogy még az egyik „srófolja” a dolgot, addig: „*Károlyi György egészen más érzéssel volt, midőn tegnap nálla voltam és László fiamat szívére kötöttem.*” Az utólagos elbeszélés Károlyira nézve tehát igazságtalan. Ő a Jósika-affér elrendezésében is segítő szerepet játszott. Akkor is ő utazott Wesselényivel Parendorfba (február 13–14.), ugyanúgy, mint a Wumbrandt-duellum előkészítése közben, és éppen a kedvező, párbaj-elkerülő Jósika-nyilatkozat megszületésében segédkezett. Abban a szituációban is Wesselényi volt inkább kiélező: „[...] *mindazonáltal megmondtam Károlyi Györgynek, hogy a golyóbisváltástól csak úgy állok el, ha Jósika nyilván és férlemagyarázhatlanul kifejezi [...]*”³² Wesselényinek a naplóban olvasható, a „srófolást” kritizáló megjegyzései mindig csak Széchenyihez kapcsolódtak (háromszor), és sosem Károlyihoz. Hogy Wesselényi miért mozdította el Ujfalvynak ebbe az irányba a történetet, azt nehéz rekonstruálni. Következtetésekre szorítkozhatunk. Valószínűleg azért, mert a kezdeti időszak értelmezésével kezdte az elbeszélést, s így „a triumvirek” barátságának mindhárom tagja szereplője lett. Széchenyihez igazodva konstruálódott meg az elbeszélésben Károlyi szerepe, összemósódott az övével, így lett a történetben igazán „magányos hős” az elbeszélő: Wesselényi. És még ha lehetett is alapja annak, hogy Károlyi is kiélező gesztust tett, az mégsem volt annyira fontos, hogy a naplóíró diáriumába bejegyezze.³³ Hasonló

³² *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. február 13. Közli: Szilágyi 1876. 32.

³³ Fazekas Rózsa: A „triumvirek”: Károlyi György, Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátsága. In: *Thesaurus Solemnis*. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2002. 163–180. A párbajt a szerző nem említi meg. Lásd még Károlynak szintén a két barátira is bőven vonatkozó naplóbejegyzéseit. *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836*. A „közös” barátság legújabbban Széchenyi oldaláról elemző módon nézve: Fónagy Zoltán: Széchenyi, a barát. = *Történelmi Szemle*, 2010. 4. sz. 529–541

elrajzolás az a mozzanat is, hogy ők „*ütötték a lármát*” a dolog körül, Széchenyi éppen elhibázott lépésnek tartotta, hogy Wesselényi „hősködik”. Idézett naplószövegei arra utalnak, hogy ő talán a Wurmbrandttal szembeni elégtételkérést sem tartotta szerencsésnek, onnantól már kényszerpályára kerültek az események. Egyik Tasner Antalhoz írt levelében minden bizonnyal ezért nevezte „ügyetlen barátunk” Wesselényit.³⁴ Kétségtelen, hogy Károlyi ott volt a történet genezisénél, de mint fentebb láttuk, a becsületbeli ügy békés elrendezésében segédkezett.

Azt az elbeszélés-elemet teljességgel kizártnak tartjuk, miszerint Széchenyi (és Károlyi) kreált elvi-közösségi ügyet a párbajból, s annak közvetlen hatalmi-politikai jelentőséget tulajdonított. Ez a megfontolás Széchenyire éppen nem volt jellemző, sokkal inkább Wesselényire (vagy az 1840-es években sűrűn párbajozó Teleki Lászlóra). Sőt még az sem állítható, hogy tőlük (vagyis Széchenyitől) eredt volna az a szempont, hogy „*életre, halálra*”, „*pisztollyal*” kell vívni. A Jósika-párbajon meditatáló Wesselényi „golyóbisra” készült, és Wurmbrandt kapcsán is viszatérően a „*legrosszabbra*” számított, végrendeletét írta, folyamatosan „pisztolyozott” és „vívott”, majd utóbb pedig a kézsérülése miatt készült inkább pisztolyra: „*Én ugyan inkább akarom, hogy pistolyal legyen, de ha ő épen kardal akar azt sem bánom, hogy csak karczolással a' dolog nem végződhetik természetes. Nagyon kellemetlen reám nézve kezem baja; ha az egészen helyre nem áll, semmi esetre sem verekszem karddal, mert azon szégyent, hogy a német megcsúfoljon csak elgondolni is irtódom.*”

Fontos szöveghely: a vereség (csúfság) elkerülésének praktikus szempontja miatt, Wesselényi március 31-után inkább pisztolypárbajra készült. Előtte sem zárta ki azonban annak a lehetőségét. A rendszeresen vívó Wesselényi nyilván növelte „edzései” számát a párbajsituációk „össztűzében”, 1836. március 1-től 31-ig összesen 20 alkalommal vívott, s bár általában a lövészetét inkább vadászattal csiszolta, mégis nyilván a párbaj miatt március közepétől lögyakorlatokat végzett pisztollyal.³⁵ Ugyanakkor Bánffyknak és Gyulayknak (még Széchenyi „iszketelése” előtt jócskán) már a *kard vagy pisztoly* dilemmáját emlegette, s ők lebeszélni akarták a pisztolyról! Azaz Wesselényi naplójából sokkal inkább úgy

³⁴ Széchenyi István levele Tasner Antalnak, 1836. április 11-én: „*Nálam ma nagy ebéd; tegnap is volt, holnap is lesz etc!!! [...] S ha valahol honunkban sok ily ügyetlen barát van és nekem, éltém folytában többet ártottak, mint legelszántabb ellenségeim!*” *Gróf Széchenyi István levelei*. I–III. (a továbbiakban: SzIL). Szerk. Majláth Béla. Budapest, 1889–1891. II. 234. sz.

³⁵ Wesselényi „fechtírozások” (vívó „edzések”) 1836. március 1-után Pozsonyban Fosse-nál: március 1., 2., 4 (2x), 5., 7., 8., 9., 10., 11., 14., 16., 17., 18., 19., 26., 28., 29., 30., 31. (kézsérülés), április (balkézssel): 6., 7. (2x), 8., 9., (jobbal?) 10., 11.; Lövő „edzések”, „pisztolyozások” március 1-után Pozsonyban a „lövő helyen”: 15., 26., 27., 31., ápr.: 1., 7., 8., 9., 13., (Pest:) 16., (Várad:) 18., (Telegd:) 19.

tűnik, hogy a párbaj lehetséges eszköze a kezdettől *akár a pisztoly, akár a kard* is lehetett, Wesselényi hajlott mindkettőre, de inkább a *pisztoly* szintjét tartotta adekvátnak. És mégis Széchenyi állásfoglalásai benne azt az érzetet keltették, hogy az ő „srófolása” miatt köteleződik arra, hogy pisztolypárbajt vívjon. Valószínűleg a báróban azért mozdult el így a történet, mert Széchenyi szempontjai más irányból „kényszerítették” pisztolyra. Wesselényi ezt a részletét a duellumnak később olyan fontosnak tartotta, hogy ebben a szellemben adta elő a „körülmények” ismertetését Ujfalvynak és Bártfaynak Pesten (Ujfalvy memoárja szerint). Sőt történetének ez lett immár a meghatározó motívuma. Széchenyi és Károlyi régi ill. új vele kapcsolatos szándékára épült a narratíva, amelyben ő egykor kellett, mint „kolompos”, de immár inkább csak nehézséget jelentett. A *golyó vagy kard* szempontja még hangsúlyosabb helyen épült be a párbajleírásba. Mindegyik forrás megerősíti, hogy a segítők (és barátok) s közülük leginkább Bethlen János érte el, hogy végül kardpárbajra került sor. Ujfalvy szerint a nógatóskor „*Wesselényi hajthatatlan maradt*”, s csak „*a hajlékony Bethlen János*” odavetett, „*jól eltalált szavai*” után fogadta el a kardot. Így szólt Bethlen (ebben az elbeszélésben): „*Azt hittem, hogy sok szolgálékületek közt te egymagadra szabad, független vagy. Csalódtam! mert szolga vagy magad is, mint akármelyik. Különben a Széchenyi és Károlyi csacsogásaikra meggyőződésed ellenére agyon nem lövetnéd magadat. Aztán hazádfiai hálájokra se számolj, mint a kik a bolondságot meg fogják különböztetni tudni a hazafii áldozattól.*”

Wesselényi aznapi naplóbejegyzése szerint ő a pisztoly-ellenes „ostrom” közben-után magában meditálva a helyes döntés felett két szempont körül gondolkodott. (Ő nem számozta meg!) (1.) Jobb lenne a pisztoly, mert a sérült keze még fáj, a kardot nehezen bírja tartani, s azt a szégyent, hogy esetleg veszítsen, vagy azt, hogy idő előtt a fájdalom miatt félbeszakíttassa a párbajt, el akarja kerülni. (2.) „*Másfelől erőltetni a lövést [...] ez ellen eszem és lelkiismeretem szólalt fel.*” Azaz mivel a lövésről le akarják beszélni a segítők, ezért amellet maradni túl nagy lelkiismereti kockázat; ha a rosszul lövő Wurmbrandt meghal, azért ő lenne (lelki értelemben és morálisan is) a felelős, mert az ő ellenállása miatt maradt az eszköz a pisztoly. És a naplóíró csak itt említette egy mellékmondatban, hogy ezért nem „*Széchenyi beszédét*” kell/fogja egyedüli „*zsinórmértéknek*” tekinteni, hisz tőle eredt „*belső meggyőződése* ellen csak pisztollyal eligazíthatónak állítani az ügyet.”

A naplóban olvasható rendkívül hosszú meditáció utólagos bejegyzés, s nyilván a fő üzenete önmaga számára is az volt, hogy csak külső nyomásra, a körülményeknek engedve fogadta el a kardpárbajt (vagyis a tanúkra bízta a döntést). Feltesszük (és nyilván így is történt), hogy Ujfalvy nem maga találta ki az egész Széchenyi-Károlyi motívumot, ezért két lehetőséget kell mérlegelnünk. Vagy a párbaj után Wesselényi némileg torz elbeszélése alapján kerekedett így tovább a

történet, és a báró a saját meditációját „fűzte tovább” amikor barátainak elmesélte az „egész történetet.” (Azaz nem egészen így hangoztak el a bethleni érvek). Vagy pedig, ha Bethlen János ténylegesen ilyesmit mondott (ez kevésbé valószínű!), akkor Wesselényi súlyos indiszkréciót követett el. Azért, mert Széchenyi és Károlyi neve ilyen kontextusban csak úgy hangozhatott el, ha ő széles körben ismertté tette magánbeszélgetéseiket. Inkább arra gyanakszunk, hogy *a kard vagy pisztoly* dilemmát Wesselényi maga ismétlődően túldimenzionálta, s ezért alakultak így, a rá, mint elsődleges forrásra épülő „elbeszélések.” Egyszerűen a tőle származó (nem azonnali) párbajleírások igazodtak a kulcskérdéssel kapcsolatos pozíciójához. Nem véletlen, hogy éppen ezért protestált Dessewffy Aurél „hivatalos” beszámolója ellen. Dessewffy t. i., mint a küzdelem közvetlen-kijelölt tanúja elkészített egy beszámolót, és azt Wesselényinek megmutatta. Abban viszont nem volt szó – tiltakozott a báró – arról, „*hogy én csak a secundánsok kéréseinek engedve állottam el a Pistolytól, sem pedig kezem kimarjultságáról.*” Dessewffy élményeiben és történetében úgy tűnik ennek a mozzanatnak nem volt akkora jelentősége, a Wesselényiében ez volt a kulcskérdés.³⁶

Személyiség- és karakterábrázolások

Wesselényi naplójának Széchenyi-képe itt egyértelmű és egyenemű. A báró lényegében csak azon rökönnyödött meg, hogy valódi benső barátja, hogy juthatott el vele kapcsolatban erre a szintre. Az „*erkölcsi elficamosodás*” mögött egyrészt politikai számítást feltételezett: „*munkálkodásinak nagy akadályát látná vagy is képzelné elhárítottak lenni*”, másrészt pedig Széchenyi személyiségének egyik alapvonását, a *szívtelenséget* látta megnyilvánulni. Újfalvynak elmondott elbeszélésében is Széchenyi úgy jelent meg, mint aki *használja és kihasználja* az embereket, s amikor már nincs szüksége rájuk, akkor eldobja őket. A Széchenyi-diskurzus egyik nagy vonulata a „szív és ész” dichotómiája korántsem csak a Széchenyi–Dessewffy és a Széchenyi–Kossuth vitaanyag miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mert ez volt Széchenyi egykori és utólagos személyiségábrázolásainak a meghatározó motívuma. A Széchenyit jobban ismerő kortársak közül – talán nem véletlenül – a rendkívül „jó ember”, Eötvös József ragadta meg legelősebben a gróf ridegségének vonásait (a sok hasonló jellemzés közül itt csak őt idézzük), amikor Falk Miksa 1866-os biográfiájából hiányolta (a szerzőnek írva) a gróf legalapvetőbb személyiségjegyét: „*Mindazon jó s nagy tulajdonok, melyeket róla elmond, teljes mértékben megvoltak benne [...] csak egy hiányzott – az emberszeretet. [...] Nem hiszem, hogy esetet hozhatna fel, midőn [azokhoz] kiket barátjainak nevezett, csak egy nappal tovább ragaszkodott volna, mint azt nagy*

³⁶ SzIN IV. fentebb idézett részek. *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. ápr. 2–20., A Dessewffy beszámolóra: ápr. 23., 26–27. vö. *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai*. 282–283. és 286–287., Szilágyi 1876. 38.

*céljainak elérésére szükségesnek tartá.*³⁷ Wesselényi éppen így élte meg a Széchenyivel való kapcsolatát 1836 tavaszán, mint ahogy az idézett naplópéldák sokasága bizonyítja. Azt a kérdést is fel kell azonban tennünk, hogy mennyiben következett Wesselényi jelleméből Széchenyi viszonyulása, milyennek látta ő a barátját.

Idézzük fel ismét Wesselényi duellum előtti viselkedését. A báró az igazságatlan és önkényes meghurcoltatásával szemben rendkívül bátran védekezett, erkölcsi pozíciójának, alkotmányos polgári öntudatának megfelelően helytállt a hatalom ellenében, de kétségtelen, hogy a „mártíreum” lett önképének a szervező eleme. Maximálisan érthető a lelki pozíciója, hiszen a „kormányzati terrorizmus” elsősorban az ő politikai (és személyes) likvidálására törekedett. A naplójába lejegyzett „toast”-jai azonban, még ha az áldomás műfaja szükségelte is az ilyesfajta retorikus alakzatokat, mégiscsak a „szenvedés” hangsúlyos megélését-kimutatását jelezték. A báró ekkori én-képének középpontjába az „üldözött,” „bujdosó” a „száműzött” (hosszú évekig nem térhetett haza birtokára erdélyi pere miatt) és a „mártír” került. Ő volt az, szót egyszer önmagáról, aki „*egyedül, mint a sivatag magányos fája állott kiteve a nekidühödött önkény viharának,*” s hasonlóan a famotívummal egy másik pohárköszöntőjében: „*[...] mert éltem fája felett az erőszak vihara dúlt, zúzta lombjait, és verte le gyümölcseit, az önkény és gonoszság elmetszette annak gyökereit és már száradnak ágai, és fonnyadva terülnek földre levelei.*” A kiváló szónok ezekben szűkebb-baráti nyilvánossághoz forduló megnyilatkozásaiban a hatalmat sem kímélte: „*[...] Én kit önkény és gonoszság martalékának szemelt ki, [...] én ki nem léphetek szülőtte földömnék szép vidékére, hol éltem reggelét éltem [...] én az erdőség fia emelem e poharat, és szólítom fel nálamnál szerencsésb barátimat, ürítsük ezt az Üldözöttekért, mind azokért, kiket önkény véleményök és polgári vallomásuk mián üldöz [...]*”³⁸ E lelki konstellációk mutatkoznak meg abban is, hogy túlbeszélte párbaját, a „titokba” egyre szélesebb kört avatott be, és a saját szerepét az ügyben egyoldalúan láttatta. A halálra készülvén, kvázi nyilvánosan végrendelkezett, a „közösség” szolidaritására épített, de az „önsajnálásban” is néha elmerült.

Széchenyi naplójából egyértelműen kiderül, hogy éppen ezek a mozzanatok bosszantották: barátjának a „halálra tett” előkészületei, végrendelkezésének passzusai, a hosszas „*siralomházi*” lét fájdalma, bőbeszédűsége, önsajnálata. Nem véletlen, hogy április 12-i második eszmecseréjük után ő csak (a németül már idézett) minősítést írta naplója oldallapjára: „*Tony Sz[apáry] és W[esselényi] – egy hős és egy vénasszony!*” Az utalás egyértelmű: Szapáry Antalnak a közvetítés

³⁷ Eötvös József Falk Miksának 1866. okt. 6-án. *Eötvös József Levelek*. (Eötvös József Művei) Szerk. Oltványi Ambrus [Budapest,] 1976. 473–476.

³⁸ Az érdekesebb áldomások: *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. jan. 29., márc. 25., ápr. 2. Az utóbbi kettőt közli modern átírásban, itt-ott kivonatolva: Szilágyi 1876. 35–36.

során szintén párbaj-incidensbe torkolló ellentéte lett Wurmbrandtal, ő is jelen volt az aznapi pozsonyi beszélgetésen, s nyilván ott („Széchnél”) jobban megfelelt a párbaj-előtti (Széchenyi által elvárt) viselkedésnormának.³⁹

Széchenyi lelki-beállítódása (vagyis együttérzésének hiánya) azzal az előfeltevéssel is összefüggésbe hozható, hogy ő az üldöztetéséért (elsősorban) magát Wesselényit tette felelőssé. Párbaj-elmékedése végén ezért lyukadt ki az emberi szempontokhoz: „*Gőg, magatúlbecslés, hiúság.*” – mármint hogy ezek voltak barátja vesztének okozói. Tudjuk, hogy Széchenyi közbenjárt a barátja érdekében perbefogása után, bécsi kapcsolatait igyekezett mozgósítani, megalázkodó gesztusokra is hajlandó volt érte. S ha javaslatai nem is igazodtak Wesselényi morális pozíciójához (a báró nem is értett velük egyet), de „*sosem tagadta meg*” barátját, miközben cselekvésének esetleges politikai következményeivel is számolnia kellett. Viszont a naplójában már egykorúan egyértelműen („*Rosszallok mindent, mit ő tett.*”), politikai nézetkülönbségük későbbi nyilvános értelmezésében (1843: *Wesselényi és Kossuth*) pedig kizárólagosan barátját, s az ő hibás „*daccal követelő*” politikáját okolta a vele történetekért.⁴⁰

Egyáltalán nem egyedi, hanem inkább visszatérő motívum kapcsolatuk történetében, hogy Széchenyi valamely sorscsapás (vagy éppen a hatalom ürdeztetése) közben barátja „hősi pózait” kritizálja. A gróf például ugyanilyen érzéketlenül reagált Wesselényi megvakulásának későbbi híreire, amit rendre „nagy jelenetek” karikírozott. Barátja szembaja az ő első naplóutalásában (1838-ban) így jelent meg: „*Wesselényinél. A »vak filozóf« szerepében tetszelgett.*” S azután a Wesselényitől származó pátoszos önképhez csak ennyit fűzött hozzá némi malíciával: „*Nous allons voir. [Majd meglátjuk].*” A szembetegség (elhúzódo) történetének egy másik pillanatában, (1841-ben) a morvaországi gyógykezeléstéről érkező egyik félelmes hírt ekképp fogadta: „*»Wesselényi állítólag a végét járja,« – én azt hiszem: még nem a legeslegutolsó pózban és jelenetben.*” Később pedig (1844-ben), amikor már a teljes megvakulásról érkeztek az információk Zsibóról, még mindig így kommentálta barátja betegségét: „*[...] Értekeznek Wesselényi dolgában [...] Szegény ördög! Szerencsétlen komédiás! 10-szer elsiratták már mint vakot, süketet, holtat etc. – s újra megjelenik egészen frissen; –*

³⁹ SzIN IV. 652. és a fentebb idézet szöveghely: *Wesselényi Miklós naplója*. 1836. ápr. 12.

⁴⁰ SzIN IV. 530–531., SzIN 780. A biográfiák majd mindegyike felidézi Széchenyi mentő törekvéseit, a nádori kézcsók jelenetét, ezért itt csak a legújabb bő életrajzra és a részletezőbb tanulmányokra utalunk: Oplatka András: *Széchenyi István*. Budapest, 2005. 249–255.; Viszota Gyula: Politikai eljárás Széchenyi ellen 1835-ben. = *Budapesti Szemle*, 1925. 572. sz. 500–266.; Czinege Szilvia: Feljegyzés egy iraton: „Az államkancellár úr öfömlétsága utasítására ad acta mennek, és annak idején Széchenyi ellen felhasználhatóak lesznek.” In: *Történeti tanulmányok XVI.* (Acta...) Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2008. 141–165.; Velkey Ferenc: Egy barátság „átértelmezése” – Széchenyi István hírlapi cikkei Wesselényi Miklósról. In: *Wesselényi emlékülés*. (A Kölcsey Társaság füzetei 8.) Szerk. Takács Péter. Fehérgyarmat, 1996. 79–105.

»jön a farkas, jön a farkas«... *nem fogják majd elhinni.*” Természetesen többször mély aggodalommal gondolkodott Széchenyi a barátja bajain, perén, s közbenjárt azért is, hogy a gyógykezelését engedélyezzék, de a bosszankodásaiban rendre a *színház* fogalomkészlete (*szerep, jelenet, felvonás* stb.) jelent meg.⁴¹

Széchenyit leginkább akkor idegesítette barátja, amikor a magyar ellenzék hőseként *fellépett a saját színpadára*. Azzal ő egyáltalán nem foglalkozott, hogy az *áldozat, mártír, „polgári halott”* szerepet önkarata ellenére vállalta, s azt a megtorló hatalom mérte (osztotta) rá. Ez az egyébként alapvetően fontos szempont Széchenyi napló szövegeiben sosem tűnik elő. Döntően azért, mert korábbi vitáikban is rendre a mentális hibákat: *indulatosság, hirtelen harag, pózolás* stb. rótt fel barátjának. A politikai „elágazásukat” először részletesen és árnyaltan feltáró 1831. végi levélváltásukban már a barátság esetleges felbomlásával fenyegetett nézetkülönbségük, s akkor így villantotta fel a barátjára váró jövőt, ha az ellenzéki mozgalom nyomásával politizál: *„Te veszekedni és ujjat akarsz húzni a kormányral! [...] Te egy szomorú darab hőse kívánsz – úgy szólván lenni.”* Ennek a jóslatnak a (Széchenyi szerinti) beteljesedése okozta, hogy kettejük fel-felvillanó feszültségében (mindkét napló tanúsága szerint) Széchenyi érzéketlenül fogadta barátja sorsfordulatait.⁴²

Az 1831-es vitájuk abban a tekintetben is fontos témánk szempontjából, miszerint a köztük felvetődő stratégiai-politikai konfliktust – hogy a *kiegyenlítő, felülről építkező* vagy a *mozgalom jellegű, ellenzéki* reformpolitika a helyes – csak magánéleti jelleggel oldották fel. Lényegében már kimondták „politikai szakításukat”, amikor Wesselényi édesanyjának halála a gyász fájdalmában közösséget teremtett közöttük. A kapcsolatukban benne maradt a vita konzekvenciáinak végső tisztázása (vagyis annak hiánya), s még inkább feszítő lehetett az, hogy az 1830-as évek közléte nem is engedte meg, hogy ilyen stratégiai törésvonal mentén szakadjon az éppen csak megszerveződő, első küzdelmeit vívó, majd védekezésbe kényszerülő magyar reformmozgalom. Nem lehetett nyilvános téma a vitájuk, s így a „belső füstölgés”, a naplólenyomatok (s majd a visszatekintések) mutatták meg a kimondatlanságból (kimondhatatlanságból) következő feszültségeiket.⁴³

⁴¹ 1838. dec. 4., 1841. dec. 26., 1844. máj. 16. SzIN V. 222., 532., VI. 66., SzIN 873., 965., 1039.

⁴² Széchenyi és Wesselényi levelezése 1831. okt. 5. és 1832. jan. 5. között (5–3. Széchenyi kezdett és zárt). Az idézett rész Széchenyi 1831. nov. 8-i leveléből származik. Kiadva: SzIL I. 203–211. illetve *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808-1860. I.* (alább: *Adatok-SzI*) Szerk. Bártfai Szabó László. Budapest, 1943. 147–150.

⁴³ Wesselényi egy állatmesébe rejtve próbálta legalább allegórikusan nyilvánosságra hozni stratégiájuk különbözőségét. Széchenyi azonban csak a naplójában fakadt ki olykor, hogy azután a vita hevében, 1843-ban szabad teret engedjen addig visszafolytott Wesselényi-kritikájának. Lásd: Dávid Gábor Csaba: Wesselényi szépírói tevékenysége. In. *Előadások és*

Párbaj után, a „kaszinó-jelenet” előtt

Széchenyi aggodalommal várta-vette a híreket a párbajról, s nagy megkönnyeb-
bülést jelentett a számára a kimenetele. Ujfalvy (némileg kétséges) elbeszélése
szerint (ha megtörtént, akkor 18-án), ő tudatta vele Wesselényi Pestről való to-
vábbutazását és Dessewffy Aurél párbajsegédi szerepvállalását. Széchenyi nap-
lójának (valószínűbb) verziója szerint a 19-én reggel Dessewffytől kapott levélből
vette a hírt, és Tasner Antal személyes közreműködését kérve válaszolt is rá.
Olyan szellemben, hogyha a párbaj halálos végkimenetelű lenne, akkor
Dessewffy, mint résztvevő az ő cenki birtokán keressen menedéket. Aznap sokat
meditált a dolog kimenetelén, „sok *húhóra*” gyanakodott, vagy éppen Wesselényi
„elveszésének” hírére gondolkodott.⁴⁴ Bizonyosan az a mende-monda is eljutott
hozzá, amely szerint mindkét fél „elesett.” Azonban nem úgy, ahogyan Ujfalvy
elbeszélte. Szerinte Széchenyi a „borzasztó hírt” éjszaka „*felbuzdult kedéllyel*”
vele osztotta meg, s utóbb ennek valószínűtlenségéről ő nyugtatta meg. (Ujfalvy
akkor rajzolt el igazán, amikor saját elbeszélésének „főszereplőjévé” vált.)
Széchenyi naplóbejegyzéseiben ilyen érzelmi megrázkódtatásra nincsen jel.
Wesselényi április 24-i, a pozsonyi első élményeit rögzítő bejegyzése arról
számol be, hogy Széchenyit örömteli meglepetésként érte, hogy épen látta:
„*Kerületi Ülésbe [...] Széchenyit is ott tanáltam, szíves örömet mutatott, a dolog
ilyetén kimenetelért, mert még tegnap itt azon hír terjedt el, hogy én agyon lőt-
tem W[umbrand]ot éngem pedig az ő secundánsa.*” Széchenyi tehát megnyug-
vással fogadta barátját: „*Wessel[ényi] frissen s egészségesen jön vissza.*”

A szokásos hétköznapi együttműködő pozsonyi munkarend állt helyre közöt-
tük. A párbajt megelőzőnél némileg intenzívebb szinten: a „*Theatrum és a vasutak
tárgyában értekeztek*”, majd a gróf a „*Híd dolgában*” kért barátjától segítséget.
Azt azonban a párbaj-jelenetek után nem tudhatjuk, hogy hogyan reagált volna
Kossuth kiebrudalására az elutasítással megsértett ajánló, ha aznap Pesten lett
volna, és nem észak-olaszországi utazása elején, Deák Ferenc sógoránál,
Oszterhauber Józsefnél Szentlászlón azon mérgeződött volna, hogy „*Passzusát és
ajánló leveleit*” Kehidán hagyta. Talán az idő kímélte meg Széchenyit és
Wesselényit (csak augusztus elején tért vissza) barátságuk egyik újabb nehéz
próbájától.⁴⁵

tanulmányok Wesselényi Miklósról. (Erdélytörténeti könyvek 1.) Szerk. Takács Péter.
Debrecen, 1997. 131–157., Velkey 1996. 83–86.

⁴⁴ SzIN IV. 655–656. SzIN. 818. vö. *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai.* 284–285. Dessewffy
levele Budán, 16-án kelt. (Adatok I. 266–267.) Széchenyi nagy óvatossággal cselekedett: „Az
ide csatolt levelet ne adja ki keziből; lesse gr. D. A. visszajöttét s tüstént szolgáltassa kezeihez.
Soha ne írjon semmit, mi a világnak és napnak minden sugarit ki nem állhatná!” SzIL II. 239. sz.

⁴⁵ *Wesselényi Miklós naplója.* 1836. ápr. 24. – május 28., SzIN IV. 656.; SzIN. 818. Vö.
Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. 285–286., és SzIN IV. 656–658.; SzIN V. 3–6.

BARÁTOK ÉS/VAGY SZÖVETSÉGESEK

BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ

SZÉCHENYI ÉS ANDRÁSSY GYÖRGY – ÉLETRAJZI LENYOMATOK

Andrássy György grófnak, Széchenyi kortársának és barátjának megadott, hogy élete szerepekben bővelkedve teljesebben ki. Történészek számára ez azt jelenti, hogy ha személyét és pályáját kívánják vizsgálni, számos lehetőség közül választhatnak. Látóterükbe vonhatják közcélú adományozó és kulturális pártfogó hagyományos főnemesi szerepeiben. Elhelyezhetik ipari vállalkozók és „okszzerűen” tervező-kísérletező mezőgazdászok körében. Vizsgálhatják mint széchenyiánus mágnást, aki barátját támogatva lett egyik létrehozója és mozgatója társadalmi-gazdasági-művelődési vállalkozásoknak. S ábrázolhatják konzervatív főrendek között, mivel pályája delén hivatalnokként igazodott a kormányzat politikájához, s lett a Konzervatív Párt tekintélye.

Hosszú ideje tanulmányozom pályáját, mindeddig azonban kevés figyelmet fordítottam irodalmi művekben a jelenlétére. Itt egyrészt barátság, politikai pálya és közös-közélet összefüggésében foglalkozom vele, igyekszem bemutatni őt különféle szerepeiben, s ábrázolni kapcsolatát Széchenyivel, amely a magán- és közélet színterein, eseményein formálódott. Másrészt azt elemzem, hogy milyen helye van a Széchenyi-irodalomban, s abból milyen következtetéseket vonhatunk le. Elméleti-módszertani kérdések (forráshasználat, történetvezetés; személyiségrajz, kapcsolatábrázolás írói eljárásai) mentén felügyelet alá helyezem a rá vonatkozó közléseket, vizsgálom személyes és barátjával közös történetének életrajzba szervezését, elbeszéléselemeket, változataikat és forrásháttérüket, stílusötöződéseket és a történetyszerkesztés jellegzetességeit, társadalmi lény és magánember ábrázolásait. Szakmai megállapításokat teszek életrajzokról és – függeléként – Andrásynak más művekben a jelenlétéről. Mindehhez történelmi életrajzok önmagukban nem biztosítanak elegendő merítési lehetőséget, ezért szélesebb választékot kínálok: történelmi esszéikben és történelmi regényekben is kutatok, s betekintek vállalkozások, társadalmi kezdeményezések irodalmába is. Mostani elemzésemben ugyanakkor nem célom történelmi ívet alkotni; bár bemutatom viszonyukat, felépítem a két gróf kapcsolatát, de gyakorta nem követek időrendet. Félretéve a kézenfekvő megoldást, néhány, a tanulmányozott művekben hangsúlyosan jelenlévő témát választok ki, körük rendezem a kapcsolattörténetet és annak életrajzi lenyomatát.¹

¹ Andrássy pályafutásának vázlatos bemutatásától eltekintve az alábbi összefoglalásokhoz irányítom az olvasót: *Magyar Nagylexikon*. II. kötet. Főszerkesztő: Élesztős László. Budapest,

Mester és tanítvány – a kezdetek

A barátság születéséről, megerősödéséről Andrassy esetében tudunk a legkevesebbet az ezernyolcszázharmincnyolc augusztusában volt barátokként megnevezett Esterházy Mihály, Wesselényi, Andrassy és Károlyi György közül. 1822. januárban Széchenyi lóverseny-szervezési kísérlete alkalmat ad találkozásukra: mindketten aláírják azt a felségfolyamodványt, amiben harmincnál többen kérnek engedélyt lótenyésztő egyesület létrehozására. (Az alig huszonöt éves Andrassy talán egyike azoknak is, akikkel Széchenyi tizennegyedikén megbeszélést folytat, de mert „kiskorúak”, nem tud velük érdemben előrelépni.) Forrásaink alapján – egyelőre – úgy vélem, legközelebb csak 1825 őszén a tizenhárom év után egybehívott országgyűlésen látják egymást.²

Pozsony ekkor hirtelen megélénkülő társas élete számos kapcsolatteremtési lehetőséget kínál, Andrassy házigazdaként vagy meghívottként nemcsak diétai tekintélyekkel (Nagy Pál, Desseffy József) találkozik, hanem Széchenyivel, Károlyi Györggyel, Wesselényivel és az Esterházy-fivérekkel is. Széchenyi és Károlyi októberben társaságot szerveznek (*reunió*), melynek találkozóhelye – közösen bérelt lakás – hamar keresetté válik. Rendszeres látogatói olyan mágnások és jómódú birtokosok, akikből Széchenyi polgári átalakulást vezérlő elitet kíván építeni. Andrassyról november elején azt írják: eljár a klubba, részt vesz ottani tanácskozásokon, tehát fölveszi a társas érintkezés fonalát. Hosszúéletű barátság előideje ez számára, akiről Széchenyi csak december hatodikán, akadémiai felajánlásoknál tesz először említést naplójában.³ Személyes viszonyuk

1994. 23. Zsámboki László: „Vérrel, vassal, értelemmel” – Gróf Andrassy György (1797–1872) és az Andrassyak az ország fölemelkedéséért. In. *Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról* (MTA Miskolci Akadémiai Bizottság, Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolci Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár közös kiadványa). Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 1997. 91–116. = *Gömörország*, 2010. 3. sz. 45–53. Markó László: *A magyar állam főméltóságai*. Budapest, 2000. 255. Andrassy naplórészletekre korlátozódó szerepeltetésére példa: Kunszabó Ferenc: *És ég az oltár. Széchenyi István életműve*. Budapest, 1992. (Harmadik, változatlan kiadás.) 222., 258.

² Ha Széchenyi valamely idézett-említett bejegyzése olvasható naplói legteljesebb magyar nyelvű kiadásában, mindig erre utalok. Széchenyi István: *Napló*. (továbbiakban SzIN) Szerk. Oltványi Ambrus. Előszó: Sötér István. Fordította: Jékely Zoltán és Györffy Miklós. Budapest, 1982. (2. kiadás) Ha németül idézem, Viszota Gyula kiadása alapján teszem. *Gróf Széchenyi István naplói*. (továbbiakban SzIN kötetszámmal) (*Magyarország újabbkori történetének forrásai – Gróf Széchenyi István összes munkái*.) Szerk. Viszota Gyula. Budapest, 1925–1939. Egyesület- és versenyszervezésről: Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása. = *Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1904. 1. sz. 1–44., 6. [Klimo Theca, http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03093004/11_0_2_pg_1.html – 2009. 01. 31.] 1822. január tizennegyedikéről: SzIN. 245.

³ Andrassy pozsonyi társas életéről adatokat őriz: Štátny Archív v Levoči. L. Rody a panstvá. I. Rody. Andrassy Krásna Hôrka. (alább SAL – AKH) III. časť. 28. Snemové (Dietalia). 696/535. doboz. Fasc. 1. 412–422. A reunióról: Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest,

lassan formálódik, Andrássy azonban már az ismerkedés kezdetén részévé válik barátja terveinek, Széchenyi számít rá társadalmi kezdeményezéseiben. A fiatal gróf társaságkeresése, Széchenyihez közeledése ugyanakkor aggodalommal tölti el anyját. 1827. június huszonharmadikán Széchenyi naplójába jegyzi, hogy „Gräfinn Andrasy”, azaz (Andrássy Istvánné) Festetics Mária grófnő óvja, inti tőle fiát. Széchenyi erőteljesen befolyásolja is társát, egyenlőtlen partneri viszonyukban övé az erősebb pozíció. Sokasodó beszélgetéseiken nemcsak elképzelt reformokat, új vállalkozásokat tár föl előtte, hanem tanácsokkal is ellátja közszereplés, valamint saját dolgainak szervezése terén. Eleinte iránymutatása határozza meg kapcsolatukat, amint azt 1828. októberi „tanítólevele” érzékelteti is. Ebben anyagi helyzetét javítását szorgalmazza, és széleskörű ismeretszerzést javasol Andrássynak.⁴

Levele jellemfestő és jellemformáló szöveg, jelenről és jövőről beszélő ítéletgyűjtemény. Küldetésére eszmélve ösztönzi tudatosságra barátját: helyzetképet ad, tanácsokkal szolgál és elvárásokat fogalmaz meg, hivatást igyekszik felismertetni. Saját viszonyaira nem utal, önmagát csak mint társa életére rálátó, s ezért arról biztosan ítélő személyt jeleníti meg. Becsüli Andrássyt személyes tulajdonságai („szívjószág”, az „érzület tisztasága”) miatt, jóindulatú (jóakarátú) személynek tartja, tudását azonban zavarosnak ítéli. Szóképekkel: olyan kastély az, amelyet többször átrendeztek már, s amelyben a „*legbűbájosabb szobák*” „szalmával takart piszkos baromfiudvar mellett” található. Helyenként hibás alapokon nyugszik s néhol az építőanyag is hiányzik belőle. Andrássy „*derék fickó, de nem egészen mentes a balítéletektől*”. Művelt arisztokráta-hoz illően gondolkodik-cselekszik, ismereteit azonban gyarapítania kell, ahol szükséges, kiigazítania. Nélkülözhetetlen egy új tudás-épület, képeznie kell magát tudatos cselekvés és szélesebb látókör érdekében: „*Tedd rendbe tudásodat, olvass idegen alkotmányokról – tanulj meg angolul, ez olyan masinisztának [utalás vasipari tevékenységére], amilyen te vagy – pompásan javára lesz etc.*”. Azért is ösztönzi önnevelésre, hogy felkészítse közös feladataikra, alkalmassá tegye „köznevelésre”. Anyagi biztonság, rendezett pénzügyi viszonyok megteremtése

1980. 54–63.; Comáromy István november ötödikén Pozsonyból Kazinczyhoz. Levelét közli: *Kazinczy Ferencz Összes Művei. Harmadik osztály – levelezés. Kazinczy Ferencz levelezése.* (alább KFL kötetszámmal) Kiadta: dr. Váczy János. 19. kötet. 1824. január 1. – 1826. március 31. Budapest, 1909. 451. Széchenyi 1825. december hatodikai bejegyzése: SzIN. 433.

⁴ 1827. június huszonharmadikáról: SzIN III. 161. 1828. októberi levelének német nyelvű kiadásai: *Gróf Széchenyi István levelei.* (ezután SzIL kötetszámmal) I. kötet. Szerk. Majláth Béla. Budapest, 1889. 97–102. *Gróf Széchenyi István minden írása. Levelezés.* CD-kiadvány, Arcanum adatbázis, Logod BT. Budapest, 2001. Magyar fordításban: *Széchenyi István Válogatott Művei.* (alább SzIVM kötetszámmal) I. kötet, 1799–1840. Szerk. Spira György. Budapest, 1991. 121–126. Széchenyi „tanítóleveleiről”: Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860).* Pozsony, 2006. 40–41. és Oplatka András: *Széchenyi István.* Budapest, 2005. 165.

mellett emlékezteti: „*Tisztességes, érdemes férfiúvá kell lenned. Ily módon leszel hasznára az országnak, nyugodt s elégedett bensődben, nagyra becsült azok számára, kik ismernek [...]*”. Nézőpontjából életcélját kereső, bizonytalankodó vagy meghozott döntései helyességében kételkedő férfi látszik (politikai tekintetben is határozatlannak ítéli: „*akarjam-e, ne akarjam – ez a kedély-állapotod*”). Levele ezért „mester és tanítvány”-kapcsolatként érzékelteti barátságukat a húszas évek második felében. Köszölgéjét arisztokratától elvárt kötelességére figyelmezteti társát, akinek azonban – ezt a kastély-hasonlat és rendi ellenzéki sége jelzik – kevésbé eszményképre, mint inkább rendszerességre van szüksége. Emlékei szerint Széchenyi „csak” erősíti benne a közösségért létezés érzését, hangot ad gondolatainak, megszólaltatja őt. 1829. november 12-i levelében írja neki: „*Innen felelek tehát azon kérdésre Széchenyi Istvánnak (melyre ha ösmérne, nem lett volna szüksége), hangosan mondván: hogy szeretem és fogom szeretni, – mert aki cselekedettel sebesen előhalad azon a dicső úton, melyet elérni régóta vágytam, – aki felemelkedett érzésű Lélekkel szózatba foglalja azt, amit én, igazán mondhatom, régóta érzettem keblemben, s ha ki nem magyaráztam eléggé, nem az akarat hiányossága miatt történt, – akinek végre én az Élet igaz becsével jobban való megismertetését köszönhetem, hogyne szeretném azt? Magad sem gondold, mennyi jót tettél énvelem, ezen meggyőződést semmi nem fogja gyengíteni.*”⁵

A tanítólevél „*Síralmas gazdának*” nevezi Andrássyt, aki úgyszólván azonosul a minősítéssel, amikor barátai előtt feltárja különféle pénzügyi és gazdasági nehézségeit, házi dolgai reménytelen helyzetét. Silány lóállománya van; ezernyolcszázharminc áprilisában ötszáz forintot ajánl Széchenyinek *General* nevű ménjéért, mivel saját állatai között nem talál biztonsággal megülhetőt. S mert pénze sincs, ígérete szerint a pesti verseny idején, ha másképpen nem sikerül, lovai bőrének árából fog fizetni.⁶ Szintén pénztelenségről, kényszerűen fizetett munkaerőről és kolerás, ezért eladhatatlan gyapjúról panaszkodik társának egy évvel később, a parasztfelkelés idején.⁷ Októberben monoki jószágvétellel kapcsolatosan bevallja Széchenyinek, hogy kölcsönkényszerben van (Széchenyi válaszelevelében segítséget ajánl neki), s hamar igazolva látta a *Hitelben és a Világban* foglaltakat: „*mi számtalanszor kéntelenítettem azt hallani: már senkinek*

⁵ SzIVM I. 122–124., 126. Széchenyinek azokról a megnyilvánulásairól, amelyekben barátait, kapcsolatait használható erőforrásként tünteti föl: Fónagy Zoltán: Széchenyi, a barát. = *Történelmi Szemle*, 2010. 4. sz. 529–541., 533–534. Andrássy levelét közzéteszi: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860.* (ezután *Adatok* kötet számmal) Szerk. Bártfai Szabó László. I. kötet. Budapest, 1943. 95. A szerkesztő régiesen közli a szöveget. (Kiemelések tőlem – B. L.)

⁶ SzIVM I. 122., 124. *Adatok* I. 102–103.

⁷ *Adatok* I. 124–125.

*sem adom pénzemet, – mert ezen Gróf, ezen Herceg – ezen Nemes által csúfosan meg csalatattam.*⁸ Széchenyi barátságuk első éveiben megosztja vele gazdálkodásbeli tapasztalatait, s alighanem jószágigazgatójával Lunkányi Jánossal kivonatoltat és küldet el számára eperfa-nevelésről és selyemhernyó-tenyésztésről szóló könyvet.⁹ Angliai tanulmányútjukat követően pedig gazdasági kísérletezésbe fog vele: a közösen szerződötett William Urie vezetésével próbagazdaságot kívánnak létesíteni. Zemplénbe költöztetik a skót gazdát, aki nem találja ugyan helyét, egy év múltán sem lép egyezsre, de termény- és eszközbeszerzésben segítséget nyújt Andrásynak.¹⁰

Társasági naplólenyomatok

Széchenyi kiadott írásaiban vállalkozásokkal kapcsolatban szól Andrásyról, leveleiben és naplójában viszont „sokrétűen” regisztrálja, személyes hagyatéka gazdag vele foglalkozó, őt idéző vagy csak megnevező jegyzésekben. Andrassy nem gyakori, de mégis rendszeresen visszatérő szereplője napló-világának, 1825 decemberétől 1848 júliusáig több mint kétszázhusz alkalommal utal rá valamilyen összefüggésben. Találkozásaik és közös programjaik mellett foglalkozik társasági jelenlétével (érvényesülésével), közéleti aktivitásával és magánéletével (házassági tervek, családi helyzet, egészségi állapot), s nyilvántartja személyes mozgását is: többször ír megérkezéséről, távozásáról, eleinte még jövetelét is fontos eseményként kezeli (Pesten 1831 novemberében „*Gottlob*”-bal nyugtázza). Rendszeresen adatol, s ezért úgy vélem, hogy naplóiból pontosan látszik közös életük „térbelisége”. Találkozásukra leggyakrabban Pesten és Pozsonyban kerül sor. Ha Pozsonyban egymásnál tartózkodnak vagy máshol összefutnak, akkor ez éppen országgyűlés idejére esik; Andrásynál találkozást pedig általában (több mint harmincből legkevesebb husz alkalommal) étkezésre utaló különböző szófordulatok („*esse bei Andrassy*”, „*bei Andrassy gegessen*”, „*diner bei Andrassy*”, ...) rögzítenek (külön jelzi, ha mással, másokkal érkezik társához). Bár csupán 1844 augusztusában emlékezik meg étkezőasztali (vagy étkezést követő) társalgásról, beszédtemákról (telekadó-terv, Lujza-út megváltása), vendégségeik nyilván sok más esetben sem merülnek ki ételfogyasztásban, bizonyosan folytatnak beszél-

⁸ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. [továbbiakban MTAK Kt. Szgy.] K202/12. Széchenyi válaszlevelét (október 25.) őrzí: SAL – AKH. III. část. 22. 652/491. doboz. Fasc. 2. 37.

⁹ Carlo Verri *Saggi di agricoltura pratica sulla coltivazione dei gelsi e delle viti* művének kivonatát őrzí: SAL – AKH. III. část. 26. 674/513. doboz. Fasc. 1.

¹⁰ Andrassy Széchenyihez 1833. május 24-én és szeptember 9-én. MTAK Kt. Szgy. K202/13., 15. Lunkányi János Széchenyihez 1833. szeptember 12-én; Andrassy Széchenyihez 1833. december 24-én. MNL MOL X 43541. d. P 626 Széchenyi István gyűjtemény. 3. cs. 400., 451.

getést politikai (diétai) ügyekről. Ha étkezésről ír és nem fűz hozzá kiegészítést, akkor nagy valószínűséggel nincs különleges fejleménye. Nem elégedne meg egyszerű tényközléssel, ha ebédjük vagy vacsorájuk valamilyen szempontból rendkívüli, figyelemre és lejegyzésre érdemesült kísérőjelensége van. Ezt biztosan érzékeltetné legalább tényőrző szófordulattal. Egy alkalommal legalábbis (1844. 08. 17.) étkezésre emlékező mondatánál utal az együttlét jellegváltozására: „*Esse bei Andrassy. – – quasi Sitzung wegen der Louisen Strasse*”, azaz étkezésük hirtelen átfordul munkamegbeszélésbe. Figyelemreméltónak ítélem, hogy alapforrásom negyedszázados távlatban mindössze három január-februárra eső pesti találkozásukról tanúskodik. (Közülük a *Stadium*-felolvasást 1832 februárjában a Hídegyesület megalakulása követi, ekkor feltételezhetően többször tanácskoznak is.) Részben magyarázza ezt, hogy Pesten Andrassy nem tart nagy házat, forrásaink arra utalnak, hogy a negyvenes években az *Angol Királynő* szolgál szállásául. Bálokon, táncestélyeken, amelyek főszereplője télutó, legfeljebb meghívottként vehet részt, ezért Széchenyihez képest kevésbé élénk társasági életet él. Ha tavasszal futnak össze, Széchenyi négyötöd részt márciusban tesz erről említést. Egészen pontosan tizenegyedik és huszadika közti bejegyzésekről van szó, tehát döntően vásári időszakban érintkeznek egymással. Csak egyetlen naplórovat beszél áprilisi találkozásról (erre 1841-ben Andrassy és felesége Gräfenbergből visszaérkezésekor kerül sor). Andrassy júniusban is vásári időre (ez egyúttal lófuttatások és gazdasági egyesületi közgyűlések ideje) érkezik Pestre. Egyetlen bejegyzés sem emlékezik meg decemberi találkozásról, s egyetlen kivétellel nincs erre utaló mondat szeptember közepétől november elejéig tartó időszakból sem. (1838-tól ez egyértelműen magyarázható azzal, hogy Andrassy adminisztrátorként elnököl negyedéves vármegyei közgyűléseken, illetve végzi hozzájuk kapcsolódó hivatali teendőit.)¹¹

A fiatalabb grófnak a húszas években nyilvános tevékenységei, társadalmi megbecsülését emelő feladatai mellett még bőven jut ideje pihenésre, társasági alkalmakra. Barátságuk legélénkebb időszakában rendszeresen találkozik Széchenyivel és legjobb barátaival (Wesselényi, Károlyi, Esterházy), vagy levelekben folyamatosan érintkezik velük. Keresi társaságukat, s ezért a távolsági kapcsolattartás mellett sort kerít a nemesi, elsősorban arisztokrata körökben hagyományos birtoklátogatásra is. Bár messze élnek egymástól, a húszas évek második felében többször jár Széchenyi cenki otthonában. 1826 júliusában Széchenyivel és gr. Berchthold Antallal utazik oda, 1828 októberében Döbrentei Gábor társaságában. Utóbbi alkalommal átmennek Horpácsra, Széchenyi Lajoshoz is. 1830 áprilisának végén ismét Döbrenteivel utazik barátjához. (Bártfai

¹¹ Az elemzéshez mintaként használtam a Batthyányval kapcsolatos naplóvezetés vizsgálatát. Lásd Velkey Ferenc: „Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.” Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas és magánszíntereken. = *Aetas*, 2009. 1. sz. 49–91., 52.

Szabó László szerint azért kerül sor újabb közös látogatásukra, mert Döbrentei akadémiai titkárságot akar szerezni, s Andrássyhoz fordul segítségért, hogy megbékítse a *Lovakrul* körüli hírek miatt rá neheztelő Széchenyit.) Kellemes-hasznos tevékenységekkel: ménes, juhok, szederültetvény megtekintésével telik idejük; újra ellátogatnak Széchenyi Lajos horpácsi birtokára, s nem maradhat el a főurak szokásos szalonkavadászata sem. Cenk tehát évről-évre visszatérő célpont Andrássy számára, nem mulasztja el a kapcsolatteremtés és -ápolás alkalmait. Egyelőre nem igazolható, ezért csak feltételezem, hogy Széchenyi nem viszonozza látogatásait, nem keresi fel őt vidéki szállásain, soha nem jár Monokon vagy Krasznahorka-Hosszúréten. Valószínűtlennek látom ugyanis, hogy egy ilyen látogatást a barátja betegeskedéseit, gyógyulását, Pestre vagy Pozsonyba érkezését sokszor (és olykor elégedetten) feljegyző Széchenyi ne rögzítsen naplójában.¹²

Ezernyolcszázharmincegy tavaszán, amikor a kolera a Kárpátok északkeleti hágóin át betör az ország területére, Andrássy Bécsből visszatérve még Pesten időzik, Széchenyinél és barátainál, társas térben telnek napjai (márciusban például többször találkozik Kazinczyval, június tizenötödikén Széchenyi és Esterházy társaságában a fóti Károlyi-birtokra látogat). Gömörbe hazautazva aztán nyomasztó élmények várnak rá a korszak legnagyobb társadalmi megrázkódtatásához vezető, és a rendi világ minden gyengeségét felszínre hozó járványnak köszönhetően. A sebtében létesített egészségügyi zárvonalakat újra és újra áttörő betegség és a nyomában kibontakozó, rég nem látott méretű lázadás elől hosszúréti kastélyában keres menedéket, társa a kényszerű bezártságban titkára Tasner Antal, aki már második éve áll szolgálatában. Széchenyivel (és más barátjaival) érintkezésben marad e veszélyekkel teli őszön is, a társaság magánszállásokra szoruló tagjaival levélben tartja a kapcsolatot. Széchenyinek szeptemberben elmeséli, hogy fáradtságos munkával tudta csak megnyugtatni jobbágyait, miközben rémisztő híreket kapott parasztfelkelők kegyetlenkedéseiről. Megütközés és félelem árad soraiból, amelyekben fejszékkel „darabokra boncoltatott” szolgabíróról, karóba vont nemeskisasszonyról vagy Csáky Károly szepesi főispán súlyos sebesüléséről ejt szót. Október tizenkettedikei levelében pedig arról tájékoztatja társát, hogy a parasztlázadók uralta egyik községben felolvasásokat tartottak a Hítelből.¹³

¹² SzIN. 480., 573–574. Döbrentei Gábor Berzsenyi Dánielhez 1830. május másodikán Budáról. In: *Berzsenyi Dániel' Összes Művei. Költelem 's folyóbeszéd. Közrebocsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor. Harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel.* Buda, 1842. 283–284. Vö. Bártfai Szabó László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története.* 3. kötet. 1820–1920. Budapest, 1926. 182.

¹³ Bécsi tartózkodásáról lásd Waldstein János gróf Széchenyihez február huszonnyolcadikán írt levelét. Adatok I. 114–115. Pesten eltöltött idejéről: SzIN IV. 184., 189.; Kazinczy levelei március tizenkettedikén Wesselényi Miklóshoz, huszonkettedikén Lónyay Gáborhoz. KFL. 21. kötet. 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. Budapest, 1911. 485., 498. Fóti látogatásáról:

Politikai karakterek

Széchenyi politikai értelemben Andrássyt nem (öt sem) viszonyítja magához. A harmincas években néhányszor ugyan heves vitába keveredik vele, de azok naplóbeli tükröződései arra utalnak, hogy messze nem szólalkoznak úgy össze, mint Széchenyi Batthyányval, akiről naplójában – tervezés komolyságával – megvallja fizikai megsemmisítésére irányuló vágyát. Andrássynak – Wesselényitől és Batthyánytól eltérően – nincsenek programértékű politikai nézetei, rendi ellenzékiként többnyire megragad aforizmaszerű megállapításoknál, következőleg nem lehet egyenértékű *vitapartner*. Stadiumról alkotott véleménye (részletesen alább) tanúsítja: idegenül, sőt, ellenségesen szemlél mélyreható társadalmi reformokat, -javaslatokat, s olykor határozottan, meggyőződésből döntőnek mutatkozik társa előtt. 1832. április 23-án például azt írja neki: „*Én részemről világosan látom már, mely úton kellessék indulni a Hazának biztos és convulsiók nélküli [küszködésektől mentes] emelkedésére.*” Ekkor azonban nem lép tovább, nem mutat rá a „helyes” útra s nem fejt ki, hogy milyen tekintetben kívánja a „haza emelkedését”. Később, konzervatív főrendként a polgári-nemzeti átalakulásnak már megnyerhetetlen, az általa elképzelt „*convulsiók nélküli*” út nem vezethet nyugati mintájú társadalomhoz. Sárosi főispáni kinevezése és székfoglalója pedig beemelik egy új politikai közösségbe, másrészt általuk megbízható emberévé teszi őt a kormányzat.

Politikai céljaik és értékválasztásuk közti roppant különbség (nemzeti liberális reform és rendi állagörzés feloldhatatlan ellentéte) miatt tehát egyáltalán nem lehet *versenyitárs* sem. S mivel saját közösségén belül nem vezéregyéniség, bizonyos törvényjavaslatok kisiklására irányuló kísérleteivel – egyetlen kivételt Széchenyi telekadó-terve jelent – nem ösztönzi barátját valódi, hosszan tartó küzdelemre. Mindemellett személyes viszonyukban – legalább – Széchenyi részéről jelen van társasági érvényesüléssel összefüggő féltékenység. Széchenyi néha magát méri barátjához, nyugtalanítják bizonyos sikerei, élénkebb(nek látott) társas élete, s egy-egy csak Andrássynak szóló meghívás erősíti benne a társasági elhanyagoltság és a magány érzését. Mindez elsősorban napló-bejegyzésekben tükröződik. Ezernyolcszázharminckettő februárjában sorolja fel: Károlyi György dinert ad, Andrássy és Wesselényi nála, ő („én”) nem. Fél év múlva, angliai útjuk előtt nehezményezi, hogy (közülük csak) Andrássyt fogadták Bécsben. Október elején Londonban Andrássy meghívott vendég Rothschildnál, róla azonban tudomást sem vesz a bankár (ebben azért vélhetően része volt annak a téves hírnek, hogy Andrássy valójában nem magyar mágnás, hanem Metternich álnév alatt utazó testvére). 1845. szeptember ötödikén teszi föl a kérdést, hogy Andrássy miért van meghívva Szécsen Antal és Vay Miklós

SzIN IV. 191. Levele Széchenyihez szeptember hatodikáról: Adatok I. 124–125.; október tizenkettedikéről: MTAK Kt. Szgy. K202/12.

konzervatív főrendekhez, s ő miért nem? Következő év szeptemberében ismét Andrásst nevezi meg ellenpéldaként, amikor meghívások hiánya miatti mellőzöttség-érzésének és (tartós) elhanyagolásának ad hangot.¹⁴

A harmincas évek elejének politikai kérdések (s részben már vállalkozások) körüli nézeteltérései, Andrásyval szembeni neheztelések után Széchenyi naplójának az 1839-40-es országgyűlés előtti részeiben ismét gyarapodnak a vitákra emlékeztető szövegek. Naplója számos nyíltságra utaló képletet („*offen*”, néha „*aufrechtig*” a „*rede*”, „*spreche*”, „*gesprochen*” igealakokkal együtt, vagy olykor csak önmagában) tartalmaz. Széchenyi nyílt beszédhelyzetei közé tartoznak tárgyalásai a nádorral vagy kormánytisztviselővel, felszólalásai a diétán s például választott polgári ülésen, négyszemközti beszélgetései barátokkal, ismerősökkel, munkatárssal. Velük összefüggésben nem mindig jelöl meg naplójában tárgyat, beszédtemát. Andrásyra emlékezve is így tesz, amikor 1840. február 13-án papírra veti, hogy aznap „nyíltan beszélt” vele (és Károlyival). Eseményfelsorolásba illeszkedő mondat idézi a beszédhelyzetet, amelyet gondolatjel választ el a következő közléselemtől. Kiemelés nincs a szövegben, Széchenyi nem hangsúlyoz aláhúzással. Formálisan csak a beszéd ténye és jellege rögzül: „*Mit G[eorge] Károlyi und Ge[orge] Andrassy offen gesprochen*”. Ha Széchenyi nem jelöl meg konkrét tárgyat, akkor nem valamely folyamatban lévő ügyvel vagy tervezett kezdeményezéssel kapcsolatos szándékáról beszél, hanem véleményt közöl, személyről vagy helyzetről ítél. Nyomatékosító módhatározója jelentőséget ad az eseménynek. „...*offen gesprochen*”.

A nyíltság ilyesféle helyzetének feltárása szélesebb eseménykörnyezet megfigyelését igényli. A beszélgetésüket megelőző fél évben, 1839 júniusa és 1840 januárja között Széchenyi gyakran találkozik Andrásyval, általában diétai üléseket kísérő ebéd- vagy vacsorameghívások révén, de nem bizalmasaként (lásd a Hittel és a Stadium előkészületeit), hanem csak asztaltársaként ír róla naplójában. 1840. január 6-án egy Batthyánynál zajlott vendégségről azt írja, hogy ott „igen kemény” szavakkal illette Andrásst, mivel „*Egyaránt híz mindkét oldalhoz.*” Korabeli kéziratok tudósításokból kitűnik, hogy Andrásy a reformellenzék számára fontos kérdésekben, tárgykörökben (szólásszabadság, reverzálisok ügye) a felsőtábla konzervatív többségével szavaz együtt, vagy ingadozik kormánytábor és ellenzék között. 1840 januárjának első napjaiban alighanem a katolikus fiatalok protestáns iskolába járatására és protestáns nevelők általi felügyeletére vonatkozó rendi javaslatokról kialakított álláspontja (felelősségben támogató, felelősségben elutasító) az, ami Széchenyit az említett megnyilvánulásra sarkallja. Növeli a hatodikán történtek jelentőségét a másnapi Kis Casinóbeli ülésre emlékező naplórovat, amiben Széchenyi bizonyára a vád keltette feszült-

¹⁴ Andrassy 1832. áprilisi levele: Adatok I. 158. Széchenyi említett naplóbejegyzései: SzIN IV. 244.; SzIN. 714., 720., 1076.; SzIN VI. 439.

ség enyhítésére irányuló próbálkozásra utal vissza. Azt írja naplókönyvébe, hogy: „*Kimagyarázkodás Andrássyval s Batthyány L[ajos]-sal – mely nem visz semmire.*” Meggyőződésem szerint Andrássy ebben az időszakban válik (egyéb-ként is óvatos) ellenzékiből kormánypárti főrenddé, ezért Széchenyi bírálata összekapcsolható az egy hónappal későbbi, februári nyílt beszélgetésükkel, amelyre így Andrássy politikai magatartása miatt kerül sor, s amely alatt Széchenyi feltehetően egyértelmű állásfoglalást vár azzal kapcsolatban, hogy társa a kormányzat vagy az ellenzék törekvéseit kívánja-e támogatni a továbbiakban. Beszélgetésüknek különös súlyt ad, hogy Széchenyi azt követően három hónap alatt összesen három alkalommal említi naplójában Andrássy nevét, kizárólag nála étkezés kapcsán.¹⁵

1840. februáréhoz hasonló jelenet játszódik le 1842 októberében. Bár a napló huszonegyedikéi jegyzete nem említi keresztnevet, Széchenyi aznap valószínűleg nem Andrássy József esztergomi követtel, hanem (ismételten) Andrássy Györggyel folytat (casinóbeli) beszélgetést. Találkozásukra csak rövid mondat utal napi történések sorában: Széchenyi nyíltan beszél társával, időbeli közelsége miatt feltehetően főispáni beiktatásáról, melynek mély hatását Pulszkyval folytatott beszélgetésre emlékező november huszonegyedikéi mondat érzékelteti: „*mióta bandériummal lovagoltak Andrássy gróf előtt – Erőnek erejével... közeledtem Deákhoz*” (a beszélő nehezen azonosítható, de valószínűbb, hogy magát idézi).¹⁶

Barátságuk gyengülését jelzi, hogy a negyvenes években Andrássy szinte csak személyes találkozások révén kerül naplóba. Azok hiányában Széchenyi alig ír róla, kevésbé „tartja számon” őt. Naplóalakként elhomályosítja. Társa távolléteit persze az is magyarázza, hogy előbb adminisztrátorként, azután főispánként nem hanyagolja el hivatali teendőit, legalább közgyűlések elnöklése, fontosabb közigazgatási ügyek intézése szintjén foglalkozik a vezetése alá rendelt vármegyékkel, s ezért az év bizonyos hónapjaiban (általában negyedéves gyűlések környékén) nem tartózkodhat Pesten vagy Pozsonyban. Széchenyivel mindenesetre így is akadnak nézeteltéréseik, melyek közül elég utalni telekadó-terv körüli szembenállásukra: Széchenyi a telekdíjról szólva miatta aggályoskodó, dühöngő, síró-szepegő, attól irtózó, ellene machináló, agitáló, erősen dolgozó barátról ír 1843 decembere és 1844 áprilisa között Tasnernek

¹⁵ 1840. február tizenharmadikáról: SzIN V. 356. Andrássy 1839. június huszonkettedikén Esztergom megye követével, a belső titkos tanácsossá kinevezett Andrássy Józseffel ebédel Széchenyiéknél. SzIN. 887. November huszonegyediké és december hetediké között vendégként vagy házigazdaként több alkalommal is bekerül neve Széchenyi naplójába. SzIN. 896., 900.; SzIN V. 339. Január hatodika-hetedike történéseiről: SzIN. 904–905. Andrássy állásfoglalásaihoz lásd: Stuller Ferenc: *Országgyűlési Tudositás*. OSZK Kt. Quart Hung. 1426. 1. kötet. 46.; 6. kötet. 10., 56. 1840. tavaszi találkozásaihoz: SzIN V. 362., 371., 915.

¹⁶ SzIN V. 639.; SzIN. 988.

címzett leveleiben, továbbá naplójában. Andrassy, mivel tavasszal a közszükségekkkel foglalkozó küldöttség alválasztmányi elnökévé emelik, erős pozícióból munkálódhat barátja indítványa ellen. Bizottsági tanácskozások részletei nem ismertek, de valószínűleg arra használja helyzetét, hogy belülről siklassa ki a kezdeményezést. Május végétől rendszeresen tartanak megbeszéléseket Széchenyinél és nála is, de kettejük véleménye nem találkozik az ügyben, Andrassy egyértelműen a telekdíj elvetésében, vagy legalább mértékének csökkentésében érdekelt. Asszók sora – választmányi keretek között – végül október huszonhetedikén zárul: Széchenyieknek sikerül elérni Károlyi Lajos, Barkóczy János és mások átpártolását, s ezzel Andrassy – aki Széchenyi szerint dühösen reagál Barkóczy átállására – társaival együtt kisebbségben marad.¹⁷ Politikai nézetkülönbségek azonban nem metszik el közöttük az érintkezés fonalát, Széchenyi kormányhivatalnoksága alatt többször együtt ebédelnek vagy vacsoráznak, olykor konzervatívok társaságában. 1846. november 12-én mindketten részt vesznek a Konzervatív Párt alakuló ülésén (előzőleg Széchenyi barátjánál vendégeskedik az *Angol Királynőben*), ahol Andrassy nemcsak elvrokonaihoz kötődését erősíti meg, hanem pártpolitikus szerepet is vállal.¹⁸

Az utolsó rendi országgyűlésen szintén folytatnak négyszemközti megbeszéléseket, melyek közül az 1848. február 12-iről Széchenyi naplójába jegyzi, hogy Andrassy dühösen nyilatkozik az adminisztrátori rendszert tárgyaló felirati javaslatról, kijelentve: amennyiben átmegy a mágnásoknál, leköszön. Az országgyűlés lezárása és a törvények szentesítése közepette igyekszik megőrizni főispánságát, Batthyány ugyanis – amint április ötödikei beszélgetésük során közli Széchenyivel – mások mellett vele sem számol a továbbiakban. Széchenyi főispán- és adminisztrátor-jelölt listáján még javasolja Sáros megye élére, de hatodikán már lemondást tanácsol neki. Andrassy el is veszíti címét és hivatalát, s később szembehelyezkedik a „törvényes forradalom” eredményeivel és a magyar politikai-katonai vezetéssel.¹⁹ Hübnerhez szóló 1849. januári emlékiratában a szabadságharc gyors leverését szorgalmazza, szigort javasolva a résztvevőkkel szemben. Konzervatív főrendekkel (például Barkóczy János, Desseffy Emil, Jósika Sámuel, Szécsen Antal, Ürményi József) pedig megbeszéléseket

¹⁷ Andrassy telekdíj-ellenességére utalások 1843 decembere és 1844 áprilisa között Tasnernek írt levelekben: SzIL III. Budapest, 1891. 217., 242., 279. Ezen időszak vonatkozó naplójegyzetei: SzIN. 1028.; SzIN VI. 15., 28., 30., 40. Telekdíjjal kapcsolatos tavaszi-nyári tanácskozásokról lásd: SzIN VI. 69., 81., 85., 90. Az október 27-i konferenciáról: SzIN. 1055.

¹⁸ Széchenyi kormányhivatalnoksága alatti közös étkezésekről: SzIN VI. 251–253., 345., 380., 383. 1846. november tizenkettedikéről: SzIN. 1126–1127. 1848. februári találkozójukról: SzIN VI. 725.

¹⁹ Batthyány állásfoglalása, Széchenyi és Andrassy megbeszélése: SzIN. 1223–1224. Széchenyi főispáni és adminisztrátori listája: Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Budapest, 1964. 351–353.

folytat a kormányzás, a közigazgatás leendő új rendjéről. Eltérően ugyanakkor legtöbb elvbarátjától, megelégszik a háttérből végzett szervezőmunkával, több kinevezési kísérlet után sem vállalja a királyi biztos, a „muszkavezető” megalázó szerepét.²⁰

Világos után többször felkeresi Széchenyit Döblingben, még 1860-ban is találkozik vele. S bár társas életük találkozásaik ritkulásával a negyvenes évektől veszít jelentőségéből, fennmaradása hozzájárul együttes közszereplésükhez. Közcéloknaál politikai útjaik eltérése után is találkoznak érdekeik, Széchenyi számít társára kezdeményezései megvalósításában. „*Te itt csudákat mivelhetsz*” – írja neki 1842 márciusában, s Pestre indulásra kéri. (Andrássy ez idő tájt támogatja két, fizikai nevelést, állóképesség fejlesztését célzó vállalkozását, rajtuk keresztül a hasznos pesti időöltési lehetőségek gyarapítását: a Budapesti Hajós-Egyletet tíz, a pesti vívóiskolát kétezer-ötszáz forinttal segíti.) Úgy látom: közös vállalások, időnkénti segítségadás mindvégig őrzik személyes viszonyuk baráti jellegét.²¹

Főúri alapítók a reformkor „elsősülött” alkotásaiban

Andrássy életútján mérföldkő, megbecsülést szerez számára a Magyar Tudós Társaság pénzügyi alapozása. 1825. november harmadikán Széchenyi, majd Vay Ábrahám szónoklatát követően ő is megteszi felajánlását (tízezer pengő forint)

²⁰ Andrássy emlékiratát közzéteszi: Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. II. 1848. március 15. – 1849. március 4. Budapest, 1952. 353–362. Konzervatívokkal folytatott tanácskozásokról: Wertheimer Ede: Új adatok a magyar ó-conservatívok történetéhez. = *Történeti Szemle*, 1915. 4. sz. 545–574. Vonatkozó rész: 554., 556–557. Illetve Kempen altábornagy jelentése a hadsereg-főparancsnoksághoz egy május huszonhetedikén elnökletével tartott pozsonyi tanácskozásról. Közreadja: Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. III. 1849. március – 1850. április. Budapest, 1965. 286–287. Andrássy sikertelen kinevezéseiről: *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai*. Második kötet: 1849–1859. Budapest, 1917. 18–19. [Online: <http://m.blog.hu/vi/viribusunitis/file/Szogyeny2.pdf> – 2010. 08. 21.]. Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865*. I. Budapest, 1922. 106.

²¹ 1849-es látogatásáról: Oplatka 2005. 411. 1860. január huszonharmadikán és huszonkilencedikén is felkeresi barátját. SzIN. 1344. Széchenyi 1842. márciusi levele: SAL – AKH. III. čast'. 22. 654/493. doboz. Fasc. 1. 63–64. Aláírás a budapesti Hajós-Egyletre. 1840. 11. 16., Pest. Közli: Adatok I. 368. A vívóiskolához lásd: „Viaskodó Oskola felállítása.” (Vívóegyesület alapítása.) Kelet nélküli gyűjtőív. Közzéteszi: *A Storno család Széchenyi-gyűjteményének tárgyjegyzéke, Gróf Széchenyi István kéziratának, valamint egyéb levelek közlésével*. Kiadta Storno Miksa, Sopron, 1938. 32–33. Ezernyolcszázhuszonhatot jelöli keletkezési időként, de megkérdőjelezi az évszám hitelességét. Szintén ezt teszem, mivel aláírók a Wenckheim-testvérek (bizonyosan Béla és László), akik akkor még tízes éveik elején járnak, így aligha vállalhatnak részt a kezdeményezésben. Mivel támogatóként megjelenik a negyvenes évektől közszereplő Batthyány Kázmér is, erre az évtizedre keltezem az aláírási ívet.

egy nyelvművelő- és terjesztő intézményre. (Háromjukét követi Károlyi György adománya, amivel összesen csaknem százhuszezer forint gyűlik egybe.)²²

Az alapítás tervezésének motívumával sokan, sokat foglalkoztak már. Az egyik, forrásokban gazdagabb és a szakirodalomban elfogadottabb álláspont (történetváltozat) szerint valójában nem pillanatnyi érzelmek, hanem előzetes elgondolások vezetnek a „négy alapítót”. Az ajánlás előre megtervezett, Döbrentei Gábor szerint Széchenyi azzal az elhatározással utazik Pozsonyba, hogy közcélú felajánlást fog tenni. Előkészítettséget jelez maga az érintett is Nagy Pálhoz szóló 1830. január harmincadikai levelében: jóval a diéta előtt fontolgatja barátaival tudományos intézmény alapítását. Takáts Sándor úgy látja: az ajánlásnak volt előzménye a nyelvügy kapcsán a reunióban folyt beszélgetéseken. Tervszerűsége utal Zsámboki László véleménye szerint Andrassy lépése is: mivel nem követi Széchenyi példáját, azaz nem egész évi jövedelmét szánja a célra, a terhelést kiszámítva teheti meg felajánlását. Adományával egyszerre felelhet meg egy ipari üzemeket is birtokló arisztokrata iránti elvárásoknak, valamint igazodhat mértékletesen saját lehetőségeihez. Hozzá kell tenni: nem ismert, hogy mi hangzott el előzőleg (például a reunióban), kik és mit terveztek. Legfeljebb akkor juthatunk közelebb a történésekhez, ha előkerül az eddig fellelteknel is részletesebb és hitelesebb beszámoló.²³

Széchenyi-életrajzokban Andrassy – mint Károlyi és némileg Vay – változó mértékben kerül margóra vagy válik fontos szereplővé. Nevesítése nem általános. Gyakran nevezik meg, ám olykor csak „többen... ajánlottak” vagy „többen csatlakoztak” utal rá és társaira. (Lónyay Menyhértnél Széchenyi ajánlása egyszerűen „másokat is áldozatkész adakozásra buzdított”.) Mivel az életrajzok nem foglalnak egységesen állást az előkészítésről, Andrassy egyaránt jelen van érzelmek hatása alatt álló és a biztosan bekövetkező ismeretében megfontoltan

²² A felajánlás könyvtárnyi irodalmából néhány munkát említek. November 3-i és előző napi kerületben történeteket bemutatja: Szilágyi István: Kritikai adatok az 1825. évi országgyűlés november 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéhez. In. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*. VI. Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez. Budapest, 1877. 3–43.; Uo: Vaszy Kolos: Adatok az 1825-ik évi országgyűlés történetéhez. 44–73. (November másodikához és harmadikához: 55–67.) Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása*. Budapest, 1880. 60–116. Újabbán: Jolsvai András: „Írók akadémiaja”: A megalapítástól a megalakulásig. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1989. 5–6. sz. 605–626., 605–609. Ponori Thewrewk József szemtanúként rögzítette a felszólalók sorrendjét és a terembeli ülésrendet is. *Gróf Vay Ábrahám életirása*. [h. n.] [1830.] 9–13.

²³ [Döbrentei Gábor]: Magyar Tudós Társaság' Története. In. *A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei*. Első kötet. Trattner-Károlyi, Pest, 1833. 46. Elbeszélését az akadémiaalapítás irodalmával és a kérdéses történetelemekkel együtt mutatja be: Szilágyi 1877. Széchenyi levele Nagy Pálnak: *Széchenyi pesti tervei*. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Bácskai Vera és Nagy Lajos. Budapest, 1985. 15–18. Takáts 1980. 60. Zsámboki 1997. 100.

döntő barátként. Pillanat hevében föllelkesülő személy vagy beavatott; hirtelen ébred föl benne a kötelességtudat, vagy Széchenyi előre felkészíti. Fekete Sándor esszéjében a társak – így Andrassy – kényszerítve érzik magukat. Késztetésük Széchenyi felajánlásának eredménye, tervezettségéről tehát nem lehet szó. Bánhegyi Ferenc szerint viszont „*korabeli reagálásokból kitűnik*”, hogy Széchenyi nem váratlan, öncélú lépése volt a felajánlás (Bánhegyinél „javaslat”). Nála ezért Andrassyék támogatása csak előkészítetlenséget cáfoló (kizáró) történés-ként jelenik, jelenhet meg.²⁴

Andrassy is feltűnhet előttünk tudatos intézményalapítóként. Magánnapló tanúsága szerint Vayjal ellentétben közvetlen felügyeletet kíván a saját jövedelmének-vagyonának terhére tett ajánlása felett, alapítványával határozott célja van, ezért megvédelmezi rendelkezési jogát az ajánlott összegek felhasználása körül november ötödikén zajló vitában. (Az alapítók ezután nyolcadikán közös levélben fordulnak a nádorhoz és a két táblához, és kinyilvánítják szándékukat a magyar nyelv terjesztését és tökéletesítését célzó tudományos intézet létrehozására.) Andrassy azonban nem csupán közcélú adományozó szerepét játssza, hanem a felajánlás után közreműködik a létesítendő intézmény szervezeti és működési feltételeinek megteremtésében, és vállal vezetőségszervezéssel összefüggő feladatokat is. 1826 februárjában bekerül az Akadémia tevékenységi körének kijelölésére és igazgatásának megtervezésére alakult bizottságba; 1828 tavaszán tagja a Teleki József elnökletével dolgozó választmánynak, és részese az alapszabályok átdolgozásának; ugyanekkor Széchenyi társaságában személyesen jár József nádornál, hogy véglegesítsék az igazgatók névsorát. 1829 februárjában szintén Széchenyi társaként keresi fel a főherceget egy bécsi közbenjárás érdekében (az uralkodó halogatja döntését az intézmény tervezetének ügyében, s ezért Széchenyi a nádorhoz fordul segítségért). Érdemeinek elismeréseként 1833 novemberében akadémiai tiszteleti taggá választják.²⁵

²⁴ Idézett szókapcsolatok: Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához*. Budapest, 1884. 181.; Komlóssy Ferenc: *Széchenyi István gróf élete*. Budapest, 1911. 68.; Gajdos Gusztáv: *Széchenyi István*. [Szeged, 1997.] 41. (*Magyar feltalálók, találmányok*); Lónyay Menyhért: *Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai*. Budapest, 1875. (második kiadás) 40. [Online: <http://mek.oszk.hu/06700/06767/06767.pdf> – 2012. 07. 26.] Fekete Sándor: *Széchenyi István*. Budapest–(Debrecen), 1979. 71. Bánhegyi Ferenc: *Gróf Széchenyi István*. Celldömölk, 2005. 78.

²⁵ Andrassy választmányi tagságáról: KFL. 20. kötet. 1826. április 1. – 1828. december 31. Budapest, 1910. 458. A választmány ülésezéséről: Bácskai – Nagy 1985. 308. A munkálatok elvégzéséről: SzIN. 539. Az utolsó ülést Kazinczy említi Guzmics Izidornak 1828. május 10-én Pesten írt levelében. KFL. 20. kötet. 508. Andrassy és Széchenyi április 27-én a nádornál tett látogatásáról: SzIN III. 203. A nádor 1829. februári felkereséséről: SzIN. 584. Az uralkodó magatartásáról: Jolsvai 1989. 625. Vö. Bácskai – Nagy 1985. 308. Andrassy tiszteleti tagságáról: SzIN. 753. Az Akadémia megszervezése érdekében alakított bizottságról: *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, és Cseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad*

A Nemzeti Casinóért kifejtett tevékenységéről néhány forrásközlemény, életrajz és intézménytörténet apró, de jól hasznosítható adalékokat kínál. Ismert, hogy a kapcsolatteremtéshez, közéleti-politikai kérdések értékeléséhez, „eszmesúrlódáshoz” folytonosan működő társashely létrehozásában kezdettől támogatja Széchenyit. 1826. október huszonharmadikai titkos jelentés szerint jeleskedik a kaszinórészvények jegyzésében: több mint százötven aláírást gyűjt össze (maga az alapítás évében négy részvényvel rendelkezik), jelentősen segítve a székhelyszerzés fedezetének előteremtését. S bár követsége visszatartja az egylet Brudern József elnökletével 1827. június tizedikén megrendezett alakuló üléséről, pesti idejében házigazdája Casino-tárgybeli tanácskozásnak, 1827 augusztusában megnyeri az egyesületnek Tarault bécsi vendéglőst, 1828 februárjában, tulajdonképpen a Casino népszerűsítéséhez Pestre költözésre biztatja Amadé Tádé grófot. A harmincas években ugyanakkor háttérbe húzódik, neve általában részesként szerepel a *Casino Könyvekben*. Mivel Széchenyinél lényegesen kevesebb időt tölt Pesten, hiányzik számos, a Casinóval kapcsolatos ülésről, nem kerül be a háromfős igazgatóságba, s 1830-31 után csak 1838-40 között visel újra választmányi tagságot. (1837. szeptember nyolcadikán csak a szabályzat felülírásával lehet résztvevője választmányi ülésnek: Széchenyiék tizenhároman vannak a szükséges tizenöt helyett, ezért beveszik maguk közé.)²⁶

Királyi Városába 1825-dik esztendőben, Szent-Mihály Havának 11-dik Napijára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Jegyző Könyve. [...] [Diarium Comitiorum Regni Hungariae...] I. 681–682. A bizottság februári üléseiről: SzIN. 454–456. Az alapítók folyamodványáról: Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, és Cseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Városában, 1825-dik esztendőben, Szent-Mihály Havának 11-dik Napijára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Írásai. [Acta Comitiorum Regni Hungariae...] I–III. Pozsony, 1825–1827. I. 184–185. Andrassy november ötödikei felszólalásáról: Vaszarj Kolos: Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez. Győr, 1883. 116.

²⁶ Simon Zoltán: A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó. = *Sic Itur ad Astra*, 2000. 3. sz. 11–46., 18. A titkosrendőri jelentésről: Vízota Gyula: *Széchenyi élete 1826–1830 közt*. (Bevezetés) SzIN III. XLVI. Andrassy részvényesként: Bettina Gneisse: *István Széchenyis Kasinobewegung im ungarischen Reformzeitalter (1825–1848). Ein Beitrag zur Erforschung der Anfänge der nationalliberalen Organisation im vormärzlichen Ungarn*. Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 1990. 97–98. Andrassy távollétét Széchenyi 1827. június 17-én ismeretlen címzetthez írt levele igazolja: hiányzik a levélhez mellékelt listáról, amelyen az alakuló ülés résztvevőinek neve olvasható. *Gróf Széchenyi István minden írása. Levelezés*. CD-kiadvány. „Andrassy-nál a Casino gyűlése iránt tanácskozás” – utal Andrassy-nál tartott megbeszélésre Wesselényi naplója. Idézi: Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 70. Tarault-ról: SzIN. 523. Amadé grófról lásd Andrassy Széchenyire írt, a rendőrség által elkobzott levelét. Közreadja: Takáts Sándor: *Első Kaszinóink és Metternich*. In. Uő.: *Hangok a multból*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1930. 179. A Casino ügyében az 1830-as évek elején tartott pesti tanácskozásokról lásd Széchenyinek az akkor keletkezett naplójegyzeteit. SzIN IV. 178–179., 357., 364–365. Az akkori választmányi tagnévsorokat lásd: Széchenyi István – Döbrentei Gábor: *Pesti Casino Könyv 1830*. Pest, 1830. 49. *Pesti Casino Könyv 1831*. Szerk. Huszár Elek. Pest, 1831. 55. (A Casino-könyvek

Pártfogolja Széchenyit a lóversenyzés megindításában is. Neve szerepel abban az 1826-os jelentésben, amiben Széchenyi értesíti a közönséget az első pesti versenyekről, s az ottani részvételre szóló, a *Pressburger Zeitung*ban megjelent felhívás aláíróié közt. Országgyűlési követségét ugyanakkor nem szakítja félbe, így az első futtatásokon nem jelenik meg. Egyébiránt versenyekkel összefüggésben inkább díjalapítóként emlékezhetnek rá, mivel bejelentett, pályás futásokon, de külön fogadáson is jobbára kudarcélménnyel ajándékozzák meg lovai. Ezernyolcszázhuszonhétben *Confidence* ménje marad alul Esterházy Károly lovával szembeni különversenyén. Két év múlva *Harmat*-ját győzi le Széchenyi *Alusa*; *Parasol* nevű heréltje nagyot versenyzik Károlyi György *Corájával*, Esterházy Mihály *Selimje* ellen azonban nem tud kiállni; *Partisan* ménje mindkét versenyén félrefut. Előzőleg (1828) viszont *Cardenio* ménje könnyedén legyőzi Orczy László báró lovát.²⁷

Az ezernyolcszázharminc-egyvenes években ugyancsak gazdasági célú vállalkozásszervezés és kulturális kezdeményezések támogatása jellemzőek közéletére. 1830 februárjában Torna megye támogatását kéri a lófuttatásokkal foglalkozó társaság részére, júniustól pedig már az Állattenyésztő Társaság (feladatai közt versenyfuttatások, lóárverés és állatbemutatók rendezése, lóiskola létesítése, parasztkancák díjazása, országos méneskönyv kiadása szerepelnek) titkáráként rendszeres ügyvitel és kiadványszerkesztés (a *Gyepkönyv* írása) terheli, valószínűleg ő a társaság legserényebb arisztokratája (Vári András). Ezernyolcszázharminchárom júniusában a Köztelken Széchenyivel kiállít néhány Angliából hozatott földművelőeszközt, melyeket azután a társaságnak ajándékoznak egy majdani gyűjtemény alapjául. Két évvel később pesti versenyekről szóló közleményt jelentet meg az *Oesterreichischer Beobachter*ben, s

belső címloldalán különböző címek, így „A' Casino részeseinek névsora A. B. C. rendben [1829] [...]”, „A' Nemzeti Casino részeseinek névsora betürenddel 's alap-rendeletei [1833]” – olvashatók, dolgozatomban viszont egységesen a borítóra nyomtatott „Pesti Casino Könyv” jelzést használom.) Az 1837. szeptemberi választmányi ülésről: SzIN. 843. A választmányi tagságról: *Pesti Casino Könyv 1838*. Szerk. Tasner Antal. Pest, [1838]. 54. *Jelenkor*, 1839. január 30. 33. *Pesti Casino Könyv 1840*. Szerk. Tasner Antal. Pest, [1840]. 53. Ill. *Pesti Casino Könyv*. 1841–1848.

²⁷ Széchenyi jelentéséről: Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete*. I. 1791–1840. Budapest, 1914. 187–188. Idézett forrás: *Magyar Kurir*, 1826. szeptember 12. 167–168. Az első pesti versenyekre vonatkozó felhívás: *Ankündigung eines neuen Pferde-Wettrennens*. = *Pressburger Zeitung*, 1826. augusztus 29. [Digitales Forum Mittel- und Osteuropa, <http://www.difmoe.eu/view/issue?ausgabe=68&content=Periodika&filename=1337-7442-1826-000000663&month=8&name=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&title=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&type=T&year=1826-2010.10.09>] Lásd még: Trócsányi 1965. 67. Versenyekről: Széchenyi István: *Pesti ló-futtatás*. (*Pesti gyepen volt ló-futtatások. Júniusban 1827. Első esztendei tudósítás.*) Pest [1827]. 10. Széchenyi István – Döbrentei Gábor: *Pesti ló-versenykönyv 1829-re*. [Pest], [1829]. 6., 8–9., 15. Széchenyi István – Döbrentei Gábor: *Pesti ló-versenykönyv 1828-ról*. [Pest], [1828.] 6.

döntő szerepet visz a már Magyar Gazdasági Egyesületként működő szervezet alapszabályainak átdolgozásában, kísérletezik az egyesület tevékenységének agráriumon túlra terjesztésével.²⁸ (Széchenyi 1836 tavaszán óvatosságra is inti, mert gazdaságélenkítés esetén Bécs ellenlépéseitől tart.) Egyesületbeli helyzetének erősödését jelzi, hogy tisztújításoknál is érvényesíteni kívánja akaratát. 1838 júniusában Széchenyinek írva kinyilvánítja szándékát Károlyi György elnökké választásáról, hogy a Gazdasági Egyesület „szűnjék valamennyire üres hang lenni”. (Vári András velem szemben egy Tasnerhez írt másnapi levélből Széchenyit valószínűsíti kezdeményezőként.) Harminckilenc őszén Széchenyi, Csapó Dániel és Klauzál Imre társaságában sikeresen indítványozza Török János (ő később a *Magyar Gazda* c. folyóirat szerkesztője lett) társasági előadóvá választását. Bizonyára növeli önbizalmát és kezdeményezőbbé teszi, hogy folyamatosan visel magasabb tisztséget az egyesületben. Tagja mind az állattenyésztési, mind a gazdasági osztálynak. Harminchétben ott találjuk őt a képviselők között, az egyesületi választmányban és versenyválasztmányban, valamint a *Gazdasági Tudósítások* cikkeit vizsgáló bizottságban. Harminckilenc márciusától kormányzó választmányi tag, ezzel azonmód ismét képviselő; továbbá az állattenyésztő osztály állatmutatási alosztálya választmányi tagja s a folyóirati bizottság elnöke. Ugyanekkor, tehát a márciusi közgyűlésen viszont eredménytelenül próbálja elfogadtatni gazdasági nevelést érintő javaslatát. A gyűlésről készült titkosrendőri jelentésben Széchenyi – bizonyára a képesített szakemberek iránti igényt észelve – javasolja mintagazdaság és ahhoz kapcsolódó technikus iskola létrehozását. Andrassy viszont néhány társával – nyilván az ipar érdekeire is figyelve – nem egyedül mezőgazdasági ismereteket nyújtó, hanem több ágazat munkaerő-utánpótlását biztosító politechnikai intézetet szeretne felállítani. Széleskörű szakképzésről gondolkodik, tervét azonban elutasítják, s helyette az agrárértelmiség utánpótlásáért felelő agráriskolának adnak

²⁸ Štátny Archív v Košiciach [Kassai Állami Levéltár]. XI. 1. Turnianska Župa. I. Kongregačná Zápiscnica. [Közgyűlési jegyzőkönyvek]. 56. [1830. év]. 144. Andrassy György – Döbrentei Gábor: *Gyepkönyv. 1830-ki jelentés a' Magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálódásairól*. [Pest, 1830.] 8. Vári András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Budapest, 2009. 37. A mezőgazdaságieszköz-kiállításról: Tasner Antal: *Gyepkönyv 1833. 1833-ki jelentés a' Magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálódásairól*. [Pest, 1833.] 47. *Gazdasági Tudósítások*, 1837. (I. évf.) 1. füzet. 47. Vö. *Jelenkor*, 1833. május 22. 324. Viszota Gyula szerint a társaság egy tágas termet bocsát Széchenyi rendelkezésére, s ő a május huszonkettedikei gyűlésen be is mutatja eszközeit. Viszota Gyula: *Széchenyi és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület*. Budapest, 1910. 39. A versenyek népszerűsítéséről: *Oesterreichischer Beobachter*, 1835. április 29. 574. [szerző nélküli jelentés Magyarországról] Andrassy megjelenésben érintettségét Széchenyi Tasnerhez írt levele (Pozsony, 1835. május 12.) fedi fel: „A mi az idei versenyről mondatott a *Beobachterben*, igen jó volt. Hát Andrassy vala eszközlője? Bravó! Das gefüllt mir. Tüstént irok neki.” SzIL I. 622. Andrassy egyesületi átalakulásban játszott szerepéről: Vári 2009. 51., 55–58.

támogatást. Széchenyivel folytatott egyesületbeli versengéséről, de legkevesebb intézmények körüli érdek-ellentéteikről tanúskodik több más esemény is ezekben az években. Harminchét novemberében Széchenyi az egyesülethez kötődő lovaglóiiskola tárgyában Andrassy zavarkeltéséről beszél („*macht mir wegen der Reitschule Confusionen*”), ellenérzések közepette ír csak alá az Andrassy felügyeletével szerveződő gyapjúraktárnak, harminckilenc márciusában javasolja a társa által három éve mozgásban tartott, bár kétségtelenül hanyatló Borismértető Egyesület feloszlását, később borászati szakosztállyá alakítását és beolvasztását a Gazdasági Egyesületbe. Tegyük hozzá: a Borismértető Egyesület és a Gyapjútár esetében jól látszik a gazdasági szervező Andrassy társra utaltsága is. Vállalkozásai sorsáról tájékoztatja Széchenyit, aki, bár tulajdonképpen hasztalan erőlködést lát bennük, aláírással, közgyűlési támogató szavazatokkal mégis hozzájárul működtetésükhöz.²⁹

A barátság kezdetei – elbeszélés-sémák

„Stefi... úgy látszik, azt az asszonyt egészen megbabonáztad – szólta Andrassy, figyelmeztetve barátját az olasz menyecskére.” – E mondatot Vay Sándor (Sarolta) egyik reformkori témájú tárcájában olvashatjuk. A megszólaltatott gróf és társa Milánóban sétálnak, amikor olasz nő pillantása nyomán Széchenyi magára hagyja, majd három napig várakoztatja szállásukon Andrassyt, aki visszaérkezésekor hiába faggatja, meg kell elégednie egy „paradicsomi kirándulás” sejtelmes képzetével. E kitalált jelenetet (együtt nem jártak az itáliai nagyvárosban) egyáltalán nem szokványossága, hanem éppenséggel különlegessége miatt emeltem következő nagyobb szövegegységem élére. Szépíróknál is alig találunk példát arra, hogy a két férfi képzeletbeli vagy nem adatolható élethelyzetekbe kerülne, mivel hitelességre törekvő regények (novellák) napló- és levélanyagból merítenek, ebben nem különböznek történeti életrajzoktól.³⁰

²⁹ Széchenyi Tasnerhez 1836. április 30-án Pozsonyban: „*A magyar gazdasági egyesület szabályai szemet szúrnak. Én messzebb látok; és megronthatnák Casino, Verseny, etc. Azért procrastinálni [halasztani] kell egy kicsit and let it drop now. Andrassyval szóltam, Ő igen átlátja etc. etc. etc. quidquid agis prudenter agas [et respice finem – bármit cselekszel, tedd okosan és nézd meg, mi lesz a vége]. Nem kell kiadni több tervet.*” A levelet lásd: SzIL II. Budapest, 1890. 295. Kiegészítés és fordítás forrása: *A Pallas Nagy Lexikona*. XIV. kötet. Budapest, 1897. 317. Károlyi elnökké választásának javasolásáról: MTAK Kt. Szgy. K202/20. Vö. Vári 2009. 65. Török Jánosról: Danielik József: *Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény*. 2. kötet. Szent István Társulat, Pest, 1858. 350. Andrassy egyesületi tisztségeiről: *Gazdasági Tudósítások*, 1837. (I. évf.) 1. füzet. 56., 63., 66–67. *Gazdasági Tudósítások*, 1839. (III. évf.) 2. füzet. 102–104. 1839. márciusi gyűlésről készült rendőri jelentés: Adatok I. 337. Széchenyi Gyapjútárral és Borismértető Egyesülettel kapcsolatos magatartásáról: SzIN V. 131–132., 254–255.

³⁰ Vay Sarolta: *Régi magyar társasélet*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Steinert Ágota. [Budapest], 1986. 219–220.

A vizsgált művekben nem foglalkoznak kapcsolatuk kezdetével. Andrassy „belecsöppen” elbeszélésekbe az akadémiai felajánlás napjával november harmadikával. Noha többnyire a harmincas évekig észrevétlen, a tanítólevél által szerepel Széchenyi személyes tulajdonságait vagy terveit bemutató és értelmező szövegekben. Nem lephet meg bennünket, hogy bár ő is látszik a levél olvasataiban, inkább „illusztrál”, megfogalmazott tanácsokra nem miatta, hanem tanácsadója bemutatása érdekében összpontosítanak. A levél ugyanis a tanácsadás, a hivatás felismertetése felől vet fényt Széchenyi elitszervező törekvéseire s ilyen irányú ábrázolásánál használják is. Péterfy Jenő a régi századutón lélektani elemzésbe kapcsolja, amikor a belső fejlődési folyamatának fontos állomására érkező, életcélját megfogalmazó Széchenyit keresi benne. Tételmondata szerint az Andrassy elé tárt gondolatok összefonódtak Széchenyi pszichéjével, egyéniségének kifejeződései. Friedreich István mondatainak alanya szintén a levélíró, de azzal, hogy a levél egy mondatömbjét idézi, illetve fontos tanácsokat kiemelve egyszerű felsorolást formál tartalmából, csupán ismerteti. Oplatka András mellőzi a lélektani értelmezést, ám Péterfyhez hasonlóan az életcélra találó, kezdeményezéseit megvalósítani igyekvő és ehhez segítőköt gyűjtő Széchenyiről szólva, az elitszervezés összefüggésében idézi.³¹

Mivel a két főúr barátsága nem olyan mélységű, mint Széchenyié és Wesselényié, nem épülhet két *egyenrangú* fél kölcsönhatására s nincsenek vagy ritkák a „felesel(tethető)” források, nem lehet a Wesselényi-kapcsolatéhoz hasonló gazdagságban (tartalommal) elbeszélni. Nem jellemző barátság és barát túlzásokkal élő méltatása. Sőt, néha egyértelműnek látszó kifejezések kapcsán is lehetnek kételyeink. Nehéz bátran ítélni a Széchenyi halála utáni első életrajzírók egyikéről Kotsányi Lászlóról: kérdéses, hogy a gyászünnepélynél használt „*a dicsőültnek legrégebb barátja*” szerkezetével fennköltten túloz-e vagy csak Andrassy résztvevők közti helyét jelzi. S egy másik példa: az Andrassy öt levelének 1874-es kiadásához írt bevezető vagy tényszerűsít, vagy korhoz illő szónokias-sággal emleget „*szívélyes baráti viszony*”-t a két gróf között. Grünwald Bélánál és Komlóssy Ferencnél viszont érezhető a megszépítés szándéka. Noha Andrassy nem szerepel *Az új Magyarország* barátságoknak, különösen a Wesselényi-barátságoknak szentelt fejezeteiben (V-VI.), rá is vonatkoztatnunk kell Grünwald „nemes” és „jellemes” jelzőkre felépített mondatainak (pl. „*Csak nemes lelkű emberek epednek nemes jellemű emberek után, [...]*”; „*Széchenyinek minden barátja jellemes ember volt.*”) értelmét. Az igazságelemek tudatosabb beépítésére nem törekvő, Grünwald művéből ellenőrizetlenül merítő Komlóssy

³¹ Péterfy Jenő: Gróf Széchenyi István levelei. In. *Péterfy Jenő Összegyűjtött Munkái*. 3. kötet. Budapest, 1903. 158–159. Lásd még: Varga Zoltán: *A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban (1851–1918)*. (Tudománytörténeti tanulmányok 3.) Budapest, 1963. 124. Friedreich 1914. 208–209., 212. Oplatka 2005. 165–166.

testes kötetében Széchenyi „*Minden barátja jellemes ember volt.*”; Andrassy az egyik „kiváló ember” és „nagyon szeretett” barát. Hozzá kell ehhez tennem: forrásokból az is kiviláglik, hogy Andrassyval a barátság soha nem formálódik a szellemi kölcsönösség jegyében. Az egymásra hatás, amely ugyan időnként változó előjellel, de jellemzi a Wesselényi-kapcsolatot, esetükben nem érvényesülhet, mert Andrassy egyszerűen nem egyenrangú partner. Széchenyi, ezt tanítólevele bizonyítja, erősen túlsúlyban van vele szemben a közpálya kezdetén, tereli (vezeti), s konkrét feladatokkal látja el első vállalkozásainál. Andrassy általában igazodik is hozzá, figyel intéseire, ez szenvedélyes hangú 1829. novemberi leveléből egyértelműen látszik. A nőtlen, gyermektelen férfit a regényíró Surányi Miklós még „*fanatikusan és a társtalan emberek elfogult szeretetével*” ragaszkodó barátnak nevezi, 1950 után összetételek és kapcsolatok egyszerűen a személyes viszony szorosságára vagy közéleti kezdeményezésekre utalnak: Andrassy „*jóbarát*”, „*közeli barát*”, „*Széchenyi vállalkozásainak lelkes támogatója*”, „*reformprogramjának lelkes híve*”. E meghatározások olykor Széchenyi-szövegkiadás névmutatójában vagy képaláírásnál, esetleg Andrassyról szóló lexikoni szócikkben, életrajzi adattárban olvashatók.³²

Andrassy mint barát az elhagyatottság és kölcsönös megítélés összefüggésében is jelen van életrajzokban. Név szerint az ezernyolcszázharmincas évek egyes magányt, mellözöttséget, megnemértettséget kinyilatkoztató napló- és levélsoraival (Zichy Antal, Komlóssy, Viszota). S név nélkül ismét csak észre kell vennünk életrajzokban a Széchenyitől ’elforduló’, őt ’elhagyó’, ’elszigetelő’, ’félreértő’, ’mellöző’ ’mindenki’ között, a külvilág, barátok valós vagy vélt ítéleteinek függvényében önmagára figyelő, önmagát vádoló naplóíró ábrázolásához idézett számos töredékben. Viszota a magány-jelenség kapcsán a 4. naplókötet bevezetőjében a kormány támogatása miatt Széchenyinek szemrehányást tevő közjogi ellenzékiként láttatja. Tegyük hozzá: az eleinte alá-fölérendeltséget kifejező Széchenyi-barátság változására utalnak Andrassy gyarapodó kezdeményezései (a rábeszélő szerepének felvétele, politikai meggyőzési kísérletek). Viszota által hivatkozott és más naplórészletek bizonyítják: politikai nézetkülönbségek már a harmincas évek első felében heves vitákat eredményeznek köztük s kiegészülnek társadalmi vállalkozások körüli nézeteltérésekkel, s ezért Széchenyi Andrassyt is gyakorta jeleníti meg nehézségeket támasztó,

³² Kotsányi László: *Gróf Széchenyi István rövid életrajza öt képpel*. Bécs, 1860. 15. Andrassy levelei megjelentek: *Pesti Napló*, 1874. január 3. Grünwald Béla: *Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István*. Budapest, 1890. 125–126. [Online: <http://archive.org/stream/azujmagyarország00grgoog#page/n139/mode/lup> – 2012. 10. 19.] Komlóssy 1911. 117., 139. Az életrajzról: Varga 1963. 178–179., 306–307. Surányi Miklós: *Egyedül vagyunk*. Második kötet. Gróf Széchenyi István Budapest, [1936.] 276. [Online: <http://mek.oszk.hu/04700/04792/html/02.htm#5> – 2012. 10. 28.] Andrassy levele: Adatok I. 95. 1950 utáni barátábrázolásokhoz: Csorba László: *Széchenyi István*. Budapest, 1991. 87.; Oplatka 2005. 165.; SzIN. 1424.; Markó 2000.

zavart keltő, akadékoskodó barátként. Vitáik kérdésessé teszik kapcsolatuk baráti jellegét; másképpen: az mindinkább régi volta miatt marad barátság. Grünwald Béla főhőse látószögéből, a barátság eszközösítésének összefüggésében ítéli meg Andrássyt is, amikor arról ír, hogy Széchenyi közeli barátai tekintélyét (Wesselényit kivéve mindenkiét) politikai téren nem, hanem csupán „*társadalmi úton értékesíthette*”. Megállapítását azzal egészítem ki, hogy egyenlőtlen (vagy ennek érzett) partneri viszony nem ad kizárólagos magyarázatot Andrássy „alkalmatlanságára”. Igaz: gyenge „politikaképessége” miatt nem válhat eléggé társa hasznára, ennél azonban lényegesebb, hogy politikai életútja rendi állagőrzésben csúcsosodik ki, s ezzel végletesen eltér társától. Politikai tájékozódása és pályája vizsgálatához máskülönbön fontos támpontokat ad a Széchenyi-irodalom. Benedek Elek idézi követi búcsúbeszédéként értelmezhető 1833. szeptemberi felszólalását, amiben részrehajlatlanul fest képet az arisztokráciáról. Bártfai Szabó László az első ellenzékinék nevezi őt, akiről Bécsben megállapítják a *gutgesinntséget*. Naplóidézzettel feltűnik konzervatív főrendként: Zichy Antal részletben, Viszota Gyula teljes szöveggel közöl meggyőzőési kísérletére emlékező Széchenyi-jegyzetet. S noha kevésbé látszik (arisztokratikus) politikusi lénye, jelzővel utalnak hovatarozására, politikai alapállására. Ezzel együtt rendi alkotmányvédelem, sérelmi politika szintjén megragadó ellenzékiességének ismeretében vitatkozom azon megállapításokkal, amelyek szerint liberális lett volna pályájának első szakaszában.³³

Egy (le)minősítés története(i)

Széchenyi közpályája kezdetétől, a mágnáselit szervezésének időszakától sokszor vall barátaihoz fűződő érzelmeiről, barátságairól, azok értékéről kapcsolatfelvételt rögzítő, barátságot erősítő, feltételhez kötő, látszólagosan vagy időlegesen érvénytelenítő szavaival, mondataival. Különböző barátságkezelő megnyilvánulásai fényt vetnek baráti viszonyai egyes mélypontjaira (hulámvölgyeire) s hozzájuk szorosan kötődő magányérzésre. Zichy Antal, Kerékgyártó Árpád, Grünwald Béla (hiszen életrajza szöveggyűjtemény is) idézőhivatkozó, tartalmi összefoglalást adó naplótárgalásai már a régi századfordulón „kibeszélik” a magán- és a társas élet ilyesféle történéseit, általában a bará-

³³ Széchenyi elhagyatást vagy félreértettséget emlegető jegyzeteire vonatkozóan: Zichy 1884. 347.; Komlóssy 1911. 140. Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1830–1836 között*. In. SzIN IV. V, XXXIX. Grünwald 1890. 130. Andrássy politikai tájékozódásához: Benedek Elek: *Széchenyi István*. Budapest, 1914. 71. (Nagy magyarok élete 10.); Bártfai 1926. 291.; Zichy 1884. 465.; Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1844–1848 között*. In. SzIN VI. XXXIII. Szabadelvűként szerepel: Benedek 1914. 71. Mérsékelt liberálisnak nevezik: SzIVMI. 860.

tokkal szembeni kifakadásokat. Vizsgált művek címszereplőnk esetében is láthatóvá teszik a barátság feszültséggel terhes pillanatait, időszakait. Az irodalomban a csak Andrásst vagy őt is megítélő szövegek, a személyes viszony „lenyomatait”, kapcsolattörténeti vonatkozásban beszédes feljegyzések közül a tanítólevél mellett idézik és értelmezik 1838. augusztus 27-e barátokra vonatkozó sorait. A sémára épülő személy-értékelést, amihez hasonlóval nem találkozunk máshol, először Zichy Antal teszi közzé dátum nélküli fordításban (ez az első Andrásyra vonatkozó, nyomtatásban megjelent naplóbejegyzés!). Az Andrásstól kívül Esterházy Mihályt, Wesselényit és Károlyi Györgyöt mint „volt” barátokat (Zichynél még az „*Ich hatte 4 Freunde.*” félreolvasása miatt „*Négy barátom van.*” kijelentés szerepel) értékelő hosszú mondatot ellentétes mellérendelések alkotják. A jellemfestő séma (mint pozitív vélemény) az „*ein excellenter Kerl*”, a negatív minősítés: „*ein Cacadubio*”, amelyek értelmében „*Andrássy György, pompás fickó, de szarakodó*” (Zichynél „*Andrássy kitünő fickó, de cacadubio*”). A mellérendelések a napi jegyzet második (nagyobb) egységéhez tartoznak. Széchenyi itt megemlékezik az állandó hídi bizottság tanácskozásáról, ahol Andrásst enged neki, hozzá igazodik napok óta folyó vitájukban, válaszul a jelenlévők bizalmas közlésekkel szolgálnak számára. Ezen esemény-elbeszélést egy szünettartó pontsor kíséri, ami után a barátságokat múltba helyező kijelentés áll, majd következik az értékelő mondat. Széchenyi tehát napi történésekről: konferenciázásról, békülési jelenetről, bizalmaskodásról ír, mielőtt barátokra vonatkozó sorokat ró naplójába. Andrásst esetében a minősítő szerkezet utótagja Zsámboki László szerint határozott és rögzült véleményről árulkodik, Fónagy Zoltán viszont az előző napok szóváltásai miatt helyzetfüggő és temperamentum-különbségre utaló ítéletet lát benne.³⁴

Mindkét vélekedéssel egyetért(het)ünk. Az idézet alkalomszerű ítéletként értékeléséhez az előző hónapok-hetek eseményei felől indul gondolatmenetünk. Ezernyolcszázharmincnyolc áprilisában Széchenyi elutazik az árvíz után lábadozó Pestről s csak augusztus tizenkettedikén tér vissza hídról döntő tanácskozá-

³⁴ Az augusztus huszonhetedikéi teljes naplószöveg Viszota Gyula kiegészítéseivel: „*27ten Gesundheit wirklich besser. Mache Crescence den Antrag hieher zu kommen. – Conferenz mit Kotsi Horváth, Kövér, Dubravitzky. Andrassy kommt dazu, wird weich und schwach, haltet sich an mich – Wird auch in die Confidenz gesetzt ... Ich hatte 4 Freunde. M[iska] Esterh[azy] ein excellenter Kerl, aber kein Unger; Wessel[ényi] ein excellenter Kerl, aber ein Phantast; G[eorg] Andrassy, ein excell[enter] Kerl, aber ein Cacadubio; endlich G[eorge] Károlyi, ein excell[enter] Kerl, aber ein – – –. Nitzky als convertit.*” SzIN V. 200. [A kiemelés Széchenyi aláhúzása.] Vö. SzIN. 868.; Zichy Antal: *Esmék, adatok, adomák gróf Széchenyi István naplóiból*. Franklin-Társulat, Budapest, 1880. 53. A barátságait kezelő grófról, illetve Széchenyiről mint barátról: Fónagy 2010.; Uő.: Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány. In: *Széchenyi mint magánember*. Szerk. Pelyach István. Budapest, 2011. 41–56. Az Andrásst elbíráló szavak szakirodalmi jelenlétéhez és értékeléséhez: Zsámboki 1997. 99–100.; Fónagy 2010. 530–531.; Fónagy 2011. 46.

sokra. Magával hozza Sina és Wodianer pénzügyi ajánlatát, valamint George Rennie és Clark hídterveit. Megérkezését követően személyes találkoztót kér a nádortól, hogy magyarra fordításuk előtt átnyújthassa neki a munkálatokat; a főherceg azonban négy napig kétségek között tartja, mert megkeresésére nem válaszol, és nem fogadja. (Széchenyi lebegtetí az ügy kapcsán ménesmestere Thomas Sahländer zavarkeltését). Tizenötödikével (ismét) a bukásról támadnak gondolatai, „látomásai”: „*Tüköry látogat meg. Szavaiból az látszott kitűnni, hogy a Főherceg most már nem híve a hídnak*»; másnap: „*Nyugtalan álmod volt. Látni vélelem, hogy a híd szóba sem jöhet. [...] A deputáció aligha fog kellő létszámban összegyűlni – – – vagy történik »valami« ami elrontja a dolgot.*” Utóbbi félelme nem teljesen alaptalan. Ismertté válik Maderspach Károly és Hoffmann Zakariás impozáns ívhíd-terve, a ruszabányai vasgyárosok beadvánnyal fordulnak a nádorhoz, amivel a híd ellenzőinek újabb támadásra adnak lehetőséget. Széchenyi mindeközben egészségével is foglalkozik. Tizenkettedikén: „*Szétmállasztotta*” az utazás, kilenc fontnyi fogyást állapít meg magánál; tizenharmadikán: nem hat rá jótékonyan a pesti tej; tizennegyedikén: „*Magam rongáltam meg testemet, és azért azt egy Isten sem foltozhatja meg többé.*” A következő napok hol „sokkal jobban”, hol „hideglelősen”, hol „túrhetően” telnek. Huszonegyedikétől aztán belép gondolataiba Andrásy.

Négyszemkötí beszélgetések, szívességétél, naplóbeli kifakadások – Széchenyi sokat foglalkozik vele. Gondolatainak (indulatainak) lenyomatai: papírra vetett kifejezések huszonegyedikén, huszonkettedikén és huszonhetedikén is, a sablonként értékelt „*pompás fickó*” kivételével egyformán negatívan minősítik őt. Huszonegyedikénél éppenséggel „ítélőszó” (középfokú melléknév vagy abból képzett határozó) törlése figyelmeztet erre: „*Eljön Andrásy [– – –] mint valaha.*” A mondat a szenvedélyes gyözködésről/heves („pokoli”) vitáról tanúskodó másikkal együtt arra utal, hogy Széchenyi jócskán szídalmazza magában. Naplójában csak róla (kettejükéről) tesz két rövid észrevételt és ugyanígy tesz másnap, a Fóton eredménytelenül ismételt „puhítás” után. „*Hiába, az iczés palaczkba nem önthetni a csöbört!*” mondata eltérő hangsúllyal, de akár változó hanglejtéssel, szünet közbeiktatásával olvasva is egyértelműen az ostobának/akaratosnak ítélt barát miatti méltatlankodását gondolatja el. (Vitájuk tárgya ismeretlen. Kettejük közti versengésre, konkrét elképzelések egymásnak feszülésére nem utalnak a jegyzetek. Lehetséges, hogy Andrásy szintén vonzónak találja Maderspach és Hoffmann ajánlatát, de ellenkezhet társával az építési terület kijelölése vagy a Sinával kötendő szerződés napirenden lévő kérdéseiben is.)

Huszonegyedikéi jegyzetének egy részletéből kihúzták idézett-megítélt beszélgetőpartnere nevét (magyar fordításban társhatározó): „*Szakítottam [– –], ki most hagy el, most hagy cserben. Azt mondja: »Nem kell huszároskodni«, én*

lárma nélkül távozom. – Ő hagyja, hogy menjek. – Enfin – il n'y a pas de plus grand malheur que d'avoir un sot ami. [Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint ha tökfilkó az ember barátja.] Ha megszabadultam tőle, annál jobb.” Egyszerűen úgy fogalmazok: a társas helyzet *egyetlen ismert* elbeszélésében a „most hagy el, most hagy cserben” kijelentés valósággal „együttolvastatja” magát a már említettekkel, ezért Andrássyra is érthető a „sot ami” (~„tökfilkó”) kifejezés. Elfogadhatóbbnak látom e megoldást („sot ami” lehetne az előző napon érkező Károlyi). Erősíti meggyőződésem, hogy Andrassy személye foglalja el Széchenyi szövegeiben azt a helyet, ami nyomán egy ilyen kijelentés ekkoriban elsősorban rá vonatkozatható.

A viselkedése, a híddal kapcsolatos megnyilvánulásai sokat foglalkoztatják Széchenyit, aki napokon át próbálja „megpuhítani”, rábírnai álláspontja megváltoztatására. Elutasítása, ellenkezése valóban nyugtalanítja, bosszúságot kelt benne. Így érkezik el huszonhetedike, amikor az előző nyáron alakult hídbizottság tagjai közül Kocsi Horváth Sámuel, Kövér János és Dubraviczky Simon tanácskoznak Széchenyivel. Andrassy csatlakozik és igazodik barátjához, de egyelőre nyitott kérdés, hogy azért teszi ezt, mert már maga is helytelennek látja addigi állásfoglalását, vagy Széchenyi napokkal korábbi „jó szolgálatát” (huszonharmadikán támogatást kap tőle a Borismértető Egyesület ülésén) viszonzza belenyugvással, esetleg kényszeresen enged, nehogy haraggal váljanak el. „Megpuhulását” legegyszerűbb a naplóbeli személy-értékelések, a megítélés élménykörnyezetéhez csatolni, hiszen elsődlegesen az előző hetek napok élményei (s azok „forrásanyaga”) alapján szerveződik elbeszélésünk. Minősítésekhez vezető közvetlen tapasztalatokkal, külső indíttatásokkal foglalkozunk, vagyis a „személyiség-élmény” típusú naplóértelmezés jegyében közelítünk a szöveghez. A nyelvhasználatot eszerint várakozás, hídról döntő tanácskozások előtti izgalmak, egészségi állapotra vonatkozó észlelések és/vagy képzelt betegségek, Andrassyval folytatott vita befolyásolja (határozza meg). Széchenyi tollát augusztus élményvilága mozgatja. (Kiegészítésképpen idézem huszonhetedikei jegyzetének utolsó mondatát: „*Nitzky als convertit.*” Niczky János királyi táblai bíró az országos hídküldöttség tagjaként megváltoztatta vagy változtatja híddal kapcsolatos álláspontját – ez sem közömbös számára.) Kézenfekvő tehát – és ezzel érkezőnk el Fónagy Zoltán olvasatához – azonnal úgy tekinteni a szövegre, hogy az érzelmi túlreagálása Andrassyval napokig folyó és a hídbizottság tanácskozásán lezáruló vitának, amelynek hatása alatt a naplóíró barátságokat érvénytelenítő és „volt” barátokat (le)minősítő kijelentésekre ragadtatja magát.³⁵

³⁵ A bekezdésben idézett 1838. augusztusi naplójegyzetek: SzIN. 865–868. A kiemelések tőlem – B. L. A szállóigét a *Hitel* mellett az 1830. november 23-i jegyzetében is beemelte (az ott megítélt személy neve ugyancsak törölve van). A körülbelüliségre utaló jelet azért használom,

Az ítéletek azon kívül, hogy lehetőséget nyújtanak közös történetük egy feszültségekkel terhelt rövid időszakának bemutatására, hasznosíthatók más összefüggésben is. Ha azt állítjuk, hogy Széchenyi naplóróként adott válaszai pillanatnyi érzelmi állapottól függenek, akkor nem csupán néhány nap élményei, hanem korábbi tapasztalatok, régi emlékek hatásával is számolnunk kell. Úgy is fogalmazhatunk: augusztus élménykörnyezete felszínre hozza/erősíti társáról alkotott általános véleményét (egyértelműen erre példa fentebb idézett jegyzetekből a „[– – –] *mint valaha*” viszonyító szerkezet). Naplójában a Wesselényitől eltávolodás időszakában tűnnek fel először negatív ítéletek és vitákra, összekulönbözésekre utalások. Ezernyolcszázharmincból már olvashatunk Andrásst esetlennel vagy egyenesen butának ítélő mondatokat: „[...] *ich mich immer mit ungeschickten Leuten associere, – und dumme Leute habe, p[ar] e[xemple] Andr[assy] [...]*”; „*Andrásyval megint összetűztem. [– – –] Istenem, mily ügyesek az emberek az apró-cseprő dolgokban, de nem ám a dolgok filozófiájában. – Oly rövid az eszük, szemernyit sem látnak előre. –*” (A bejegyzések ritka esetben azonnali vagy utólagos választ, például megbánással egyenértékű vallomást: „*szegény ördögöt nagyon megbántottam*” tartalmaznak.)

Barátságuk az évtized közepére törekenyebbé válik, némely kezdeményezés, közösnek vélt közcél pártfogolásától vagy elutasításától függően erősödnek vagy gyengülnek érzelmi alapjai. Ekkoriban lesz közöttük komoly feszültségforrássá az állandó híd ügye, melynek országgyűlési vitája idején Széchenyi méltatlankodik, bosszankodik vagy bánkodik barátja távollétén, vagy éppen jövételét óhajtja, érkezését várja. 1835 novemberében panaszkodik Károlyi Györgynek: Andrásy az után, hogy Károlyi és Wesselényi elfordulnak a munkától, dolgozik ugyan a híd ügyén, de csak rövid ideig. 1833 folyamán még jelentéseket fogad vele kapcsolatosan, díjat szed hídegyesületi tagoktól, gyűjti az egyesület munkanyagait, figyelemmel kíséri a híd tárgyában létesült országgyűlési küldöttség tanácskozásait, időt szentel a Hídjelentés lefordíttatásának vagy éppen a szöveg Clarkhoz juttatásának. Sőt, beszél a hídepítésre ajánlkozó Federico Scotti lombardiai mérnökkel és jár ügyében a nádornál. (Alapos ugyanis a gyanúja, hogy a szakember a valóságosnál különbnek tünteti föl saját képességeit és szakmai múltját s ezért inkább ügyes szemfényvesztőnek tekinti őt.)

mert az eredeti francia szövegben jelzős kapcsolat szerepel, s a „*sor*” melléknév mondattani szerepének megőrzése esetén a kifejezést fordíthatnánk – például – „*tyúkeszű barát*”-ként is. Széchenyi nádorhoz írt levele, benne utalás költség- és hídtervekre: Bácskai – Nagy 1985. 184–185. Maderspachék ajánlatáról: Páll Gábor: *A budapesti Duna-hidak története*. (Lánchíd füzetek 6.) [h. n.] 2007. [Kézirata 1956] 34–35. [Online: <http://books.google.hu> [...]] – 2012. 10. 27.] A „személyiség-élmény” típusú naplóolvasatokról: Velkey Ferenc: *Batthyány Lajos Széchenyi látószögében* c. tanulmányát = *Századok*, 2007. 3. sz. 557–574., 561.

Később azonban valóban változó (egyre lankadó) lelkesedéssel vesz részt híddal kapcsolatos előmunkálatokban. Ebben persze része van házasságkötésének, melyet követően hosszú hónapokra elmarad az országgyűlésről. 1835 nyaratól Pesten tartózkodik a Gazdasági Egyesület alapítása céljából, azután gyarapodó családja körében (november 18-án megszületik Dénes fia). Széchenyi eközben számít rá, mint a Hídegyesület osztályfőnökeként, az építtetést előkészítő (egyik) angliai tanulmányút részeseként, vagy a Hídjelentés társszerzőjeként az ügy érdekében tett erőfeszítéseiről ismert arisztokrata (tekintély) támogatására. Sőt, november negyedikén Tasnernek úgy említi, mint a siker legfontosabb feltételét: *„Ha Andrassy György ide jönne 4 hétre, bizonyosan kivinnék a hidat.”* Egyenesen kulcsszereplő híd-terveiben, a kezdeményezés sorsáról döntő helyzetekben: törvényalkotásnál, építési tervek elfogadtatásánál, szerződésalkötés alkalmával nélkülözhetetlennek ítéli segítségét. S éppen ezért egyre hosszabbra nyúló távolléte miatt reménykedve, csalódottan vagy dühösen panaszkodik Tasnernek, hogy magára hagyja. Sőt, gyanakodik, hogy akadályozza hídügyben. Titkárától november huszadikán egyenesen azt kérdezi: *„Igaz, hogy a híd ellen dolgozik? Itt mindenütt azt hirdetik.”* 1836 márciusában már annyira zavarja elmaradása, hogy tizenötödikén feldúltan megszólja Tasner előtt, kérdéssé teszi barátságukat, sőt, tőle elfordulásról beszél: *„Andrassy ellen elhidegült keblem. [...] Az egész hon néz Nagysádra »Ej, követ is volt – de mióta a pendelhez szegődött... már nem látjuk soha;« s pedig most szinte lehet mondani gazember azon mágnás ki nincs itt.”* Haragját az táplálja, hogy barátja egy szepességi bányapolgársági gyűlés és a Borismértető Egyesület szervezése miatt halogatja diétára utazását, s nem lesz majd jelen hídról, kisajátításról, színházról folyó tanácskozásokon, egyedül hagyja őt törvényjavaslatok végszavazásán. Március huszonegyedikén már közvetlenül hozzá szól: *„[...] Te követ voltál. – Te a hidat eddigelé velem vitted. – Minden szem, higy régi s tán nem legrosszabb barátodnak, rád van függesztve. Tőled többet kíván a közönség mint másoktól; mert többet is bír vállad [...]”* Végül rábírja, hogy a hídtörvény záró vitáira visszatérjen Pozsonyba (Crescence erről értesülve írja: *„mostantól kezdve újra számíthatunk a mi Andrassyknak is”*), társa azonban a törvénycikk szentesítése után ismét egyedül hagyja.

Immár Andrassy ritkán kapcsolódik be pénzügyi és technikai megbeszélésekbe. Bár 1837 júniusában Széchenyi beveszi a híddal összefüggően barátaiból és bizalmas munkatársaiból (Friedrich Kappel, Tüköry József, Vásárhelyi Pál és mások) létrehozott bizottságba, forrásaink nem annyira együttműködésre utalnak részéről, hanem inkább csak öncélú szervezkedésre. 1837. szeptember elején Clarknál tett látogatásukról például Széchenyi azt írja, hogy Andrassy – egy nevesítetlen ügyben – megpróbálja saját pártjára vonni a mérnököt. Összefoglalva: a harmincas évek közepén Széchenyi gyakran és határozottan emlegeti barátja gyengeségeit – akárcsak 1838 augusztusában. Körülményeskedőnek

(vagy olykor számítónak) látja közös-közcélokkal, társadalmi-gazdasági vállalkozásokkal összefüggésben, s ez emlékeztet egykori tanítólevele „*akarjam-e, ne akarjam*” töredékére, melynek értelme és érvényessége ezernyolcszázharminnyolcban is változatlan. Míg azonban húszas évek végi bírálata irányításra-nevelésre szolgál, felismerhető háttérében a közéleti tevékenységre felkészítés szándéka, tíz évvel későbbi ítélete – amely lehetőséget ad közös-közéletük egy hosszabb szakaszának áttekintésére is – már nélkülözi a baráti gesztusokat. A magyar fordításban jelentéssűrítés végett „szarakodó”-val visszaadott „*Cacadubio*” főnév kezelhető rögzült ítéletként, határozott véleményként (itt csatlakozok tehát Zsámboki Lászlóhoz), azaz a barátság fennmaradásától (fenntartásától) függetlenül érvényes. Mögötte számos közpályához kapcsolódó csalódás rejlik, azok pedig hullámzó baráti viszony időről-időre jelentkező mélypontjairól tanúskodnak.³⁶

Egy mondat a *Stadiumról* – Andrássy „*megriad*”³⁷

Magánszínterekhez kötődő találkozásai, beszélgetései Széchenyi naplója és levelezése kiadásával jelennek meg életrajzokban, nyilvános szerepléseik közül viszont korábban írnak az Akadémia-alapításról, nyugat-európai tanulmányútjukról és hivatalos beszámolójukról.³⁸ Idővel ezek állandóvá (elmaradhatatlanná)

³⁶ Idézett naplójegyzetek: SzIN IV. 38.; SzIN. 680., 684. Széchenyi levele Károlyihoz 1835. november 27-én Pozsonyból. SzIL II. 188–190. Andrássy 1833 folyamán hídgyben végzett tevékenységéről lásd Széchenyihez írt május huszonnegyedikéi, augusztus tizennyolcadikai és szeptember kilencedikei leveleit. MTAK Kt. Szgy. K202/13–15. Illetve SzIN. 740. Felsőmagyarországi tartózkodásáról lásd Széchenyihez Hosszúrétről 1836. január 16-án, február 21-én (válasz Széchenyi egyik februári levelére), valamint március 27-én (válasz Széchenyi március 21-i levelére) írt leveleit. MTAK Kt. Szgy. K202/17–19. Dénes születését Nagy Iván teszi november tizennyolcadikára. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Budapest, 1857. 39. Kempelen Bélánál tizenkilencedike olvasható. Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. 1. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1911. 110. Széchenyi Tasnerhez írt 1835. novemberi leveleiből vett idézetek: SzIL II. 156., 183. 1836. március tizenötödikei leveléből: SzIL II. 263. Andrássyhoz írt leveléből: SzIL II. 265. Crescence 1836. április kilencedikén Budáról. A levelet közli: *Széchenyi választása. Széchenyi István és Seilern Crescence levelezése*. I. 1825–1837. S. a. r. Fenyő Ervin. Budapest, 2001. 278. Az országos hídküldöttség névsora: 1836. évi XXVI. törvénycikk 12. §. *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. 67. 1837. júniusi megbeszélésekről: Széchenyi levele Sina Györgyhez június tizennyolcadikán Pesten. Bácskai – Nagy 1985. 123. [magyar nyelven]. Clarknál tett látogatásról: SzIN. 844. A tanítólevél vonatkozó részlete: SzIVM I. 123.

³⁷ A tanulmány gondolatmenetének felépítésében mintaként használtam Velkey Ferenc *Batthyány Lajos Széchenyi látószögében* c. tanulmányát.

³⁸ Az akadémiai felajánlásnál és/vagy az utazásnál, illetve az arról írt jelentésnél szerepel már: Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. (fordították Á[ldor] I[mre] és V[értessy] A[rmold]) Pest, 1868. [1867!] 37., 82., 89. Pócsi Zombath M. [Schwarcz Gyula]: *Gróf Széchenyi István*

lesznek, ahogyan naplóból ismert bizalmas társas helyzetek közül a *Stadium*-felolvasás. A Széchenyiről vagy valamely művéről ítélő Andrassy legtöbbször az utóbbi jelenetre emlékező naplószakasszal szerepel az életrajzokban. 1832. február másodika bejegyzését már Kerékgyártó Árpád használja, s mostanáig (Oplatka András) része elbeszéléseknek. Legismertebb magyar fordítása:

„*Könyvem egy részletét felolvastam Andrassynak, – ki megriadt tőle – Égő fáklya az, mit sem eloltani, sem szabályozni nem lehet –, Ama cenzor, ki nyomtatás alá bocsátná, sem bölcs, sem tisztességes ember nem lehet –*

Meghőkölttem ettől! [---]”³⁹

Azon túl, hogy magunk elé képzeljük a megrettenő Andrassyt, a jegyzetet többféleképpen is értékelhetjük, és szervezhetjük elbeszélésbe. Lehetséges megoldások közül három olyan változatot mutatok be, amelyek ténylegesen előfordulnak a szöveg hely felidézései mellett. Az életrajzírók három valóságmező felé fordítják tekintetünket, három valóságmezőt nyitnak meg a *Stadium*-olvasás felidézésekor, a naplóbejegyzés előtt vagy után olvasható mondatok, a közvetlen vagy tágabb szövegkörnyezet által.

A tanulmányozott kötetek egyik csoportjában kizárólag a *Stadium* alkotásánál szerepel a jegyzet. Elsőként Kerékgyártó Árpád régi századvégi naplóbálogatásában, amely minél több részletet igyekszik feltárni Széchenyi életéből. X., „Alapításai és Vállalatai” fejezete néhány töredékből felvázolja a mű előtörténetét, „alkotói naplót” hoz létre: „*Stadium. 1831. Sept. 6. Czenk. Ujabb munkába kezd, melyet még csak reformvázlatnak nevez. 1832. Febr. 2. könyvem részét felolvasom Andrassy (Györgynek), ki elborzad tőle, gyújtó fáklya.*” Mivel a szerző naplóbeli szövegekre támaszkodik, kénytelen a munka szeptemberi megindítása után közvetlenül a társas helyzetről írni. Tényszerűségre szorítózkodó mondataiban alanyváltás mellett bátran él fokozással, Andrassy egyenesen iszonyodva hallgatja társát. Vele ellentétben a jelenetet 1926-ban felidéző Bártfai Szabó László csupán Andrassy ijedelmét említi, fáklya-szókép nélkül másolja be a napló töredékét: „*ki valósággal megriadt tőle*”. Határozószava más hangulatot is teremt: nála Andrassy visszafogottabb, hiszen csak „valósággal” retten meg; mérsékli indulatait, egy *majdnem* megri-

viszonya az 1848-diki törvényes átalakuláshoz. 1869. 78–79. Galgóczy Károly: Gróf Széchenyi István, az Országos Magyar Gazdasági Egylet első alapítója. In. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve. A hazai mezőgazdaság előmozdítása s az e célra alakított egyesület sikere körül szerzett érdemek hálás emlékezetben tartására. Szerk. Galgóczy Károly. Budapest, 1879. 41–51. Az MGE és az utazás: 45., 47.

³⁹ SzIN. 701. Eredeti német szövege: „*Einen Theil meines Buchs an Andrassy vorgelesen, – der darüber in Entsetzen kam – Es sey eine Brandfackel, die sich weder auslöschten, noch dirigiren liesse –, Der Censor, der es zum Druck lassen wollte, könne weder ein gescheider, noch ein rechtschaffener Mensch seyn –*

Es machte mich stutzen! – (1 3/4 sor törölve)” SzIN IV. 239–240.

adásig jutó barátot képzelte el. Bártfai kevésbé részletez, lazább időkezelése miatt nem napra pontosan, hanem „1831 őszén” és „1832 februárjában” zajlanak az események.

Két évtizeddel korábban Viszota Gyula illeszti alapforrásunkat keletkezés-történetbe: Széchenyi felolvasta műve egy részét Andrássynak, aki „*eliszonyodott*” rajta, s olthatatlan és szabályozhatatlan égő fáklyának tartotta, ítélkezve leendő cenzora felett is. Következő bekezdésében Széchenyi választ használva megjegyzést tesz, ám nem visszahököklésről, hanem meglepődésről beszél, már lefelé fokozással él, mintegy tompítja Széchenyi érzelmeit. Hőse „*meghökken* ugyan” Andrássy megnyilvánulásán, de folytatta munkáját. Később Friedreich István Viszota lábjegyzetes szövegkiadását felhasználva magyar fordításban és Viszota mintájára építi be a naplósorokat. Sőt, annyiban már elődjét sem követi, hogy nála Andrássy még kellemetlen érzést sem kelt: „*Széchenyit nem zavarta meg barátjának rémlátása*” s műve kész íveit rendre átadja Drescher Frigyes cenzornak. Andrássy tehát pusztán a fogalmazvány ismerője és előzetes bírálója, de véleménye nem ingatja meg, egy pillanatig sem tántorítja el Széchenyit. A mű elkészültétől visszatekintve nyilván jelentéktelennek is látszik Friedreich előtt az esemény, még Széchenyi meghököklését sem tartja említésre érdemesnek, csak az írómunka szakaszainak összefüggésében foglalkozik a cselekménnyel. (Megemlíti viszont, hogy némely kortárs Andrássyt tekintette a *Stadium* szerzőjének!) Kerékgyártóval és Bártfaival, illetőleg Viszotával és Friedreichhel szemben Hegedűs Loránt szinte drámai jelenetet alkot az égő fáklya „tűzcsóvává” változtatásával, úgyszólván végső-kig fokozva a résztvevők indulatait, miközben már-már „eszmetörténeti” epizód szerepet ad a szövegnek. Egészében azonban nála is a könyv történetének egy érdekes epizódja marad a felolvasás.⁴⁰

Lehetséges ezt a naplójegyzetet közvetlenül politikai jövőképek (látomások) összefüggésében is olvasni. Öt vizsgált életrajzban, túllépve a mű keletkezés-történetén, valamilyen formában kapcsolatba is hozzák velük. A politikum világa már Zichy Antalnál megjelenik: a *Stadium* véleményezéséről szóló bekezdésegyeségben tér ki arra, hogy Cziráky Antal országbíró és Andrássy, akinek a fogalmazványból Széchenyi már olvasott fel részleteket, „*elszörnyűködtek radicalismusa felett*”. Ennél messzebb azonban nem lép. Nem viszi tovább a gondolatot, hanem Bertha Sándornak a könyv országgyűlési követek és ifjak általi kedvező megítélésére vonatkozó töredékét idézi. Benedek Elek

⁴⁰ Kerékgyártó Árpád: Gróf Széchenyi István. In. *Magyar Helikon. Jeles magyar államférfiak életrajz-gyűjteménye*. Szerk. Helmár Ágost – Mangold Lajos. II. oszt. 1. kötet. Pozsony–Budapest, 1884. 1–96., 63. Bártfai 1926. 257. Viszota Gyula: A *Stadium* megjelenésének és eltiltásának története. = *Budapesti Szemle*, 1905. 340. sz. 1–2. Friedreich 1914. 286., 328. Hegedűs Loránt: *Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája*. Budapest, [1933.] 186.

népszerűsítő, regényes életrajzában szintén a már nyomdából kikerült kötet fogadtatása kapcsán utal Andrássyra, aki „megdöbben” a „*merész újítások*” hallatára. Zichy művének ismeretére és használatára vall részéről az „*ősdiak meg szörnyülködtek erős radikalizmusán*” tagmondat, amellyel összefüzi a kéziratból olvasást a mű több mint másfél évvel későbbi kiadását követő eseményekkel. Jelzős szerkezetével Andrassy vonatkozásában ő is felvillantja a politikai összefüggésmezőt, ám a történéshöz hasonlóan nem halad tovább. Közös vonása még műveiknek, hogy nem idézik és nem is hivatkozzák a naplórészletet, hanem csupán felismertetik mint forrást a közléselemeken keresztül. (Egyértelműen a *Stadium*-jelenet, illetőleg Zichy és/vagy Benedek Elek munkájának tanulmányozására és politikai értékválasztást jelző használatára vall Surányi Miklós Andrássyra vonatkozó szófordulata is: „*[Széchenyi] radikalizmusán mindig elszörnyülködött [...]*”).

Mások ugyanakkor részben vagy egészben Andrassy – Széchenyi tolmácsolásában ismert – szavait szervezik elbeszélésbe, a jelentést megőrizve vagy betűhíven. A többlettartalmat hordozó kulcskifejezést: „*Brandfackel*” viszonylag legtöbbször (öt helyen) fordítják az „*égő fáklya*” jelzős kapcsolattal. E már Grünwald Bélánál olvasható, de feltehetően Vizota 1905-ös tanulmányával elterjedt magyarázaton kívül csak egy-egy példa akad más megoldásokra. Ahogyan említettem: Kerékgyártó Árpádnál „*gyújtó fáklya*”, a fordítás helyett értelmét visszaadó-fokozó Hegedűs Lorántnál már „*tűzcsóva*”, Oplátka Andrásnál egyenesen „*tűzvészt okozó*” fáklya a könyv.

Hogyan is értelmezzük (értelmezhetjük) a fáklyát? Andrassy elolthatatlan és szabályozhatatlan eszköz képét rajzolja ugyan elénk, de nem beszél lehetséges pusztításairól, nem szól arról, milyen módon, milyen következményei által hoz majd veszedelmet. Vélhetően lelkeket fognak vele „felgyújtani”, de hogy Andrassy széles tömegekre vagy politikai elitre gondol-e, az csupán sejthető. Ismert előtte a *Hitel* sorsa, tudomása van parasztlázadók előtt pár hónappal korábban tartott felolvasásokról. Az égő fáklyát tehát láthatjuk forradalom, népfelkelés jelképeként. Erősítheti, de gyengítheti is választásunkat, hogy Andrassy fél évvel később ismét kijelenti társa előtt a szerinte valószínű jövőt, újra felbukkan fáklya-szimbóluma, ezúttal a *Hitel* kapcsán. Széchenyi 1848. május huszonegyedikén megemlékezik arról, hogy Andrassy felidézte előtte a csaknem tizenhat évvel azelőtti jelenetet: a belgiumi Oostendében (az angliai átkelésre várva) azt jósolta, hogy a *Hitel* majdan „*tűzes csóvát*” vet az állam gépezetébe. Oostende felől nézve ez bekövetkezhet a könyvön felbuzduló népfelkelők és törvényalkotók révén egyaránt. Előfordulhat azonban, hogy csupán utóbbiról van szó, tehát Andrassy erőltetett törvényi változások előfutárát látja Széchenyi műveiben. Bárhogyan is legyen, a szókép figyelmet kelt és

gondolkodást irányít, írói választásokhoz vezet, különböző politikai jövőképeket vázoló szövegegységek kiindulópontjává, középpontjává válik.⁴¹

Fekete Sándor elbeszélésében Széchenyi képzeletbeli, de legalábbis forrás hiányában adatolhatatlan párbeszéd során („Barátok beszélgetnek, 1832” c. alfejezet) elmeséli Wesselényinek és ezzel hármójuk „közös tudásává” teszi az Andrássytól hallottakat: „*Andrássy Gyurka azt mondta munkámról, égő fáklya lesz az, amelyet sem eloltani, sem szabályozni nem lehet.*” Ez a mondat a dialógussal alakított alfejezet utolsó egységében kapott helyet. Előzőleg, beszélgetésük nagyobb részében Széchenyi és Wesselényi feltárják a kormányhoz fűződő viszony és lehetséges reformok körüli nézetkülönbségeiket. Ekkor Széchenyi a kolerajárvány okozta felkelést mint a javítások szükségességére sokakat rádöbbentő eseményt említve felfesti az elkerülhetetlen forradalmat, aminek csak díszleteit választhatják meg: vagy 1789, vagy 1830 Franciaországra fog emlékeztetni. Széchenyi vallomása szerint utóbbiért, azaz (nagyobb) vérontás nélküli átalakulásért vállal küzdelmet, amiben Wesselényi erejéhez mérten segítséget ígér barátjának. „*Mivel akarod kezdeni?*” kérdésére válaszul Széchenyi szóba hozza *Stadiumát*, ami, akárcsak a *Balítéletekről*, cenzori engedélyt kapott; bizonytalan persze – folytatja –, hogy könyveik nem-sokára olvashatók lesznek.

Ezután idézi fel Andrássy szavait, amelyeket már megengedhetetlen óvatossággal értelmezve az egész párbeszédet ismét a forradalom ijesztő közelsége felé fordítja. Nem folyhat tovább a fontolgatás, mérlegelés s ezzel a késlekedés, mert az eredmény felkelés lesz, az egész ország lángba borul, „*lobogni*” fog s a parasztok legyilkolják a nemeseket. Wesselényi biztató félmondatára („*Hát ne késlekedjünk, kezd el, mi a terved...*”) tudatja társával, hogy a Casinóba február tizenkettedikére meghívott néhány személyt... S ezzel kerül szélesebb kontextusba a Stadium-felolvasás. Szerzőnk ugyanis az alig három oldalt elfoglaló Széchenyi-Wesselényi dialógus utáni alfejezetben az állandó híd építésének előkészületeiről szól. A casinói értekezlettel, az eszme felkarolásával indít, kitérve a tervekre s a beruházás költségeire, amelyeknél belefogja elbeszélésébe a kulcsszót: vám. Mintha a lázadás elkerülhető vagy elhalasztható volna egyetlen lépés: a nemesi adómentesség falát megbontó hídvám bevezetése által. A Wesselényi előtt hangoztatott elvnek megfelelően tenni a (látszólag) keveset, ha már sokat nem lehet. Rémüldözé-

⁴¹ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza*. 1. kötet. [Budapest], 1896. 334. [Online: <http://books.google.hu> [...]; <http://mek.oszk.hu/05800/05836/html/1kotet/03.htm> – 2012. 10. 28.] Benedek 1914. 71. Surányi [1936.] 276. A Stadium sorsáról röviden: Gergely 2006. 68–70. (*Magyarok Emlékezete*) Andrássy Hittel kapcsolatos információiról lásd 1831. október tizenkettedikén Széchenyihez írt levelét. MTAK Kt. Szgy. K202/12. Széchenyi 1848. május huszonegyedikéi jegyzete: SzIN. 1252.

sével Andrassy tovább növeli Széchenyi elszántságát, cselekedni akarását, „égő fáklya” szóképe forradalomvízió, közlekedésfejlesztés és társadalmi-politikai reformok összefüggésében kapja meg regénybeli helyét.⁴²

Oplatka András „*tűzvészt okozó*” eszközről beszél, ám nem forradalmat, nem vérontás kísérte felkelést gondoltat el. Drámai hangulatot ébresztő trópusa után a következő mondatban úgy láttatja Andrassyt, mint aki enyhébb befolyású, kevésbé erőszakos változástól (is) fél: „*Olyan világ víziója, amelyben a nemesi származás, az arisztokrata lét és életforma már csak korlátozott befolyást biztosít, félelmet keltett.*” Fekete Sándornál ugyan Andrassy nem utal egyik megoldásra sem, de Széchenyi képzetében korlátozott befolyás helyett pusztá létkérdésként körvonalazódik a jövő. Életben maradni vagy parasztkezettől elveszni – különösen, ha nem 1830-at, hanem 1789-et idéző forradalom söpör végig az országon. Ehhez képest kiváltságok megszűnése és politikai tekintélyvesztés inkább céloznak „törvényes forradalomra”. Merész reformok a közelgő országgyűlésen, jogszabályi keretek közé szorított társadalmi fordulat. S éppen, mert Andrassy félelme törvényes változásokhoz vezető út megnyitása miatt is feléledhet, nem feltétlenül a *Hitel*hez hasonló története lehet a *Stadium*nak, azazhogy lázítók felolvasnak belőle egy majdani népfelkelés előestéjén.

A két életrajzban mindenesetre közös vonás, hogy valamilyen természetű tényleges változás lehetőségét vetik fel Andrassy szavait idézve-értelmezve. Hozzájuk képest és általában véve a Széchenyi-biográfiák között is különleges Kocsis István regénye (vagy inkább drámai monológja, monodrámája), mint naplóra támaszkodó fikcionalizált önéletrajz. S különleges az is, ahogyan megformálja a *Stadium*-jelenetet. Nem felolvasás zajlik, hanem Andrassy feldúltan elrohan Széchenyihez s mintha már a megjelent művet olvasta volna, az ismert módon minősíti azt (sőt, átkot szór társára és a leendő cenzorra), mire Széchenyi újra a „békés kibontakozás” hívének jelenti ki magát. Andrassy azonban már nem hisz szavainak s egyenesen kiabálva közli vele, hogy „*Te nem békességet hirdetsz, te békefeltételeket diktálsz*”. Csaknem népvezért lát benne, aki erőtől duzzadó felkelőseregének élén megállapodásra kényszeríti saját társadalmi osztályát. Kocsis István drámájában a szavak mögött lappang Andrassy forradalomtöli félelme, mely hatalmába keríti, kivetkőzteti önmagából, szembefordítja barátjával. Mindez ellenben nem hat ijesztően Széchenyire, felbőszült társa láttán nem (sem) „hőköl meg”, hanem belső magányába visszavonulva elgondolkodik könyve ausztriai megjelentetésén.⁴³

⁴² Fekete 1979. 102–104.

⁴³ Oplatka 2005. 216. Kocsis István: *A tizenkettedik lánc. Széchenyi István*. Budapest, 1986. 77.

Nem véletlenül töröm meg az időrendet és hagyom utoljára a különös műfajú művet, a Széchenyi-monodrámát. Kocsis István munkája a politika világán túl kapcsolatot teremt a *Stadium*-felolvasás jelenete és a naplóíró belső élete között, e vonatkozásban szintén felhasználja a jegyzetet. Érintkezésbe hozható azonban az egyedül a jelzett harmadik valóságmezővel is. Grünwald Béla így, lelki küzdelmekről szólva idézi egy 1831-es feljegyzés után, amellyel az eszméi hasznavehetőségében kételkedő, félreértettségét – ismét – megállapító Széchenyit igyekszik ábrázolni. Ezzel nála elveszíti egyediségét, naplóbeli tépelődések tömegébe olvad; az egész *Stadium*-jelenet pedig kizárólag Széchenyi belső világa szempontjából válik fontossá. Grünwald látószögéből persze minden a psziché összefüggésében nyer(ne) jelentőséget; csak hogy, habár nem látom e naplórovatban lelki élet viharainak bizonyítékát, mégsem vélekedhetek azonosan Friedreich Istvánnal (és részben Viszota Gyulával), aki a „*Meghőköltem ettől!*” sor ismeretében is következmények nélkülinek tekinti Andrásy kifakadását. Széchenyi a vélhetően társát (le)minősítő törölt egy és háromnegyed sorban talán egyetlen szókapcsolat erejéig sem vonatkoztat önmagára, de érdemes azzal számot vetni, hogy megérintik a felolvasáson történtek, hangulatébresztő, de legkevesebb -erősítő hatással lesznek rá. Ezeket a sorokat olvashatjuk alább:

„Felette gyöngének és megtörtnek érzem magam! Keserves éjszakám volt!

Minő rémképeket rejt a fantázia – – –

Mindennap rettentő köd – semmi szél – igen enyhe idő – – Rettegem és sejtem a kolera rettentő visszatértét –”

Itt azonban meg kell állnunk. Nem mehetünk tovább, mert már nem Andrásynak az irodalmi „megjelenéseiről” kellene szólnunk, nem is a két főúr politikai nézetkülönbségeiről, hanem kizárólag Széchenyiről. Azaz arról, hogy az idézett társas helyzetre emlékező bejegyzése az ő belső világa, pálya, írói munkássága összefüggésében hogyan hasznosítható. Összegzésképpen az mondható, hogy 1950 előtt jellemzőbben ezt a szöveghelyet leginkább a *Stadium* keletkezésével kapcsolatosan idézik fel, 1950 után – elsősorban Andrásy oldaláról – határozottabban utalnak rá eltérő mértékű és lefolyású társadalmi-politikai változások viszonylatában. Szólhat ugyanakkor egészen másról is. Mivel tükröződnek benne magányérzet, megnemértettség, önostorozás, kishitűség egymással érintkező, összefonódó érzelmvilágai, elhelyezhető és értékelhető egy lelki életrajzban is. Mindezzel pedig csupán arra mutatok rá, hogy Andrásyról szóló Széchenyi-szöveghez olykor több valóságmező és azokat megnyitó különféle írói választások kapcsolódnak.⁴⁴

⁴⁴ Grünwald 1890. 479. Széchenyi eredeti, német nyelvű jegyzete SzIN IV. 240.:

„Ich fühle mich recht schwach und gebeugt! Eine böse Nacht gehabt!

Welch Schrecknisse birgt die Phantasie –

Alle Tag fürchterlicher Nebel – nie Wind – sehr gelindes Wetter – Ich fürchte, und ahnde ein fürchterliches Rück[k]ehren der Cholera –”

Útitársak Angliában

Máshol szoltam már – elsősorban Andrassy vonatkozásában – közös nyugat-európai tanulmányútkról, ezért csak a történetnek a Széchenyi-irodalombeli jelenlétére figyelve – s az adatpontosítás igényével – kiegészítem korábbi elbeszélésemet.⁴⁵

A Hídegyesületet 1832 februárjában mágnások és vagyonos polgárok alapítják; a két gróf és Tasner Antal közös utazása ugyanazon év őszén történik; (hivatalos) feladatuk: adatgyűjtés az állandó híd érdekében. Az utazásról szóló jelentést 1833 tavaszán nyomtatják. Ezen adatok több életrajzban tévesen vagy teljesen valószerűtlen összefüggésben szerepelnek s így torzulnak az utazás-elbeszélések. A korai művekre jellemzőbb, de manapság is megtörténik, hogy Andrassy egy-két évvel később utazik. (Markó László életrajzi vázlatában 1836-37-ben.) Boross Mihály könyvében talán még nyomdahiba eredményeképpen szerepel 1833, mert az információszerzés állandó híd érdekében történik. Falk Miksa azonban téves adat birtokában egyszerűen csatlakoztatja Andrassyt Széchenyi és Vásárhelyi Pál 1833-34. évi, gőzhajózás ügyében tett angliai útjához s ezzel láncolatot indít el. Könyvében Andrassy először (82. oldal) 1833 végével szerepel angliai tanulmányúton, másodsor (89. oldal) vélhetően 1833 elején. Vélhetően, mert évszám hiányában csak abból következtethetünk erre, hogy beszél egy Széchenyi és Andrassy által a nádor támogatásával „1832. vége felé” alakított társulatról (Hídegyesület), amely után a következő bekezdést már az utazók visszaérkezésével és úti jelentésükkel indítja. Falkkal egyértelműen kapcsolatban áll Galgóczy Károly, akinél nagyon zavaros a kép. Galgóczy ugyanis úgy vesz át Falktól, illetve hoz létre az ő elbeszélése alapján egy újat, hogy beilleszti az 1833. decemberi utazásra vonatkozó bekezdésnyitó mondatát a híddal kapcsolatos tanulmányútról szóló szövegébe (ti. Falkéba). Ezáltal a Hídegyesület 1832. végi alapítása után egy hosszú alárendelő összetett mondatban tervek készülnek, majd Széchenyi a következő év végén a gőzhajózási társaság ügyében a szigetországba megy Vásárhelyivel és Andrassyval s magukkal viszik az állandó hídra vonatkozó munkaanyagot, amelyre azután szakértői véleményeket kapnak. Egyesület, előtervek, gőzhajózás, Vásárhelyi Pál, angol(szász) mérnökök képei kavarnak hirtelen az olvasó előtt.

A további, felesleges részletezést kerülendő, csak arra szorítkozom, hogy századfordulós szerzők közül Vay Saroltánál hasonlóképp 1833-as dátummal szerepel az utazás, másrészt Falk bekezdésindító mondata visszaköszön Bagyó János Széchenyiről mint közlekedésügyi reformerről írt életrajzában is (utal rá az „angolország” szó, Vásárhelyi (fő)mérnöki státusának jelzése, a „vaskapui

⁴⁵ Brigovác László: Egy tanulmányértékű napló – Andrassy György angliai utazása. = *Történeti Tanulmányok*, XVI. sz. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LX.) Debrecen, 2009. 167–188.

sziklák repesztése” szintagma). Falkéhez hasonló ráadásul életrajzának szerkezete is, mert mielőtt a Lánchíddal kapcsolatosan szólna a közös 1832. évi útról, a dunai gőzhajózás ügyében Széchenyi és Vásárhelyi által tett 1833-34. évi utazáson szerepelteti Andrásst. Bagyó János művéhez (és így Falkéhez) kapcsolja Gajdos Gusztáv Széchenyi társadalmi tevékenységét, közcélú vállalkozásait bemutató kismonográfiáját, hogy Andrassy szintén utazik 1834-ben Angliába, lánchidak és gőzhajózás tanulmányozására.⁴⁶

Andrassy 1832. szeptember ötödikén Oostendéből érkezik Széchenyivel és Tasnerrel Londonba, ahonnan október tizedikén tér vissza (titkárával együtt) a kontinensre. Saját úti feljegyzései alapján ismert, hogy szeptember tizenhatodikától-tizenhetedikétől október ötödikéig Széchenyitől különváltva Közép- és Észak-Angliát (Skóciáig) járja. Széchenyi október ötödikei jegyzete („*Andrassy angekommen.*”) némiképp ugyancsak sejteti, hogy Londontól távol barangol; október tizedike egy mondata („*Andrassy und Tasner nach Calais.*”) pedig elárulja, hogy távozik a szigetországból.

A korai szerzők közül Széchenyi naplóját (és a jelentést) ismerve alkotják meg saját utazás-elbeszélésüket Kerékgyártó Árpád és Zichy Antal. Andrásst mégis mindketten 1832. augusztustól novemberig tekintik útítársnak (társhatározóval jelölik), s figyelmetlenség jele, hogy Kerékgyártónál a teljes három hónapnyi közös tevékenykedés színhelye Anglia. Friedreich István bekezdéstartó, az Oostendéből átkelést felidéző és tanulmányozott jelenségeket (lótenyésztés, gépek, gyárak stb.) felsoroló mondatában többes szám harmadik személyű igealakokat használ, azaz Andrassy szintén átkel és tanulmányoz. Ezután viszont alanymódosítással kifésüli a cselekményszövegből, egyes számra váltva közelít Széchenyihez, akit a létrejövő mondatömbben találkoztat mérnökökkel és építészekkel, emlékeztet közlekedési fejlesztésekkel összefüggő megbeszéléseire. Igei személyrag révén tartózkodik Andrassy is két hónapig Angliában Bártfai Szabó Lászlónál („*Két hónapot töltenek...*”), újabban Oplatka Andrásznál („*Két hónapot töltöttek itt, ...*”).

Szorosan összefügg itt az együttműködés és a közös cselekvés időtartama, hiszen Andrassy önálló tevékenységéről nem beszélnek életrajzaink. Mindenhol Széchenyivel együtt tevékenykedik. Szeptember első napjaira vonatkozóan a Hegedüs Loránt használta *figura etimologica* (Andrassyval „*hídról hídra, műhelyből műhelybe jár*”) valós képet mutat. Széchenyi feljegyzéseiben többes számú igealakok, birtokos szerkezet (*unseren Pässen*), névmások (*uns, wir*) arra utalnak: szeptember ötödikei megérkezésüktől (legalább) ketten járják Londont

⁴⁶ Markó 2000. 255. Boross Mihály: *A dicsőült gróf Széchenyi István életrajza*. Pest, 1860. 22. [Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/07300/07313/07313.pdf> – 2012. 07. 12.] Falk 1868. 82. Galgóczy 1879. 47. Vay 1986. 226. Bagyó János: *Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége*. Budapest, 1913. 59., 81–82. Gajdos 1997. 8., 35.

és szemlélik nevezetes építményeit. A naplóíró azonban Andrassy északi utazásáig és általánosságban is csak néhány közös vagy személyes program (gyár- és birtoklátogatások, ebédmeghívás), egy-egy magáncélú megbízás (üzenetküldés) és tervezett gazdálkodási társulás (Urie skót gazda felfogadása) kapcsán említi társát. Jegyzetei tehát sem utazásuk során együtt töltött időről, azaz érintkezésük intenzitásáról, sem együttműködésük mértékéről nem tájékoztatnak bennünket. Szakmai beszámolójuk szintén nem szól arról, hogy szeptember közepi különválásuk előtt tudatosan megosztanák feladataikat, hogy a máskülönben Észak-Anglián gyorsan átutazó Andrassy felelősségteljes önálló tájékozódásra vállalkozna.

Andrassy nyilvánvalóan hivatalos küldetéssel érkezik Angliába, azonban félreérthetetlenül – alighanem saját bevallása alapján – kedvtelésből és kíváncsiságból utaz(gat)ó nemesnek nevezi őt egy Londonban szeptember 17-i kelettel szerzett kísérőlevél első mondata: „*The present general letter is intended to accompany Count Andrásy a distinguished Hungarian [sic!] Nobleman who is travelling in this Country for his own amusement and from motives of curiosity.*” Útinaplójának ismert részei és egyéb jegyzetek igazolják, hogy felkeres néhány gyárat, érintkezésbe lép ipari vállalkozókkal, mérnökökkel; feljegyzései azonban nem tartalmazzák a „híd” szót (angliai híd megtekintését csupán egy Franciaországban kelt naplómondata bizonyítja), és sehol nem utalnak arra, hogy vállalása-megbízata szerint folytatna beszélgetéseket. Október 10-e után Széchenyi már mindent segítség nélkül végez, hivatalos jelentésében azonban nagylelkűen munkatársként láttatja Andrassyt Ogden amerikai konzullal, Hartley és Telford angol mérnökökkel folytatott megbeszéléseknél is. Életrajzíróink közül egyedül Surányi Miklós alkot határozott (és szerintem valóságot tükröző) véleményt Andrassyról, amikor arra céloz, hogy inkább csak úti- és nem munkatárs Angliában.⁴⁷

Andrassy mint mellékszereplő a Széchenyi-irodalomban

A kapcsolattörténet állandó és gazdag eleme a Széchenyi-életrajzoknak. A főhős és életének meghatározó résztvevői között több kötet von párhuzamot, csaknem minden biográfiában megmozdul a Széchenyi körüli világ, s előlépnek a további szereplők: hatnak a hősre (vagy ő hat rájuk), együtt cselekszenek (vagy egymás ellenében), beszélgetnek (vitatkoznak). Általában a szerzők a változásaiban ábrázolják Széchenyi kapcsolatát Wesselényivel és Crescence-szal, részben Metternichhel, Batthyányval. Andrassy Györgyöt ellenben, aki tulajdonképpen

⁴⁷ Kerékgyártó 1884. 21., 86. Zichy 1896. 304–305. Friedreich 1914. 290. Bártfai 1926. 246. Oplátka 2005. 222. Hegedűs [1933.] 213. A kísérőlevelet őrzi: SAL – AKH. 23. Rodinné doklady a pamiatky. 508. doboz. 1. fasc. Kiemelés tölem – B. L. Surányi [1936.] 279.

mellékszereplő Széchenyi életében, csak egyes jelenetek összefüggésében említik meg az életrajzokban, olyan szöveghelyek miatt, amelyek a naplóban, ritkábban levelekben, nyilvános irományokban lettek megörökítve. Hosszú szövegek helyett kisebb mondattömbök vagy tagmondatok szólnak róla, mondatbeli szerepe nemritkán társhatározó. Tehát irodalmi mellékalak. Ez a vizsgált életrajzok alapján egyértelmű. A kötetek figyelmes átlapozása vagy nevének a névmutatókból való visszakeresése alapján is jól érzékelhető, hogy jelenléte a harmincas évek első felére koncentrálódik, köszönhetően leginkább a hídügynek, a *Stadium*-felolvasásnak. A húszas években a Tudós Társaság pénzügyi alapozása után név szerint legfeljebb néhány intézményszervezéssel vagy magánéletével összefüggő napló-, levél-, újságrészlet, esetleg titkosrendőri jelentés révén szerepel.

Másfél évszázad alatt az életrajz az életrajzban módszerét csak Bártfai Szabó László és Surányi Miklós alkalmazzák. Az életregényét helyenként merőben kitalált történetelemekkel, sosemvolt beszédhelyzetekkel, iratokkal gazdagító Surányi Andrássyt is sokszor, sokféleképpen állítja elének. Portrékat követve részletezően megfesti külsejét (ez irodalmi ritkaság), és jellemábrázolással is szolgál. Két egymásra következő, valamint egy hozzájuk közeli harmadik regényegységben (először az angliai utazás, azután Tasner Antal, végül Kossuth kapcsán) pedig hosszan szólaltatja meg, vagy említi beszélgetőtársaként, az adott ügy érintettjeként.

Több mint harminc kiadványt vizsgálva kimondható: jelenléte jellemzőbb az államszocializmus előtti művekre, melyek kétszer gazdagabbak utalásokban, mint későbbiek. Gyakoribb bennük a felsorolt alaptémáktól független történés, történet-epizód; a grófot többször említik a *Hitel* megjelenése körül, több a barátsággal, magánélettel összefüggő közlés. 1950 előtt gyakrabban láttatják naplóalakként, levelezőtársaként vagy levelek szereplőjeként. 1950 után kevésbé érintik személyes viszonyait, elbeszélésbe szervezése jobbára megragad vállalkozásoknál, egyesületeknél (szinte kihagyhatatlan az Akadémia és a Lánchíd előtörténetéből). Zárt írói gondolatmenetben (Fekete Sándoré) viszont még központi szerepet is kaphat rá vonatkozó forrásrészlet. Új történetelemekkel rendszerváltást követő életrajzokban találkozunk: említik kolera és parasztfelkelők fenyegetésében Széchenyihez írt levelét, őt magát a Lánchíd öntöttvas elemeinek egyik beszállítójaként, vagy szólnak a tartók gyártási helyéről, dernői vasművéről (általában „Andrássyak” üzeme). Továbbá, miután közösközcélloknál szólnak róla, segítőként, támogatóként jobban látszik, mint Széchenyivel személyes, bizalmi viszonyban lévő emberként, mint barátként.⁴⁸

⁴⁸ Andrássynak a kolera és a parasztfelkelés néhány elborzasztó epizódját ismertető leveléről: Csorba 1991a. 85.; Oplatka 2005. 209. A Lánchíd-alkatrészek gyártásáról: Csorba 1991a. 152.; Uő.: Munkatársak és barátok. In. *Széchenyi és kora*. Szerk. Éri István. (Tájak – Korok –

Szerepeltetésénél előfordulnak, de nem meghatározóak szóképek, költői alakzatok. Fokozás, drámai hatáskeltés az újabb életrajzokból sem hiányzik, ahogyan egymásból szervezett szövegek vagy szövegrészletek által egészen mostanáig továbbélnek tárgyi tévedések. S mind történeti életrajzok, mind életrajzi regények vonatkozásában felmutathatunk híresztelésekre, (népi) emlékezetre épülő egységeket (a két főúr – itt nem tárgyalt – esete Kossuthtal). Szépíróknál ugyanazok a motívumok jelennek meg, mint történészeknél, így sokat használt forrás-szövegek és néhány maradandó elbeszéléselem révén közös történetüknek egy lényegében a 19. század vége óta változatlan „vázszerkezete” rajzolható meg. Összefoglalva: a legismertebb, legfontosabb közcélú kezdeményezéseknél és a barátság vonatkozásában Andrassy rendszerint megemlített személy, egyébként azonban ritkán (esetlegesen) tűnik föl a vizsgált művekben. Ugyanakkor, ha korszakonként eltérő mértékben is, de közéletéről és magánviszonyairól saját pályarajzain kívül leginkább a Széchenyi-életrajzok szolgálnak adatokkal.

Múzeumok Könyvtára, 3. sz.) Budapest, 1991. 47–63. Andrassyról: 57–58.; Gajdos 1997. 38.; Estók János: *Széchenyi István gróf élete és kora*. Budapest, 2010. 174. Politikai érzelmeiről, hatalomhoz fűződő viszonyáról külön szól: Bártfai 1926. 291. Fiziognómiájáról: Surányi [1936.] 275–276. Pályája egészét vagy részletét áttekinti még: Csorba 1991b.

CZINEGE SZILVIA

„MEIN VEREHRTER FREUND” – APPONYI GYÖRGY ÉS SZÉCHENYI ISTVÁN KAPCSOLATA AZ 1840-ES ÉVEKBEN¹

A címadó idézetben szereplővel („*Mein verehrter Freund*”) vagy ahhoz hasonló megszólításokkal kezdődnek a két gróf egymásnak írott levelei az 1840-es évek második felében. Ekkorra Apponyi és Széchenyi között szoros, többé-kevésbé termékeny munkakapcsolat alakult ki, amelyben kölcsönösen megpróbálták felhasználni a másik pozíciójából kínálkozó lehetőségeket. Széchenyi a Helytartótanács Közlekedésügyi Bizottságának élén biztosíthatta a magyar rendeket a kormány reformszándékáról, s igyekezett erről a politikai közvéleményt is meggyőzni. Apponyi pedig másodkancellárként jó közvetítő volt Széchenyi számára a kormány valamint Metternich felé. Ez a rövid summázata annak a politikai (érdek)szövetségnek, amelynek részleteiről vizsgálatunk szól, s amely az egyik legmeghatározóbb kapcsolata volt Széchenyinek a negyvenes évek közepétől. Apponyi György jelentőségét a gróf életében elegendő előjáróban csak egy adattal megmutatnunk. Az 1844–1848 közötti naplókönyvekben az Apponyié a legsűrűbben emlegetett személynév, kevéssel megelőzve Batthyány Lajost és Kossuth Lajost, többel József nádort és Széchenyi feleségét, Seilern Crescence grófnőt. Az arányok a két gróf kapcsolatának jelentőségét világosan érzékeltetik, hiszen a Széchenyi számára ekkoriban igen fontos emberek (mint pl. Metternich kancellár), legfeljebb fele annyiszor lettek naplószereplők, mint Apponyi.²

A téma feldolgozásához gazdag forrást biztosít a két gróf levelezése, valamint Széchenyi István naplója. A levelezés hiányos, nem minden levélre található válaszlevél, de a meglévők alapján is jól megragadható kapcsolatuk jellege és lényege. Levelezésükben leginkább terveik megvalósításáról esik szó (a Tisza-szabályozás, a vasút vagy a hitelintézet kérdései dominálnak), de olvashatunk bennük politikai helyzetelemzéseket, sőt az ellenzék megregulázására

¹ A tanulmány a Debreceni Egyetem tudományos képzési műhelyei *TÁMOP-4. 2./B-10/-2010-0024* című pályázat támogatásával készült.

² *Gróf Széchenyi István naplói*. I–VI. Szerk. Vizota Gyula. Budapest, 1925–1934. (továbbiakban SzIN és kötetszám, bevezetőre való hivatkozás esetében is). A megállapítások a VI. kötet alapján. Az is jellemző adat, hogy a további reformellenzéki politikusok (legfeljebb) a bő harmadát érik el Apponyi naplójelenlétének. Széchenyi ekkori politikai kapcsolatrendszerének az elmozdulását jelzi, hogy az említett öt után a hatodik ”leggazdagabb” naplólenyomattal a politikusok közül a konzervatív Dessewffy Emil gróf rendelkezik.

utaló megjegyzéseket is. Leveleik bizalmas hangvételűek, amire a tegeződő viszonyon kívül a gesztusértékű mondatok és az egymás családjával kapcsolatos megjegyzések is utalnak, bár ez utóbbi inkább csak Széchenyi leveleire jellemző.³

Széchenyi naplója egyoldalú forrásnak számít, mivel Apponyitól nem áll rendelkezésre hasonló jellegű forrás, így ebből elsősorban Széchenyi viszonyulásáról kaphatunk képet, valamint a napló regiszter jellegéből adódóan találkozásaik és levélváltásuk ritmusát követhetjük nyomon – amennyiben említést tett róla a gróf. A naplóbejegyzések zöme eleinte csak az Apponyival való találkozás vagy levélváltás tényét közli, például „*George Apponyi zu mir*”, „*bei Apponyi*” vagy „*Schreibe an Apponyi*” etc., tartalmi közlésre csak néhány esetben került sor. Az 1843–44. évi diétát követően azonban jócskán gyarapszik – amint fentebb jeleztük – az Apponyi nevet tartalmazó bejegyzések száma. Az országgyűlés alatt még elsősorban a diétai tárgyakhoz kapcsolódva említi meg a grófot, például: „*Apponyi György az utcán, 3 napja vitáznak Túrmezőről. Teleky, Pálffy felette heves.*”⁴

A levelek egy részét kivonatolva vagy egészében (olykor hibásan) korábban már több helyen publikálták, így Marczali Henrik a Pesti Napló hasábjain vagy Bártfai Szabó László kétkötetes munkájában, továbbá olyan kötetekben, amelyek Széchenyi István műveinek, leveleinek gyűjteményes vagy válogatott kiadását vállalták magukra.⁵

³ Széchenyi István levelei Apponyi Györgynek Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattár Széchenyi Gyűjtemény (továbbiakban MTAK Kt. Szgy.) K193/22–96. és Apponyi György levelei Széchenyi Istvánnak MTAK Kt. Szgy. K202/44–56. valamint Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Mikrofilmár A 6523/I. és A 6529/II.

⁴ SzIN VI. 19. Magyar fordításban: Széchenyi István: *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1978. 1034. (továbbiakban: SzIN sorszám nélkül)

⁵ Marczali Henrik: Magyar államférfiak vallomásai. Széchenyi kiadatlan levelei Apponyi Györgyhöz. = *Pesti napló*, 1928. június 24. 33–34. Kivonatolt, közölt levelek Széchenyitől Apponyinak: 1845. január 31., február 25., június 17., szeptember 17., 26., 1846. április 14., október 8., 1847. június 3. (tévesen június 5-iként közli); *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. (Széchenyi István összes munkái. VI.) II. kötet. Szerk. Viszota Gyula. Budapest, 1930. (I. 1927.) (továbbiakban SzIÖM 6/I–II.) Széchenyi Apponyinak 1846. január 12–13. CXLVII–CXLIX., 1847. december 27. CCLXVII–CCLXIX. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860*. Szerk. Bártfai Szabó László. II. kötet. Budapest, 1943. (továbbiakban: Adatok II.) Széchenyi Apponyinak: 1845. február 25., június 17., szeptember 1., 17., 26., 1846. január 11–13., április 14., 1847. március 7, június 15., 1848. január 8., február 16. Apponyi Széchenyinek: 1845. február 14., február 19., április 19., május 26., 28., július 14., 15., december 20., 1846. február 8., március 1., május 15–16., július 30., november 22., 1847. január 11., március 16–17., április 3., május 14., július 21., december 15., 26., 1848. február 1., március 1. *Gróf Széchenyi István levelei*. II–III. kötet. Szerk. Majláth Béla. Budapest, 1890–1891. (továbbiakban SzIL kötetszámmal) 1835. szeptember 5. SzIL II. 101–

A Széchenyi István életéről írt nagyobb monográfiák mindegyike említést tett az Apponyival való együttműködéséről. Zichy Antal elsősorban Apponyi közreműködését emelte ki Széchenyi kinevezésében, és a Tisza-szabályozás finanszírozási akadályainak elhárításában, valamint hangsúlyozta, hogy „*Széchenyi Apponyit csak lassanként szerette meg, de látva buzgalmát és hazafiságát, véd- és dacszövetséget ajánl neki, s kész mindenütt helyt állni érte.*”⁶ Kovács Lajos kétkötetes munkájában már Apponyi alkancellári kinevezésének rögzítésekor jelezte a kancellár közeledését Széchenyihez „kormányának támaszt keresvén”, illetve azt is hangsúlyozta, hogy Széchenyi nagyszabású terveinek végrehajtásához a kormány támogatására volt szüksége. Majd részletezte, hogy a kormány pontosan milyen feladatot szánt Széchenyinek: „*a többség megnyerésére előkészíteni a talajt*”.⁷ Friedreich István szintén kiemelte Apponyi szerepét a Tisza szabályozás pénzügyi akciói kapcsán, valamint, hogy noha Széchenyi nem rokonszenvezett az adminisztrátori rendszerrel, Apponyi személye mégis garancia volt számára, hogy az alkotmányon nem esik csorba.⁸

Az Apponyi Györgyre vonatkozó legterjedelmesebb anyag Viszota Gyula munkáiban olvasható. Bár a jeles Széchenyi-kutató sem szánt a témára túl nagy teret a hatodik naplókötet bevezetőjében; nem emelte ki külön Apponyi közreműködését Széchenyi kinevezésében, a Tisza-szabályozás leírásánál említette a kancellárt, de itt sem tért ki a két gróf együttműködésére. Leginkább az 1847–48. évi országgyűlés előkészületei kapcsán fordul elő Apponyi ebben a szövegben.⁹ Viszont annál többször kerül említésre Apponyi a Széchenyi-Kossuth vita forrásait közlő kötet második részének bevezetőjében, ahol főként az ellenzékkel illetve Kossuth Lajossal folytatott küzdelem és az utolsó rendi diéta kapcsán kapott szerepet.¹⁰ A bőséges anyag ellenére inspirációt, értelmező szempontokat kevésbé meríthetünk Viszota bevezetőiből, mert alig-alig tett elemző észrevételeket, elsősorban csak rekonstruálta a történeteket, és leveleket közölt, vagy levélrészleteket épített be leíró jellegű elbeszélésbe. Csorba László Széchenyi-életrajzában egy-egy bekezdés vagy mondat erejéig érintette a két gróf kapcsolatát: Széchenyi kinevezésekor, a Tisza-szabályozás pénzügyei és az ellenzékkel szembeni küzdelem kapcsán, valamint Széchenyi követté választásakor tett az

102., 1847. augusztus 20. SzIL III. 541–545. *Széchenyi István válogatott művei*. II. kötet. Szerk. Spira György. Budapest, 1991. (továbbiakban: SzIVM II.) 1847. december 27.

⁶ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához*. Budapest, 1884. 462–488.

⁷ Kovács Lajos: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848*. I–II. kötet. Budapest, 1889. I. 76–77.

⁸ Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete*. II. kötet. 1840–1860. Budapest, 1915. 131–145.

⁹ SzIN VI. XXXII–XLV., Tisza-szabályozásról XCII–CII.

¹⁰ SzIÖM 6/II. CXXXIX–CLXIII., CCXXIX–CCLXXXIX.

Apponyival fennálló munkakapcsolatról említést.¹¹ Oplatka András biográfiájában Apponyi első említésére a Közlekedésügyi Bizottság elnöke című fejezetben került sor Széchenyi kinevezése kapcsán, majd ezt követően a szerző a Tisza-szabályozásnál tért ki Apponyi szerepére, valamint a két gróf ellenzékkel szembeni együttműködéséről ejtett néhány szót.¹² Ugyanitt említeném meg Andics Erzsébet Metternich-monográfiáját, amelyben a szerző a „Széchenyi és a konzervatívok” alfejezetben tárgyalta a két gróf munkakapcsolatát, a hangsúlyt elsősorban Széchenyi gyanakvására, kételkedésére helyezte, a kölcsönös együttműködésről, és ennek motivációiról nem esett szó.¹³

Összességében véve tehát jellemző, hogy a bővebb Széchenyi-biográfiák szerzőinek mindegyike említést tesz Széchenyi Apponyival folytatott levelezéséről, kettejük munkakapcsolatának egyes elemeiről, ezek közül is leginkább a Tisza-szabályozásról, de szakirodalomban még nem született kapcsolattörténeti elemzés, azaz eddig nem vizsgálták részletezően együttműködésük okait és sajátosságait.

Tanulmányomban Apponyi György és Széchenyi István politikai érdekkapcsolatának bemutatására teszek kísérletet. A vizsgálat forrásbázisa a két gróf levelezése valamint Széchenyi István naplója, amely szövegek egybevetése rávilágít együttműködésük valódi mozgatórugóira. Azokra ugyanis a levelek nem feltétlenül mutatnak rá; a bizalmas, tegeződő viszonyban írott levelekből kirajzolódó kép valamelyest árnyalódik, ha hozzáolvassuk Széchenyi vonatkozó naplóbejegyzéseit. Igaz, a vizsgálat így egyoldalú, hiszen Apponyitól nem áll rendelkezésre hasonló jellegű forrás, de a napló műfaji sajátosságaiból adódóan tekinthető objektív forrásnak Apponyira vonatkozóan is, mivel azt a szerző nem a nyilvánosságnak szánta.

A kezdetek

Apponyi és Széchenyi kapcsolata a negyvenes években nem volt új keletű, de kezdetének pontos dátuma nem határozható meg, mivel nem áll rendelkezésre ezt rögzítő forrás.

Az első találkozás és megismerkedés 1835 előtt megtörténhetett, ugyanis Apponyi legkorábbi említése Széchenyi István naplójában 1835. május 24-ére esik: „*Jósika megsebezte Apponyi Györgyöt.*”¹⁴ Ez a naplóbeli megjelenés még nem bizonyítja személyes ismeretségüket, Széchenyi három levele 1835-ből viszont már igen. Az egyik levelet éppen Apponyinak írta avégett, hogy az

¹¹ Csorba László: *Széchenyi István*. Budapest, 1991. 148–156.

¹² Oplatka András: *Széchenyi István*. Budapest, 2005. 348–360.

¹³ Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország*. Budapest, 1975. 248–254.

¹⁴ SzIN IV. 557.

hosszabbítsa meg tagságát a pesti Nemzeti Kaszinóban.¹⁵ A másik két levelet titkárához Tasner Antalhoz intézte, amelyekhez mellékelten elküldte Apponyi két levelét is.¹⁶ Utóbbi két levél azonban nem áll a kutatás rendelkezésére. A következő levél, amelyet személyesen Apponyinak írt, 1844-ből való.

A köztes időszakból nem tudunk sokat kapcsolatokról, ekkor Apponyi még nem került Széchenyi látószögébe, mert utóbbi ebben az időben más dolgokkal volt elfoglalva: részt vett az országgyűlés munkálataiban, leginkább a hídügy, az al-dunai munkálatok foglalkoztatták, valamint a Wesselényi ellen indított hűtlenségi per.¹⁷ Viszont Apponyi neve olykor felbukkan a napló oldalain.

Apponyi Györgyről kevés információ áll rendelkezésre az 1830-as évekből, néhány adat lelhető fel a hivatalos iratok között, mint például egy magyar kancelláriai felterjesztés 1834-ből, amelyben fél éves szabadságot kérvényeztek számára Franciaországba.¹⁸ 1835-ben a magyar udvari kancelláriánál tevékenykedett, mint tiszteletbeli fogalmazó és titkár, valamint épp ebben az évben nevezték ki császári és királyi kamarásnak, 1840-től pedig a Királyi Kúria királyi tábláján folytatódott táblabárái minőségben a pályája.¹⁹ Ez a néhány adat jól láttatja, hogy a harmincas évek első felében szorgalmasan építette hivatalnoki karrierjét, de nem vetnek fényt társasági szokásaira, arra, hogy kikkel találkozott, levelezett, hova járt el. Minderről csupán Széchenyi naplójában találhatunk néhány utalást, így például egy 1839-es bejegyzésben, amelyben rögzítette az Orczy Györgynél tartott bálon megjelentek neve között az Apponyiét is.²⁰ Az 1839-40. évi országgyűléstől kezdve a gróf gyakorlatilag reflektor-

¹⁵ Széchenyi István levele Apponyi Györgyhöz 1835. szeptember 5-én közli: SzIL II. 101–102.

¹⁶ Széchenyi István levele Tasner Antalhoz 1835. október 24-én és november 3-án. közli: SzIL II. 143. és 154.

¹⁷ Oplatka 2005. 228–259. Wesselényi pere kapcsán Metternichnél is járt, erről bővebben: Vizota Gyula: Politikai eljárás Széchenyi ellen 1835-ben. = *Budapesti Szemle*, 1925. 199. k. 250–266.; Czinege Szilvia: Feljegyzés egy iraton: „Az államkancellár úr öfömméltósága utasítására ad acta mennek, és annak idején Széchenyi ellen felhasználhatóak lesznek.” In. *Történeti Tanulmányok*, XVI. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LX.) Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2009. 141–165.

¹⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHStA) Kabinettsarchiv (továbbiakban KA) Staatsrat (továbbiakban StR) 1834:85.

¹⁹ MNL MOL A 80 Personalis et salarialis status cancellariae 1835–1867. 1. kötet.; MNL MOL A 81 Index iuramentorum (1782–1848). 1–2. kötet.; HHStA KA Minister Kolowrat Akten (továbbiakban MKA) 1830:1891 és 1832:2176., HHStA Oberstkämmereramt Akten B, 1835:297. MNL MOL A 39 1840:15671.; MNL MOL A 62 Libri Regni dignitatum (secundae classis) 1786–1867. 10. kötet. 90. oldal; HHStA, KA, StR Akten 1840:5197. Apponyi György reformkori közéleti pályájának rövid áttekintése: Czinege Szilvia: Megyei aljegyzőből magyar udvari kancellár – gróf Apponyi György a reformkorban. In. *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*. Szerk. Antos Balázs–Tamás Ágnes. Szeged, 2011. 23–35.

²⁰ 1839. január 14. SzIN V. 234.

fénybe került, s így több forrásban is nyomon követhetjük életét, de itt is első-sorban hivatali előmenetelébe valamint politikai nézeteibe nyerhetünk betekintést, amelyet az országgyűlés főrendi tábláján, a „fontolva haladó” konzervatív főrendek soraiban, majd élén fejtett ki.

Az 1839-40. évi országgyűlés ideje alatt Széchenyi naplójában kétszer említette Apponyit a főrendi ülés kapcsán, s mindkettőben „szembehelyezkedtek” egymással. Ezen az országgyűlésen Apponyi kevés alkalommal szólalt fel, egyrészt ez volt az első diéta, amelyen részt vett, másrészt pedig a „fontolva haladók” szószólója ekkor Dessewffy Aurél volt. Széchenyi is csak akkor említette Apponyit, amikor konfrontálódtak. Először az 1839. augusztus 26-i bejegyzésben: *„Legyőztek Dess[ewffy] A[urél]. – Apponyi Gy[örgy], Gyürky – Kiss korm[ányzó], La Motte. – Viccesnek találtam.”*²¹ A másikban 1840. január 11-én: *„Ülés nálunk szólásszabadság. Én háromszor szólottam. Én magam nem vagyok megelégedve magammal. A hallgatóság nagyon. Alaposan helybenhagytam Apponyi Gy[örgy]-öt s végre Jósikát. – Károlyi Gy[örgy] mindenestül a pártunkon.”*²² Az ominózus esetet a bécsi országgyűlési tudósítók is lejegyezték: *„Széchenyi előadott egy nem kevésbé szánalomra méltó jelenetet azzal, hogy kijelentette, a felsőtábla mégsem képviseli a minisztériumot. Amikor nevezetesen gróf Apponyi György ezt a vádat visszautasítva kijelentette, hogy ez a tábla függetlenebb a kormánytól, mint néhány felszólaló a feltűnési mániától, Széchenyi magára vette az utalást, és meglehetősen éles válaszában odáig ment, hogy megvádolta a hivatalvadászok ellenpártját. Apponyi higgadtan és találóan válaszolt neki, báró Jósika azonban keserűséggel utasította vissza a szemrehányást, és az ilyen gorombaságot kikérte magának. Amire Széchenyi még nagyobb vehemenciával válaszolt, előadását azonban a nádor öméltósága szakította félbe, miáltal intette, hogy tartózkodjon minden gorombaságtól és személyeskedéstől, és arra figyelmeztette, hogy hasonló viták végül csatatérré változtatják a felsőházat.”* A jelentésben olvasható Széchenyi egy további kijelentése is: ha majd utóbbi *„elhatározza magát, hogy a trónhoz közel álljon, akkor csekély kárpótlásként jutna neki a népszerűség”*. Apponyi erre szerényen felelt: ő senkit nem nevezett meg, és eddig mindig meggyőződése szerint beszélt és fog ezután is.²³

²¹ SzIN V. 308.

²² SzIN V. 345.; SzIN. 905.

²³ A jelentés a Zentralinformationskomité ülésén 1840. január 14-én hangzott el, továbbá megtalálható a Takáts Sándor-hagyatékban, valamint az országgyűlésről fennmaradt iratok között is. MNL MOL X 31651. d. A 105 Informationsprotokolle der ungarisch-siebenbürgischen Sektion. 1840. január 14-i ülés. MNL MOL N 119 Takáts Sándor-hagyaték. Fasc. 60. 8427. valamint MNL MOL I 58 Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól. 11. doboz. Nr. 2. *Chronologische Darstellung des Landtages vom Jahre 1839–40.* 1840. január 11.

Széchenyi másik két 1841-ből származó bejegyzése azonban jellegében eltér az eddigiektől, már nem csupán egyszerű odavetett közlések, hanem arról árulkodnak, hogy már közelebbi kapcsolatban állt egymással a két gróf, mivel ezekben Széchenyi Apponyi feleségének egészségi állapotával is foglalkozott. „Apponyi Julie nagy veszélyben van. Crescence úgy véli, meg fog halni. Én az ellenkezőjét gondolom.” Pár nap múlva: „Apponyi Julie veszélyen kívül.”²⁴ Egy későbbi bejegyzésében pedig lejegyezte, hogy „Látogatásokat tettem. Wenckheim Rézi – Apponyi Julie – aki holnap Ischlbe utazik.” A kor névhasználati szokásának megfelelően a személynév Apponyi György feleségére, született Sztáray Julianna grófnőre (gróf Sztáray Albert leányára) vonatkozik, akit a gróf 1840. április 23-án vett nőül. S mivel lányuk, Georgina 1841-ben született, ezért feltehetően a fenti jelenetben Apponyi Györgyné gyermekágyi állapota miatt aggódott Széchenyi és felesége. A bejegyzés arra utal, hogy főúri társas köreik érintkeztek egymással.²⁵

1842 tavaszán viszonylag sűrűn találkoztak,²⁶ a naplóban egyre gyakrabban fordul elő Apponyi neve, s ekkortól figyelhető meg, hogy olykor már nem csak a találkozás tényét rögzítette Széchenyi, hanem a beszéd tárgyát, vagy ehhez fűzött gondolatait is. Így áprilisban egy hosszabb eszmecsereéről számolt be: „Apponyi Györgynél... mindenről meglehetősen nyíltan beszélünk. Néhányan épp annyira megijednek Sztáray nevétől, mint néhányan Kossuthétól. Úgy tűnik, ki akar velem kezdeni, ... hogy összehozzon Sztárayval. – Elhárítottam... miközben nagyon (concilant) beszéltem, és nagyon jókat mondtam Sztárayról és társairól. – Ő: Igen, kár, hogy Sztáray csak a maga (!) feje után megy, gyakran mondta nekem, inkább vagy csak a mi eszünk után.”²⁷ A jelenetben Sztáray Albertől van szó, a „fontolva haladó” konzervatívok egyik képviselőjéről, aki 1842 elején polémiát folytatott Kossuthal. A vita tárgyát a háziadó fizetése képezte, Sztáray azt az álláspontot képviselte, miszerint ennek teljes összegét a nemességnek kell magára vállalnia, ez ugyanakkor nagyobb beleszólást enged nekik a pénz felhasználásába. Kossuth ezzel szemben hangoztatta, hogy a nem nemeseknek is ki kell venniük a részüket a háziadó fizetéséből, s nem megengedhető, hogy nagyobb befolyásra tegyen szert a nemesség, kirekesztve az alsóbb rétegeket. A januárban kezdődött sajtóvita áprilisban is folytatódott,²⁸ s az ebben való állásfoglalásról eshetett szó Széchenyi és Apponyi között a fenti jelenetben.

²⁴ 1841. március 24. és 27. SzIN V. 458.

²⁵ 1842. június 14. SzIN V. 606.

²⁶ 1842. április 10., 16., 19., 24., május 13. SzIN V. 582–595.

²⁷ 1842. április 10. SzIN V. 582.

²⁸ Dénes Iván Zoltán: *Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években.* Budapest, 1989. 54–58.

Néhány nappal később: „*Mindennel kapcsolatban kiábrándult vagyok... Mindent meg akarok Apponyinak mutatni, amire Apponyi György felszólított. [...] vacsora Apponyinál. Német Operaszínház.*”²⁹ Itt valószínűleg az előző napi beszélgetésük alatt szóba került „mindent” akarta megmutatni neki,³⁰ hogy pontosan miről szólt beszélgetésük, nem derül ki a naplószövegekből. Az egyre gyakoribb említés azonban arra utal, hogy Széchenyi kezdett odafigyelni Apponyira, mint lehetséges jövőbeni politikai tényezőre. Ezt támasztják alá további naplóbemjegyzései, például amelyekben Széchenyi Apponyi későbbi helyzetéről elmélkedett, mint 1840 végén Magyarország jövőjéről: „*Magyarország kormánya a következőkből fog állni: Dessewffy Aurél, Jósika Sám[uel], Almássy Mór[ic], Apponyi György, Szőgyényi.*”³¹ Vagy 1842. október 12-i bejegyzésében: „*Apponyi hivatalnok és kancellár lesz etc. etc.... Ez az egész annyira felháborít és bosszant, hogy alig tudok enni. Nevetséges!*”³² Ezekon kívül Széchenyi az 1843 decemberében Metternichnek elküldött emlékiratában is megemlítette Apponyit, mint a létesítendő reformbizottság leendő tagját, akinek a magyar ügyekkel kell majd foglalkoznia – Szőgyény-Marich László, Wirkner Lajos, Ferstl Lipót és Paziázi Mihály mellett.³³ Ezekből a feljegyzésekből kiderül, hogy Széchenyi helyesen mérte fel nemcsak Apponyi erejét és képességeit, hanem helyét és pozícióját is a negyvenes évek politikai erőterében.

1843-tól kezdve Apponyi György neve pedig már egyre sűrűbben szerepel a naplóban, aminek hátterében a soron következő országgyűlés állt. A diétán kapcsolatuk funkcionális volt, a főrendi tábla ülésein pártolták egymás indítványait,³⁴ eljártak a Keglevich Gábornál tartott konzervatív konferenciákra.³⁵ Ez idő alatt legtöbbször csak annyit közöl Széchenyi, hogy

²⁹ 1842. április 16. SzIN V. 585. Itt az Apponyi név Apponyi Antal párizsi követet jelöli. (Apponyi Antal idősebb Apponyi György testvére volt.)

³⁰ 1842. április 15. SzIN V. 584–585.; SzIN. 977. „*Este Apponyi Gy[örgy]nél Sztárayval, pour fêter [ünnepelni] a követ Apponyit, ki Gyula fiával jött Bécsből.*”

³¹ 1840. december 18. SzIN V. 431–442.

³² SzIN V. 636.

³³ 1843. december 22. Az emlékiratot közli: Liphay Sándor: *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest, 1896. 140–147.; SziÖM 6/I. 735–743.

³⁴ *Fenséges Első Ferdinánd Austriai Császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyarországyűlésen a méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója*. I–VII. kötet. (továbbiakban FN) Például Széchenyi 1843. szeptember 6-án Apponyi vallás tárgyában tett indítványára: „*köszönöm gr. Apponyi Györgynek, mi személyemet illeti, indítványával annyi fáradságot vett magának, és oly indítványt adott elő, mely egy lépéssel előre vezet.*” (FN I. 301–303.) Vagy Apponyi Széchenyi főrendi választmányra irányuló javaslatát. 1843. július 12. FN I. 128.

³⁵ SzIN V. 678–791.; SzIN VI. 3–132.

„bei Apponyi”, „bei mir Apponyi”, „zu Apponyi”, „Conferenz mit Apponyi” etc. Vagy rögzítette, hogy Apponyi indítványt tett,³⁶ néha megjegyzést is fűzött hozzá. A napló tanúsága szerint a diéta alatt rendszeres kapcsolatban álltak egymással, részt vettek társasági eseményeken. Feltehetően már ekkor leveleztek egymással, az első fennmaradt levélfogalmazvány Széchenyitől 1844 januárjából való.³⁷

Kinevezések:

Apponyi György második alkancellár

Az 1843-44. évi országgyűlés befejezését követően nevezték ki Apponyi Györgyöt második alkancellárrá,³⁸ amely eseményről Széchenyi csak ennyit jegyzett le naplójában egy hét elteltével: „Apponyi György alkancellár!”³⁹ Néhány nappal később: „Károlyi Lajos megérkezett. »Energikusan akarják... Metternich megreformálja Magyarországot! – Apponyi az előtérben...«”⁴⁰ 1844. december 16-i levelében pedig így köszöntötte az újdonsült alkancellárt: „[...] állásod sem nem kényelmes, sem nem édes. És azért áldjon meg az Egek ura erővel, rózsaszín kedéllyel, szerencsével, mit legőszintébben óhajtok!”⁴¹ Ezzel a gesztussal intézte Széchenyi levelét Apponyi felé, akihez rögtön egy kéréssel is fordult, mégpedig, hogy soproni vasút dolgában segítsen neki, már felvette a kapcsolatot ez ügyben a főkancellárral is. Továbbá saját és családja jó egészségéről is tájékoztatta. Ezek a motívumok is arra utalnak, hogy már egy ideje levelezett egymással a két gróf, a politikai kapcsolatfelvétel már megtörtént, és ekkortól már Apponyi magas polcon ülve hatékonyabb segítségére lehet Széchenyinek.

Apponyi György alkancellári kinevezése nem volt népszerű döntés a kormányzat részéről a felsőbb udvari, az aulikus konzervatív illetve ellenzéki körökben sem. Sedlnitzky magyarországi hangulatjelentésében az ellenzék Apponyi, „az újonnan felállított rendszer alkotója” iránti gyűlöletét rögzítette.⁴² Az ellenszenvre Apponyi személye adhatott okot, hiszen elég fiatalon, 36 évesen

³⁶ „Apponyi macht Vorschlag.” (1843. szeptember 9. SzIN V. 757.), „Apponyi macht seine Motion.” (1843. szeptember 6. SzIN V. 760.)

³⁷ MTAK Kt. Szgy. K193/22.

³⁸ MNL MOL X 23351. d. A 45 Acta praesidialia. Mutatókönyv 1844:1052 és 1159.; HHStA, KA, Staatskonferenz (továbbiakban StK) Index Band 44. 1844:514–515 s.

³⁹ 1844. november 29. SzIN VI. 138.

⁴⁰ 1844. december 13. SzIN VI. 143.; idézi: Oplatka 2005. 348.

⁴¹ Széchenyi István levélfogalmazványa Apponyi Györgynek 1844. december 16. MTAK Kt. Szgy. K193/23.; SzIÖM 6/II. LXXI.

⁴² MNL MOL X 31656. d. A 105 Informationsprotokolle [...]. 1845. március 18-i ülés.

került egy igen fontos pozícióba, fokozatosan háttérbe szorítva a főkancellárt, aki ugyan felismerte a reformok szükségességét, de gyakorlati lépéseket nem tett. Fiáth Ferenc kancelláriai tanácsos például gyengének találta Mailáthot, „*ki az udvar absolut tendenciáinak ellenállni nem akar vagy nem tud.*”⁴³ Mailáth főkancellár jó viszonyt tartott fenn a nádorral, a legtöbb kérdésben kikérte a véleményét, s József főherceg éppen ezért az ő pártján állt, Apponyit csak eszköznek tartotta a kormány kezében, az adminisztrátori rendszert pedig erőszakosnak.⁴⁴ József nádor egy korábban Metternichhez írt levelében úgy vélte, hogy nemcsak Magyarországon kell rendet teremteni, hanem az államapparátusban is. De Magyarországon a megyéknél kell kezdeni, a főispáni és adminisztrátori székekkel. „*Ennél fogva feltétlenül szükséges, hogy ezeket a helyeket mihamarabb betöltsék, és olyan embereket bízzanak meg, akik minden megyegyűlésen részt tudnak venni, még ha nem is ott laknak*” – írta az államkancellárnak.⁴⁵ Mailáth Antal pedig annak a bizottságnak volt az elnöke, amelyet Metternich állított fel azzal a feladattal, hogy dolgozzanak ki tervet a magyar közigazgatás megreformálására.⁴⁶ Tehát mindketten egyetértettek abban, hogy a megyerendszer reformra szorul, de a „végrehajtó” személyét nem pártolták.⁴⁷

Széchenyi István Zsedényi Ede kancelláriai tanácsostól tudakozódott Apponyi fogadtatásáról és a kancellárián uralkodó viszonyokról 1845 elején. Zsedényi Széchenyinek levélben válaszolva kifejtette, hogy Apponyi és Wirkner a kormány (Metternich és Kübeck) legmagasabb bizalmát élvezik. Feszült azonban a viszony Apponyi György és Mailáth Antal között, de mindketten próbálnak a kialakult helyzetnek megfelelően viselkedni: Mailáth gyakran enged Apponyinak a tanácskozásokban, mivel az államértekezleti konferencián utóbbi nincs jelen, így ott az ő akaratát érvényesül. De Apponyi minden fejleményről tájékoztatást kap, és mindig az ő javaslata alapján hozzák meg a döntést. „*Apponyi egyébként külön titkos előterjesztéseket is tesz, és el kell ismernem, hogy fáradhatatlan szorgalommal, tehetséggel és a legjobb érzellemmel viseltetik az ország iránt.*” Jó kapcsolatot ápol Kübeckkel valamint az államtanácsosokkal, és a nádort is Apponyi mellé kellene állítani – ezt kívánja meg az új rendszer jövőbeni sikere.⁴⁸ Az Apponyi György és Mailáth Antal között fennálló feszült viszonyra csak ez a forrás tett utalást, a hivatalos iratokban (Metternich és

⁴³ Fiáth Ferenc: *Életem és élményeim*. II. kötet. Budapest, 1878. 41.

⁴⁴ Miskolczy Gyula: *A kamarilla a reformkorszakban*. Budapest, 1938. 112.

⁴⁵ József főherceg Metternichnek 1842. január 30. Közli: Andics Erzsébet: *Metternich und die Frage Ungarns*. Budapest, 1973. 390–398. idézett rész: 392.

⁴⁶ HHStA, KA, StK Protokoll Band 23. 1844:744.; Miskolczy 1938. 118.

⁴⁷ Hans Schlitter: *Aus Österreichs Vormärz*. Band III. *Ungarn*. Zürich–Leipzig–Wien, 1920. 30–31.

⁴⁸ Zsedényi Ede levele Széchenyi Istvánnak 1845. február 17. közli: Adatok II. 488.; kivonatolva: SzIÖM 6/II. CXXXIX–CXL.

Gervay levelezése, az államkonferencia aktái, titkos jelentések) illetve Széchenyi naplójában sem esett szó kimondottan konfliktusról, előbbieken csupán arról, hogy Mailáth Antal egyre kevésbé alkalmas kötelezettségei ellátására, utóbbiban hasonlóképp a két gróf képességeinek összevetése állt középpontban. Mailáth Antal részéről feltehető a nehezítés féltve saját pozícióját, hogy egy frissen kinevezett fiatal hivatalnok kerül egyre jobb helyzetbe a kancellárián, nyer minden ügybe betekintést, és nő döntéshozatali szerepe.

Széchenyi azonban helyesnek tartotta Apponyi kinevezését, s arra törekedett, hogy a nádort is Apponyi mellé állítsa, annak ellenére is, hogy naplójában megjegyezte: amióta a kormány mellett foglalt állást, nemigen haladnak ügyei. Széchenyi részéről ebben szerepet játszott az a tényező is, hogy a negyvenes évek elején újra kereste a kapcsolatot a kormánnyal, újabb kísérletet tett Metternich utilizálására.⁴⁹ S emiatt szeretett volna egy határozottabb fellépésű személyt a magyar ügyek élén látni, akinek segítségével az ország előrehaladásáért cselekedhetne.⁵⁰

Kinevezések:

Széchenyi a Helytartótanács Közlekedésügyi Bizottságának élén

Annak ellenére, hogy Metternich folyamatos kudarcra ítélte Széchenyi közeledési kísérleteit, az udvar 1845 tavaszán mégis számolt a gróf képességeinek és népszerűségének felhasználásával. Ez a legdirektebben Apponyi egyik töredékben fennmaradt írásában fogalmazódott meg 1845 márciusában, amelyben egy legfeljebb három főből álló bizottság vagy egy műszaki iroda felállításának szükségességét fejtegette, amelynek a vezetésére Széchenyit javasolta. Mivel a gróf – indokolta Apponyi – „*példátlan népszerűségnek örvend, és a legjobb meggyőződése szerint cselekszik [...] több alkalommal eleget tett a legfelsőbb utasításoknak, és éppen annyira hazafi, amekkora hűséggel viseltetik az uralkodóház iránt, ezen kívül tagadhatatlan, hogy pontosan ismeri az ország viszonyait, tapasztalata, zsenialitása és fáradhatatlan tevékenysége valamint kitartása miatt Magyarországon senki nem rátermettebb az ország anyagi jólétének fejlesztésére.*” Ugyanakkor – érvelt tovább Apponyi – Széchenyi csatlakozása a

⁴⁹ Ahogy már tette azt korábban, 1825, 1835, 1843–44 folyamán. Ezekről az alkalmakról bővebben: Czinege Szilvia: „Eszembe jut végezetül: minderről Mett[ernich]hel beszélni. In: *Történeti Tanulmányok*, XVII. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXI.) Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2012. 173–04.; Viszota 1925.; Czinege 2008. 141–165.; Velkey Ferenc: Széchenyi (und sein Memorandum unter 30 anderen) im Metternichs Vorzimmer. In: *Széchenyi, Kossuth, Deák und Batthyány. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*. Herausgegeben von: István Fazekas–Stefan Malfër–Péter Tusor. Wien, 2011. 27–40.

⁵⁰ Andics 1975. 237–238.; SzIN V. XXVII.; Oplatka, 2005. 330–336.

kormányhoz felnyitná az emberek szemét, és sokan, akik tévútra léptek, visszatérnének a helyes útra.⁵¹

Apponyi Széchenyit beavatta az udvar szándékaiba, április és május folyamán írott leveleiben Széchenyi leendő kinevezéséről esett szó, például az áprilisban néhány odavetett közlés formájában: „*annak a bizonyos dolognak a késedelme*”, „*minden a legjobb úton halad*”. Májusban már konkrétabb, arról értesítette a grófot, hogy este megy Metternichhez a császár által aláírt kéziratért, amelyben az uralkodó a bizottság felállításáról és Széchenyi kinevezéséről rendelkezett. „*Megígértem a hercegnek, hogy megosztom vele elképzeléseimet a bizottságról, hogy majd az én szándékomnak megfelelő impulzusokat adjon báró Kübecknek.*” Továbbá hangsúlyozta, hogy „*nem ragaszkodom a 'bizottság' kifejezéshez, mert az ötletem szerint ez mindenképpen egy bizottság lenne, de az 'udvari' jelző nélkül.*”⁵² Két nappal később „*az a bizonyos kézirat alá van írva*”. „*Mindannyiunk számára, a jó ügy és a jövő számára ez egy oly nagy, döntő eredmény, hogy nem Neked, hanem az országnak, a barátainknak és magamnak nem tudok eléggé gratulálni.*” Majd kérte Széchenyit, hogy maradjon Bécsben, mert Metternich a „*hogyanról*” szeretne vele beszélni.⁵³

Széchenyi ebben a két hónapban több ízben is találkozott Apponyival,⁵⁴ így szóban is volt alkalmuk a kinevezésről beszélgetni, az előmenetelről Széchenyi naplója utalások formájában nyilatkozik. „*Apponyi beszél Metternichhél. Emez azt a megbízást adja neki, hogy Kübeckkel tüstént csináljon egy előterjesztést etc. Meglátjuk.*”⁵⁵ De nemcsak Apponyival értekezett esetleges kinevezéséről, Gervayval való beszélgetését így kommentálta naplójában: „*Gervay! – Egy bizottságnak legyek a főnöke. Túlon túl sokat beszéltem tán. 'Csak nem hiszi, hogy beadtam a derekam. Ha a kormány nem változott volna meg soha – etc. Ha netán hamis útra téved a kormány – én tüstént megint ellenzék leszek. Független vagyok.' Apponyinál ebédelek. Ó, Istenem micsoda társaság! ... Úgy tűnök magam előtt, mint Dániel etc. – Rohonczy, Ambrózy, Jósika etc.*”⁵⁶ «*Tegnap írtam Apponyinak:*⁵⁷ „*Állok szolgálatjára.*” Szántsándékkal nem mentem Kolowrathoz, Kübeckhez – Lajos főherceghez etc. etc. nehogy azt a látszatot

⁵¹ Sn. kaiserliche Hoheit der Palatin äußerte sich in dem hohen Schreiben vom 24. Februar über folgende Gegenstände. HHStA, KA, StK 1845:160 s alatt található Apponyi írása, más töredékekben maradt feljegyzéseivel együtt.

⁵² 1845. május 26. közli Adatok II. 499.

⁵³ 1845. május 28. közli: Adatok II. 499.

⁵⁴ 1845. április 13., 14., 15., május 13., 16., 18., 21., 26., 27., 28. SzIN VI. 194–216.

⁵⁵ 1845. május 16. SzIN VI. 209.; SzIN. 1066.

⁵⁶ 1845. május 21. SzIN VI. 212.; SzIN. 1067–1068.

⁵⁷ 1845. május 25.

keltsem, mintha 'esedeznék'! – S azután, mert én szkeptikus vagyok. Magától kell mennie – magasabb hatalmak. Passzív maradok.»⁵⁸ Két nappal később: «Kübeck kérdeztet [...] Nyíltan beszélek. [...] „Királyi bizottság... melyet én vezetek mindent előkészítendő etc. utak és csatornák.” Én: gondolkodnom kell rajta. – – Egész csalódottan el. [...] Apponyi ír nekem egy búbjós levelet 'Kézirat kijött'⁵⁹ – – örvendezik az egész ország miatt etc., maradjak még holnap, Metternich óhaja... Azt felelem. 'Nem maradhatok. Jobb is így – – nem tudom úgy megalapozni etc. mint te helyettem.' – [...] Este Apponyinál [...] s egész nyíltan a dolgról.»⁶⁰

Az idézett naplóbejegyzések jól megjelenítik Széchenyi fenntartásait kinevezésével kapcsolatban, noha hangsúlyozta függetlenségét, a bibliai hasonlattal (Dániel, akit az oroszlánbarlangba vetettek)⁶¹ mégis arra utalt, hogy a konzervatívok oldalára állt, de csak addig, amíg a kormány a jó úton halad. A bizottság elnevezése is ehhez a fenntartáshoz kapcsolódik, mivel Széchenyi nem szerette volna, hogy királyi vagy udvari legyen a bizottság jelzője, ő hatósági bizottságot kívánt⁶² – ezzel fenntartva és hangsúlyozva függetlenségét, illetve biztosította volna az intézmény pénzügyi mozgásteréhez a nagyobb önállóságot. Erre Apponyi fent említett levelében is utalást tett, ő sem „udvari bizottságnak” szánta a „műszaki irodát”. A bejegyzések továbbá rávilágítanak az Apponyival való együttműködésük mozgatójára: „nem tudom úgy megalapozni etc. mint te helyettem”, vagyis Széchenyinek szüksége van Apponyi „előszobájára” tervei véghezvitelére.

Széchenyi az utilizálás jegyében minden lehetőséget megragadott annak érdekében, hogy elképzeléseit megvalósítsa, a rendelkezésre álló „felhasználható” lehetőségekhez tartozott többek között Metternich, Apponyi, de Kossuth is. Az államkancellár megnyerése volt Széchenyi fő szándéka, de a negyvenes évek közepén Metternichet már nem közvetlenül, hanem közvetve Apponyi által próbálta a saját céljai érdekében „használni”, a módszerben nyilván közrejátszottak a sorozatos kudarcok, amelyek Széchenyi személyes próbálkozásait követték a korábbi években. Apponyi személyében pedig megfelelő közvetítőt talált kettejük között, ezért hagyta, hogy az alkancellár intézkedjen az ügyében, másrészt pedig hiúságból sem kereste fel őket, nehogy úgy tűnjön az egész, hogy Széchenyinek tesznek szívességet. Sokkal inkább azt szerette volna, ha a

⁵⁸ 1845. május 26. SzIN VI. 213–214.; SzIN. 1068–1069.

⁵⁹ Apponyi 1845. május 28-i levelére utalt.

⁶⁰ 1845. május 28. SzIN VI. 215–216.; SzIN. 1069–1070.; 1845. április 19. MTAK Kt. Szgy. K202/47. 1845. május 26. és 28. közli: Adatok II. 496.

⁶¹ SzIN. 1068.

⁶² „Kikötöm, hogy ne bizottság... hanem hatóság legyen.” 1845. május 18. SzIN VI. 210–211., SzIN. 1067.

kormányzat elismeri a hivatal létrehozásának szükségességén túl azt is, hogy ennek vezetésére maga Széchenyi a legalkalmasabb. Ezt Bécsben is így látták, csak más perspektívából. Ugyanis Széchenyit hivatala a kormányhoz és a „fontolva haladó” táborhoz kötötte az ellenzékkel szemben, így a gróf népszerűségét és hitelét kihasználva növeli előbbi támogatottságát. A hivatal elfogadásával Széchenyi ellentmondásos helyzetbe került, mivel egyrészt tényleg tenni akart, fel akarta lendíteni a magyar közlekedésügyet, másrészt pedig sejtette Bécs szándékát, amit József főhercegnek írott levelében ki is fejtett: „[...] *ha tehát hivatalom végeredményben csupán demonstrációnak bizonyulna, a kormány tekintélyét inkább gyengítené, mint emelné.*”⁶³

Széchenyit a kinevezésről Apponyi elnöki iratban értesítette 1845. augusztus 16-án.⁶⁴

Kinevezések:

Apponyi második főkancellár

„*Apponyit támogatnunk kell*” – szólította fel magát a naplóíró,⁶⁵ s ezzel elkötelezte magát Apponyi mellett. A kölcsönös együttműködés – hiszen Apponyi is „segített” neki – valamint Széchenyi saját érdekei is ezt kívánták. Apponyinak írott levelében fejtegette, hogy a kancellárián továbbra sincs egység, pedig azért, hogy a kormány és az új intézkedések irányába erősödjön a bizalom, erélyesen kellene fellépni; Mailáth Antalt már nem tartotta alkalmasnak a feladatra, „*kancellárnak kell lenned.*” – írta Apponyinak.⁶⁶ Széchenyi elgondolása összhangban volt (még ha más célok is voltak a háttérben) a kormányzat jellegadó személyiségeinek elképzelésével. Metternich és Gervay levelezésében már 1843 folyamán szó esett Mailáth főkancellár romló egészségi állapotáról, s mindkettőn, de főképp Gervay, úgy vélték, hogy nem lesz képes ellátni a hivatalát a továbbiakban, a helyzet megoldása pedig Apponyi folyamatos előtérbe helyezése lett. Az alkancellár helyzetét azonban nehezítette az ellenzék tevékenysége, ekkor például Pest megye állásfoglalása a horvát ügyet illetően, ezért írta is Apponyinak: „*Véleményem szerint a legfontosabb a helyzeted rendezése és aztán a következő legfontosabb Pest megye.*”⁶⁷

⁶³ Széchenyi József főhercegnek 1846. január 8-án közli: Andics 1975. 243.

⁶⁴ MNL MOL A 45. 1845:531.

⁶⁵ 1845. november 16. SzIN VI. 286.; SzIN. 1089.

⁶⁶ Széchenyi levele Apponyinak 1845. november 24-én. MTAK Kt. Szgy. K193/33. Gervay és Metternich 1843-as levelezését közli: Friedrich Walter: Metternich und Gervay. Ein Briefwechsel. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Band 9. Wien, 1956. 186–262.

⁶⁷ Az eset ismertetését lásd alább. Széchenyi levele Apponyinak 1846. február 4-én. MTAK Kt. Szgy. K193/40.

Széchenyi 1846. februárban és márciusban Apponyi helyzetével valamint annak stabilizálásával volt elfoglalva. Ide kapcsolódik február 4-i levele, amelyben többek között azt fejtegette, hogy a kancellár vezetésével kellene egy pártot szervezni, mivel a nemzet jobb része Apponyi mellett van.⁶⁸ Naplójában is több alkalommal foglalkozott az alkancellár helyzetével: „*Ebéd a főhercegnél. – Átadok neki egy promemoriát [...], ahol kést szorítok a torkához... Apponyi vagy Mailáth.*” A nádornál tett látogatásáról Apponyinak is beszámolt: „*A főherceg nádor mondta: Apponyit úriembernek tartom [...] és határozott karakternek – végtelenül sajnálnám, ha elkallódná.*”⁶⁹

Sokféle gondolat kavarg az alábbi naplósorok között, amelyek később is felszínre bukkannak. Az egyik ilyen Apponyi pozíciója feletti elmélkedés, ezen belül a kancellár társadalmi támogatottsága és megítélése, egy másik Széchenyi félelme attól, ha Apponyi hatalomra kerül, akkor majd mellőzésben lesz része. „*Apponyi és Mailáth. – Csak az Egyikkel vagy a Másikkal mehetek, de csak az Egyikkel...*”⁷⁰ «A nádornál: „*Úgy gondolom, Apponyinak nem megy.*” A főhercegnénél: [...] „*Mondja meg gróf Apponyinak, hogy nem kell túl büszkén lenéznie másokat, mert mások is ugyanezt teszik majd vele etc.*”»⁷¹ „*Bombellesnél. – hagyom Zsófia főhercegnének, hogy azt mondja Ferenc főhercegnek: Látod, hogy szükséges gróf Apponyit protezsálni. – Ezt fogod tenni, nemde? Megígéred?*”⁷² „*Apponyinál. Úgy tűnik, részvényei csökkennek.*”⁷³ „*Apponyi. [Részvényei nyomorultul állnak. – Felülemelkedik még? Attól félek – nem! Ha megy, nem kerül már terítékre.]*”⁷⁴ „*Ebéd Apponyinál. Elárulja nekem, hogy Mailáth már sétálni jár... Ha Apponyi hatalmon lesz... sutba akar majd dobni.*”⁷⁵

Ez a bizonytalansági tényező mindvégig megfigyelhető Széchenyi részéről, mivel kapcsolatuk leginkább az érdekek kölcsönösségén alapult, s Apponyi a nagyobb hatalom birtokosaként nem volt a kapcsolatban „egyenrangú” partnere Széchenyinek, akinek bizottsági elnökként korlátozottabb jogköre volt. Így nem véletlenül merült fel benne többször is, hogy ha Apponyi helyzete megszilárdul, illetve eléri Széchenyi működésével a célját, nem lesz rá többé szüksége és mellőzni fogja. Erről írt alábbi naplóbejegyzésében: „*Apponyinak nem sok tudomása van rólam – úgy tűnik nekem. Ha nem lépcsőként használt volna. Most*

⁶⁸ SzIÖM 6/II. CL.

⁶⁹ 1846. február 11. MTAK Kt. Szgy. K193/41.

⁷⁰ 1846. február 11. SzIN VI. 326.

⁷¹ 1846. február 13. SzIN VI. 327.

⁷² 1846. február 26. SzIN VI. 334.; SzIN. 1102.

⁷³ 1846. március 3. SzIN VI. 336.

⁷⁴ 1846. március 12. SzIN VI. 341.

⁷⁵ 1846. március 27. SzIN VI. 350.; SzIN. 1107.

– – *nincs már rám szüksége többé. Úgy véli, nincs már rám szüksége! – Nem hiszem!*⁷⁶ Széchenyi lépcső gyanánt a saját kinevezésére utalt, amelyben Apponyi nagyban közreműködött, és ezen a fokon felhágva megkapta a saját másodkancellári kinevezését. Széchenyi pedig attól tartott, hogy Apponyi nem tart majd igényt szolgálataira, így akkor ő sem számíthat a kancellár segítségére. Itt megint a kölcsönös érdekkiegyenlítés a kérdés, meddig tarthat egy olyan munkakapcsolat, amelyik erre épül, hiszen minden kiegyenlítés után (egymás kinevezésének kölcsönös támogatása) kezdődik egy újabb kör, vagy Apponyi egyszer csak „sutba dobja”. De áprilisi levelében nem írt a dilemmájáról Apponyinak, hanem jó tanácsokkal és biztató szavakkal látta el az újonnan kinevezett másodkancellárt: „*Gróf Mailáth Antal visszalépése és előlépése itt nagyon tetszett, különösen a polgároknak. Az ellenzék bús. Sokan, sőt minden pártból kérdezik, miért kellene egyáltalán Apponyitól tartanunk? Senki nem kételkedik becsületességében, lovagiasságában, hazafiasságában, rátermettségében, befolyásában, aktivitásában, miért ne várnánk tőle a legjobbat. – Hamarosan jóindulattal fognak szeretni, sőt akár isteníteni, bár Batthyány Lajos mindent megtesz hiteled rontására. Ki másnak vermet ás etc.*”⁷⁷ Széchenyi ekkor még szorosabb kapcsolatban állt Batthyány Lajossal, és itt figyelmezteti Apponyit, hogy legyen vele óvatos. Batthyány és Apponyi már az 1843-44. évi diétán nem egyszer éles konfliktusba került egymással. Kölcsönös ellenszenvük nemcsak pártállásukból adódott, Batthyány részéről vélhetően családi sérelmek is fennálltak.⁷⁸

Az együttműködés színterei

A Tisza-szabályozás

Széchenyi közlekedésügyi elnöksége alatt nagy figyelmet fordított a Tisza-szabályozás munkálataira, nemcsak azért, mert mocsaras területek lecsapolásával jelentős termőföldet állítanának a mezőgazdaság rendelkezésére, hanem, hogy a vidék lakosságát megnyerje a kormány számára. „*A Tisza szabályozás csak eszköz a cél megvalósításához; a fő cél [...] a kormány rehabilitációja Magyarországon. Ennek elérésére minden tényezőt mozgósítani kell, hogy a kormány ne maradjon kisebbségben a következő országgyűlésen*” – írta Appo-

⁷⁶ 1846. május 13. SzIN VI. 374.

⁷⁷ 1846. április 14. MTAK Kt. Szgy. K193/42–43. idézi: SzIÖM 6/II. CLIII., részletet közöl: Adatok II. 533.

⁷⁸ Batthyány Lajos felesége, Zichy Antónia grófnő és Apponyi unokatestvérek voltak, és Batthyány apósa másodszeri nősülésekor Apponyi testvérét vette el, pedig első felesége Batthyány-lány volt. Molnár András: „*Viam meam persequor.*” *Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig: politikai életrajz 1807–1848.* Budapest, 2007. 293.

nyinak egyik levelében.⁷⁹ A cél megvalósítása érdekében pedig rendszeresen utazott a Tisza-vidékre, személyesen kísérve figyelemmel a munkálatokat. Széchenyi leveleiben folyamatosan értesítette Apponyit arról, hogy mikor járt a Tisza-vidéken, s ott milyen intézkedéseket fogantatosított.⁸⁰ A vállalkozás sikerességét az udvar anyagi támogatása biztosíthatta volna, s Széchenyi ennek megszerzése érdekében többször kereste a kapcsolatot Béccsel, leginkább Apponyin keresztül.

1846 januárjában alakult meg a Tiszavölgyi Társulat, amely első ülésén két fő feladatot tűzött ki: pénzt kell szerezni a munkálatokhoz és megfelelő mérnöki terveket kell készíteni – utóbbit Vásárhelyi Pál vállalta, előbbit pedig Széchenyi. Apponyi február elején levelében az udvar támogatásáról biztosította a gróft: „*A Tisza-ügy anyagi kérdéseinek el rendezésére jól elő lett készítve a terep. A legnagyobb készségben részesülsz, a dolog biztosan és nagyon gyorsan halad, ami a nagy eredmény biztosításához szükséges. Mind a herceget, mind Kübeck bárót teljesen megnyerték nézeteid.*”⁸¹ Széchenyi emlékiratát február 18-án terjesztette elő, ebben kifejtette, hogy a munkálatok elvégzése körülbelül tíz évet vesz igénybe, s a vállalkozásnak hat millió forintra van szüksége, amiből négy és fél milliót mérsékelten kamatozó kölcsönként igényelt, a fennmaradó másfél millió forintnyi összeg esetében a só felemelt árának alapjából évi 100 000 forintot tíz évig, és még ugyanannyi időre évenként ötvenezer forintot a királyi kincstárból. Széchenyi mindezt arra alapozta, ha az udvar reformokat akar kezdeményezni Magyarországon, akkor a finanszírozás is az ő dolga, mert ha nem így tenne, akkor az ellenzék vádjá, miszerint a kormány csak ígéretet, beígazolódna.⁸² Az udvar elviekben támogatását fejezte ki Széchenyi beadványát illetően. A nádor levélben kérte Metternichet, hogy támogassa Széchenyi terveit, Apponyi is pozitív döntést sürgetett, ezt azzal indokolta, hogy egyrészt így megnyerhetné a kormány a tiszai megyéket, másrészt Széchenyit mozgásképtelenné,

⁷⁹ 1846. szeptember 16. MTAK Kt. Szgy. K193/52.

⁸⁰ Széchenyi levelei Apponyinak: 1846. április 14. MTAK Kt. Szgy. K193/42., április 24. MTAK Kt. Szgy. K193/44., június 12. MTAK Kt. Szgy. K193/46., július 1. MTAK Kt. Szgy. K193/47., augusztus 11. MTAK Kt. Szgy. K193/50., augusztus 22. MTAK Kt. Szgy. K193/51., szeptember 16. MTAK Kt. Szgy. K193/52. szeptember 26. MTAK Kt. Szgy. K193/55., október 27. MTAK Kt. Szgy. K193/60., 1847. január 7. MTAK Kt. Szgy. K193/63., március 30. MTAK Kt. Szgy. K193/68., június 3. MTAK Kt. Szgy. K193/74., június 11. MTAK Kt. Szgy. K193/75., augusztus 2. MTAK Kt. Szgy. K193/79., augusztus 16. MTAK Kt. Szgy. K193/82., augusztus 20. MTAK Kt. Szgy. K193/83., augusztus 25. MTAK Kt. Szgy. K193/84. A Tisza vidéki utakról bővebben: Deák Antal András: Széchenyi szemleútja a Tiszán, tárgyalásai a Tisza-völgyben, a Tisza-völgyi Társulat megalapítása. In: *Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése. – Tudományos emlékülés Tiszadobon*. Budapest, 1991. 35–41.

⁸¹ 1846. február 8. közli: Adatok II. 525–526.

⁸² Az emlékiratot közli: Lipthay 1896. 147–154.; Oplatka 2005. 351.

tehetetlenné (paralisieren) tudnák tenni a szabályozás kérdésében.⁸³ Bécsben a tervezet elvi támogatottsága ellenére nehézkesen folytak a tárgyalások, Kübeck báró ellenezte leginkább, hogy állami pénzből finanszírozzák a munkálatokat, arra hivatkozva, ha a Tiszára adnak pénzt, akkor az Elbára is adniuk kell, ezért inkább hitelintézetből történő folyósításra tett javaslatot.⁸⁴ De nemcsak ebben az esetben ellenezte a Magyarország számára nyújtandó pénzbeli támogatást, ugyanez figyelhető meg a vasútépítés vagy az iparfejlesztés kapcsán, arra hivatkozva, hogy az ország elmaradott, és körülményei csak az agrárium fejlődésének kedveznek. Apponyinak végül sikerült elérnie, hogy „megadják” a kért összeget a munkához; nagy nehezen tehát megszületett az udvar válasza Széchenyi emlékiratára, amely jóváhagyta, hogy a kincstárból kétévi részletben fizessenek ki 50-50 ezer forintot illetve a só felemelt árából évente 100 000 forintot tíz évig, a négy és félmillió kölcsön folyósításáról azonban csak később kívánt rendelkezni, de a grófot a kormány támogatásáról biztosította. Széchenyi a részleges sikerrel is meg volt ugyan elégedve, de naplójában már ekkor rögzítette szerepvállalásával kapcsolatos kételyeit: *„Megvilágosodott előttem, hogy nem jó pozícióba helyezkedtem... mert fenyegetőzésem, hogy elmegyek, semmi hatást nem váltana ki. – [...] Miért nyújtsak többet? Hanem mi lesz akkor, ha március 31-ig nem kapom meg a hat milliót? El kell vonulnom...”*⁸⁵

Március 31-én ülésezett a Tiszavölgyi Társulat középponti választmánya, amikor Széchenyi szerette volna kezében tudni az anyagi támogatást. A teljes összeget azonban nem kapta meg, csupán 150 000 forintot a só-alapból és a kamarából, valamint 400 000 forintot sikerült bankházaktól kölcsönként felvennie a vállalkozáshoz.⁸⁶ A gyűlést követően a választmány hozzálátott a munkához, amit azonban félbeszakított Vásárhelyi Pál váratlan halála, ami Széchenyit is érzékenyen érintette;⁸⁷ helyére Pietro Paleocapa velencei építészeti főigazgatót és Keczkés Pál hajózási mérnököt rendelték ki.⁸⁸ Széchenyi ezt követően sűrűn megfordult a Tisza-vidék nagyvárosaiban, ahol a munkálatokról folyó gyűléseken is részt vett. A munka nagyságát tekintve pedig egyre sürgetőbbé vált, hogy pénzt szerezzenek a vállalkozás folytatásához, mivel a kezdeti tőke, az 550 000 forint csak a munkálatok megkezdésére volt elegendő. Így Széchenyi és

⁸³ Adatok II. 527–528. A Bártfai által hivatkozott akták: HHSStA, KA, StK 1846:121s, 1846:134s, 1846:174s

⁸⁴ Liphay 1896. 87. 1846. március 6. SzIN VI.; SzIN. 1104.

⁸⁵ 1846. március 6. SzIN VI.; SzIN. 1101. (Széchenyi aláhúzása)

⁸⁶ SzIN VI. XCV.; Liphay 1896. 92.; Friedreich 1915. 144.

⁸⁷ 1846. április 24. MTAK Kt. Szy. K193/44.

⁸⁸ Pietro Paleocapa szakvéleményéről bővebben: Domokos Miklós: Pietro Paleocapa szakvéleménye Vásárhelyi Pál Tisza-szabályozási tervéről. In. *Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése*. 42–48.; Liphay 1896. 97–98.

Apponyi az év második felében váltott levelei főként a Tisza-szabályozás finanszírozásáról szoltak.

Széchenyi júniusban Apponyinak írt levelében újabb összeget, 4-500 000 forintot kért, és tudatta vele, hogy mihelyst Bécsbe érkezik, beszélni akar a kancellárral és Kübeckkel ez ügyben⁸⁹ – a találkozóra 23-án került sor: „*Ettől függ a jövőm. – Attól tartok.*”⁹⁰ A tárgyalás részleteit azonban nem jegyezte le naplójában, de néhány nappal később ismét Kübecknél járt, amikor is „*több mindenről*” beszéltek.⁹¹ Július eleji levelében Széchenyi sürgette Apponyit a pénzt illetően, s kérte, értesítse, ha történik valami ez ügyben.⁹² Apponyi némileg megnyugtató választ küldött a grófnak, amelyben tudatta vele, hogy a 400 000 forintnyi előleg kifizetését illetően elhárultak az akadályok, viszont a kincstárból fizetendő összeg kapcsán kivetnivalót találtak, mivel nem látták még a terveket.⁹³ Augusztusi levelében pedig tovább nyugtatta Széchenyit, valamint felhívta a figyelmét arra, hogy minden, ami eddig a Tisza-ügyben történt, a kormány nélkül nem jött volna létre, mivel a kincstárból és a sosalapból is fizették a költségeket, a további összeget pedig magának Széchenyinek, „*a vállalkozás lelkének*” köszönhetik, „*akinek befolyását senki nem vitathatná.*”⁹⁴ Ősszel azonban kételyek merültek fel benne a támogatást és Apponyi segítségét illetően: „*Most tisztán látok. Kübeck semmit sem fog tenni Magyarorszáért!*”⁹⁵ „*Kezdek kételkedni Apponyiban. Tehetne valamit a pénz ügyében.*”⁹⁶ Majd így írt a kancellárnak: „*Képzeld magad egy kicsit a helyembe [...] Bécsben mindenhol azt mondják, hogy fent nincsenek megelégedve a hivatalommal. Padlón vagyok.*”⁹⁷

1847 első felében is leginkább a finanszírozás, az „egy millió” körül forognak a levelek. Ezekkel párhuzamosan Széchenyi naplójában továbbra is folyamatosan kommentálta az eseményeket indulatainak is teret engedve.

1847. január elején Apponyi továbbra is biztosította Széchenyit az udvar támogatása felől: „*A Tiszára szükséges pénzek iránt lesz gondom.*”⁹⁸ Széchenyi 1847. február végén felterjesztést tett a kancelláriához, amelyben a tiszai munkálatok további anyagi támogatását kérte, mivel a jóváhagyott 400 000

⁸⁹ 1846. június 12. MTAK Kt. Szgy. K193/46.

⁹⁰ SzIN VI. 397.

⁹¹ 1846. június 26. SzIN VI. 399.

⁹² 1846. július 6. MTAK Kt. Szgy. K193/48.

⁹³ Adatok II. 550–551.

⁹⁴ 1846. augusztus 12. MNL MOL P 626 Széchenyi István gyűjtemény (SzIgy) 10. cs. 452–455.

⁹⁵ 1846. szeptember 30. SzIN VI. 446.; SzIN. 1123.

⁹⁶ 1846. október 12. SzIN VI. 454.

⁹⁷ 1846. október 15. MTAK Kt. Szgy. K193/58.

⁹⁸ 1847. január 11. közli: Adatok II. 566–567.

forintos kölcsön csak kisebb munkákra elegendő. További 600 000 forintot kért az 1847 folyamán zajló munkálatokra, s meg is indokolta a kölcsön szükségességét: azon túlmenően, hogy hajózhatóvá válik a Tisza, a kormány is előnyökre tehet szert, amelynek babérjait a soron következő országgyűlésen arathatná le.⁹⁹ Néhány nappal később így méltatlankodott naplójában: „*Miattad léptem szolgálatba – Nincsen fizetésem. [...] Többséget akarok nektek az országgyűlésen. Írtam egy könyvet; nem tetszik senkinek; bizonyosan árt nekem – a kormánynak mindazonáltal használ... Szíves örömet megyek a Tiszához – de ha nem kapok egy milliót.*”¹⁰⁰ Széchenyi elégedetlensége Apponyinak szól, aki aktívan közreműködött abban, hogy Széchenyi legyen a Közlekedésügyi Bizottság elnöke, mégis csak ígéretet a pénzt, ami nélkül a gróf nem tudja ellátni hivatalával járó kötelességeit. Széchenyi továbbá hangsúlyozta, hogy nem kért fizetést, őrizve függetlenségét, de ugyanakkor a kormány céljait szem előtt tartotta – mégsem kapta meg a milliót.

Széchenyi február közepén olvasta el Apponyi országgyűlési programját, amely néhány ponton hidegen hagyta, de megragadta az alkalmat, hogy figyelmeztesse Apponyt: „*ha nem kapok 500-600 ezret a Tiszára – akkor el kell mennem.*”¹⁰¹ Ezt megelőzően levelében kifejtette, hogy azzal, hogy őt állították a bizottság élére, de cselekvési szabadsága anyagiak híján nincs, a kormány elérte, hogy az ellenzék erősnek érezze magát, a kívánt hatást a kormány tehát csak akkor várhatja, ha megadják a munkálatokhoz szükséges pénzt.¹⁰²

Március közepén Apponyi értesítette Széchenyit, hogy a már engedélyezett összegben túl Kübeck további egy millió forint kölcsönt helyezett kilátásba a tiszai munkálatok támogatására.¹⁰³ Március végén, mivel nem került sor a pénz folyósítására, Széchenyi egy újabb Apponyinak írt levelében újra előhozta a kérdést: „*A millió adott – törvényileg, a kérdés az, hogy Kübeck mire dönt a hitelintézetrel kapcsolatban. [...] Ha a kormány segíteni akar, ad pénzt.*”¹⁰⁴ Áprilisban kapta meg a hivatalos közleményt Széchenyi a kancellártól, hogy megkapja mind a 400 000 forintot, mind az egy milliót, de a folyósítás előtt be kell mutatnia a Tiszavölgyi Társulat alapszabályát. Kübeck azonban továbbra

⁹⁹ 1847. február 21. MNL MOL A 45. 1847:215. közli: Adatok II. 571–575.

¹⁰⁰ 1847. március 7. SzIN VI. 527.; SzIN. 1142.

¹⁰¹ 1847. február 14. SzIN VI. 514–515.

¹⁰² 1847. január 30. A levelet ismerteti SzIÖM 6/II. CCXXXIV.

¹⁰³ 1847. március 16–17. közli: Adatok II. 581. Széchenyi naplójában is feljegyezte az eseményt: „*Apponyi írja: megvan az 1 000 000.*” (1847. március 19. SzIN VI. 533.) Noha pár nappal korábban a kancellárnál járva azt a hírt kapta, hogy Kübeck „becsületszávára” nem tud adni egy milliót. 1847. március 14. SzIN VI. 530.; SzIN. 1144.

¹⁰⁴ 1847. március 30. MTAK Kt. Szgy. K193/68.

sem hagyta jóvá az államkincstárból való finanszírozást, viszont a kormány kezességét vállalt a bankokkal szemben.¹⁰⁵

Májusban Széchenyi újabb felterjesztést tett a Tisza szabályozás ügyében, kérte, hogy a nyári és őszi munkálatok fedezésére utaljanak ki 300-400 000 forintot.¹⁰⁶ Apponyi levelében biztosította a grófot: „A millió ügyében minden mozgósítva lett, úgy gondolom, a siker garantált.”¹⁰⁷ „Csak pénz, pénz, pénz, hallom mindenhol. Máris fogtam két futárt, hogy pénzt küldjek, mert másképp megállnak a munkák, el kell hajtani az embereket. A kedélyállapotom várja már az egy milliós balzsamot.” – válaszolta Apponyinak.¹⁰⁸ Ugyanazon a napon érkezett a kancelláriára Kübeck jegyzéke a Tisza-szabályozásról, amelyben a báró közölte a kancellárral, hogy az állami kincstárból nem adnak pénzt a munkálatokra, ezt egy létesítendő hitelbankon keresztül kell megoldani, de a só alapból már engedélyeztek évi 100 000 forintot. Apponyi Mailáth György országbírórt kérte meg, hogy tudassa Széchenyivel a fejleményeket.¹⁰⁹ Széchenyi a hírre ironikusan így reagált naplójában: „Kübeck az én Tiszára szánt milliómat a sóra akarja építeni! Mindent a sóra! Fiumét stb. hahaha! Micsoda művész!”¹¹⁰

Széchenyi ez idő alatt az Apponyihoz írott leveleiben többször lemondással fenyegetőzött, ha nem kap azonnal pénzt.¹¹¹ Ezt mégsem tehette, mivel egyrészt tekintettel volt Apponyira is: «Ha mennék, azt mondanák: „már ő sem hisz Apponyinak, őt cserbenhagyta a kormány” vagy „Apponyinak annyi hatalma sincs csak, hogy Széchenyit is távol tartsa.” Erre mondhatnád [...]: „Vigye el az ördög!” De ezt kancellárként nem teheted. [...]Végül is, jobb, ha megyek. [...] Báró Kübeck azt gondolja, hogy nyugodt vagyok, mert kaptam egy „hivataloskát”. Képzeld magad egy kicsit a helyembe.» Továbbra is csak 400 000 forintot kért a millió helyett, hogy egyáltalán folytatódhassanak a munkálatok: „Ismétlem. Csak egy milliónyi hitelt kérek tíz évre [...] ebben az évben azonban csak 3,

¹⁰⁵ 1847. április 3. közli: Adatok II. 581–582. MNL MOL A 45. 1847:256.

¹⁰⁶ 1847. május 9. közli: Adatok II. 584–587. MNL MOL A 45. 1847:361

¹⁰⁷ 1847. május 17. MNL MOL SzIgy 11. cs. sz. n.

¹⁰⁸ 1847. május 27. MTAK Kt. Szgy. K193/73.

¹⁰⁹ MNL MOL A 45. 1847:427.

¹¹⁰ 1847. június 6. SzIN VI. 576.

¹¹¹ Naplójában szintén rendszerint visszatérő gondolattá vált a lemondás a megígért, de meg nem kapott pénz miatt: „(...) a millió miatt. Várok május folyamán. Aztán megpróbálok magam pénzt szerezni. Ha nem megy, lemondok.” (1847. május 19.) „Mondtam Apponyinak, május végéig várok a millióval – segítek magamon – ha nem megy, lemondok.” (május 30.) „Elhatározom végül, háromnapos aggodalom után – írok neki [Apponyinak], hogy megyek, és mindent itt hagyok – ha Kübeck nem törődik velem.” (június 3.) „Feladom a szolgálatomat!” (június 11.) Később azonban: „Úgy gondolom, rossz volt érvként felhozni, hogy megyek etc. De mit tegyek?” (június 21.) SzIN VI. 568., 571., 574., 579., 584.

legföljebb 400 000 forintot költenék [...]” – írta.¹¹² Következő levelében panaszkodott a kancellárnak: „A barátod vagyok, ezért beszélhetek nyíltan. [...] Szüntelen azt mondja nekem egy hang: vonulj vissza a saját terepedre, ahol állsz, semmit nem használsz, és úgy érzem minden kedvem elment, minden energiám oda van.” Majd megállapította, hogy Kübeck jóvoltából öt nemigen támogatják, illetve a Duna menti megyék több pénzt kapnak a só alapból, mint a tiszaiak. És tovább háborgott: „Ha Kübeck nem épített volna 80 millióért vasutat, ha nem tőzsdézett volna [...], ha nem vásárolt volna 3 millióért központi vasút részvényeket, amelyeknek messzemenően nincs olyan biztos alapjuk, mint a Tiszának – akkor nem mondok semmit. [...] Kübeck tudna, ha akarna [...] támogatni nyomorult egy millióval.”¹¹³ A másik ok, amiért nem mondott le: nem tehette, mivel távozásával egyrészt azt bizonyította volna, hogy a kormánnyal nem lehet együttműködni, másrészt pedig szerepvállalásával és minden eddigi érvével szemben cselekedett volna. Továbbá a munkálatokat végző társaság számára ő jelentette a közvetítőt a pénzforrás, a kamara vagyis Kübeck irányában.¹¹⁴ Éppen emiatt került kellemetlen helyzetbe augusztusban a Tiszavölgyi Társulat központi választmány ülésén, ahol a munkálatok finanszírozásáról folyt a tárgyalás, erről Apponyinak írt levelében így számolt be. Szentiványi kijelentette: «„De a legnagyobb baj az, hogy pénzünk nincs, mert Bécsben [...] nem adnak többet. – Én tudnék szerezni [...] 1,5 milliót.” Minden szem rám meredt, azt mondtam, hogy ez mind nem úgy áll – az új egy millió megvan és az idén 400 000 pengő bizonyosan készen áll. [...] erre kinevetek.»¹¹⁵ Az esetet a naplójában nem említette meg, csupán azt jegyezte le, ha továbbra sem kap pénzt, lemond.¹¹⁶ Augusztus végén sem kapott kedvező híreket, Apponyi ugyanis egy elnöki iratban tudatta vele, hogy a nyomasztó pénzügyi körülmények abból adódnak, hogy még csak meg sem kezdték a tárgyalásokat az egy milliós kölcsönt illetően, hiányzik a korábban kért tervezet, ezért felszólították a társulat elnökét és igazgatóját, Károlyi Györgyöt és Kovács Lajost, hogy az ehhez szükséges lépéseket tegyék meg.¹¹⁷

¹¹² 1847. június 3–5. MTAK Kt. Szgy. K193/74. A levelet tévesen, egy későbbi (december 27-i) levéllel „összevágva” közölte Marczali a Pesti Napló hasábjain, ez alapján pedig Adatok II. (592–594.) június 15-i keltezéssel. Erről bővebben: Velkey Ferenc: Egy „rettentő döntés” háttéréről. Miért „támadt kedve” Széchenyi Istvánnak 1847 őszén „követnek menni”? In: *Történeti Tanulmányok*. XVI. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LX.) Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2009. 189. 2. lábjegyzet és 200.

¹¹³ 1847. június 11. MTAK Kt. Szgy. K193/75.

¹¹⁴ Velkey 2008. 226–227.

¹¹⁵ 1847. augusztus 25. MTAK Kt. Szgy. K193/84.

¹¹⁶ »Írok Apponyinak... Ha nincs 400 000: „Én rövid úton lemondok.”« 1847. augusztus 24. SzIN VI. 620.; SzIN. 1163.

¹¹⁷ MNL MOL A 45. 1847:731.

Széchenyi augusztusban az országbíró,¹¹⁸ szeptemberben újfent Apponyi segítségét kérte, hogy eszközölje ki számára a 400 000 forintnyi előleget, de a kancellár közölte vele, hogy ezt sem kapja meg.¹¹⁹ Október folyamán Apponyi és Mailáth országbíró a nádort is bevették a tárgyalásokba, de kézzelfogható eredménye a munkálatok finanszírozására nézve ennek sem lett.¹²⁰

Október és november hónapokból egyetlen levél sem áll rendelkezésre, Széchenyi naplójában ekkor leginkább az országgyűlésre vonatkozó bejegyzések olvashatóak, ugyanakkor rendszeresek a találkozóí Rothschild vagy Sina György bankárokkal. Széchenyi következő lépése Tisza szabályozás ügyében egy István nádorhoz intézett memorandum volt 1848. januárban, amelyben leginkább Kübeck elutasító magatartását sérelmezte, mivel pénz híján „*Tisza-ügyben [...] szó szerint ülve hagytak, miközben a központi vasút számára csodás módon kifizettek 12 millió forintot az állami kasszából.*”¹²¹ Január és február folyamán többször találkozott Apponyival, de az ekkori naplóbejegyzéseiben nem említett semmit a tiszai vállalkozásról, egészen márciusig: «*Apponyi. Adja a grand Seigneur! „Kübecknek igaza volt... amiért nem adta oda a milliót a Tiszára. – Nem hajtott volna politikai hasznot!” (Aha... én, mint áldozat.) – „Kár volt: ki korpa közé keveredik, megeszik a disznók!”*»¹²²

Apponyi ezekkel a mondatokkal igazolta Széchenyi korábbi sejtését, miszerint „hivatala végeredményben demonstrációnak bizonyult.” Ugyanakkor Apponyi ezzel a mondatattal politikájának egyik jellemző eszközéről rántotta le a leplet: ami nem hajtott politikai hasznot – legyen az egy személy vagy egy vállalkozás – éppen csak annyi figyelmet fordítottak rá, amennyire szükséges volt. Jelen esetben ez a figyelem kimerült a pénzösszegek ígérgetésében, amivel rendszeresen biztosították Széchenyit a kormány támogatásáról, s noha a gróf jól felmérte saját helyzetét – tudniillik, hogy ő csak a „kirakatba” kell –, bízott abban, hogy az ígéreteknek előbb-utóbb lesz kézzel fogható eredménye is, és akkor munkához láthat.

A következő hetek és hónapok eseményei azonban nem tették lehetővé a tiszai munkálatok folytatását, így az az utókor feladata maradt.¹²³

¹¹⁸ MNL MOL A 45. 1847:731.

¹¹⁹ 1847. szeptember 25. MTAK Kt. Szgy. K193/87. közli: Adatok II. 605., 1847. szeptember 25. SzIN VI. 643. MNL MOL A 45. 1847:850.

¹²⁰ MNL MOL A 45. 1847:731.

¹²¹ Széchenyi István emlékirata István nádor főherceghez a Tisza-szabályozás, a vasút és a Lánchíd ügyében. 1848. január 17. közli: Adatok II. 625–627.

¹²² 1848. március 6. SzIN VI. 740.; SzIN. 1203.

¹²³ SzIN VI. XCII–CII.; Oplatka 2005. 349–353. Andics 1975. 244–251.

Széchenyi Tisza-szabályozás ügyében tett erőfeszítései jól példázzák a kormány hozzáállását Magyarország modernizálásához, s ez a magatartás egyben igazolja is az ellenzék vádját, miszerint a kormány csak ígéreti a reformokat – ahogy a tiszai munkálatokra a milliót. Széchenyi összesen 6 millió forintot helyezett kilátásba először a munkálatok végrehajtásához, amiből 1846 folyamán megkapott 150 000 forintot, további 400 000 forintot bankároktól sikerült kölcsönként felvennie. A többi kérelmezett összeget, amit leszállított egy millió forintra, csak szóban illetve írásban ígéret formájában kapta meg, tényleges kifizetésre nem került sor. Vagyis két éven keresztül nem sikerült előre jutni a kérdésben, a munkálatokat is csak éppen el tudták kezdeni, érdemi eredmény felmutatása nélkül.

Széchenyi utilizálási kísérlete nem az ő elképzelése szerint teljesült, hiszen nem sikerült a kormányt, és mint kiderült Apponyt sem teljes mértékben felhasználni, viszont fordítva annál inkább megvalósult ez a szándék, mert a kormány Széchenyi kinevezésével reprezentálhatta reformszándékát. Hasonló folyamatok figyelhetők meg a vasútépítési tervek és ennek finanszírozása körüli problémák esetében is.

Az együttműködés színterei

A vasút

A vasútépítést Magyarországon leginkább a magyar tengeri külkereskedelem előmozdítása inspirálta, s már az 1832-36. évi országgyűlésen is a reformprogram részét képezte. A magyar külkereskedelemnek két iránya volt, egyrészt szárazföldön Bécs városán keresztül, másrészt pedig a Fekete-tengeren és a Földközi-tengeren át vezetett az út Európa országaiba. A kérdésnek további két vitapontja volt, egyrészt, hogy a Pest és Bécs között épülő vasútvonal a Duna jobb vagy bal partján vezessen, másrészt pedig a fiumei tengerparttal való összeköttetés. A kérdés a negyvenes években került középpontba, a liberális és konzervatív publicisztikában is foglalkoztak a vasútépítés és az ezáltal történő kereskedelemfejlesztés kérdésével, természetesen ellentétes előjellel, míg a liberálisok a külkereskedelem fontosságát hangsúlyozták, addig a konzervatív lapok a belkereskedelem fejlesztésének szükségességét állították előtérbe.¹²⁴

Az 1843-44. évi országgyűlésen két dolgot szeretett volna elérni a reformtábor a vasútépítéssel kapcsolatban: szavazzák meg az Eszék-Károlyváros közötti szakasz megépítését és azt, hogy mindez állami támogatással valósuljon meg. A „fontolva haladó” konzervatívok csak a Sziszek és Károlyváros közötti építkezést támogatták, illetve a Lujza út megvásárlását. Bécs azonban mereven elutasította mind az állami, mind a magánúton történő finanszírozást, sőt egyáltalán a

¹²⁴ Gergely András: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút*. Budapest, 1982. 27–30.; Liphay 1896. 109–110.

magyar vasútépítés gondolatát. Pedig Ausztria Európában egyedülállóan kiépítette az államvasutak rendszerét, amellyel egy Bécs központú hálózat kialakítása volt a célja. József nádor támogatta a magyar terveket, s Bécs figyelmét is felhívta a kérdés fontosságára, kedvezően hatna a magyar közvéleményre, ha az állam támogatná a vasútépítést; erről írt már 1842-ben Metternichnek. Az államkancellár azonban több indokot felsorolva utasította el még a gondolatot is: „A vasút milliókat kóstáló vállalkozás, úgy van ez, mint a háborúval, a nagy Montecuccoli mondása szerint!”¹²⁵ Kübeck azonban továbbra is elutasító volt, mivel az osztrák vasútépítkezések lefoglalták a rendelkezésre álló anyagi lehetőségeket, így nem volt pénz a magyar építkezésekre, de szerinte egyébként sincs szükség Magyarországon vasútra, mivel ott lóvasúttal is le lehet bonyolítani a forgalmat. Metternich azt is hozzátette még, ha megépülne egy ilyen vonal, az veszélyeztetné az osztrák kereskedelmi érdekeket Trieszt térségében, ugyanis ebbe az irányba szándékozott terjeszkedni az osztrák vasút. A kormány a magyar konzervatívok támogatását is élvezte, akik igyekeztek megbuktatni Kossuth Vukovár-Fiume vasútervét.¹²⁶

A vasút Apponyi és Széchenyi levelezésének is tárgyát képezte, de az elsődleges vállalkozás a Tisza-szabályozás volt. Ehhez a pénz és megfelelő tervek hiányán túl a természeti körülmények is hozzájárultak. Ezt bizonyítja továbbá mind Széchenyi naplója, mind pedig a két gróf levelei, ugyanis azokban lényegesen kevesebb alkalommal került említésre a vasút, mint a Tisza vagy az ellenzék. Így ebben a kérdésben nem ragadható olyan jól meg a két gróf együttműködése, mint az előző esetben, de mégis érdemes lehet róla néhány szót ejteni, nemcsak azért, mert leveleztek róla, hanem – noha nem direkt módon – mert itt is Kossuthal szemben folyik a kooperáció.

A vasutat érintő pénzügyi nehézségekről is beszámolt Széchenyi naplójában néhány alkalommal, például hogyan haladnak a tárgyalások.¹²⁷ További problémának számított, hogy nem volt egységes elképzelés a vasút irányát illetően. Kossuth Lajos a Vukovár és Fiume között megépülő vasútvonal mellett volt, mivel a saját tengerpart révén lehetne Magyarországnak a belső vámvonalat elkerülő önálló kereskedése.¹²⁸ Széchenyi leginkább személyes okokból próbált ellenszegülni a Vukovár-Fiume vasút híveinek, ezért 1846 elején egy Sopron-Kanizsa-Zágráb-Trieszt vasútvonal megépítését támogatta – Metternich elkép-

¹²⁵ József nádor Metternichnek és a válasz 1842. január 30. közli: Andics 1973. 390–402.

¹²⁶ Andics 1975. 167–179.

¹²⁷ 1846. május 25-én: „Apponyi nálam. (...) Sziszeki és károlyvárosi vasutat akar most Sinával.” SzIN VI. 381.; SzIN. 1110.

¹²⁸ SZIÖM 6/II. C., Oplatka 2005. 355.

zeléseinek megfelelően.¹²⁹ A soproni vasútvonal kiépítéséhez azonban nemcsak országos érdekeltségből járult hozzá, hanem személyes okokból is, hiszen itt voltak birtokai. Ezen túlmenően Széchenyi fontolóra vette a fiumei révpart kikötővé történő átalakítását, a nádoron keresztül próbált erre pénzt szerezni. A főherceghez címzett memorandumában kifejtette, hogy közre kell működni abban, hogy Fiume meg tudja vásárolni a Lujza utat, mert így a város szabályozhatná a vámszedést. Továbbá arra is kitért, hogy még az országgyűlés megkezdése előtt ki kellene dolgozni Apponyival egy tervet arra nézve, hogyan lehet kivitelezni a Sziszek és Károlyváros közötti vasútvonalat. Egy másik emlékiratában pedig a fiumei kikötő megépítésének szükségességét hangsúlyozta.¹³⁰

1846 augusztusában Apponyi értesítette Széchenyit, hogy Kübeck felterjesztést tett a vasút ügyében, és hogy többek között Sina Györggyel és Eskelesszel folytatott részben sikeres tárgyalásokat. A Sziszek-Károlyváros közötti vasútvonal pénzügyi támogatását illetően készek segítséget nyújtani, amint azt a meglévő pénzügyi helyzet rendeződése lehetővé teszi. A Lujza utat illetően azonban megálltak a tárgyalások, mivel Fiume lakosainak nem volt pénze az út megvásárlására. Apponyi viszont tárgyalt József nádorral egy a só alapból nyújtandó kedvező kamatú hitelről, amelyet Fiumének adhatnának az út megvásárlására. Továbbá aggodalmát fejezte ki a fiumei kikötő kapcsán, hogy ezzel együtt Széchenyi túl sok munkát vállalt magára, „*csak sok ne legyen*” – írta a grófnak.¹³¹ Apponyi aggodalma mögött kettős félelem húzódnak meg, egyrészt aggódnak Széchenyi egészsége és „tettereje” miatt, nehogy túlhajszolja magát, valamint abból kifolyólag, hogy a túl sok munka túl sok anyagi teherrel járna együtt, amelynek kieszközlését a gróf Apponyin keresztül próbálná megvalósítani.

1846 második felében a Kossuth-féle Vukovár-Fiume vasúttervek kivitelezése olyan akadályokba ütközött, amelyeket ekkor nem volt képes áthidalni. A legfőbb problémát a pénzhiányon túl a megfelelő mérnöki tervek hiánya jelentette. Utóbbi kidolgozása még az év első felében elkezdődött, de Vásárhelyi Pál halála nemcsak a tiszai munkálatokat akasztotta meg egy időre. Ugyanis Széchenyi Vásárhelyi helyére Keczkés Károly mérnököt kérte fel a tervek kidolgozására, aki ekkor éppen fiumei szemleúton volt Kossuth társaságában. A Helytartótanács jóváhagyta Széchenyi kérelmét, Keczkést a Tiszához rendelték, így Kossuthnak új mérnököt kellett felkérnie Kräutzer Ferenc személyében, aki a Vukovár és Károlyváros között megépülő szakasz tervének elkészítését 1847 augusztusára vállalta el.¹³²

¹²⁹ Gergely 1982. 104.

¹³⁰ Liphay 1896. 135–137. Széchenyi emlékiratai József nádornak 1846. június 9-én és október 6-án, részleteket közöl: Liphay 1896. 137.

¹³¹ 1846. augusztus 12. MNL MOL P 626 SzIGy. 10. cs. 452–455.

¹³² SZIÖM 6/II. CIV–CVI.; Oplátka 2005. 355–356.

1847 nyarán Apponyi az országgyűlésre készülve felszólította Széchenyit egy teljes közlekedésfejlesztési tervezet benyújtására,¹³³ néhány nappal később az uralkodó is felszólította Apponyit, hogy nyújtsanak be tervezetet a magyar közlekedésügy fejlesztésére vonatkozólag, kiemelve a Tisza-szabályozást.¹³⁴ Széchenyi Apponyi felszólítására kitérő választ adott, mert nem tudott volna az országgyűlés kezdetére egy teljes részletességgel kidolgozott tervezetet benyújtani, ezért azt javasolta a kancellárnak, hogy a közlekedés tárgyát illetően „a kormány részéről csak általános indítványozás történjék”.¹³⁵ Széchenyi végül egy 27 pontból álló javaslatot küldött el, ennek rögtön az elején hangsúlyozta, hogy egyelőre ne foglalkozzanak a munkálatok részleteivel, hanem fogalmazzanak meg általános elveket arra nézve, hogy egy országnak szüksége van jó közlekedési hálózatra.¹³⁶

Az 1847 novemberében összeülő diétán a Vukovár-Fiume vasút tervezete 47 vármegye támogatását élvezte, az egész alsótábla mellette állt, továbbá a főrendek egy része is támogatta, s Apponyi is jóváhagyta volna. Széchenyi decemberben kezdett hozzá az ország közlekedésének fejlesztéséről szóló munkájának megírásába, amelyben összefoglalta, milyen fő- és mellékvonalakat kellene kiépíteni, és mennyibe kerülnének a munkálatok, továbbá rámutatott a kossuthi vasúttervezet gyenge pontjaira is; a javaslat február végén került az országgyűlés elé. Ennek következtében a megyék megváltoztatták követutasításait, amelyek már Széchenyi javaslatát támogatták, amely végül törvényerőre emelkedett.¹³⁷

„Kossuth és Co.” – az ellenzékkel szemben

A „Kossuth és Co.” megjelölés vagy egyszerűen csak a „Kossuth” név több alkalommal is felbukkant a levelek oldalain, minden eseményre, amely összefüggésbe hozható volt az ellenzékkel, reagáltak a leveleikben. Figyelték „Pandora szelencéjét”, keresték a gyenge pontokat, a lehetőségeket és megpróbálták azt a saját előnyükre, a kormánypárt erősítésére fordítani.

Apponyi és Széchenyi politikai együttműködésének az ellenzék háttérbeszórítása volt az egyik célja – de más szándékkal. Míg Apponyi számára a cél az ellenzék, a politikai ellenfelek likvidálása volt, addig Széchenyi a felhasználásukra törekedett. Széchenyi tervét így fogalmazta meg Apponyinak: „Az én

¹³³ MNL MOL A 45. 1847:606.

¹³⁴ MNL MOL A 45. 1847:633.

¹³⁵ 1847. augusztus 20. MTAK Kt. Szgy. K193/83. közli: SzIL III. 541–555.

¹³⁶ Liphay 1896. 106–107., Gergely 1982. 116–118., Velkey 2008. 197. A javaslatot közli: Liphay 1896. 164–175.

¹³⁷ Gergely 1982. 121–154.; 1848:30. törvénycikkben kimondták, hogy Budapestről kiindulva hat új vaspályavonalat kell kiépíteni, s a munkák megkezdéséhez 10 millió forintot ajánlottak meg.

*hivatásom a közbenjárás, a békítés. [...] Kossuthot fel kell akasztani, vagy fel kell használni. Én a felhasználás mellett vagyok, de hogyan? Azt hiszem, én képes volnék ezt elérni. De ahhoz kell, hogy feltétlenül bízzanak bennem [...], hogy pénzt bocsássanak a rendelkezésemre. Kossuth fáradhatatlan, roppant tehetség lakik benne és éhes. Úgy hiszem, most [...] el nem csábítható. Különbem sem akarnám elcsábítani, hanem megnyerni. Ha nem fogom be, úgy végre ő ránt magával mindnyájunkat.*¹³⁸ Széchenyi ennek megfelelően kereste a kapcsolatot Kossuthal 1845 szeptemberében, először levélben (szeptember 13.), majd ezt követően személyesen is. *„Kossuth nálam. Hosszas, őszinte beszélgetés. 'Alattomos ellensége nem vagyok etc. Felakasztani vagy felhasználni etc.'”* – jegyezte le naplójában a 15-i találkozót,¹³⁹ amelyen részletesen kifejtette Kossuthnak utilizálási terveit. Néhány nappal később levelet írt Apponyinak, amelyben beszámolt a Kossuthal való találkozásról, ahol újfent kifejtette hogyan akarja Kossuthot felhasználni.¹⁴⁰ Szeptember 18-án volt a második találkozó, amiről szóban kívánt beszámolni Apponyinak.¹⁴¹

Vagyis Kossuth tisztában volt azzal, hogy Széchenyi mit értett *„utilisieren oder aufhängen”* alatt. Ennek ellenére azonban gyanakvó volt, és tényként kezelte, hogy az életére akarnak törni. Visszaemlékezésében említett egy levelet Apponyitól, amelyből az alábbi sorokat rögzítette: *«[...] én rólam szólva arról van szó, hogy legyen nyugodt, mert „eszköztárunk bőséges, kezeink messze elérnek, ha egy második Zrínyit akar játszani (mármint én), találni fogunk számára egy Wallensteint.”*»¹⁴² Apponyi tehát meg akarta őt mérgezni...

A visszaemlékezésben említett levélváltás Széchenyi és Apponyi között 1845 végén történt, ezek a levelek nem maradtak fent, így Kossuth titkáranak, Vörös Antalnak a feljegyzéseire,¹⁴³ Kossuth visszaemlékezéseire és Széchenyi naplójára támaszkodhatom az eset bemutatásánál. A titkár feljegyzései szerint Kossuth egy levelet kapott, amelyben arra figyelmeztették, hogy legyen óvatos, mert meg akarják mérgezni. A levélíró Kocsi Horváth Zsigmond titkár volt, aki Széchenyinnél teljesített irodai szolgálatot. Egy alkalommal elolvasta Széchenyi Apponyinak írott levelét a pecsételés előtt, és Apponyi válaszlevelének Kossuthra vonatkozó részét is, amelyben a kancellár azt fejtegette, hogy Deáktól nem kell tartani,

¹³⁸ 1845. szeptember 1. közli: Adatok II. 512.

¹³⁹ 1845. szeptember 15. SzIN VI.; SzIN. 1081–1082.

¹⁴⁰ 1845. szeptember 17. MTAK Kt. Szgy. K193/31. Kivonatossan közli a Pesti napló alapján Adatok II. 513., és az eredetiből részletet SzIÖM 6/II. LXXX.

¹⁴¹ 1845. szeptember 26. MTAK Kt. Szgy. K193/32. Kivonatossan közli a Pesti napló alapján Adatok II. 515.

¹⁴² SzIÖM 6/II. 628.; 1056.

¹⁴³ Közli: SzIÖM 6/II. 1057–1058. 2. lábjegyzet.

viszont *Kossuthot vagy fel kell akasztani, vagy le kellene fizetni*. Széchenyi viszont állította, hogy Kossuthot nem lehet felakasztani, és nem hagyná magát lefizetni, de mivel *szereti a mártírszerepet, nem lesz nehéz számára egy Waldsteint találni*. Az írnok ezt követően levélben figyelmeztette Kossuthot, hogy meg akarják mérgezni, ezért kerülje Bécsben azon vendéglőket, ahol fent nevezettek is megfordultak. Kossuth Lajos 1845 decemberében Bécsben tartózkodott, mint a pest megyei követség tagja, s társai a leveleket elolvassván Széchenyit méregkeverőnek titulálták. Valószínűleg Széchenyi titkára értelmezhetette félre a Waldstein nevet és keverte össze Wallensteinnel, aki a monda szerint megmérgezte Zrínyi Györgyöt – innen a „mérgezés”.¹⁴⁴ Széchenyi azonban vélhetően gróf Waldstein Jánosra gondolt, aki rendszeresen provokált ki párbajt az ellenzék tagjaival, így később Kossuth Lajossal is 1847 novemberében.¹⁴⁵

Kossuth pedig saját előnyére akarta kihasználni a helyzetet, az ellenzékkel együtt támadást kívánt indítani Széchenyi ellen a megyegyűlésen. Ráday Gedeon figyelmeztette Széchenyit: *«„Ne menjek holnapután a közgyűlésbe. Elkeseredést szülne!” – Pronay: 'Azt mondják, cirkulál egy levelem, mit Apponyinak írtam, s egy mit ő nekem, s teljesen lelepleznek.'»*¹⁴⁶ Ennek ellenére Széchenyi megjelent a megyegyűlésen, végül február 2-án tudta meg, miről is volt szó: *«Egy régebbi levelemről beszélt, melyet közölnék állítólag... hol azt mondom: az ellenzéket fel kell használni vagy fel kell akasztani... Mire Apponyi: „ha Magyarországon vannak Zrínyik, akkor Bécsben vannak Waldsteinek.” – Az egészből azt látom, hogy Kossuth komiszul és cselesen visszaélt a nyíltsággal.»*¹⁴⁷

Kossuth az esetet néhány évvel később is felemlgette Széchenyi Politikai programtörvények című munkájára válaszolva: *«Sajnálni lehet egyébiránt, hogy excellentiád „bizonyos levelezéseket” is „Politikai Programm”-jában közre nem bocsátott. Ezekből a közönség igen sokat okulhatott volna.»*¹⁴⁸

Az ellenzékkel szembeni fellépés elvi fejtegetésein túl adódtak konkrét ügyek, esetek is, amelyek kapcsán a két gróf kifejtette egymásnak nézeteit. Az egyik ilyen volt az 1844 őszen alakult Védegylet. A bécsi kormányzat titkosrendőri jelentésekből folyamatosan értesült az egylet tevékenységéről, s ezekből azt a következtetést is levonhatta, hogy a gazdasági célok megvalósításához nem

¹⁴⁴ SZIÖM 6/II. LXXIX–LXXXV.; Oplatka 2005. 353–354.

¹⁴⁵ Szűcs Pál: A párbaj hatása a politikai közéletre a reformkorban. In: *Juvenilia III. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Szerk. Pete László. Debrecen, 2010. 356–369.

¹⁴⁶ 1846. január 28. SZIN VI. 320.; SZIN. 1097.

¹⁴⁷ 1846. február 2. SZIN VI. 323.; SZIN. 1098–1099.

¹⁴⁸ Kossuth szövege megjelent a Hetilap 1847. április 20-i számában, közli: *Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (Kossuth Lajos összes munkái. XI. – alább: KLÖM XI.)* S. a. r. Barta István. Budapest, 1951. 135.

állnak rendelkezésre a szükséges feltételek, de agitációs tűzfészekként korántsem szabad félvállról venni a vállalkozást: „*olyan, mint az országba dobott kanóc, amely mindenütt eléri az ottani gyújtóanyagot.*” – írta Metternich József nádornak. Az államkancellár szerint a „*dudvaként elburjánzó egyesületek*” célkitűzései szemben állnak az állami és társadalmi étellel, és csak látszólag hasznos társulások.¹⁴⁹ Metternichnek sikerült elérnie, hogy a király utasítsa a Helytartótanácsot, hogy minden uralkodói engedély nélkül alapított egyesületet tiltson be. Ezt követően 1845. január 17-i legfelsőbb kéziratban utasították Mailáth Antalt, hogy hozzon létre egy bizottságot a Védegylettel kapcsolatban felmerült kérdések megtárgyalására;¹⁵⁰ a bizottság tagjai a főkancellár mellett Apponyi és Jósika alkancellárok, valamint Bartal és Wirkner tanácsosok voltak. A bizottság véleménye szerint, ha a kormány továbbra is a magyarországi ipar támogatójaként akarja magát feltüntetni, akkor nem szabad nyíltan fellépnie a Védegylettel szemben. Ugyanakkor helyeselték az egyesület működésének megakadályozására irányuló törekvéseket, mivel összejöveteleiket állam- és alkotmányellenesnek ítélték meg.¹⁵¹

Apponyi már nem sokkal alkancellári kinevezését követően kérte Széchenyit, hogy küldje el neki véleményét Kossuthról és a Védegyletről.¹⁵² Széchenyi válaszelevelében leírta, hogy részt vett ugyan az alakuló ülésen,¹⁵³ de az egyesület nézetével nem értett egyet, s javaslatot tett a társulat névváltoztatására. Továbbá úgy vélte, hogy az eltiltás már elkésett, „*az ország fanatizmusban van*”.¹⁵⁴ Másnap, január 30-án lejegyezte, hogy: „*Apponyi néhány napja írt nekem – a Véd Egyeslet tilalom már régóta a nádornál etc.*”¹⁵⁵

Széchenyi eleinte nem foglalt határozottan állást a Védegyletet illetően, naplójában viszont rendszeresen rögzítette a számára érdekesebb Védegylettel

¹⁴⁹ Über das Vereinwesen. Ein Votum des Staatskanzlers aus dem Jahre 1845. *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren* Band 1–8. Hg.: Richard Metternich Winneburg. Wien, 1880–1884. VII. kötet 137–145., idézi: Andics 1975. 225.

¹⁵⁰ MNL MOL A 45. 1845:42., közli: Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. I. kötet. Budapest, 1981. 141–142.; SziÖM 6/II. CXII–CXV.; Andics 1973. 419–420.; Andics 1975. 225–228.; Oplatka 2005. 342–344.

¹⁵¹ MNL MOL A 45. 1845:42 és 78., 1845:78-t közli: *A nagybirtokos arisztokrácia [...] I.* 147–151 (a kötetben tévesen N 22 József nádor titkos iratai szerepel az akta eredeti lelőhelyeként az A 45 Acta praesidialia helyett); Andics 1975. 227.

¹⁵² Apponyi januári levele nem áll a kutatás rendelkezésére, egy későbbi levele, amelyben szintén a Védegyletről és Kossuthról kérte Széchenyi véleményét: 1845. február 19. MTAK Kt. Szgy. K202/47. közli: Adatok II. 489.

¹⁵³ 1844. október 13. SzIN VI.; 112. SzIN. 1052.

¹⁵⁴ 1845. január 29. MTAK Kt. Szgy. K193/25. A levél egyes részei kivonatolva SziÖM 6/II. CXX., CXXII.

¹⁵⁵ 1845. január 30. SzIN VI. 164.

kapcsolatos eseményeket.¹⁵⁶ 1845 tavaszán azonban cikksorozatban támadta a Védegyletet, legfőbb kifogása az egyesülettel szemben politikai természetű volt, mivel úgy vélte, hogy Bécs az egész mozgalmat elszakadási kísérletként fogja fel, ami komoly retorziókat vonhat maga után.¹⁵⁷

József főherceg több témakört érintő februári beadványában a Védegyletről is kifejtette véleményét; szerinte az egyesülettel szemben nem szabad nyíltan fellépni, mert ezt akár az a maga előnyére fordíthatja. Apponyi a nádor e beadványának minden pontját hosszas kommentárokkal látta el, ennél a résznél kifejtette: *„Én is úgy vélem, hogy a Védegylet – köszönhetően követői féktelen tevékenységének és okos vitájuknak Dessewffy lapjában – jelenleg nem örvend akkora népszerűségnek, mint korábban. [...] Az emberek részben tanultak néhány jól megírt hírlapi cikkből, részben pedig az oly nagy ígéretekkel megalapított egyesület eddigi sikertelensége is bizonyítja, hogy csupán szélhámosságra épült, tehetetlen és ügyetlen eszköz az ipar fellendítésére.”* Továbbá kifejtette: *„Az tehát evidens, hogy a kormánynak pontot kell tennie e rendbontás végére, és a bajt, amit készítenek, meg kell előznie. Ezt anélkül tegye, hogy az egyesületet közvetlenül megtámadná, vagy azt magát betiltaná, hanem az egyesület fórumain indítson ellene támadást – ide értve mindent, ami a törvényes rend fenntartásával és az erős kormánnyal összeférhetetlen, de nem sértve az egyesület nyilvánvaló céljait –, azokat szigorúbban és visszavonhatatlanul tiltsa be.”* Úgy vélte, a kormánynak pontot kell tennie az ügy végére, de nem egy nyílt támadás által, hanem meg kell szüntetni és be kell tiltani a Védegylet fórumait, mivel azok összeegyeztethetetlenek a törvényes rend fenntartására irányuló törekvésekkel.¹⁵⁸

Ezt követően az udvar lényegében ennek megfelelően járt el, vagyis nem tiltották be a Védegyletet, viszont működését néhány intézkedésnek köszönhetően ellehetetlenítették. Többek között megakadályozták a védegyleti szervezet terjeszkedését azáltal, hogy az erre vonatkozó iratok engedélyezését a Helytartótanács jogkörébe utalták; tiltották az egyesület gazdasági jellegű intézkedéseit; állami hivatalnokoknak nem engedélyezték a belépést. Egy másik fronton is támadás indult a Védegylettel szemben: a fontolva haladó konzervatívok lapjában, a Budapesti Híradóban és külföldi lapokban (triesti Lloyd, Augsburger Allgemeine Zeitung) sorra születtek a kormányzat

¹⁵⁶ SZIÖM 6/II. CXII., CXX.; 1844. októbertől 1845. januárig viszonylag sűrűn tett említést az egyletről, mikor tartják üléseiket, hogyan toboroznak tagokat, mennyi tagja van már etc. SzIN VI. 110–160.

¹⁵⁷ SZIÖM 6/II. 508–620.; Oplatka 2005. 346.

¹⁵⁸ Sn. kaiserliche Hoheit der Palatin äußerte sich in dem hohen Schreiben vom 24. Februar über folgende Gegenstände. HHSStA, KA, StK 1845:160 s Apponyi aláhúzásaiával.

igényeinek megfelelő cikkek.¹⁵⁹ A védegyleti mozgalom azonban egy év után csendesedni kezdett, nem volt elegendő tőkéje az ipartámogatáshoz, több kereskedő adott el külföldi árut magyarként, és így az egyesület nem tudott eleget tenni társadalompolitikai célkitűzéseinek.¹⁶⁰

Apponyi és Széchenyi ellenzékkel szembeni együttműködésének másik frontja a horvát kérdés kapcsán nyílt meg.¹⁶¹ Apponyi informálta Széchenyit a pesti küldöttségről, utóbbi pedig tanácsokkal látta el a kancellárt, aki a gróf javaslatának megfelelően intézte el az ügyet. A magyar ellenzék hangadója a kérdésben Kossuth Lajos volt, aki az 1845 novemberében tartott Pest megyei közgyűlésen védelmébe vette a horvát magyar pártot az illírrrel szemben. Sérelmezte többek között, hogy a túrmezei nemességet kizárták a tartománygyűlésből és a megyei közéletből, ami a jogszokás elleni lépés volt, rendeleti úton szabályozták a horvát tartománygyűlést, amit korábbi törvények (1790:10. és 12. tc.) tiltanak, valamint kijelentette, hogy a magyar párt tevékenységével nem veszélyezteti a horvát nemzetiséget. Ezért egy tiltakozó felirat elkészítésére adott utasítást más megyék részére is, amit majd egy küldöttség ad át az uralkodónak.¹⁶²

Apponyi elnöki iratban értesítette a megyék vezetőit a novemberi pest megyei közgyűlésen történekről, és felszólította őket, hogy igyekezzenek megakadályozni megyéjükben a pesti körlevél támogatását, illetve tekintsék sérelemnek, hogy a pesti közgyűlés a törvényhozás nélkül akarta szabályozni a horvát tartománygyűlést.¹⁶³ De végül decemberben fogadta a küldöttséget a kancellárián – magánszemélyként, így viszont a bizottság tagjai visszautasították a kihallgatást, és közvetlenül az uralkodó elé akartak járulni, majd a felterjesztést lefordították németre, és azt a konferencia elé juttatták. Metternich szerint a Pest

¹⁵⁹ Kosáry Domokos: *Kossuth és a Védegylet. A magyar nacionalizmus története*. Budapest, 1942. 75.; Andics 1975. 228.

¹⁶⁰ Kosáry 1942. 103–104.; Andics 1975. 228.; Oplatka 2005. 344–345.

¹⁶¹ 1845. július 29-én a Zágráb megyei tartománygyűlésen a tisztújító választásokat követően fegyveres összetűzés bontakozott ki a horvátországi illír és magyar pártok között. A „horvát kérdés” megoldása Apponyira hárult, ő tett átmenetileg pontot az ügy végére 1846 folyamán. A horvát kérdéstről, valamint Apponyi horvát politikájáról bővebben: Miskolczy Gyula: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában*. I–II. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927–1928. és Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon*. II. kötet. 1840–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 73–112.; Czinege Szilvia: Gróf Apponyi György a politikus hivatalnok – kancellár és kancellária a reformkor végén. = *Századok*, 2012. 3. sz. 633–638.

¹⁶² MNL MOL A 39. 1845:20461., közli: *A horvát kérdés [...] II.* 449–454. A közgyűlésről Sedlnitzky jelentése az államkonferenciának (1845. november 28.): HHSa, KA, StK 1845:1081., MNL MOL X W 4459.

¹⁶³ MNL MOL A 45. 1845:810. 1845. november 27., mellékelve az 52 vármegye vezetőinek (főispán vagy helyettes) névsora.

megyei küldöttség beadványa egy „igazán nyomorult tákolmány, amely egymásra következő értelmetlen frázisokból áll [...], támadás olyan szellemek ellen, amelyeket azok hívtak életre, akik a panaszt tették! Véleményem szerint nem szabad a beadványra választ adni.”¹⁶⁴ Apponyi ebbe a kérdésbe Széchenyit is belevonta, december 20-i levelében értesítette a grófot az eseményekről. Széchenyi azt tanácsolta Apponyinak, hogy „a főhercegeknek és a kormánynak úgy kell tennie, mintha mi sem történt volna, [a beadványt] ad acta tenni. Minden másba bele fognak kötni, mert jó procátorok, arrul nincs kétség.”¹⁶⁵ Azon elmélkedett továbbá, hogy ki adott megbízást a beadvány átadására: a megye, a nemzet vagy az ellenzék. Kérte Apponyit, hogy küldje el neki a beadvány másolatát.¹⁶⁶ Pest megye így elintézetlenül kapta vissza feliratát, mivel azt nem törvényes úton juttatták az uralkodó elé. A leiratot 1846. január 30-án tárgyalták meg a közgyűlésen, ahol arról döntöttek, hogy a következő országgyűlés idején fogják újra felvenni a tárgyat.¹⁶⁷

Kossuth és az ellenzék 1846 őszén lett újra téma Apponyi és Széchenyi levelezésében, a gróf szeptember végén írta a kancellárnak, hogy Pest megye elszigetelt helyzetét, „kérlek, bölcsességed szerint mihamarabb használd ki” – a kancellár pozícióját erősítendő.¹⁶⁸ Kossuthnak ekkor sok dolga volt, egyrészt a Védegyület igazgatói pozíciójáról ekkor mondott le, másrészt a Kereskedelmi Társaságban is adódtak nehézségek, ugyanis annak elnöke, Szabó Pál megszökött. Széchenyi ennek a pillanatnyi zavarnak a kihasználását javasolta Apponyinak október végi levelében, ezzel ugyanis lezárhatná Pest megye „Pandora szelencéjét”. Majd így gúnyolódott: „Tegnap találkoztam Kossuhtal az utcán. Szegény ördög úgy nézett ki, mint akit akasztottak, vagy oda készül. Végére is nagy az Isten!”¹⁶⁹ De Kossuth egy hónap leforgása alatt megoldotta a problémákat, s folytatta a szervezkedést.¹⁷⁰

Apponyi november végi levelében Pest megye ellenzéki vezérszerepét valamint annak veszélyeit fejtegette Széchenyinek, a helyzet erélyes megoldását

¹⁶⁴ A német nyelvű feliratot kivonatolva valamint Metternich és az államkonferencia véleményét közli: *A horvát kérdés [...]* II. 454–461.

¹⁶⁵ Apponyi levele Széchenyinek 1845. december 20. közli: *Adatok* II. 518–520. Széchenyi levele Apponyinak 1845. december 26. *MTAK Kt. Szgy. K193/35.* idézi: *SzIÖM 6/II. CXLVI.; SzIÖM 6/II. CXLIII–CXLVII.*

¹⁶⁶ 1845. október 7. *SzIN VI. 270.; SzIN. 1087.;* 1845. november 16. *SzIN VI. 286.; SzIN. 1089.; SzIÖM 6/II. CXLIII–CXLVII.*

¹⁶⁷ *SzIÖM 6/II. CXLV–CXLIX.; A horvát kérdés [...]* I. 399–402., 408–409.

¹⁶⁸ 1846. szeptember 24. *MTAK Kt. Szgy. K193/54. SzIÖM 6/II. CLV.*

¹⁶⁹ 1846. október 27. *MTAK Kt. Szgy. K193/60. SzIÖM 6/II. CLV.*

¹⁷⁰ *SzIÖM 6/II. CLV.*

pedig a saját feladatának tekintette. *„Ha az egész országban az lenne, mint ami Pest megyében és néhány ezt a káros mintát követő megyében zajlik, nem maradna más eszköz: odacsapni vagy feladni és elmenekülni.”* De „szerencsére” a helyzet, ami Pesten kibontakozott, nem terjedt át túl sok helyre, és egyre szűkül a bázisa – írta a grófnak. *„A felháborító és túlzó szemtelenség és rosszaság, ami napvilágra került, egyre több embert rémiszt meg, és a kormányt arra a következtetésre viszi, hogy ezt a rendbontást ne tűrje tovább és követőit ne áldozza fel a kétségbeesett ellenség terrorjának. Hogy ez ne történjen meg az én legsürgetőbb feladatomban és legszentebb kötelességem.”* Apponyi ebben a levelében eléggé indulatos hangnemet ütött meg: *„Ki tudja tovább nyugodtan nézni, hogy Pesten minden megyegyűlésen, a Kör minden ülésén, az utcán és mindenütt a kormányt és mindenkit, aki velük szembehelyezkedik, kutyapiszokkal dobálják meg! [...] Mérgező vagyok a közönséges durvaság miatt, amellyel a csöcselék mindent elfelejtve, amit Te példátlan áldozatok árán az országért tettél [...], ellened is fellép, [...] ez felülmúl minden alatomosságot és igazán dühbe gurulok [...].”*¹⁷¹ Vagyis Apponyi politikájában nem létezett más alternatíva, mint az ellenzék megsemmisítése vagy a megfutamodás, ahogy korábban sem, itt sem említett köztes kompromisszumos megoldást. Karakteréből adódóan azonban csak az első megoldás jöhetett számításba, Széchenyi azonban megpróbálta őt visszafogni, mivel neki más szándékai voltak az ellenzékkel.

Széchenyi részt vett a novemberi pesti megyegyűlés ülésén, ahol többször is összetűzésbe került Kossuthal. Az ellenzék bírálta a kancellária és a kormány intézkedéseit, például egy váltóhamisítással vagy a mosoni vámhivatallal kapcsolatban. Széchenyi felszólalásaiban a kormányt védte, amiért őt magát is bírálni kezdték, Perczel Mór egyenesen hazaárulónak nevezte. Széchenyi így számolt be Apponyinak az eseményekről: *„Pest egy kissé hasonlít Párizsra. [...], egy Pandora szelencéje, amely az egész országot megfertőzi.”* A feladat szerinte nem lehet az, hogy Pest megyét kormánypártolónak tegyék, hanem meg kell fékezni a túlzó erőket, de *„kérlek, ne tégy kemény intézkedéseket, míg engem meg nem hallgattál.”* A fő feladat szerinte tehát elérni, hogy Pest megyéből ne terjedjen tovább a túlzók szellemisége.¹⁷² Apponyi válaszában kifejtette, hogy túrhetetlen, ami Pesten folyik, ezzel kapcsolatban írt Vaynak, hogy konzultálnak a kérdéssel vele, Széchenyivel és minden barátjukkal. *„Ez is mutatja, hogy politikámat és intézkedéseimet soha nem választom el véleményedtől.”*¹⁷³ – utalva Széchenyi kérésére, és jelezve, meghallgatja a gróf javaslatát.

¹⁷¹ 1846. november 22. közli: Adatok II. 560.

¹⁷² 1846. november 24. MTAK Kt. Szgy. K193/61. SzIÖM 6/II. CLV–CLXI.

¹⁷³ 1846. november 28. MNL MOL P 626 SzIGy. 10. cs. 574–576.

Pártok fölött és között

Széchenyi 1847. januárban továbbra is próbálta Apponyit fékezni, miután tudomást szerzett arról, hogy az uralkodó nem fogja annyiban hagyni a Pest megyei helyzetet. Attól tartott, hogy „Apponyi megzavarodik – írnom kell neki. – Egyedül én vagyok – érzem, ki Magyarországot egyelőre valamely provizóriumtól megmenthetné.”¹⁷⁴ Úgy gondolta tehát, ha Apponyi veszi kezébe a helyzet rendezését, akkor az még nagyobb teret engedne az abszolutisztikus kormányzásnak, ezért újra mérsékelni próbálta Apponyi terveit: „Pest megyét illetően, ha valami fentről érkezik, legyen az leirat, vagy bármi más, az sebeket tép fel, és előre tönkreteszi az országgyűlést. [...] Tudom, mit mondott a király [...] De ennyire nem kellene beleavatkozni.” – írta a kancellárnak.¹⁷⁵ „A pest megyei rendszabályokra vonatkozó nézeteidet megfogadom – én is szeretném mindenféle zavaró tényezőtől megóvni a következő országgyűlést [...]” – válaszolta Apponyi.¹⁷⁶ A kancellár itt újra megerősítette Széchenyit együttműködésük felől, s hogy valóban fontosnak tartja a gróf nézeteit, véleményét.

Széchenyi válaszelevelében azt fejtegette, hogyan lehetne erősíteni a konzervatív pártot, amit ugyan nehezít néhány szerencsétlen eset, de így csak „egy futót vesztenek a sakkjátszmából”, és ennek ellenére a partit mégis meg fogják nyerni – „ha Metternich [...] téged támogatni engem pedig használni akar”. Ugyanakkor ki lehet használni azt a tényt, hogy az ellenzék soraiban a túlzók sincsenek közös nevezőn. Újra kérte: „ha lehetséges [...] ne történjen semmi, míg nem jövök.”¹⁷⁷ Következő levelében egy újabb manővert ajánlott Apponyinak, amivel az ellenzék előtt járhatnak egy lépéssel: Széchenyi úgy vélte, hogy az opposzció, és különösen Pest megye arra készül, hogy a többi megyét utasítva feliratot intéznek az uralkodóhoz, hogy az nevezze ki István főherceget nádornak. Ezért Széchenyi azt javasolta Apponyinak, hogy mindenféle felhajtás nélkül küldjenek Bécsből egy királyi biztost Magyarországra, aki értesíti a megyéket a főherceg kinevezéséről.¹⁷⁸ Később tovább ecsetelte az ellenzéken belüli megosztottságot: „Néznie kell a kormánynak, hogyan alakul meg a szeme előtt egy jakobinus klub?” Szerinte az ultrákat teljesen el kell szigetelni, illetve az egész tervet meg kell beszélni István főherceggel.¹⁷⁹ Itt feltehetően Apponyi január 8-i beadványának azon részére utal,

¹⁷⁴ 1847. január 7. SzIN VI. 500.; SzIN. 1134.

¹⁷⁵ 1847. január 7. MTAK Kt. Szgy. K193/63. SzIÖM 6/II. CCXXX.

¹⁷⁶ 1847. január 11. közli: Adatok II. 566–567. SzIÖM 6/II. CCXXX.

¹⁷⁷ 1847. január 13. MTAK Kt. Szgy. K193/64. SzIÖM 6/II. CCXXXI.

¹⁷⁸ 1847. január 15. MTAK Kt. Szgy. K193/65. Naplójában: „Stafétát küldök Apponyinak: 'Tegyétek meg István főherceget tüstént nádornak megelőző hadműveletképpen.'” 1847. január 15. SzIN VI. 504.; SzIN. 1137.

¹⁷⁹ 1847. január 19. MTAK Kt. Szgy. K193/66.

amely a megyei zavargások elhárítására vonatkozott.¹⁸⁰ Széchenyi Apponyitól eltérően „megosztotta” az ellenzék, ő tehát nem az egész elhallgattatását kívánta, hanem csak az „ultrák” elszigetelését. Ezért is emelte ki, hogy az ellenzéken belül nincs meg a közös nevező, s így az egyik részt, ha nem is lehet a kormány mellé állítani – mint korábban írta –, de legalább fel lehetne használni.

A nádori tisztség betöltését illetően Apponyi úgy járt el, mint azt Széchenyi is írta neki: január 14-i beadványában javasolta István főherceg nádorrá történő kinevezését,¹⁸¹ mivel így a kormány tűnik fel kezdeményező szerepben. Széchenyi erre vonatkozó javaslatát január 15-i levelében írta le, Apponyi erről tehát később értesült, de elképzelhető, hogy korábban, valamelyik találkozásuk alkalmával szót ejtettek a nádori tisztt betöltéséről is. A nádori tisztség mellett a személynöki állás betöltéséről folyó tárgyalások is folyamatban voltak,¹⁸² Apponyi hivatalosan is kikérte Széchenyi véleményét Szerencsy István személynök leváltását illetően, de végül itt nem számított mérvadónak a gróf véleménye.¹⁸³

Széchenyi áprilisban bizakodó volt a kormány pozícióját tekintve és már készülődve az országgyűlésre felmérte az erőviszonyokat, ő maga miben lehetne

¹⁸⁰ A javaslatban a kancellár a következő országgyűlésen tárgyalandó ügyek mellett megoldandó problémának találta például, hogy csökken a kormány és a hatóságok tekintélye, az országgyűlés helyzete tarthatatlan, s mindezekre megoldást is javasolt. A feladatokat két részre osztotta fel, egyrészt az országgyűlés összehívásáig elő kell segíteni az ország anyagi fellendülését, s ezt leginkább Széchenyi vállalkozásának támogatásával érhetné el a kormányzat. Másrészt a tekintély visszaállítása érdekében javasolta többek között, hogy hivatali pozíciókat csak lojális egyének kaphassanak. Az országgyűlés alatt pedig a gyors értesülésre és intézkedésre kell helyezni a hangsúlyt. Apponyi 1847. január 8-i beadványának egy példánya: HHStA, KA, StK 1847:167, MNL MOL P 90 Dessewffy család levéltára. Acta Publica. 2. csomó. 5/a. Dessewffy Emil politikai iratai. Közli: *A nagybirtokos arisztokrácia [...] I.* 218–249.; SZIÖM 6/II. CCXXXII–CCXXXIII., Andics 1975. 271–275., Dénes 1989. 152.

¹⁸¹ Schlitter, 1920. 32. Apponyi beadványa: HHStA, KA, StK Protokoll Band 1847:37.

¹⁸² 1846 áprilisában tette meg Apponyi első felterjesztését a személynökcsere ügyében, amelyet 1847 nyarán sikerült lezárni.

¹⁸³ Apponyi Szőgyény-Marich Lászlót tartotta megfelelőnek a tisztség betöltésére. József nádor többeket is alkalmasnak talált, így Stettner Mátyás és Zsedényi Ede kancelláriai tanácsosokat, Somssich Pál helytartótanácsi tanácsost és ifjabb Mailáth György baranyai adminisztrátort. A megfelelő személy kiválasztásába Apponyi Széchenyi mellett más főméltóságokat is bevont – Keglevich Gábor, Vay Miklós, Mailáth György és Széchenyi Antal is kifejtette nézetét a kérdést illetően. A főurak véleménye megegyezett: Ürményi József tolnai főispánt és Zarka János kancelláriai tanácsost tartották megfelelőnek a tisztség betöltésére. Széchenyi szintén alkalmasnak találta a két jelöltet, de véleménye szerint nem lehet más alkalmasabb az állásra, mint Zsedényi Ede – ebben István főherceg is egyet értett, utóbbi szerint ugyanis Ürményi kinevezése a „*legnépszerűtlenebb kormányzati intézkedés lenne*”; végül Zarka Jánost választották meg személynöknek. 1847. augusztus 28., szeptember 1. SzIN. VI. 624., 629.; Széchenyi levele Apponyinak 1846. október 27. MTAK Kt. Szy. K193/60.; MNL MOL A 45. 1847:429–430.

a kormány szolgálatára az előkészületekben. „*A kormány az utolsó konferencia óta magasabban áll, mint néhány hónappal ezelőtt*” – írta Apponyinak, három dolognak köszönhetően: az Ellenzéki Kör megalapítása, Kossuth agressziója és a Hetilap ostobasága, hogy Szabó Pál cikkét dicsőítették. Ezt a körülményt a kormánynak ki kell használnia, hogy többséget szerezzenek az országgyűlésen, és ehhez az kell Széchenyi szerint, hogy áttekinthető proposíciót adjon az uralkodó, olyan személynökre van szükség, aki átlátja a magyar szükségeket, a megyékben oda kell hatni és István főherceg pozícióját is tisztázni kell. Segítségét is felajánlotta Apponyinak: „*Én például olyan sok Tisza menti megyét tudnék magam mellé állítani, amennyit az idő megenged.*”¹⁸⁴

1847 nyár végén megkezdődött a felkészülés a megyei követválasztásokra, s októberben érkeztek a kancelláriára a megválasztott követekről szóló megyei jelentések.¹⁸⁵ Augusztusban a pesti megyegyűlésen javasolták, hogy Kossuth induljon a követségért: „*Bizonyosan elküldik Kossuthot... Szentkirályival! Ez szép história volna!... Az én bizottságomnak!*” – kommentálta naplójában Széchenyi az eseményeket.¹⁸⁶ Kossuth megyei követté történő választását Apponyi személyesen is megpróbálta meghiúsítani, ezt tartalmazza Földváry pest megyei adminisztrátornak illetve más főméltóságoknak küldött utasítása is.¹⁸⁷ Széchenyi úgy döntött – Kossuth indulásától függetlenül,¹⁸⁸ hogy jelölteti magát megyei követnek: „*Elhatároztam... A legsürgősebben kérelmezem elbocsáttatásomat. – Ha nem becsülnek meg jobban, még A[pponyi sem], akkor vissza kell vonulnom? Nem! hanem a magam lábára állani! – Kedvem támad követnek menni.*”¹⁸⁹ Naplójában és Apponyinak írott leveleiben is rendszeresen előjött az a gondolat, amennyiben nem támogatja őt és munkáját az udvar, csak ígéretnek, akkor lemond hivataláról, ez azonban csak megmaradt bosszankodásnak és „fenyegetésnek”, noha már kinevezését követően tisztában volt azzal, hogy a kormány vele csak „demonstrálni” akar, illetve, hogy lemondása nem váltana ki nagy hatást.¹⁹⁰

A követválasztáson való indulása új helyzetet teremtett nemcsak magának Széchenyinek, aki születésénél fogva a főrendi tábla tagja, hanem a kormány

¹⁸⁴ 1847. április 6. MTAK Kt. Szgy. K193/69., SzIÖM 6/II. CCXXXVI.

¹⁸⁵ MNL MOL A 45 1847:859., 864., 865., 886., 895., 899., 903., 906., 907., 911., 913., 914., 923., 928., 930., 933., 942.

¹⁸⁶ 1847. augusztus 9. SzIN. 1156.

¹⁸⁷ MNL MOL A 45. 1847:791 és 1847:802. közli: KLÖM XI. 196–199.

¹⁸⁸ Erről bővebben, valamint Széchenyi követté válásának okairól, motivációiról: Velkey 2008. 189–238.

¹⁸⁹ 1847. szeptember 18. SzIN VI. 638.; SzIN. 1166. idézi: Velkey 2008. 197.

¹⁹⁰ Széchenyi levele József főhercegnek 1846. január 8-án közli: Andics 1975. 243.; 1846. február 25. SzIN VI. 333., SzIN. 1101.

számára is, mivel kormányhivatalnokok nem „szoktak” az alsótáblán követként megjelenni. Széchenyi először Sopronban szándékozott indulni a választáson, itt viszont nem járt sikerrel, Apponyi is kedvezőtlen hangulatjelentéseket kapott,¹⁹¹ ezért Moson megyében pályázott követségre, a választáson való indulását a kormányzat is méltányolta. Apponyi támogatta Széchenyi követté választását,¹⁹² de a gróf személyében egy hivatalnok indult a választásokon, akinek bukása szimbolikusan a kormány bukását is jelentené. Ezért – Széchenyi október 13-i naplóbejegyzése tanúsága szerint – közbenjárt az államkonferencián is a gróf ügyében,¹⁹³ továbbá elnöki iratban kérte a győri püspököt és a mosoni főispánt, hogy befolyásukat felhasználva támogassák Széchenyi mosoni követté történő választását.¹⁹⁴ Október 18-án megválasztották követnek Kossuthot, majd másnap Széchenyi is értesült saját sikeréről.¹⁹⁵

Apponyi követként is igyekezett Széchenyit felhasználni az udvar érdekeinek megfelelően. November végén jegyezte le Széchenyi naplójában: „*Apponyinál ebédelek. [...] Konferencia-félénk van nála... Wirknert leinti – Egyáltalában, ha szilárd (márpedig ilyen szimptomákat fedeztek el), elvihet bennünket az ördög. – Én tegyek javaslatot. – Aha most jó voltam nekik. [...] nem akarok paktálni... a magam módján engedek.*”¹⁹⁶ Apponyi ugyanis, hogy elejét vegye az ellenzék támadásának az adminisztrátori sérelem miatt, Széchenyit kérte fel a közvetítésre, aki előbb vonakodott, de november 26-i kerületi ülésen eleget tett Apponyi kérésének, és a konzervatív Sommsich-féle valamint a kossuthi javaslat mellett egy harmadik, közvetítő szerkezetre tett javaslatot: a köszönet mellett kifejezésre juttatná a feliratban, hogy az ország elégedetlen a kormányzás irányával, de az elégedetlenségre okot adó sérelmeket nem részletezte. Beszédében kitért a kossuthi modor helytelen voltára, valamint védelmébe vette Apponyit, és felolvasta a kancellár által szerkesztett javaslatot, amelyben a köszönet kifejezésén túl említést tett a múlt országgyűlésen is szóba került sérelmekről, illetve az újbakról, amelyekről azonban majd a diéta folyamán fognak előadást tartani, s addig is a királyi propozíció tárgyalásához fognak. Széchenyi beszédével sikerült megnyerni a konzervatív követeket, de még ez is kevés volt a győzelemhez,

¹⁹¹ MNL MOL A 45. 1847:865.

¹⁹² Szógyény-Marich László visszaemlékezése szerint azonban Apponyi nem várt sokat Széchenyi követi működésétől. *Szógyény-Marich László emlékiratai*. I. kötet. Kiadják fiai, 1903. 45.

¹⁹³ „*Szógyényhez s Apponyihoz. Ez utóbbi beszélt Mett[ernich]hel... Kolowrat és Lajos főherceg; mindnyájan helyeslik a dolgot, tán módfelett is!*” 1847. október 13. SzIN VI. 655.; SzIN. 1172., SzIÖM 6/II. CCLI., idézi: Velkey 2008. 225.

¹⁹⁴ MNL MOL A 45. 1847:866.

¹⁹⁵ 1847. október 13–19. SzIN VI. 655., október 13., 18–19. SzIN. 1172–1173. SzIÖM 6/II. CCXLIV–CCXLV. MNL MOL A 45. 1847:942.

¹⁹⁶ 1847. november 25. SzIN VI. 679.; SzIN. 1180.

így Kossuth felirati javaslatát fogadták el. Apponyi ezt követően körlevelet intézett a főispánoknak, adminisztrátoroknak, hogy igyekezzenek az országos ülésre kerülő válaszfelirati javaslat vitáját a kormány elveinek szellemében befolyásolni.¹⁹⁷ Majd a kancellár megkérte Széchenyit, hogy az országos ülésen is adja elő a felirati javaslatot, amit december 1-jén meg is tett. Megvitatták ugyan a gróf indítványát, végül azonban Kossuth felirati javaslata mellett döntöttek, így ez került a főrendek elé, ahol azonban a „fontolva haladó” álláspont nyert többséget a válaszfelirat kapcsán. Kossuth ezért a december 15-i kerületi ülésen javaslatot tett, hogy a rendek álljanak el a válaszfelirat szerkesztésétől, mivel a főrendekkel nem mutatkozik esély a megegyezésre, és más tárgyakban készítsenek feliratot: az 1791:10. törvénycikk életbeléptetéséről, a Partium bekebelezéséről etc. Majd néhány nappal később az alsótábla Kossuth javaslata mellett tette le a voksát.¹⁹⁸

Széchenyi ebben a kérdésben Apponyi kérésére tért el eredeti szándékától, neheztelt rá emiatt, de továbbra is azon volt, hogy a kancellár pozícióját erősítse, annak ellenére, hogy tisztában volt Apponyi helyzetének nehézségeivel és népszerűtlenségével, mivel néhányan éppen őt magát akarták kancellárnak megtenni. „*Batthyány Lisi [...]: Meg kell buktatni Apponyit! Önnek kell kancellárnak lennie! Nevethetnékem támad. Én: Igen? a kemencepadkára, s onnan meg a sírba!*” – jegyezte fel december 4-én.¹⁹⁹

Más források is arról tanúskodnak, hogy többen Széchenyit akarták a kancellári székben látni, egy titkosrendőri jelentés arról számolt be, hogy az ellenzék szerint „*a mostani kancellárnak változtatnia kellene és rendet tenni az országban. Gróf Széchenyi ezt válaszolta: az a szakács, amelyik rosszul főz, rászolgált arra, hogy elküldjék, de nem lenne okos dolog őt addig elküldeni, amíg nem találnak más szakácsot a helyére [...]* Apponyi helyére most sem találnának senkit.” Szentiványi Károly erre azt válaszolta, hogy Széchenyi rátermett kancellár lenne. A gróf szükség esetén meghozná ezt az áldozatot, de inkább a nádori tisztet töltené be. A jelentés számot adott továbbá arról, hogy az ellenzék nem kételkedik Apponyi bukásában, akiről tudni vélték, hogy Metternich az orra alá dörgölte: „*Őn viselkedésével kompromittálta a dinasztiát Európa előtt.*” Széchenyi szerint az országgyűlésnek akkor is folytatódnia kell, ha esetleg kancellárváltásra kerülne sor, s úgy vélte, hogy egyedül csak Kolowrat támogatja Apponyit.²⁰⁰ Széchenyi itt is védelmébe vette Apponyit,

¹⁹⁷ MNL MOL A 45. 1847:1001., közli: KLÖM XI. 341–343.

¹⁹⁸ SzIÖM 6/II. CCLVI–CCLXII.; KLÖM XI. 37–41.; Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből*. 1823–1848. III. kötet. Pest, 1868. 270–283.

¹⁹⁹ 1847. december 4. SzIN VI. 687.; SzIN. 1184.

²⁰⁰ Titkos jelentés az ellenzék tevékenységéről 1847. december 31-én. MNL MOL N 119. Fasc. 75. 11179. c. Közli: KLÖM XI. 430–431.

noha elismerte, nem jól végzi feladatát, de más alkalmas személyt erre nem találunk – magát sem tartotta annak, mert a „sut” után „sírba bukna”. Néhány nappal később ugyanígy járt el: „Szentkirályihoz. [...] Úgy vélte: Kancellárnak kell lennem. Ó Istenem! Azzá tesznek – válaszoltam; nem vagyok alkalmas, – Apponyi jó.”²⁰¹

A kancellár és a gróf decemberi levélváltásában az országgyűlés történéseiről esett szó; Apponyi levelében arról számolt be Széchenyinek, hogy javult a helyzet több korábban ellenálló megyében, és a királyi proposíció is élénk benyomást keltett. Majd kérte Széchenyit: „bátoríts minden lojális barátot, hogy a harcot teljes elszántsággal küzdjék végig. Te vagy a legnemesebb és legbátrabb a barátaim és tisztelőim között, vezesd őket a harcban a biztos győzelemhez!”²⁰² Noha Apponyi ezzel a gesztussal megerősítette politikai együttműködésüket, Széchenyi válaszában mégis bizonytalanságának adott hangot: „Nincs egy igaz barátom se! Vagy nem kellett volna engem kiállítani és így megbénítani, vagy jobban fel kellett volna használni! Sokan azt hiszik, ha szétkergetik az országgyűlést, az a kormány számára kedvező reakciót vált ki az országban! Úgy látszik, te is ezen a véleményen vagy! Isten áldjon!”²⁰³ Másnap ugyan megbánta, amiért heves felindulásból írt levelét rögtön el is küldte Apponyinak,²⁰⁴ de néhány nap múlva újra írt a kancellárnak. Ebben kifejtette, hogy a kormánynak nem szabad paktálnia az ellenzékkel, s az országgyűlést sem szabad szétkergetnie. Arra kell törekednie, hogy többséget szerezzen magának. Erre ugyan csekély remény van, de a kormány felhasználhatná az ellenzékét saját céljaira. Ennek az egyik módja lehetne, ha Széchenyit nyílt harcba bocsájtják Kossuth ellenében, de ehhez egy bulldog bátorságára lenne szüksége.

Az alsótáblai többség kialakításához azonban továbbra is magát tartotta a legalkalmasabbnak. „De rajtad áll, nemes barátom, eldönteni, hogy személyem használható-e ebben az értelemben.” Ez irányú működésének néhány feltételt is szabott, amelyek biztosítják, hogy teljes rálátása legyen a dolgok menetére (például részt vehessen minden konferencián, ahol „az ügyünkről” döntenek). Tenni akarását bizonyítandó írta: „Te nem is tudod, nemes barátom, mibe került nekem megírni e sorokat. [...] A kötelességtudat, ami hajt engem és a tudat, hogy senki sem őszintébb veled és neked [...] hasznosabb szolgálatot tehet, mint én!”²⁰⁵

²⁰¹ 1848. január 7. SzIN VI. 707.

²⁰² 1847. december 15. közli: Adatok II. 616.

²⁰³ 1847. december 23. MTAK Kt. Szgy. K193/88. SzIÖM 6/II. CCLXVI.

²⁰⁴ 1847. december 24. SzIN VI. 696.

²⁰⁵ 1847. december 27. közli: SzIÖM 6/II. CCLXVII–CCLXIX.; SZIVM II. 284–287. Idézi: Velkey 2008. 215.

Levelére azonban nem kapott választ, pedig István nádor tetszésnyilvánítását követően bízott a pozitív reakcióban.²⁰⁶ E fölött érzett sértődöttségének és aggodalmának január elején egy újabb levélben hangot is adott. Ebben annak okát fejtegette, miért nem írt neki a kancellár, s ebből csak azt a következtetést tudta levonni, hogy már nincs szüksége rá, s politikai közreműködésére.²⁰⁷

Apponyi válaszában megköszönte Széchenyi nagyvonalú ajánlatát, amit még a december végi levelében tett, s biztosította a grófot, hogy értesíti a nádort a tervről, továbbá Széchenyit is, ha olyan kérdésről lesz szó, amely tanácskozásra szorul. Emellett kérte a grófot, hogy tájékoztassa további szándékáról.²⁰⁸ Viszont ez mégsem így történt, mivel feltehetően már december végén elkezdett Apponyi dolgozni egy újabb manőveren, amellyel az ellenzék megosztottságát tovább erősíthetné, s erről illetve ennek részleteiről nem számolt be a grófnak írott levelében. Széchenyinek viszont tudomása volt arról, hogy valami készülődik, naplójában feljegyezte december 20-án, hogy Wirkner és Zarka is Bécsben vannak, „*valami okosat főznek*”.²⁰⁹

Apponyi célja az volt, hogy megbontsa az ellenzék sorait és a mérsékeltbebeket kivonja Kossuth befolyása alól. A feladat kivitelezésével Lónyay János kancelláriai tanácsost bízta meg, aki január 12-én érkezett Pozsonyba, hogy ellenzéki követekkel tárgyaljon (Pázmándy Dénes, Szentkirályi Móric) egy esetleges engesztelő leiratról az adminisztrátori sérelem kapcsán. A leirat tartalmazná, hogy a kormány hozzájárul a Szentkirályi-féle városi koordinációhoz és elfogad néhány ellenzéki reformjavaslatot, cserébe az ellenzék elfogadja a királyi leiratot, amely kimondja, hogy az uralkodó az adminisztrátori rendszer bevezetésével csak javítani akarta a közigazgatás szervezetét, eleget téve az 1723:56. törvénycikknek, és ezt követően csak főispánokat fognak kinevezni. A királyi leiratot február 1-jén olvasták fel az elegyes ülésen, amelynek tárgyalása napokig elhúzódott, több követ is módosítási javaslatokkal állt elő, mivel még azok sem értettek vele egyet, akik részt vettek a tárgyalásokban. A vita tétje nagy volt, mivel, ha a rendek elfogadják a királyi leiratot, akkor ezzel együtt az adminisztrátori ügy kiesik a sérelmek sorából, s így nem kerül tárgyalás alá. Végül Kossuth javaslatát fogadta el a többség: köszönik meg az uralkodónak a leiratban tanúsított jó szándékot, de fenntartják követelésüket az adminisztrátori rendszer megszüntetése iránt. Az alsótáblán újabb vitákra került sor a felirat kapcsán, ahol Lónyay Menyhért közvetítő

²⁰⁶ SZIÖM 6/II. CCLXX.

²⁰⁷ 1848. január 7. MTAK Kt. Szgy. K193/90–91. közli: Adatok II. 621; SZIÖM 6/II. CCLXX.

²⁰⁸ 1848. január 8. közli: Adatok II. 622–623.

²⁰⁹ 1847. december 20. SZIN VI., SZIÖM 6/II. CCLXX.

javaslatával,²¹⁰ – amely elfogadta a február eleji királyi leiratot – szemben alulmaradt Kossuth javaslata.²¹¹ Itt tehát Apponyi gyakorlatilag Széchenyi korábbi javaslata szerint járt el, megpróbálta kihasználni az ellenzék megosztottságát, és a mérsékelttebbeket a kormányérdekeknek kedvezően befolyásolni. Abban, hogy nem Széchenyit bízta meg ezzel a feladattal, feltehetően szerepet játszott Széchenyi novemberi közvetítésének kudarca, és emiatt be sem avatta a grófot az akció részleteibe – noha biztosította, hogy értesíti, amint „felmerül egy kérdés, amely tárgyalásra szorul.”

Széchenyi Apponyi január 8-i levelét csak 15-én olvasta,²¹² és betegsége miatt csak napokkal később tudott rá válaszolni; s miután leírta, hogy a kancellárba vetett bizalma valamint barátsága csak megerősödött, újabb javaslatokkal állt elő az országgyűlést illetően. „*A helyedben egyáltalán nem tennék semmit, ami bármiféle beavatkozáshoz hasonlít; hadd menjenek a dolgok egy kissé, ahogy mennek.*” Amint lehet, Bécsbe megy, hogy „*lelkem legmélyebb mélységeiből mindent előadjak – ez aztán akár kedves, akár kedvetlen – amit Magyarország felvirágzásáért és a te dicsőségedért, ami kéz a kézben jár, szükségesnek tartok.*”²¹³ Széchenyi betegsége miatt csak később, január 23-án értesült a Lónyay-féle kísérletről Pázmándy Dénestől, így kommentálta naplójában: „*Azt hiszem: nem jöhet semmi, ami vagy ne kompromittálná gyalázatosan a kormányt, – vagy ne okozna újabb izgalmat! Meglátjuk.*”²¹⁴ Tudomásul vette a történeteket, és ezután nyomon követte az eseményeket, amelyekbe többek között Zsedényi Ede leveleiből nyert betekintést. Sértődöttség, hogy nem őt bízta meg Apponyi, nem érződik a sorokból, ennek is betegsége lehetett az oka, hiszen így semmilyen feladatot nem tudott volna teljesíteni.

Február elején írott levelében Apponyi kifejezte abbéli reményét, hogy Széchenyi bölcs tanácsainak következtében sikerült megszabadítani az országgyűlést a fenyegető szellemektől.²¹⁵ „*Hogy ezek az arany gyümölcsök most rögtön, hamarosan, vagy csak később fognak megérni, ebben a pillanatban nem lehet biztosan megmondani. Ha egészséges lennék, már holnapra megérnének, és a szellemet, ahogy helyesen mondtad, helyben az ördöghöz*

²¹⁰ Válaszfelirat 1848. február 12. MNL MOL N 69 Diaeta anni 1847/48. C. csomó. 58.

²¹¹ Pompéry János: *A magyar országgyűlés 1847-ben.* OSZK Kt Quart. Hung. 2644. 27–30.; SzIÖM 6/II. CCLXXIV–CCLXXXIX.; Horváth III. 306–323.; Wirkner Lajos: *Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből.* Pozsony, 1879. 191–196., KLÖM XI. 47–50.; Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest, 1971. 17–21.; Cieger András: *Lónyay Menyhért 1822–1884.* Budapest, 2008. 55–57.

²¹² 1848. január 15. SzIN VI. 709.

²¹³ 1848. január 19. MTAK Kt. Szgy. K193/92. SzIÖM 6/II. CCLXXII.

²¹⁴ 1848. január 23. SzIN VI.; SzIN. 1188.; SzIÖM 6/II. CCLXXX.

²¹⁵ 1848. február 1. közli: Adatok II. 631.

űzném” – válaszolta Széchenyi.²¹⁶ Február végi levelében tovább biztatta a kancellárt: „*Ne feledd, hogy Te Magyarország számára nélkülözhetetlen személy vagy, és úgy gondolom kancellárságodat illetően, hogy talán a legrosszabbat már túl is élted.*”²¹⁷

Apponyi március elején azonban kedvezőtlen eseményekről számolt be a grófnak, amelyek – mint írta – nagy veszélyt hozhatnak az államra és Európára: Franciaországban a királyi család menekülőben van, a trónt elégették, kikiáltották a köztársaságot, minisztérium alakult a radikális pártból, „*a legszörnyűbb anarchia uralkodik mindenütt. Mindez a radikálisok műve, à la Kossuth, az úgynevezett hazafi à la Batthyány!*” Ezért kérte Széchenyit, mint buzgó hazafit, hogy hasson az érzelmekre, és óvjon a radikálisok csábító hálójától.²¹⁸ Válaszában Széchenyi Kossuth kerületi ülésen tartott beszédéről számolt be, majd azt tanácsolta a kancellárnak: „*mindenekelőtt ki kell várni, hogyan alakulnak a dolgok Európában*”, és aztán lehet döntést hozni. „*Az én kívánságom 'használni' és ez rend nélkül lehetetlen.*”²¹⁹

Néhány nap múlva azonban csalódnia kellett Apponyiban, amikor is a kancellár igazat adott Kübecknek abban, hogy nem adott pénzt a Tiszára, mivel nem lett volna semmi politikai haszna. Széchenyi a kancellár eme kijelentésre másnap csak azt a magyarázatot tudta adni, hogy „*Apponyi zavarodott*”. A következő napokban többször megfordult a kancellárnál, aki az országgyűlés feloszlását fontolgatta.²²⁰ Apponyi és István főherceg már január végén arról értekeztek, hogy más irányt kell adni az országgyűlésnek, erről a kancellár január 26-án tett felterjesztést az államkonferenciának, és engedélyt kért a szükséges lépések megtételére.²²¹ Apponyi ezt követően februárban Metternichnek írt levelében az országgyűlés feloszlását helyezte kilátásba, amennyiben nem sikerül a királyi leiratnak többséget szerezni.²²²

Március 9-én Bécsbe rendelték a főméltóságokat (a zászlósúrokat és az államigazgatás vezetőit, valamint jelen volt az ülésen Széchenyi István és Zsedényi Ede is), hogy döntsenek a további lépésekről; Apponyi ekkor már beteg volt. Széchenyi felajánlotta közvetítését a rendek és az udvar között, viszont nem akartak neki teljhatalmat adni. Apponyi javasolta, hogy intsíék

²¹⁶ 1848. február 2. MTAK Kt. Szgy. K193/93.

²¹⁷ 1848. február 24. MTAK Kt. Szgy. K193/95.

²¹⁸ 1848. március 1. közli: Adatok II. 645–646. Varga 1971. 24.; Oplatka 2005. 377–378.

²¹⁹ 1848. március 2. MTAK Kt. Szgy. K193/96. Oplatka 2005. 377–378.

²²⁰ 1848. március 6–9. SzIN VI. 740–742.; SzIN. 1203–1204.

²²¹ HHStA, KA, StK 1848:123. MNL MOL X W 4462.; Schlitter 1920. 133.

²²² HHStA, KA, StK 1848:174; MNL MOL A 45. 1848:80. *Szógyény-Marich László emlékiratai*. I. 48–49.; Wirkner 1879. 194.

meg a rendeket, és állítsák ultimátum elé az országgyűlést, vagy visszatérnek a rendes tárgyaláshoz vagy felosztatják a diétát. A kancellár javaslatát Metternich is támogatta, de a konferencia többi résztvevője nem állt mellé, mivel úgy vélték, hogy a feszült külpolitikai helyzet miatt veszélyes lenne egy ilyen erőszakos lépést keresztülvinni, tartottak az esetleges zavargásoktól, ugyanakkor engedményekre sem voltak hajlandóak. A tanácskozást követően Apponyi áagnak esett, s felesége „jóvoltából” nem kapott híreket a fejleményekről.²²³

Az országgyűlés végül sem királyi leiratot, sem felosztató rendeletet nem kapott, a fent említett megfontolásból a kormányzat jobbnak látta, ha a főrendi tábla buktatja meg a felirati javaslatot, így a zúgolódás is ellenük irányul.²²⁴ A bécsi forradalom kitörése, Metternich távozása után felgyorsultak az események,²²⁵ s március 14-én Apponyi is lemondott hivataláról.²²⁶

A két gróf kapcsolatának intenzitását tekintve azonban meglepő, hogy Széchenyi naplójában nem jegyzett fel semmit Apponyi távozásáról a kancellári székéből. A március 9-i bejegyzést követően csak március 27-én említette a grófot, de akkor is inkább a saját helyzetét mérlegelte: „Az emberek azt mondják majd, kártyáimat finoman, à la Talleyrand játszottam ki!... Mivelhogy most miniszter vagyok... s ha győzött volna Apponyi, akkor is az maradtam volna. Én azonban egyáltalán nem játszottam.”²²⁷ Széchenyit ugyan nyíltan senki nem vádolta meg köpönyegforgatással, de ő naplójában mégis értékelte helyzetét a Batthyány-kormány minisztereként, hiszen ő az előző „kormányban” is fontos pozíciót töltött be, s annak tagjai a rendszerrel együtt buktak, ő viszont maradt.²²⁸

Széchenyi áprilisban Apponyi Györgynének írta: „A körülmények [...] a világ eseményei elválasztottak minket életutunkban.”²²⁹ Apponyi március elsején írta Széchenyinek utolsó levelét, Széchenyi pedig március 2-án, utóbb említettet ugyan Apponyi feleségének címezte, de szimbolikusan a két gróf politikai

²²³ 1848. március 9. SzIN. 1204.; *Szógyény-Marich László emlékiratai*. I. 50–53.; Horváth III. 359–360.; Schlitter 1920. 68–69.; Varga 1971. 30–33.; Gergely 1989. 45–50.

²²⁴ Varga 1971. 36.

²²⁵ Erről bővebben: Horváth 1868. 362–371.; Varga 1971. 46–56.

²²⁶ HHSStA, KA, MKA 1848:698.

²²⁷ 1848. március 27. *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. I. kötet. Szerk. Károlyi Árpád. 284.; SzIN. 1217–1218. Széchenyi e naplóbejegyzéséről és dilemmájáról bővebben: Velkey Ferenc: „a ' la Talleyrand játszottam [?]” Széchenyi István önértékelő dilemmája 1848 márciusában. In. *Történeti Tanulmányok*, XIII. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LVII.) Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2005. 73–95.

²²⁸ Velkey 2005. 73–76.

²²⁹ 1848. április 10. MTAK Kt. Szyg. K193/99.

együttműködésének végét jelentette, mivel az események Apponyit elmozdították helyéről, és Széchenyi is új szerepkörbe került.

Politikai (érdek)kapcsolat

Széchenyi István és Apponyi György együttműködésének alapja egy kölcsönös támogatáson és felhasználáson alapuló politikai érdekkapcsolat volt. Széchenyi Apponyit felhasználva próbált sikereket elérni működési területén, míg a kancellár a kormány támogatottsága érdekében igyekezett a továbbra is népszerűségnek örvendő gróft bevonni és felhasználni az udvar terveibe. A munkakapcsolaton túlmenően azonban személyes szálak is összekötötték őket, de arra semmi nem mutat, hogy mélyebb barátság alakult volna ki közöttük. Levelezésük tartalmi összetevőit tekintve jellemző motívumként emelhető ki, hogy kölcsönösen méltatták a másik emberi és szakmai kvalitásait valamint rendszeresen kifejtették politikai nézeteiket, amelyek többnyire az együttműködésüket megerősítő gesztusokként is értelmezhetőek, valamint kapcsolatuk mozgatórugóira is rávilágítanak. Széchenyi naplóbejegyzéseit ideillesztve abba is betekintést nyerhetünk, miként változott a gróf viszonyulása Apponyihoz, együttműködésükhöz és tanácsosi szerepvállalásához. A következőkben a levelek és a napló alapján kronologikusan vázolom fel a kapcsolatuk jellegére vonatkozó utalásokat.

Széchenyi többször is fejtegette Apponyinak, hogy miért akar közvetíteni és használni, ezt a legrészletesebben az 1846. eleji leveleiben írta le: *„Metternich herceg gyakran mondta nekem és újabban ismételten, hogy a kormánynak a mozgalom élére kell állnia. Helyes! Csakis ezt kell tennie, nem a háttérben maradni, menni kell, nagyon gyorsan! Bizalmaddal soha nem fogok visszaélni, és valóban úgy érzem, igazad van, amikor minden fontos kérdésben bizalmadba avatsz. Helyzetemből adódóan sokoldalúan látom a dolgokat, és terveidben hasznodra lehetek.”*²³⁰ Itt a „fontos kérdés” a Kossuth-féle Pest megyei küldöttség volt a horvát kérdés kapcsán, amelynek részleteiről Apponyi tájékoztatta a gróft. Széchenyi „helyzetéből adódóan” valóban jobban ráláthatott az eseményekre, széles körben kiterjedt kapcsolatrendszere valamint társasági élete révén mindig értesült az újabb történésekről, s mivel konzervatív és liberális politikusokkal is egyaránt érintkezésben volt, nemcsak egyoldalú hírek alapján tájékozódhatott. Válaszlevelében javasolta is a kancellárnak, hogy ne fogadja a küldöttséget – Apponyi közben így is cselekedett.

Széchenyi szerint a kormány sikerességében Apponyinak kulcsszerepe van, ezért úgy vélte, hogy a kancellár egy párt alapításával növelhetné annak támogatottságát, s ebben a kérdésben magára a grófra is számíthat. Továbbá elkö-

²³⁰ 1846. január 11–13. közli: Adatok II. 522.

telezte magát Apponyi mellett, mert ha nem sikerülne Apponyinak eredményesen fellépnie, akkor vele együtt Széchenyi is otthagyná hivatalát – biztosítva a kancellárt az együttműködéséről. A következő levelében azt részletezte Apponyinak – Metternich egyik kedvenc hasonlatával élve –,²³¹ hogyan tudna nagyobb támogatottságot szerezni magának, illetve a kormánynak: *„Magyarország betegsége régi és komplikált... az újabb időkben és egy-két recepttel nem lehet sikeres a gyógyulás. [...] Erőteljes intézkedéseket kell hozni. [...] [A kormány] azt mondja, hogy mozgásban vagyunk, ténylegesen azonban csak vánszorog. [...] Egy pártot kellene képezni, amely a kormány iránti lojalitást támogatja – – bázis nélkül azonban nem megy. És ki képezhetné ezt a bázist, magyar szempontból? A magyar kancellár! [...] Miért nem hallanak engem odafent? Ha egyszer meghalok, azt mondják majd, kár, hogy nem használták fel jobban! [...] Ha visszavonulnál és a mostani mozgásképtelen helyzetekben maradnál [...] mennék én is.”*²³²

Apponyi több alkalommal hangoztatta Széchenyi jó tulajdonságait, biztosítva Széchenyit képességeibe vetett bizalmáról és a gróf nélkülözhetetlenségéről, így írt a tiszai munkálatok kapcsán: *„Sok oldalt kellene teleírnom, ha ki akarnám Neked fejezni csodálatomat, amellyel minden egyes lépésed során teljes lelkemből tisztellek. Alig akad valaki, aki ilyen sok bizonyosságát adta volna a bátorságnak, önfeláldozásnak, kitartásnak és bölcsességnek, mint te ezen ügy kapcsán. A nagyszabású vállalkozáshoz fűzött reményeimet személyedre és hajlíthatatlan tetterődre építettem [...]”*²³³

Szeptemberben Széchenyi bizakodva a következő országgyűlés pozitív kimenetelével kapcsolatban így írt: *„jól ismerlek ahhoz, hogy egy pillanatra is kételkedjünk abban, hogy minden Bécsből Magyarországra érkező intézkedés, amíg Te vagy a kancellár, bizonyosan nem lehet más, csak magyar-alkotmányos és az országnak boldogságot hozó.”*²³⁴ Írta ezt a kancellárnak, annak ellenére, hogy az adminisztrátori rendszerrel ő maga sem értett egyet.²³⁵

Egyik októberi levelében Apponyit dicsérte és barátságukat hangsúlyozta: *„Véleményedet teljesen olyannak találtam, ahogyan reméltem és kívántam, nevezetesen, hogy egy erős lelkű úri emberé és felvilágosult hazafié, akit Ben-*

²³¹ Metternich többször orvosnak nevezte magát, aki a megfelelő receptekkel tudja kezelni a birodalom betegségeit. Például így írt József főhercegnek 1843. január 26-án: *„Sok magyarral szemben idegenként állok, így ismerem a betegséget, amely az országot megfertőzte, mert a nagy világkórház öreg orvosa vagyok. Amit a kezelésére tudok javasolni, hamarosan indítványban felterjesztem.”* közli: Andics 1973. 401–402.

²³² 1846. február 4. MTAK Kt. Szgy. K193/40.

²³³ 1846. augusztus 12. MNL MOL P 626 SzIGy. 10. cs. 452–455.

²³⁴ 1846. szeptember 16. MTAK Kt. Szgy. K193/52.

²³⁵ Andics 1975. 249.

ned minden nap egyre inkább tiszttelek. Köszönöm, nagyon köszönöm! Szívesen bevallom, hogy olyan boldoggá tesz engem barátságod, amilyen erősnek még soha nem éreztem magam.”²³⁶

1847. januárban viszont magyarázkodni kényszerült Apponyinak egy a Jelenkorban Kovács Lajos neve alatt megjelent cikk miatt, amelyben egy progresszista középpárt esetleges megalakulásáról esett szó. A konzervatív körökben nem volt kedvező fogadtatása ennek az új irányzatnak, mivel programjával a konzervatívok valamint a kormány reformszándékát kérdőjelezte meg.²³⁷ Széchenyi erre így reagált naplójában: „Csak a barátai árulják el az embert. [...] elegendő, hogy keresztülhúzza minden tervemet. Kovács békíteni akar, két szék közt a padló alá lök etc. [...] Írok Apponyinak, 'ügyeljen a programra'.”²³⁸ Majd írt Apponyinak.²³⁹ A kancellár a cikk kapcsán kifejtette: „a részvétel, amelyet Te a dolgok ezen irányú fordulatában vállaltál, a legnagyobb figyelmet vonja magára. Részemről számítok a barátságodra és nemes, hazafias hozzáállásodra, úgyhogy csak egy pillanatra kételkednék abban, hogy ezzel a jó ügyet akarod szolgálni és, hogy a későbbiekben számításaid beigazolódnak.” Továbbá megjegyezte, hogy sok ember van, aki egy ilyen jelenséget rosszindulatúan kihasznál, „nevezetesen ezt úgy tekinti az ellenzék, mint a tisztátalanság jelét kettőnk között! ujjonganak rajta – miközben a konzervatívok csodálkoznak és meglepődnek!”²⁴⁰ Apponyi érzékeltette Széchenyivel, hogy bízik benne, nem tart attól, hogy meggondolatlanul olyat cselekedne, amivel ártana a kormány illetve Apponyi érdekeinek. Széchenyi január 13-i válaszában megköszönte a kancellár bizalmát, és kifejtette, hogy nem akar harmadik pártot alakítani, hanem célja a konzervatív párt további erősítése.²⁴¹

Széchenyi naplójában több alkalommal is elmélkedett a kancellár helyzetén, gyakrabban másodkancellári kinevezése előtt, de később is előfordult: „Szegény Apponyi: minden ellenzéki gyűlöli semmiért, – s gyűlöli minden konzervatív is, akinek nem dug valamit a szájába.”²⁴² Leveleiben viszont leginkább biztatta Apponyit: „Szomorú, hogy kancellárságod ilyen aggodalmat

²³⁶ 1846. október 25. MTAK Kt. Szgy. K193/59.

²³⁷ Velkey Ferenc: Egy párt nélküli pártcímke. Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának háttéréhez. In: *Széchenyi Magyarország és Európa c. konferencia előadásai. 2000. szeptember 21–23.* Szerk. Pelyach István et al. [h. n.], 2004. 41. Velkey Ferenc: Széchenyi, a politikus nehéz döntéshelyzetekben. = *Magyar Tudomány*, 2010. 12. sz. 1454.

²³⁸ 1847. január 7. SzIN VI. 501.; SzIN. 1134–1135.

²³⁹ 1847. január 7. MTAK Kt. Szgy. K193/63.

²⁴⁰ 1847. január 11. közli: Adatok II. 568. Ismerteti SzIÖM 6/II. CCXXX–CCXXXI. A levélről bővebben fentebb, a szituációról Velkey 2004. 51.

²⁴¹ 1847. január 13. MTAK Kt. Szgy. K193/64. Ismerteti SzIÖM 6/II. CCXXXI.

²⁴² 1847. március 14. SzIN VI. 531.; SzIN. 1144.

*keltő körülmények között kezdődik. Azonban tarts ki, mert minden nagy ember különleges lesz – amint karrierje kezdetén a történelem [...] próbára tette.*²⁴³

Széchenyi leveleiben hivatalvállalásának sikertelensége miatt több alkalommal is panaszkodott Apponyinak, ahogy már a tiszai munkálatok kapcsán írott leveleiben is láthattuk, de a sikertelenség miatt a kancellárt nem hibáztatta. Júliusban arról írt, hogy tanácsosként kevésbé tud szolgálni Apponyinak és Magyarországnak: *„Annyira gyűlölöm jelenlegi helyzetemet, minden kedvet és energiámat elveszítettem... bizonyos vagyok benne, hogy pellengérré állítanak [...] Meg vagyok róla győződve, hogy Neked és a jó ügynek sokkal inkább használhatok, ha visszatérek a korábbi független állásomba, amelyben Érted és az országért szeretettel tudok tevékenykedni. Ez az érzés teljesen áthatott.*”²⁴⁴ Augusztusban fontos, hivatalos iratokat küldött a kancellárnak, amelyhez egy magyarázó levelet is csatolt, ebben ismét helyzetén méltatlankodott: *„Ha egy embert, mint engem [...] a kormány érdeke, hogy nevezetesen ezt az embert ne szólja le vagy akár csapja agyon, hanem a legjobban használja fel. [...] De hiába, öregszik a legény, igen is sok és sokféle a dolga, egy kissé el is vesztette a Kedvét és nem tud oly szaporán és könnyen, röviden és mégis hírdetőleg munkálni, mint például Apponyi György. De egy kissé önfejtő és öreg ember vagyok – és aztán úgy tapasztalom, hogy csak akkor fejthetek ki némi erőt és ügyességet, ha nem érzem hámban magamat.*”²⁴⁵ Itt újra visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy kormányhivatalnokként kevésbé tud szolgálatot teljesíteni, ezért állásáról való lemondása, a hivataltól való függetlenedés lenne számára a megoldás ahhoz, hogy *„tevékenykedjen”*. Szeptemberben újra arról panaszkodott Apponyinak, hogy *„minden oldalról támadnak, és senki nem támogat, ilyen körülmények között lehetetlen bármi értelmeset tenni. A te őszinte óvatos barátod és a tied maradok bizonyosan továbbra is... akkor is, ha különböző úton akarjuk támogatni hazánk jóllétét.*”²⁴⁶

A fent idézett sorokból kiolvasható a tisztelet és a bizalom, amellyel viseltettek egymás iránt, noha azért Széchenyi naplójában akad néhány olyan bejegyzés, amelyben inkább a kételkedés, az irónia és a kritika kapott nagyobb hangsúlyt Apponyit illetően. Így írt például 1847 tavaszán a közeledő országgyűléssel kapcsolatban: *„Apponyihoz [...] Édes illúzióban van... többség!”*²⁴⁷ Széchenyi kételkedett abban, hogy a kormánynak sikerülhet az alsótáblán többséget létrehozni, holott Apponyinak írt leveleiben rendszerint bizakodóan

²⁴³ 1847. június 3–5. MTAK Kt. Szgy. K193/74.

²⁴⁴ 1847. július 22. MTAK Kt. Szgy. K193/77.

²⁴⁵ 1847. augusztus 20. MTAK Kt. Szgy. K193/83.

²⁴⁶ 1847. szeptember 19. MTAK Kt. Szgy. K193/86.

²⁴⁷ 1847. május 6. SzIN VI. 562.

nyilatkozott a kérdéssel kapcsolatban. Augusztus végén abban kételkedett, hogy Apponyi vagy egyáltalán a kormányzat képes lenne-e megoldani a problémákat, anélkül, hogy elégedetlenséget váltanának ki: „*Apponyi ridegsége, a kölcsönös ellenszenv – Lajos főherceg álmosága..., Metternich öreg [...] etc. etc. etc. Hogy az ördögbe oldanak ki a magyar csomót – anélkül, hogy anarchia vagy erőszak tépné szét. – Apponyi kiábrándulása – hogyan fognak találkozni? Lemondás vagy bosszúálló szenvedélyek útján. Apponyi ragaszkodik: Wirknerhez, Ambrózyhoz, Lukához etc.*”²⁴⁸

Az országgyűlés ideje alatt sérelmezte, hogy a kancellár kihagyta őt az országgyűlést előkészítő munkálatokból: „*Apponyi... fűtyül mindenkire... mihelyt észreveszi, hogy nincs már mitől félnie.*”²⁴⁹ December végén a nádornál járva: „*úgy tűnik, mintha Apponyi nem lenne alkalmas! Wirkner... folyton a korrupciós mesterkedéseivel etc.*” Erre válaszul a nádor: «*„Biztos lehet benne, hogy a helytartótanácsot azzá teszem, ami volt etc.” Biztosítom afelől, „hogy írok Apponyinak”*».²⁵⁰ Néhány nappal később: „*Apponyi, Ürményi, Szécsen, Somsits, Dessewffy és C eleget pancsoltak – tisztán látom –: együtt és külön is alkalmatlanok. Most majd én veszem a dolgot a kezembe!*”²⁵¹ Írta ezt azelőtt a naplójában, hogy másnap kancellárrá akarták őt tenni. Pár nappal később azonban védelmébe vette a kancellárt, amikor Szentkirályi ismét javasolta neki, hogy legyen ő a kancellár.²⁵² 1848. január végén: „*Hogy Apponyi egyáltalán nem ír, egyértelműen azt mutatja, hogy sem szimpátiát, sem bizalmat nem érzek iránta, de utilizálnom kell.*”²⁵³

Széchenyi és Apponyi kapcsolatát tekintve kijelenthető, hogy a kapcsolatkeresésben mindkét felet leginkább saját érdekei motiválták. Széchenyi a kancelláron keresztül tartotta a kapcsolatot az udvarral, Metternichnek és Kübecknek is Apponyi számolt be a gróf újabb ötleteiről, kérelmeiről, amelyeket ő elvben támogatott. A kancellár pedig Széchenyi működésének elsősorban politikai vonzatát vette figyelembe, mintsem a ténylegesen benne rejlő innovációs lehetőséget, ami mellett elviekben ő is elkötelezte magát. Apponyi és Széchenyi munkakapcsolatában a kulcsmotívum tehát egymás képességeinek és hatalmának, befolyásának kölcsönös „felhasználása” volt saját érdekeiknek megfelelően. Apponyi esetében ez az érdek nem feltétlenül volt saját, mivel a bécsi kormányzat érdekében állt leginkább Széchenyi

²⁴⁸ 1847. augusztus 29. SzIN VI. 625.

²⁴⁹ 1847. november 14. SzIN VI. 672. SzIN. 1177.

²⁵⁰ 1847. december 26. SzIN VI.698.

²⁵¹ 1847. december 29. SzIN VI. 699.

²⁵² 1848. január 7. SzIN VI. 707.

²⁵³ 1848. január 29. SzIN VI. 713.

„alkalmazása”, de mint ilyet, Apponyi sajátjává tette. A két gróf személyes kapcsolata fölé helyezve a nézőpontot a reformokat ígérgető és a reformokat akaró fél érdekei ütköztek Apponyi személyén keresztül, aki így akarva-akaratlanul lett közvetítő Metternich és Széchenyi között.

A KÖTET SZERZŐI

BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ	PhD., levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
CZINEGE SZILVIA	PhD., tudományos segédmunkatárs, DE Történelmi Intézet (OTKA: <i>A Hunnia szövegkiadása</i> c. program)
SZABÓ TIBOR ZSOMBOR	Dr., volt pannonhalmi bencés diák, jogász az Andrássy Universitát Budapest LL.M.-hallgatója
SZŰCS PÁL	abszolutoriummal rendelkező volt doktorandusz, DE, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
VELKEY FERENC	CSc., egyetemi docens, DE, Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék

A BORÍTÓKÉPEK JEGYZÉKE

1, SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF	Franz Eybl litográfiája 1842. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, (leltári szám:) 5587.
2, WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ	Barabás Miklós litográfiája 1838. MNM TKCs 4487.
3, ANDRÁSSY GYÖRGY GRÓF	Franz Eybl litográfiája, 1842. MNM TKCs 1951 75.
4, SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF	Johann Schönberg litográfiája Schöfft Ágoston festménye után, 1836, MNM TKCs 54.1249
5, APPONYI GYÖRGY GRÓF	Ismeretlen művész 1830-as évek, MNM TKCs 1964.
6, A „FELHŐK” ELSŐ LAPJA	Főapátsági Könyvtár Pannonhalma, Kézirattár, 10a E 7/6.

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE
sorozat megjelent kötetei

(SOROZATSZERKESZTŐ: PAPP KLÁRA)

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST.
Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM.
Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...”
GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK.
Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZÜNÉSE MAGYARORSZÁGON.
Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS
17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk.
Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI
POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ’KÉT HAZÁBAN’ ...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS
ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sípos Gábor*.
Debrecen, 2012.